

ISSN 2617-4154

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

СЕРІЯ: ПРАВО

- ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС
- IRPIN LEGAL CHRONICLES
- STATE TAX UNIVERSITY

Випуск 2 (19) 2025

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ
ЮРИДИЧНИЙ
ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 2 (19)

Ірпінь • ДПУ • 2025

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

*Засновник: Університет державної фіскальної служби України
Заснований 2018 року*

*Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська*

Ідентифікатор друкованого медіа: R30-02576

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради
Державного податкового університету (протокол № 13 від 24.04.2025)*

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); д-р юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *Н. А. Лугіна* (відп. секретар); д-р юрид. наук, доцент, *Ю. І. Аністратенко*; д-р юрид. наук, професор *В. Т. Білоус*; д-р юрид. наук, професор *С. В. Бобровник*; д-р юрид. наук, професор *О. Г. Боднарчук*; д-р юрид. наук, професор *Л. М. Касьяненко*; д-р юрид. наук, професор *О. Є. Костюченко*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *Т. О. Мацелик*; д-р юрид. наук, професор *Н. В. Никитченко*; д-р юрид. наук, професор *А. М. Новицький*; канд. юрид. наук, доцент *Л. В. Омельчук*; д-р юрид. наук, професор *О. П. Рябченко*; д-р юрид. наук, доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д-р юрид. наук, професор *П. В. Цимбал*; д-р юрид. наук, професор *І. В. Чеховська*; д-р юрид. наук, професор *А. Є. Шевченко*; д-р юрид. наук, професор *Асар Іса огли Садигов* (Азербайджан), *Janusz Orłowski*, doctor nauk prawnych Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : *В. В. Топчій* (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2025. – Випуск 2 (19). – 274 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 08205, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Ірпінський юридичний часопис», або «Irpin legal chronicles».

© Державний податковий університет, 2025

STATE TAX UNIVERSITY

**IRPIN LEGAL
CHRONICLES**

The Scientific Journal

Issue 2 (19)

Irpin • STU • 2025

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

*Founder: University of the State Fiscal Service of Ukraine
The scientific journal «Irpın legal chronicles» was founded in 2018*

*Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English*

Print media identifier: R30-02576

*Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the
Academic Council of the State Tax University (protocol № 13, 24.04.2025)*

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Dr., Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Docent, *N. A. Lugina* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *O. G. Bodnarchuk*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Ph.D. in Law, Docent *L. V. Omelchuk*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsymbal*; Dr., Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa oğly Sadygov* (Azerbaijan), *Janusz Orłowski*, doctor nauk prawnych Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Irpın legal chronicles : The Scientific Journal / Editorial Board : *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief) and others. – Irpın : State Tax University, 2025. – Issue 2 (19). – 274 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:

31, Universitetskaya str., Irpın, Kyiv region, Ukraine, 08205
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpın legal chronicles» one must use the transliterated title «Irpınskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpın legal chronicles».

© State Tax University, 2025

ЗМІСТ

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Герман М. М.

Сутність і зміст адміністративно-правової охорони
та захисту права інтелектуальної власності 11

Мельник О. П., Кондратюк В. В.

Роль фінансової децентралізації в розвитку місцевих громад України 22

Топчій В. В.

Особливості визначення дефініції поняття
«успішних наукових досліджень, що досягли визнаних результатів» 33

Гарбінська-Руденко А. В., Фірскіна К. М., Михайлова С. І.

Правові аспекти запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів 40

Теорія та історія держави і права

Бинюк Н. М.

Релігія як основа правових систем країн Азії 50

Бодунова О. М.

Основні засади правотворчої діяльності: зарубіжний досвід
та перспективи запровадження в Україні 57

Куньовський О. В.

Предмет конституційної скарги й наслідки її задоволення
в Україні та Польщі: порівняльно-правовий аналіз 65

Сердюк Н. А.

Право на мир: сучасне розуміння та нові виклики 73

Цивільне право і цивільний процес; трудове право;

сімейне право; міжнародне приватне право

Боднарчук О. І., Татаренко А. Р., Коржовник Ю. В.

Господарсько-правове регулювання відповідальності підприємців
за порушення прав споживачів: порівняльний аналіз 83

Костюк В. І.

Права та інтереси одного з батьків, що проживає окремо від дитини,
як предмет захисту в порядку цивільного судочинства 93

Лаговська Н. В., Романенкова А. Ю.

Фіскальна політика держави як інструмент впливу
на соціальний захист населення 101

Менів Л. Д., Кучеренко А. О.

Актуальні питання захисту прав споживачів у сфері споживчого
кредитування в період дії воєнного стану 111

Рябченко Ю. Ю.

Здійснення права на доменне ім'я: окремі проблемні питання..... 119

Новицька Н. Б., Новицький А. М., Салецька Н. М.Правові підстави реалізації права на вступ у спадщину
в умовах воєнного стану 126**Самілик Л. О., Паланська Б. І.**Особливості розгляду справ, пов'язаних із реалізацією права
на відстрочку від мобілізації 135*Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право***Борисенко В. О.**

Класифікація та типологія кіберзлочинів у банківській сфері..... 145

Кравчук А. І.

Сучасні методи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності 154

Нікітін Ю. В., Нікітін Д. Ю.Кримінально-правова відповідальність за екоцид:
національний та міжнародний вимір 162**Сіренко О. В., Білінська Ю. О., Добровольська Ю. О.**

Проблематика притягнення блогерів до юридичної відповідальності 175

Сперкач Н. А., Михалевич С. М.Кримінологічна характеристика та запобігання зловживанням
щодо державних бюджетних коштів та їхнього нецільового використання 183*Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність***Білик Ю. Г.**

Методика розслідування злочинів, пов'язаних з тероризмом..... 194

Гайдак О. В.

Реалізація права на справедливий суд у кримінальному провадженні в Україні201

Грицюк І. В., Лугіна Н. А., Підгородецький В. О.Реалізація засади доступу до правосуддя у кримінальних
провадженнях в умовах збройної агресії..... 209**Кухленко Д. С.**Захист даних суб'єктів кримінального провадження
як гарантія забезпечення їх безпеки 218**Свінцицький А. В.**Складання та розгляд клопотання про застосування заходів
забезпечення участі осіб під час кримінального провадження 227**Темненко О. В.**Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень
у фінансовій сфері 234

*Міжнародне право***Лісова К. С.**

Вестфальський мир 1948 р. та його вплив на становлення сучасного міжнародного права 241

Бак В. І., Мєдведєва М. С.

Сучасні тенденції сурогатного материнства через призму рішень Європейського суду з прав людини 248

Фокін Я. Ф.

Пробачійний нагляд у кримінальному праві України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аспект 255

Чернецька О. В.

Міжнародне співробітництво під час розслідування воєнних кримінальних правопорушень 266

CONTENTS

Administrative law and process; financial law; informational law

Herman M. M.

Essence and content of administrative and legal protection
and protection of intellectual property rights..... 11

Melnyk O. P., Kondratiuk V. V.

The role of financial decentralization in the development
of local communities in Ukraine 22

Topchiy V. V.

Peculiarities of defining the concept of "successful scientific research
that has achieved recognized results" 33

Harbinska-Rudenko A. V., Firskina K. M., Mikhailova S. I.

Legal aspects of preventing the misuse of budget funds 40

Theory and history of state and law; constitutional law

Binjuk N. M.

Religion as the basis of legal systems of Asia 50

Bodunova O. M.

Basic principles of lawmaking: foreign experience
and prospects for implementation in Ukraine..... 57

Kunovskiy O. O.

Constitutional complaint subject and consequences of its satisfaction
in Ukraine and Poland: the comparative legal analysis 65

Serdiuk N. A.

The right to peace: contemporary understanding and new challenges 73

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Bodnarchuk O. I., Tatarenko A. R., Korzhovnyk Yu. V.

Economic and legal regulation of the liability of entrepreneurs
for violations of consumer rights..... 83

Kostyuk V. I.

Rights and interests of one of the parents living separately
from the child as a subject of protection in civil proceedings 93

Lagovska N. V., Romanenkova A. Yu.

Fiscal policy of the state as a tool for influencing social protection of the population..... 101

Meniv L. D., Kucherenko A. O.

Current issues of consumer rights protection in the sphere of consumer
credit during the period of martial state..... 111

Riabchenko Y. Y.

Exercising the right to a domain name: certain problematic issues..... 119

Novytska N. B., Novytsky A. M., Saletska N. M.

Legal grounds for the implementation of the right to inherit during martial law 126

Samilyk L. O., Palanska B. I.Peculiarities of considering cases related to the exercise
of the right to deferment from mobilization 135*Criminal law and criminology; Penal law***Borysenko V. O.**

Classification and typology of cybercrimes in the banking sector 145

Kravchuk A. I.

Modern methods of preventing crime in the sphere of economic activity 154

Nikitin Yu. V., Nikitin D. Yu.

Criminal legal responsibility for ecocide: national and international dimension 162

Sirenko O. V., Bilinska Y. A., Dobrovolska Y. A.

The problem of bloggers' legal liability 175

Sperkach N. A., Mykhalevych S. M.Criminal characteristics and prevention of abuse
of state budget funds and their unintended use 183*Criminal procedure and criminalistics; forensic examination;
operational-search activity***Bilyk Y. G.**

Methodology of investigating crimes related to terrorism 194

Haidak O. V.

Implementation of the right to a fair trial in criminal proceedings in Ukraine 201

Hrytsiuk I. V., Luhina N. A., Pidhorodetski V. O.Implementation of the principle of access to justice
in criminal proceedings under conditions of armed aggression 209**Kuhlenko D. S.**Protection of data of subjects of criminal proceedings
as a guarantee of ensuring their safety 218**Svintsytskyi A. V.**Compilation and consideration of requests for the application of measures
to ensuring the participation of persons during criminal proceedings 227**Temnenko O. V.**

Criminal characteristics of criminal offences in the financial sphere 234

*International law***Lisova K. S.**The Peace of Westphalia of 1648 and its influence on the formation
of modern international law 241

Bak V. I., Medvedeva M. S.

Current trends in surrogacy through the prism of decisions
of the European court of human rights 248

Fokin Y. F.

Probation supervision in the criminal law of Ukraine
and foreign countries: comparative legal aspect..... 255

Chernetska O. V.

International cooperation in the investigation of war crimes offences 266

**Адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право**

УДК 347.77.01

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.11-21

М. М. Герман,

аспірантка,

Університет митної справи та фінансів

e-mail: dniproproektiv@ukr.net

ORCID ID 0009-0000-7312-9647

**СУТНІСТЬ І ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-
ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

У статті досліджено особливості змісту адміністративно-правового захисту та охорони. Визначено, що до заходів адміністративно-правової охорони прав інтелектуальної власності належать: 1) розроблення та прийняття відповідних нормативно-правових актів, що регламентують охорону та захист права інтелектуальної власності; 2) формування та здійснення політики держави у сфері охорони та захисту права інтелектуальної власності; 3) запровадження державних програм, що мають на меті захист та охорону прав інтелектуальної власності; 4) проведення державної реєстрації права інтелектуальної власності; 5) публічний контроль за дотриманням законодавства у сфері інтелектуальної власності; 6) заборона будь-яких дій фізичних та юридичних осіб, що можуть зумовити порушення прав інтелектуальної власності. Доведено, що в широкому аспекті зміст адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності становить розроблення та проведення уповноваженими суб'єктами відповідних охоронно-правових заходів, які мають на меті забезпечення законності у сфері інтелектуальної власності та притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, тобто охоплюють усі складові захисту права інтелектуальної власності. Підсумовано, що основними характеристиками поняття адміністративно-правова охорона є: 1) є складовою публічного управління правовідносинами, що виникають у процесі здійснення суб'єктами права інтелектуальної власності своїх прав; 2) проводиться за рахунок вжиття адміністративно-правових заходів впливу; 3) суб'єктами адміністративно-правової охорони є органи публічного управління; 4) об'єктом адміністративно-правової охорони є права інтелектуальної власності на літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання,

фонограми, відеограми, програми організацій мовлення, наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування напівпровідникових виробів, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці; 5) становить собою систему правових заходів, які спрямовані на забезпечення здійснення права інтелектуальної власності.

Ключові слова: охорона, захист, адміністративно-правова охорона, адміністративно-правовий захист, інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. З огляду на рівень суспільного розвитку, одним з пріоритетних завдань України є реалізація політики в сфері інтелектуальної власності. У вказаному аспекті адміністративно-правова охорона та захист права інтелектуальної власності в Україні є одним із важливих аспектів діяльності сучасної правової демократичної держави, а також пріоритетним напрямом державної політики, оскільки розвиток сфери інтелектуальної власності відіграє важливу роль у розвитку економіки держави та збільшує рівень інноваційних досягнень, виводить економіку країни на новий міжнародний рівень. Також у зв'язку зі значним прогресом у галузі науки відбулось збільшення випадків порушень у сфері інтелектуальної власності, тому важливим аспектом у забезпеченні права інтелектуальної власності є їхня адміністративно-правова охорона та захист. З огляду на це дослідження змісту та сутності адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали роботи вчених, які присвятили свої роботи вивченню правового регулювання охорони та захисту права інтелектуальної власності, а саме: М. Галянтич, О. М. Головова, І. Г. Запорожець, Л. В. Золота, І. М. Коростошова, А. М. Куліш, Н. В. Троцюк, А. І. Швець, Є. В. Юркова тощо. Проте відсутність комплексного дослідження сучасного стану правового регулювання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності в Україні обумовлює актуальність статті.

Метою дослідження є теоретичне дослідження змісту та сутності адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності

Виклад основного матеріалу. Правові категорії «захист» та «охорона» закріплені в багатьох нормативно-правових актах, які регламентують питання у сфері інтелектуальної власності, а саме в Законі України «Про авторське право і суміжні права», який встановлює, що законодавство у цій сфері ґрунтується на Конституції України й містить відповідні положення Цивільного кодексу України, а також ряд інших законів, зокрема «Про кінематографію», «Про медіа», «Про видавничу справу» тощо. Вказані закони регламентують охорону й захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права і суміжних прав. Окремо доцільно звернути увагу, що захист таких прав здійснюється відповідно до адміністративного, цивільного та кримінального законодавства [1].

Поміж іншого, вважаємо за доцільне проаналізувати етимологічне тлумачення вказаних категорій. Так, поняття «захист» у Великому тлумачному словнику сучасної

української мови визначено як: 1) заступництво, охорона, підтримка; 2) дія в значенні захищатись, захиститись від кого-небудь.

Поняття «охорона» тлумачиться як: 1) дія в значенні охороняти, захищати; 2) організована група, що охороняє кого-, що-небудь [2].

Так, відповідно до вищевикладеного в словнику є кілька підходів до визначення поняття «охорона» й одним із варіантів є визначення його крізь призму поняття «захист». Проте захист є тільки однією із складових поняття «охорона».

На думку І. В. Венедіктової, поняття «захист права інтелектуальної власності» доцільно визначати як систему правових засобів, які застосовуються органами державної влади (органами виконавчої влади, органами публічного управління, судами), що наділені спеціальними повноваженнями з метою охорони суб'єктивних прав на об'єкти інтелектуальної власності [3, с. 25]. Однак, на наше переконання, вказане визначення не повністю розкриває зміст захисту та охорони права інтелектуальної власності, оскільки в ньому не уточнюється, з якого моменту в суб'єктів прав на об'єкти інтелектуальної власності виникає право на його здійснення захисту.

Як влучно зауважує М. Галянич, адміністративно-правовий захист – це зміст адміністративно-юрисдикційної роботи органів влади, що має тимчасовий характер та після досягнення поставлених завдань перетворюється в адміністративно-правову охорону [4, с. 15].

Як зазначає С. Я. Вавженчук, категорія «охорона» є ширшою за змістом, що охоплює і захист, а в широкому значенні становить систему правових заходів, які направлені на попередження, профілактику правових порушень, а в разі виявлення порушень – на захист [5, с. 47].

Зі свого боку О. О. Штефан тлумачить категорію «захист прав» та «охорона прав» в аспекті теоретичних, методологічних, законодавчих проблем, а саме неврегульованості в законодавстві України правових визначень категорій «захист прав» та «охорона прав». Вчена наголошує, що «охорона прав інтелектуальної власності» є розгалуженим комплексом засобів правового, організаційного та іншого характеру, що визначають правовий режим об'єктів права інтелектуальної власності, визначають правовий статус суб'єктів, порядок набуття, реалізації та припинення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, способи та порядок захисту прав суб'єктів у разі їхнього порушення. Водночас поняття «захист прав» є елементом поняття «охорона прав» [6, с. 3–4].

Так, В. І. Остапчук зазначає, що адміністративний захист авторського права доцільно розуміти як систему заходів адміністративного припинення та притягнення до адміністративної відповідальності, що мають на меті відновлення, визнання прав та припинення порушень прав суб'єкта авторського права, які застосовуються органами внутрішніх справ, державними інспекторами з питань інтелектуальної власності, митними органами та місцевими судами (суддями) за заявою або скаргою особи, що має авторське право, або за власною ініціативою компетентного органу [7].

На думку В. В. Галунько, В. І. Олефіра, під адміністративно-правовою охороною потрібно визначати роботу органів державної влади, які мають повноваження на профілактику правових порушень і відновлення порушених прав, свобод та законних

інтересів фізичних і юридичних осіб, через вжиття засобів адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу [8, с. 76].

О. Ю. Салманова категорію «адміністративно-правова охорона» тлумачить крізь призму функції охорони, яку має виконувати правова держава, адже вказана функція спрямована на профілактику порушень нормальних процесів розвитку суспільних відносин у різноманітних сферах та усунення таких порушень, але й є ефективним засобом організації та забезпечення [9, с. 25–26].

Наприклад, І. І. Плохой вважає, що під адміністративно-правовою охороною громадського порядку доцільно визначати виконавчу та розпорядчу роботу органів влади щодо встановлення імперативних правил поведінки у сфері громадського порядку і вжиття відносно правопорушників заходів впливу [10, с. 504].

Н. В. Троцюк адміністративно-правовий захист прав автора тлумачить як правозастосовну та правоохоронну владну діяльність органів публічного управління щодо розв'язання індивідуальних справ з метою припинення та відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, відшкодування збитків потерпілим і притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності або створення умов для притягнення їх до іншого виду юридичної відповідальності [11].

Вчені Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко вважають, що адміністративно-правова охорона – це виконавчо-розпорядча робота щодо встановлення адміністративних правових порушень та прийняття заходів впливу щодо осіб, винних у вчиненні таких правопорушень [12, с. 32]. Проте запропоноване науковцями визначення адміністративно-правової охорони не повною мірою розкриває її характер та зміст, оскільки адміністративно-правова охорона не обмежується діями уповноважених на те органів щодо виявлення адміністративних правопорушень та застосування ними відповідних заходів впливу.

Погоджуємося з думкою В. І. Книша, який зазначає, що адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності в Україні є елементом публічного управління та охоплює не лише застосування заходів впливу за протиправні дії, а й насамперед забезпечення правомірної поведінки з метою впорядкування, узгодження дій осіб, їхніх колективів між собою та із зовнішніми умовами [13, с. 33].

Л. В. Золота пропонує адміністративно-правову охорону права інтелектуальної власності у галузі наукової діяльності визначати як роботу органів публічного управління, яка має на меті вжиття певних заходів профілактики вчинення правопорушень щодо інтелектуальної власності у галузі наукової діяльності засобами адміністративного права, підтримання стабільної ситуації у сфері забезпечення права інтелектуальної власності на результати наукової діяльності, виявлення та відновлення порушених немайнових і майнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності на результати наукової діяльності та подолання негативних наслідків, притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за порушення права інтелектуальної власності у галузі наукової діяльності [14, с. 36].

Отже, на основі проведеного вище аналізу пропонуємо адміністративно-правову охорону права інтелектуальної власності визначати як роботу уповноважених органів публічного управління, що має на меті запобігання правопорушенням у сфері

інтелектуальної власності, забезпечення законності та правопорядку, виявлення й відновлення порушених немайнових і майнових прав суб'єктів інтелектуальної власності, а також притягнення винних осіб до відповідальності, охоплює заходи контролю, нагляду та правового впорядкування з метою підтримання стабільності й захисту інтелектуальних прав відповідно до норм адміністративного права.

Враховуючи особливості адміністративно-правової охорони та специфіку її об'єкта – права інтелектуальної власності, можна виокремити основні характеристики вказаного поняття: 1) є складовою публічного управління правовідносинами, що виникають у процесі здійснення суб'єктами права інтелектуальної власності своїх прав; 2) проводиться через вжиття адміністративно-правових заходів впливу; 3) суб'єктами адміністративно-правової охорони є органи публічного управління; 4) об'єктом адміністративно-правової охорони є права інтелектуальної власності на літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, програми організацій мовлення, наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування напівпровідникових виробів, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці; 5) являє собою систему правових заходів, які спрямовані на забезпечення здійснення права інтелектуальної власності.

Так, Л. В. Золота пропонує до системи заходів адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності у галузі наукової діяльності відносити: 1) розробку й ухвалення нормативно-правових актів, що регламентують охорону права інтелектуальної власності у сфері наукової діяльності; 2) формування та реалізацію державної політики у сфері захисту прав інтелектуальної власності на результати наукової діяльності; 3) впровадження державних програм, спрямованих на охорону прав інтелектуальної власності в науковій сфері; 4) здійснення державної реєстрації авторських прав на наукові твори за заявкою автора, а також реєстрацію договорів, пов'язаних із правами на результати наукової діяльності, та ведення відповідного реєстру; 5) державний і громадський контроль за дотриманням законодавства у сфері інтелектуальної власності в науковій діяльності; 6) заборону будь-яких дій фізичних та юридичних осіб, що можуть спричинити загрозу порушення прав інтелектуальної власності на результати наукової діяльності [15, с. 46].

На основі цього можемо визначити заходи адміністративно-правової охорони прав інтелектуальної власності загалом: 1) розроблення та прийняття відповідних нормативно-правових актів, що регламентують охорону та захист права інтелектуальної власності; 2) формування та здійснення політики держави у сфері охорони та захисту права інтелектуальної власності; 3) запровадження державних програм, що мають на меті захист та охорону прав інтелектуальної власності; 4) проведення державної реєстрації права інтелектуальної власності; 5) публічний контроль за дотриманням законодавства у сфері інтелектуальної власності; 6) заборона будь-яких дій фізичних та юридичних осіб, що можуть зумовити порушення прав інтелектуальної власності.

Погоджуємось з думкою О. О. Михальського, що наголошує, який захист права інтелектуальної власності являє собою систему правових норм, що гарантують охорону

прав інтелектуальної власності та реалізують функцію протидії правопорушенням. Відповідно, адміністративно-правовий захист є елементом публічного механізму запобігання правопорушенням у сфері інтелектуальної власності та являє собою комплекс передбачених нормами адміністративного права дій, що повинні проводити урядові інституції, спрямовані на захист прав та інтересів суб'єктів у сфері інтелектуальної власності [16, с. 55–56].

Поміж іншого, І. М. Коросташова пропонує адміністративно-правову охорону розглядати в таких аспектах: 1) як одну з функцій держави, зокрема правоохоронну; 2) як завдання адміністративного права; 3) як функцію адміністративного права; 4) як роботу органів державної влади, місцевого самоврядування та осіб, які надають публічні послуги. Однак ключове значення має адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності, зокрема її забезпечення крізь призму роботи органів публічної влади. У четвертому аспекті, де адміністративно-правова охорона розглядається як діяльність суб'єктів публічного управління, вказана діяльність охоплює кілька напрямів. Першим напрямом є діяльність, що має на меті закріплення та реалізацію прав учасників адміністративно-правових відносин, що ґрунтуються на їхньому суб'єктивному праві (правомочності) у вигляді права вимагати від суб'єктів, наділених спеціальними повноваженнями, дотримання чи виконання юридичних обов'язків у межах їхньої компетенції та сфери діяльності, яке здійснюється через подання відповідної заяви до уповноваженого органу влади [17, с. 72].

Наприклад, відповідно до Закону України «Про авторські і суміжні права» авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація авторського права чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей, проте для засвідчення авторства суб'єкт авторського права може зареєструвати своє авторське право у відповідних державних реєстрах. У такому разі суб'єкт авторського права повинен звернутись до Національного органу інтелектуальної власності [1].

Другим напрямом такої адміністративно-правової охорони є робота суб'єктів публічного управління, що спрямована на попередження правопорушень, за допомогою підготовки та проведення відповідних заходів профілактики (наприклад, інформування, організації та проведення контролю й нагляду тощо). Так, у статті 4 Закону України «Про авторське право і суміжні права» зазначено, що Національний орган інтелектуальної власності та Міністерство економіки України проводить аналіз стану застосування та дотримання національного законодавства і міжнародних договорів у сфері авторського права та/або суміжних прав та проводить контроль за виконанням Закону України «Про авторське право і суміжні права» [1].

Ще одним аспектом адміністративно-правової охорони прав інтелектуальної власності є робота суб'єктів публічного управління, що має на меті відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що проводиться адміністративно-правовими засобами з можливістю застосування заходів адміністративного примусу, зокрема базується на суб'єктивному праві суб'єкта адміністративного права як вимога від суб'єкта публічного управління, виконання ним юридичних обов'язків щодо захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [17, с. 68].

Як зазначає І. Г. Запорожець, адміністративно-правова охорона та адміністративно-правовий захист прав інтелектуальної власності не повинні бути залежними від бажання відповідного суб'єкта й обмежуватися саморегулюванням. Вказане характерне цивільно-правовій охороні та захисту, які базуються на принципах диспозитивності, на відміну від адміністративного, в основі якого лежить імперативний метод [18, с. 45].

Так, А. І. Швець виокремлює такі форми адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності: 1) превентивні, що мають на меті профілактику порушень права інтелектуальної власності: загальні превентивні (видання нормативно-правових та нормативних актів уповноваженими органами, надання нормативних роз'яснень, прийняття регуляторних актів, укладення міжнародних договорів тощо); конкретні превентивні – форми, що реалізуються в конкретних правовідносинах (здійснення державної реєстрації об'єктів інтелектуальної власності та видання на них охоронних документів); 2) захисні – форми адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності, які застосовуються в разі виявлення правопорушення; 3) допоміжні – дії організаційного та матеріально-технічного характеру, які проводяться органами публічного управління, спрямовані на реалізацію інших зазначених вище форм, удосконалення та планування й організації своєї діяльності – проведення нарад, семінарів, роз'яснень, складання звітів тощо [19, с. 220].

Висновки. З огляду на вищевикладене можна зробити висновки, що в широкому аспекті зміст адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності становить розроблення та проведення уповноваженими суб'єктами відповідних охоронно-правових заходів, які мають на меті забезпечення законності у сфері інтелектуальної власності та притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, тобто охоплюють усі складові захисту права інтелектуальної власності. Враховуючи особливості адміністративно-правової охорони та специфіку її об'єкта – права інтелектуальної власності, можна виокремити основні характеристики зазначеного поняття: 1) є складовою публічного управління правовідносинами, що виникають у процесі здійснення суб'єктами права інтелектуальної власності своїх прав; 2) проводиться за допомогою вжиття адміністративно-правових заходів впливу; 3) суб'єктами адміністративно-правової охорони є органи публічного управління; 4) об'єктом адміністративно-правової охорони є права інтелектуальної власності на літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, програми організацій мовлення, наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування напівпровідникових виробів, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці; 5) являє собою систему правових заходів, які спрямовані на забезпечення здійснення права інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n74> (дата звернення: 16.03.2025).

2. Великий глумачний словник сучасної української мови. URL : <https://1531.slovaronline.com/> (дата звернення: 16.03.2025).
3. Венедіктова І. В. Цивільно-правовий захист та охорона авторського права. *Форум права*. 2007. С. 24–29.
4. Галянтич М. Адміністративно-правовий захист прав суб'єктів промислової власності. *Інтелектуальна власність*. 2001. № 1–2. С. 14–17.
5. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. *Форум права*. 2010. № 1. С. 45–49.
6. Штефан О. О. Охорона і захист авторських прав: теоретичний аспект. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 4. С. 3–17.
7. Остапчук В. І. Поняття адміністративного захисту авторського права і суміжних прав. *Науково-практичний журнал «Інтелектуальна власність»*. 2003. № 4. URL : <https://synergy.ua/ponyattya-administratyvnogo-zahystu-avtors-kogo-prava-i-sumizhnyh-prav/> (дата звернення: 16.03.2025).
8. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2-х томах / В. В. Галуцько, В. І. Олефір, М. П. Пихтін та ін. ; за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1 : Загальне адміністративне право. 320 с.
9. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2002. 232 с.
10. Плохой І. І. Поняття громадського порядку. *Форум права*. 2009. № 3. С. 500–505.
11. Троцюк Н. В. Адміністративно-правовий захист авторських прав. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 216–219.
12. Шемшученко Ю. С., Погорілко В. Ф. Адміністративно-правова охорона природи Української РСР. К., 1973. 230 с.
13. Книш В. І. Адміністративно-правова охорона тваринного світу та роль міліції у її здійсненні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 187 с.
14. Золота Л. В. Problematic issues of intellectual property criminal protection in Ukraine. *Порушення прав інтелектуальної власності та боротьба з ними* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 7 грудня 2017 року. Київ : Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності, 2017. С. 35–40.
15. Золота Л. В. Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності у сфері наукової діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук, спец. : 12.00.07 / Ун-т сучасних знань, СумДУ ; наук. кер. А. М. Куліш. Суми, 2019. 229 с.
16. Михальський О. О. Адміністративно-правова протидія правопорушенням у сфері інтелектуальної власності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сумський державний університет. Суми, 2017. 254 с.
17. Коросташова І. М. Адміністративно-правова охорона: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: Право. 2015. № 2. С. 66–72.
18. Запорожець І. Г. Охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності: теоретичні аспекти. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2007. № 10. С. 45–50.

19. Швець А. І. Форми адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності у сфері освіти в Україні. *Юридичні аспекти протидії сучасним загрозам сталому розвитку* : тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави», м. Харків, 07 червня 2024 року. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. 312 с.

REFERENCES

1. Pro avtorske pravo i sumizhni prava : Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 № 2811-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n74> (data zvernennia: 16.03.2025) [in Ukrainian].
2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. URL : <https://1531.slovaronline.com/> (data zvernennia: 16.03.2025) [in Ukrainian].
3. Venediktova I. V. (2007). Tsyvilno-pravovyï zakhyst ta okhорona avtorskoho prava. *Forum prava* [in Ukrainian].
4. Haliantsykh M. (2007). Administratyvno-pravovyï zakhyst prav subiektiv promyslovoi vlasnosti. *Intelektualna vlasnist* [in Ukrainian].
5. Vavzhenchuk S. Ya. (2010). Spivvidnoshennia poniat «zakhyst» ta «okhорona» trudovykh prav v chynnomy zakonodavstvi. *Forum prava* [in Ukrainian].
6. Shtefan O. O. (2010). Okhорona i zakhyst avtorskykh prav: teoretychnyï aspekt. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* [in Ukrainian].
7. Ostapchuk V. I. Poniattia administratyvnogo zakhystu avtorskoho prava i sumizhnykh prav. *Naukovo-praktychnyï zhurnal «Intelektualna vlasnist»*. 2003. № 4. URL : <https://synergy.ua/ponyattya-administratyvnogo-zahystu-avtors-kogo-prava-i-sumizhnyh-prav/> (data zvernennia: 16.03.2025) [in Ukrainian].
8. Administratyvne pravo Ukraïny : navchalnyï posibnyk : u 2-kh tomakh / V. V. Halunko, V. I. Olefir, M. P. Pykhtin ta in. ; za zah. red. V. V. Halunka. Kherson : PAT «Khersonska miska drukarnia», 2011. T. 1 : Zahalne administratyvne pravo [in Ukrainian].
9. Salmanova O. Yu. (2002). Administratyvno-pravovi zasoby zabezpechennia militsiiei bezpeky dorozhnogo rukhu : dys. ... kand. iuryd. Nauk : 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiïne pravo». Kharkiv [in Ukrainian].
10. Plokhoy I. I. (2009). Poniattia hromadskoho poriadku. *Forum prava* [in Ukrainian].
11. Trotsiuk N. V. (2015). Administratyvno-pravovyï zakhyst avtorskykh prav. *Chasopys Kyïvskoho universytetu prava* [in Ukrainian].
12. Shemshuchenko Yu. S., Pohorilko V. F. Administratyvno-pravova okhорona pryrody Ukraïnskoi RSR. K., 1973 [in Ukrainian].
13. Knysh V. I. (2007). Administratyvno-pravova okhорona tvarynnoho svitu ta rol militsii u ii zdiïsnennia : dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.07. Kharkiv [in Ukrainian].
14. Zolota L. V. (2017). Problematic issues of intellectual property criminal protection in Ukraine. *Porushennia prav intelektualnoi vlasnosti ta borotba z nymy* : materialy V Vseukraïnskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyïv, 7 hrudnia 2017 roku. Kyïv : Naukovo-doslidnyï instytut intelektualnoi vlasnosti [in Ukrainian].

15. Zolota L. V. (2019). Administratyvno-pravova okhorona prava intelektualnoi vlasnosti u sferi naukovoï diïalnosti v Ukraïni : dys ... kand. yuryd. nauk, spets. : 12.00.07 / Un-t suchasnykh znan, SumDU ; nauk. ker. A. M. Kulish. Sumy [in Ukrainian].

16. Mykhalskyĭ O. O. (2017). Administratyvno-pravova protydiia pravoporushenniam u sferi intelektualnoi vlasnosti v Ukraïni : dys. ...kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Sumskyĭ derzhavnyĭ universytet. Sumy [in Ukrainian].

17. Korostashova I. M. (2015). Administratyvno-pravova okhorona: zahalnoteoretychni aspekty. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukraïny*. Serii: Pravo. [in Ukrainian].

18. Zaporozhets I. H. (2007). Okhorona prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti: teoretychni aspekty. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka* [in Ukrainian].

19. Shvets A. I. (2024). Formy administratyvno-pravovoï okhorony prava intelektualnoi vlasnosti u sferi osvity v Ukraïni. *Yurydychni aspekty protydii suchasnym zahrozam stalomu rozvytku* : tezy dopovidei KhV Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Vid hromadianskoho suspilstva – do pravovoï derzhavy», m. Kharkiv, 07 chervnia 2024 roku. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].

M. M. Herman. ESSENCE AND CONTENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION AND PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

The article examines the features of the content of administrative and legal protection and safeguarding. It is determined that the measures of administrative and legal protection of intellectual property rights include: 1) development and adoption of relevant regulatory legal acts regulating the protection and safeguarding of intellectual property rights; 2) formation and implementation of state policy in the field of protection and safeguarding of intellectual property rights; 3) implementation of state programs aimed at the protection and safeguarding of intellectual property rights; 4) state registration of intellectual property rights; 5) public control over compliance with legislation in the field of intellectual property; 6) prohibition of any actions of individuals and legal entities that may lead to violations of intellectual property rights. It is proven that in a broad sense, the content of administrative and legal protection of intellectual property rights is the development and implementation by authorized entities of relevant protective and legal measures aimed at ensuring legality in the field of intellectual property and bringing guilty persons to administrative responsibility, i.e., they encompass all components of intellectual property rights protection. It is summarized that the main characteristics of the concept of administrative legal protection are: 1) it is a component of public management of legal relations that arise in the process of exercising intellectual property rights by subjects of their rights; 2) it is carried out by taking administrative legal measures of influence; 3) the subjects of administrative legal protection are public administration bodies; 4) the object of administrative legal protection is intellectual property rights to literary and artistic works, computer programs, data compilations (databases), performances, phonograms, videograms, programs of broadcasting organizations, scientific discoveries, inventions, utility models, industrial designs, layouts of semiconductor products, innovative proposals, plant varieties, animal breeds, commercial (brand) names, trademarks

(signs for goods and services), geographical indications, trade secrets; 5) it is a system of legal measures aimed at ensuring the exercise of intellectual property rights.

Keywords: *protection, protection, administrative and legal protection, administrative and legal protection, intellectual property, intellectual property law.*

Стаття надійшла до редколегії 5 березня 2025 року

УДК 336.2

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.22-32

О. П. Мельник,*канд. юрид. наук, доцент,**доцент кафедри фінансового та податкового права,**Державний податковий університет**e-mail: melnik.fin.pravo@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-8946-1337;****В. В. Кондратюк,***здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,**Державний податковий університет**e-mail: kondrv8@gmail.com***ORCID ID 0009-0008-8712-8838**

РОЛЬ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню процесу та особливостей впровадження фінансової децентралізації в контексті делегування повноважень з національного рівня на регіональний та місцевий рівні влади у сфері формування та використання фінансових ресурсів.

Аналізується фінансова децентралізація в Україні як ключова складова реформування бюджетної системи та підвищення фінансової спроможності територіальних громад. Завдяки реформі місцеві органи влади отримали більше ресурсів для розвитку інфраструктури, покращення якості публічних послуг та місцевих ініціатив. Зростає частка власних доходів громад, що зменшило їхню залежність від державних дотацій. Також посилилася відповідальність місцевої влади перед жителями, адже громади самостійно ухвалюють рішення щодо розподілу бюджетних коштів.

У статті також досліджуються особливості перерозподілу фінансових ресурсів між державним і місцевими бюджетами та механізми міжбюджетних трансфертів. Визначено основні виклики, що виникають у процесі децентралізації, зокрема питання фінансової самодостатності громад, прозорості управління коштами, ефективності податкової політики та регіонального розвитку.

Окрема увага приділяється впливу війни на економічну ситуацію в країні та ролі децентралізації в подоланні кризових явищ. Визначено, що в умовах кризи реформа відіграє важливу роль, адже дає змогу громадам оперативно реагувати на нові потреби, відновлювати критичну інфраструктуру та підтримувати людей, які постраждали від бойових дій. Однак ця ситуація також підкреслила необхідність подальшого вдосконалення міжбюджетних відносин та пошуку додаткових джерел доходів.

Також розглядаються нормативно-правові аспекти фінансової децентралізації, проводиться аналіз змін, внесених до Бюджетного та Податкового кодексів, що

сприяли перерозподілу доходів між рівнями влади, зміцненню місцевих бюджетів та розширенню податкових надходжень на рівні громад, та які в результаті призвели до зростання частки власних доходів місцевих бюджетів.

У підсумку визначено перспективи подальшого вдосконалення механізмів фінансової децентралізації, зокрема необхідність покращення координації між рівнями влади, забезпечення рівномірного розвитку територіальних громад та підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Ключові слова: *фінансова децентралізація, реформа, міжбюджетні трансферти, органи місцевого самоврядування, регіональний розвиток, державний бюджет, місцеві бюджети, територіальні громади, фінансова самодостатність, доходи місцевих бюджетів.*

Метою дослідження є комплексний аналіз фінансового аспекту децентралізації як процесу делегування повноважень у питаннях утворення та використання фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, його особливостей, впливу на економічний розвиток громад та міжнародної практики з цього питання. За результатами дослідження маємо визначити основні перспективи подальшого вдосконалення децентралізації та запропонувати способи вирішення проблем, що виникли в умовах провадження військових дій. Дослідження дасть змогу визначити, наскільки фінансова децентралізація сприяє раціональному використанню ресурсів держави, оптимізації витрат і підвищенню автономії місцевих бюджетів, а також окреслити напрями вдосконалення механізмів фінансового управління.

Постановка проблеми. Для України тривалий час актуальною є проблема ефективного розподілу та використання бюджетних коштів, особливо гостро це питання постало в період війни. Через кризову економічну ситуацію досить ефективним рішенням для підтримки та стабілізації економіки країни є зменшення навантаження на державний бюджет за рахунок збільшення повноважень органів місцевого самоврядування та перерозподілу частини фінансового навантаження на місцеві бюджети. Можливість органів місцевого самоврядування реалізувати швидко та ефективно забезпечення більшості нагальних соціальних та економічних потреб населення в цій ситуації є як ніколи актуальною.

Проблема врегулювання відносин між центральною владою та органами місцевого самоврядування, зокрема у фінансовій сфері, назривала впродовж багатьох років. Через концентрацію управлінських функцій здебільшого на національному рівні суттєво страждала якість надання послуг населенню та практично не враховувалися особливі потреби громад під час розподілу фінансування, що зумовлювало неоднорідність у рівні задоволення суспільних послуг між різними громадами.

Унаслідок цього було розпочато реформу децентралізації, яка, хоча й демонструє позитивні результати, залишається складним і тривалим процесом. Для ефективного впровадження реформи необхідно враховувати фіскальну спроможність громад та оперативню адаптуватися до специфічних умов кожного регіону. Лише за умов активної взаємодії та координації всіх учасників цього процесу можливо уникнути таких потенційних ризиків: неузгодженість розподілу повноважень між органами місцевого

самоврядування та рівнями виконавчої влади; неякісне управління; корупція; нестача достатньо кваліфікованих кадрів; відсутність необхідної кількості ресурсів; непропорційний розвиток громад, тощо.

Окреме значення децентралізація набуває в умовах війни, коли регіонам необхідно не лише забезпечувати базові потреби населення, а й реалізовувати політику відновлення. Вона дає змогу громадам швидше реагувати на виклики, розподіляти ресурси відповідно до локальних потреб і ініціювати власні проекти з відбудови. Водночас це вимагає перегляду підходів до регіонального розвитку, зміцнення взаємодії між рівнями влади та забезпечення збалансованої політики відновлення, що враховуватиме ступінь руйнувань та особливості кожного регіону.

Актуальність дослідження зумовлена потребою в оцінюванні фінансової децентралізації як інструменту ефективного розподілу бюджетних коштів в умовах сучасних економічних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням децентралізації займалися численні дослідники, серед тих, хто розглядав децентралізацію у фінансовому контексті, можемо відзначити: М. Горбатюка, І. Цимбалюка, Ю. Радіонова, В. Вознюка, І. Лютого, О. Рожка, Н. Демчишак, У. Тихонько, Ю. Петленка, В. Міланченка, О. Марценюк, О. Гуменну, Т. Деньдобру, О. Вольську, Є. Ковпанця, Ю. Пугай, М. Бедринець, Л. Синявську, О. Шолудько, М. Богача, А. Степанюк.

Дослідження зазначених науковців допомагають глибше зрозуміти різні аспекти фінансової децентралізації та її вплив на економіку держави. Однак, попри значну кількість досліджень, залишається низка не вирішених питань, що потребують подальшого аналізу та опрацювання, особливо враховуючи поточний кризовий стан держави, зокрема питання щодо вдосконалення механізмів впровадження фінансової децентралізації в Україні та оцінювання ефективності використання бюджетних ресурсів після реалізації реформ.

Виклад основного матеріалу. Фінансова децентралізація відіграє важливу роль для розвитку місцевих громад в Україні. Цей процес супроводжується змінами в законодавстві та впливає на різні сфери суспільного життя, оскільки передбачає передачу фінансових повноважень від центральної влади до регіональних та місцевих органів влади. Передача фінансових повноважень та надання більшої самостійності у формуванні доходів та витрат дає змогу місцевим громадам отримувати більшу частку податкових надходжень і сприяє ефективнішому розподілу коштів, що приводить до зростання обсягів місцевих бюджетів. Це зростання забезпечує більше ресурсів для фінансування місцевих програм і проектів, спрямованих на розвиток інфраструктури, покращення якості публічних послуг, а також на підтримку місцевого бізнесу [1, с. 4]. Важливим аспектом реформи є також підвищення відповідальності місцевих органів влади за прийняті рішення та реалізовані проекти, щ зі свого боку стимулює більш раціональне використання ресурсів.

Сьогодні фінансова децентралізація залишається однією з пріоритетних реформ, спрямованих на вдосконалення управлінських процесів і посилення економічного розвитку на місцевому рівні. Мета реформи – створення ефективної системи державного управління, яка надає якісні державні послуги населенню на рівні, яка відповідає

європейським стандартам, забезпечує оптимальне використання державних коштів і своєчасно реагує на соціально-економічні та зовнішньополітичні виклики [2, с. 296].

Одним з основних завдань децентралізації є посилення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, забезпечення їх довгостроковими надійними джерелами доходів, пошук позабюджетних джерел безповоротного фінансування та реформування системи взаємовідносин між державним і місцевими бюджетами в Україні. Саме з цією метою наприкінці 2014 року були внесені зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, інших нормативно-правових актів [3, с. 455].

Децентралізація всієї системи державної влади зумовлена тим, що органи влади діють не відокремлено один від одного, а співпрацюють для забезпечення ефективного виконання державних функцій. Покращення інфраструктури та якості життя в громадах сприяє економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможності регіонів. У сучасних умовах це є важливим для забезпечення стійкого розвитку та зменшення регіональних диспропорцій [1, с. 8–9]. Неузгодженість між державними та місцевими органами влади через конкуренцію за повноваження може значно стримувати розвиток громад. Натомість ефективне впровадження децентралізації потребує чіткого розподілу обов'язків, співпраці та партнерства повноважень, що сприятиме більш злагодженій роботі та реальному впровадженню принципів децентралізації на місцевому рівні. До основних принципів, на яких ґрунтується ця реформа, можна віднести такі: 1) єдності та системності; 2) компліментарності; 3) субсидіарності; 4) демократизму; 5) ресурсної забезпеченості [2, с. 299].

Децентралізація зміцнює місцеві громади, даючи їм змогу ефективно управляти ресурсами та швидко реагувати на виклики. Процес децентралізації в Україні розпочався 2014 року з ухвалення Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, що стало основою для подальших змін у законодавстві. Зокрема, були прийняті закони України «Про співробітництво територіальних громад» і «Про добровільне об'єднання територіальних громад», а також внесені поправки до Бюджетного та Податкового кодексів України, які заклали основу фінансової децентралізації.

Конституція України закріплює основні засади місцевого самоврядування, визначаючи розподіл повноважень між центральною та місцевою владою. Зміни, що були внесені до неї 2015 року стали основою для реформи децентралізації та закріпили розширення повноважень місцевого самоврядування, надавши громадам більше автономії стосовно прийняття рішень, фінансів та розвитку територій. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» спрямований на формування спроможних адміністративних одиниць. Він визначає механізми добровільного об'єднання, сприяючи ефективному використанню ресурсів, оптимізації управління та покращенню якості послуг. Крім того, Закон передбачає фінансову підтримку об'єднаних громад через субвенції та дотації, що сприяє їхньому економічному розвитку. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» регламентує діяльність місцевих органів влади, надаючи їм ширші повноваження у фінансовій сфері, що підсилює роль територіальних громад у процесах управління. Він забезпечує баланс між місцевими та центральними органами, створюючи правову основу для ефективної децентралізації. Бюджетний кодекс

України визначає принципи фінансової автономії місцевих бюджетів, регулюючи їх наповнення та розподіл коштів. Він встановлює механізм передачі частини податків громадам, що сприяє розвитку інфраструктури та соціальних програм. Водночас Бюджетний кодекс України регламентує систему надходжень до місцевих бюджетів, зокрема через закріплення частки податків, як-от ПДФО. Це підвищує фінансову самостійність громад і дає їм більше можливостей для реалізації власних ініціатив. Так, законодавча база створює умови для ефективного функціонування фінансової децентралізації, що забезпечує громади необхідними ресурсами для самостійного розвитку.

Початок впровадження бюджетної децентралізації характеризувався оновленням бюджетного законодавства, що відбулося у 2014–2015 роках за рахунок внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України. Основні зміни стосувалися оновлення підходів до міжбюджетних трансфертів. Ухвалення Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» ознаменувало запровадження нової системи міжбюджетних трансфертів, що охоплює базові та реверсні дотації, субвенції та додаткові дотації. Кабінет Міністрів України зі свого боку визначив механізм розподілу цих трансфертів, окреслюючи порядок перерахування коштів з державного бюджету до місцевих, а також особливості реверсної дотації та міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами [4, ст. 58]. Варто наголосити, що на початок 2014 року бюджетна система України нараховувала близько 12 тисяч бюджетів і тільки майже 6 % мали прямі міжбюджетні відносини з держбюджетом [3, ст. 456].

Станом на 1 січня 2025 року в Україні успішно реалізовано два етапи реформи децентралізації, що значно вплинули на розвиток місцевого самоврядування та підвищили його ефективність. Перший етап тривав з 2014 по 2019 рік і заклав основу для масштабних змін у законодавстві та запровадження ключових реформ. Зокрема, було внесено поправки до Бюджетного та Податкового кодексів України, що значно посприяло розвитку децентралізації в її фінансовому аспекті. Також ухвалення Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» сприяло поступовому створенню численної кількості об'єднаних територіальних громад, які об'єднали колишні місцеві ради.

Другий етап тривалістю з 2020 по 2021 рік був спрямований на вдосконалення місцевого самоврядування та сприяв економічному розвитку держави, підтримка реформи децентралізації в цей час стала пріоритетною. Важливим кроком стало ухвалення в червні 2020 року нової адміністративно-територіальної структури, що передбачала створення територіальних громад по всій країні. Оскільки бюджетна реформа в Україні проводилася паралельно з адміністративною, з 2021 року спостерігається зменшення кількості районів, і відповідно, районних бюджетів на 75 % із одночасним збільшенням кількості бюджетів місцевого самоврядування у 8 разів [3, с. 456].

Децентралізаційна реформа стала однією з найбільш успішних в історії України, проте її впровадження досі триває. Третій етап зі свого боку характеризується переглядом механізмів адміністрування місцевих податків для посилення фінансової спроможності громад.

Результатами реалізації бюджетної децентралізації є: розширення прав місцевих органів влади, надання повної бюджетної самостійності; спрощення механізму надання гарантій на місцевому рівні та здійснення запозичень на зовнішньому ринку, тобто в міжнародних організацій, через запровадження принципу «мовчазної згоди», якщо не було отримано висновку впродовж місяця від Міністерства фінансів України; надання права на здійснення місцевих зовнішніх запозичень усім міським радам міст обласного значення; надання права самостійного вибору установи, що обслуговує рахунки місцевого бюджету, тобто казначейство або банк; розширення джерел наповнення місцевих бюджетів [4, с. 58].

До впровадження фінансової децентралізації в Україні 2014 року основну частину доходів місцевих бюджетів становили міжбюджетні трансферти, зокрема дотації та субсидії, які надходили від центральних органів влади. Залежність від таких надходжень була досить високою, адже вони перевищували половину загального бюджету місцевих громад, водночас надходження, які є безпосереднім джерелом фінансової незалежності громад, становили значно меншу частку місцевих бюджетів. Така модель фінансування суттєво обмежувала автономність органів місцевого самоврядування та їхню спроможність самостійно впливати на формування і використання власних ресурсів.

Однак фінансова складова реформи децентралізації суттєво змінила ситуацію, надавши місцевим органам влади ширші можливості для формування власних доходів. У результаті проведених реформ і змін у бюджетному законодавстві залежність громад від державних дотацій поступово зменшувалася, що сприяло зростанню частки податкових надходжень у структурі місцевих бюджетів. До 2023 року цей показник зріс більше ніж удвічі, а роль трансфертів значно знизилася. Це дало змогу громадам ефективніше планувати свої витрати, реалізовувати власні ініціативи та спрямовувати кошти на розвиток інфраструктури, соціальних послуг та інших важливих напрямів, що відповідають реальним потребам населення.

За період з 2014 по 2023 рік номінальний обсяг доходів місцевих бюджетів, з урахуванням міжбюджетних трансфертів, збільшився у 2,8 рази. Водночас 2022 року фінансова стабільність місцевих громад зазнала негативного впливу через початок повномасштабної війни, що спричинило скорочення економічної активності, масову міграцію населення, порушення виробничих процесів і зниження рівня заробітної плати. 2023 року спостерігалось поступове відновлення економічної активності, підвищення мінімальної заробітної плати та середнього рівня оплати праці в багатьох секторах, що повернуло позитивну динаміку доходів місцевих бюджетів [3, с. 459].

Загалом зміни, впроваджені під час реалізації фінансової децентралізації, мали суттєвий вплив на зміцнення бюджетів місцевого самоврядування та їх фінансової автономності. Основною метою реформ, що реалізувалися разом з децентралізацією, було забезпечення фінансової стійкості територіальних громад, розширення їхніх можливостей у розпорядженні ресурсами та підвищення рівня самостійності в ухваленні управлінських рішень. У майбутньому поступове нарощування фінансової бази громад дозволило б їм значно підвищити рівень власної ресурсної спроможності та ефективної реалізації місцевих ініціатив.

Про позитивні результати цих реформ свідчить стійка тенденція до зростання доходів місцевих бюджетів, а також їхня частка, яка все більше зростаюча в загальній структурі зведеного бюджету країни. Важливу роль у цьому процесі відіграло запровадження механізмів, які передбачають спрямування значної частини податкових надходжень і зборів безпосередньо до місцевих бюджетів. Зокрема, значна частка податку на доходи фізичних осіб (60 %) залишається на місцевому рівні, що створює стабільне джерело фінансування. Частина акцизного податку також спрямовується до місцевих бюджетів, що дає змогу громадам отримувати додаткові доходи від реалізації окремих товарів. Крім того, фінансову основу місцевих бюджетів зміцнюють податки на нерухоме майно, земельний податок, єдиний податок для малих підприємств, туристичний збір та інші місцеві збори. Ці зміни суттєво підвищили доходи місцевих бюджетів, що дає змогу органам місцевого самоврядування ефективніше розподіляти ресурси відповідно до місцевих потреб і пріоритетів [1, с. 4]. Проте війна в Україні створила додаткові виклики для фінансового управління та надання публічних послуг, що потребує вдосконалення механізмів управління фінансами [1, с. 11].

Через значний вплив війни на економічну ситуацію в Україні суттєво зменшилися надходження до державного бюджету. Одночасно з цим зросли і витрати, пов'язані з обороною, наданням гуманітарної допомоги, підтримкою людей, які постраждали від війни, а також на відновлення зруйнованої інфраструктури й допомогу внутрішньо переміщеним особам. Це створило величезний тиск на бюджет країни, що вимагає адаптації фінансової політики до нових умов.

Повномасштабне вторгнення також значно уповільнило процес впровадження реформ, оскільки основна увага держави змістилася саме на оборону. Водночас реформа децентралізації все ще залишається пріоритетною, адже завдяки їй вдалося реалізувати численні проекти регіональної політики відновлення України в умовах воєнного стану та дещо послабити навантаження на центральні органи влади. Пріоритетним напрямом має бути наповнення місцевих бюджетів за рахунок ефективності дій місцевої влади під час реалізації додаткових повноважень, яких вони отримали внаслідок проведення реформи децентралізації [4, с. 57]. Наразі розвиток місцевих бюджетів дає нагоду спростити процеси перерозподілу ресурсів і зберігати економічну стабільність навіть в умовах тривалого конфлікту. У такий спосіб децентралізація стає не лише важливим елементом для підтримки національної економічної стабільності в умовах війни, але й критичним чинником для забезпечення швидкої та ефективної адаптації громад до нових умов.

Фінансова децентралізація в Україні сприяла підвищенню автономності місцевих громад у розподілі бюджетних коштів, що дає змогу більш гнучко реагувати на виклики сучасних умов. Ефективність фінансової децентралізації в сприянні економічному зростанню залежить від кількох чинників, зокрема від спроможності місцевих органів влади ефективно управляти ресурсами, ступеня фіскальної автономії, наданої муніципалітетам, та механізмів забезпечення прозорості та підзвітності. Загалом проблема фінансової децентралізації охоплює кілька ключових аспектів: узгодженість фіскальної політики з місцевими економічними умовами, здатність місцевих органів влади залучати та

використовувати інвестиції, а також вплив децентралізації на надання публічних послуг та розвиток інфраструктури [1, ст. 2].

Хоча децентралізація дозволила місцевим громадам забезпечити певний рівень розвитку інфраструктури та послуг й ефективніше планувати та реалізовувати проекти, що покращують якість життя громадян, вона також виявила ряд проблем у забезпеченні різних сфер послуг, які потребують термінового вирішення, особливо актуально це в умовах війни. Наприклад, без чіткої координації громади стикаються з труднощами в пріоритезації сфер відновлення та планування, часто вирішуючи проблеми ситуативно [5, с. 20]. Однією зі значущих проблем також є відсутність попереднього контролю та фінансового моніторингу за використанням коштів, який мали б здійснювати місцеві органи влади. Цей контроль є необхідним для ефективного та прозорого управління фінансами на місцевому рівні [5, с. 21]. Зазначимо також, що хоча децентралізація дала місцевим громадам більше повноважень щодо формування бюджету, реальний рівень фінансової самостійності в багатьох громадах все ще залишається недостатнім через значну залежність від міжбюджетних трансфертів та державних дотацій.

Для того щоб децентралізація в подальшому не призводила до зниження якості послуг, потрібно знайти ефективні рішення для вдосконалення управління та забезпечення балансу між різними сферами витрат і адаптації до нових викликів. Потрібно також виокремити критерії, які об'єктивно оцінюватимуть рівень пошкоджень і руйнувань інфраструктури громади, для обґрунтування потреб у державному фінансуванні та визначення його обсягів. Такий підхід у регіональній політиці може, однак, спровокувати конкуренцію між громадами та регіонами за внесення до тих функціональних категорій, які забезпечують більше фінансування на відновлення [5, с. 21]. У тих умовах, в яких нині перебуває наша держава, зусилля різних громад повинні об'єднуватися задля максимально ефективного досягнення поставлених цілей. Однак ключовим викликом залишається недосконала координація між рівнями влади, що ускладнює реалізацію комплексних планів відновлення [5, ст. 22].

У нинішніх умовах війни та післявоєнного відновлення політика подальшої децентралізації повинна бути адаптована до нових реалій і орієнтована на майбутнє. Тилові громади зосереджуються на інтеграції внутрішньо переміщених осіб, підтримці малого та середнього бізнесу, а також зміцненні міжнародних зв'язків для залучення фінансової допомоги. Водночас потрібно враховувати, що на тимчасово окупованих територіях стратегічні дії повинні бути спрямовані на розробку планів реінтеграції, використовуючи досвід інших регіонів, а також адаптувати їх до специфічних умов. Деокуповані громади демонструють високий потенціал до відновлення інфраструктури, активно залучаючись у національні програми відбудови завдяки міжнародній підтримці [5, с. 22].

Водночас важливим аспектом децентралізації в умовах війни є забезпечення безперебійної роботи місцевих бюджетів та розробка нормативно-правових документів, що дають змогу ефективно функціонувати бюджетній сфері та задовольняти основні потреби населення під час воєнного стану. Потрібно розуміти, що в різних зонах: тилових, прифронтових, фронтних і тимчасово окупованих – застосовувані інструменти державної

політики не можуть бути однаковими, і повинні враховувати специфіку кожної території для досягнення ефективного відновлення та стабільності в країні [6, с. 185].

Висновки. Фінансова децентралізація в Україні стала однією з найважливіших реформ, що спрямована на зміцнення місцевого самоврядування та раціональне використання бюджетних коштів. Її основна мета – забезпечити громадам фінансову незалежність, що дає змогу їм самостійно управляти ресурсами, планувати бюджети та визначати стратегічні напрями розвитку. Внесені зміни до Бюджетного та Податкового кодексів сприяли перерозподілу доходів між державним і місцевими рівнями влади, посиленню фінансової спроможності громад та збільшенню надходжень до їхніх бюджетів.

У результаті реформи органи місцевого самоврядування отримали більше фінансових можливостей для розвитку інфраструктури, покращення якості суспільних послуг та підтримки малого бізнесу. Частка власних доходів громад зросла, що зменшило їхню залежність від державних субвенцій і дало змогу оперативніше реагувати на потреби населення. Водночас виникли й певні труднощі.

Найбільшим викликом стала війна, яка суттєво змінила пріоритети бюджетної політики та створила нові ризики для місцевих фінансів. В умовах кризи громади змушені оперативно шукати ресурси для відновлення критично важливих об'єктів, підтримки населення та реагування на нові виклики. Це ще більше підкреслило необхідність вдосконалення міжбюджетних відносин, пошуку додаткових джерел доходів та підвищення фінансової дисципліни.

Подальший успіх фінансової децентралізації залежить від створення механізмів вирівнювання доходів громад, покращення координації між різними рівнями влади та вдосконалення законодавчої бази. Також важливо підвищувати рівень компетентності працівників громад, щоб вони могли та знали, як ефективно використовувати наявні ресурси. Незважаючи на всі виклики, ця реформа залишається потужним інструментом для зміцнення місцевого самоврядування, розвитку регіонів та підвищення добробуту громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тростяньська К. М., Цюпа О. П., Дмитровська В. С. Фінансова децентралізація та її вплив на економічне зростання територіальних громад. *Академічні візії*. 2024. № 33. С. 1–14. URL : <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1316/1184> (дата звернення: 13.03.2025).

2. Вилгін Є., Тедєєва О. Теоретичне обґрунтування категорії «децентралізація»: основні аспекти та проблеми сьогодення. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2024. Т. 334, № 5. С. 295–300. URL : <https://heraldes.khmnu.edu.ua/index.php/heraldes/article/view/665/679> (дата звернення: 13.03.2025).

3. Сочка К., Перчі О. Фінансова децентралізація в Україні: попередні результати та перспективи. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2024. № 5. С. 451–464. URL : <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2024-5-451-464> (дата звернення: 13.03.2025).

4. Сідор М. І. Бюджетна децентралізація в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 26 квіт. 2024 р. Одеса, 2024. С. 56–58.

5. Козир С. Децентралізація та регіональна політика відновлення України в умовах воєнного стану: проблеми і рекомендації. *Empirio*. 2025. Т. 2, № 1. С. 15–23. URL : <https://empirio.ukma.edu.ua/article/view/322971/313291> (дата звернення: 13.03.2025).

6. Ратушняк Д. Децентралізація: виклики під час війни. *Актуальні питання фінансової теорії та практики* : зб. матеріалів Десятої заоч.-дистанц. наук. конф. студентів і молодих вчен., м. Тернопіль, 26 квіт. 2023 р. С. 184–186. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/49626/1/Діана%20Ратушняк.pdf> (дата звернення: 13.03.2025).

REFERENCES

1. Trostyanskaya, K. M., Tsyupa, O. P., & Dmitrovskaya, V. S. (2024). Financial decentralization and its impact on the economic growth of territorial communities. *Academic Visions*, (33), 1–14. URL : <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1316/1184>

2. Vilgin, E., & Tedeeva, O. (2024). Theoretical substantiation of the category “decentralization”: Main aspects and problems of the present. *Bulletin of Khmelnytsky National University. Series: Economic Sciences*, 334 (5), 295–300. URL : <https://heraldes.khmnu.edu.ua/index.php/heraldes/article/view/665/679>

3. Sochka, K., & Perchi, O. (2024). Financial decentralization in Ukraine: Preliminary results and prospects. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, (5), 451–464. URL : <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2024-5-451-464>

4. Sidor, M. I. (b.d.). Fiscal decentralization in Ukraine. In *European guidelines for the development of Ukraine: Scientific and practical dimension in the conditions of military challenges* (pp. 56–58).

5. Kozyr, S. (2025). Decentralization and regional policy of Ukraine's recovery under martial law: Problems and recommendations. *Empirio*, 2 (1), 15–23. URL : <https://empirio.ukma.edu.ua/article/view/322971/313291>

6. Ratushniak, D. (b.d.). Decentralization: Challenges during the war. In *Topical issues of financial theory and practice* (pp. 184–186). ZUNU. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/49626/1/Діана%20Ратушняк.pdf>

O. P. MELNYK, V. V. KONDRATIUK. THE ROLE OF FINANCIAL DECENTRALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF LOCAL COMMUNITIES IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the process and peculiarities of implementation of financial decentralization in the context of delegation of powers from the national level to the regional and local levels of government in the field of formation and use of financial resources.

The author analyzes financial decentralization in Ukraine as a key component of reforming the budget system and increasing the financial capacity of territorial communities. Thanks to the reform, local authorities have received more resources for infrastructure development, improvement of public services and local initiatives. The share of communities' own revenues has increased, reducing their dependence on government subsidies. The responsibility of local authorities to their residents has also increased, as communities independently decide on the allocation of budget funds.

The article also examines the peculiarities of redistribution of financial resources between the state and local budgets and the mechanisms of interbudgetary transfers. The main challenges that arise in the process of decentralization are identified, including the issues of financial self-sufficiency of communities, transparency of funds management, efficiency of tax policy and regional development.

Particular attention is paid to the impact of the war on the economic situation in the country and the role of decentralization in overcoming the crisis. It is determined that in times of crisis, reform plays an important role, as it allows communities to respond quickly to new needs, restore critical infrastructure and support people affected by the fighting. However, this situation has also emphasized the need to further improve intergovernmental fiscal relations and to find additional sources of revenue.

The article also examines the legal aspects of financial decentralization, analyzes the changes made to the Budget and Tax Codes that contributed to the redistribution of revenues between levels of government, strengthening local budgets and expanding tax revenues at the community level, and which resulted in an increase in the share of local budgets' own revenues.

As a result, the author identifies the prospects for further improvement of the mechanisms of financial decentralization, in particular, the need to improve coordination between levels of government, ensure uniform development of territorial communities and increase the efficiency of budgetary funds.

Keywords: *financial decentralization, reform, intergovernmental transfers, local governments, regional development, state budget, local budgets, territorial communities, financial self-sufficiency, local budget revenues.*

Стаття надійшла до редколегії 24 лютого 2025 року

УДК 343.983

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.33-39

В. В. Топчій,

д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
e-mail: tv1959@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4596-6469

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «УСПІШНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ЩО ДОСЯГЛИ ВИЗНАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ»

У статті розглядаються основи визначення наукових досліджень, що отримали широке міжнародне визнання завдяки визнанням та успішним результатам. Проведено аналіз ключових чинників, що сприяють науковому успіху, зокрема інноваційність, міждисциплінарний підхід, актуальність проблематики та ефективна комунікація результатів. Стаття має на меті виявити закономірності, які можуть слугувати орієнтиром для майбутніх досліджень.

Метою статті є ґрунтовний аналіз особливостей визначення дефініції поняття «успішних наукових досліджень, що досягли визнаних результатів».

Зазначено, що успішне проведення досліджень – це не лише процес, а й визнання результатів науковою спільнотою, а визнання – це своєрідна оцінка якості й значущості праці, яка показує, що дослідження справді впливають на розвиток науки та суспільства.

До критеріїв успішного наукового дослідження у статті віднесено: актуальність – дослідження має відповідати сучасним науковим і суспільним запитам; новизна – містить нові ідеї, підходи або результати, які не були відомі раніше; обґрунтованість – логіка викладення, використання перевірених методів та джерел; теоретична і практична цінність – результат дослідження має впливати на розвиток науки або практики; системність – дослідження повинно бути структурованим і послідовним; оригінальність мислення – авторське бачення проблеми, самостійність у висновках; можливість перевірки – результати мають бути відтворюваними іншими науковцями.

Отже, сучасна наука розвивається надзвичайно динамічно, вимагаючи від дослідників не лише ґрунтового теоретичного підґрунтя, але й здатності до пошуку інноваційних рішень, які повинні мати результативність та визнаність у науковому, теоретичному чи практичному значенні. Успішне наукове дослідження – це не лише отримання нового знання, а й його впровадження у практику, визнання науковою спільнотою та суспільством.

Ключові слова: наукові дослідження, наукова діяльність, успішність наукових досліджень, визнання наукової діяльності, науковий результат.

Актуальність дослідження. У сучасному світі наука стала надзвичайно популярною сферою. Її стрімкий розвиток, модернізація самого поняття науки, а також здатність передбачати та аналізувати події відкривають нові горизонти для проведення наукових досліджень. Водночас багато людей ще не повною мірою оцінили важливість і перспективність таких можливостей.

У нинішніх умовах наукового прогресу, на наш погляд, варто приділяти особливу увагу саме дослідницькій діяльності. Саме завдяки науковим дослідженням з'являються нові методи пізнання та аналізу, а наявні підходи удосконалюються. Однозначно той факт, що подальший розвиток науки безпосередньо залежатиме від ефективності, успішності та результативності наукових досліджень, а не навпаки, і будь-який соціально-економічний, політичний чи культурний розвиток абсолютно неможливо уявити без активного впровадження наукової діяльності і наукових досліджень. Прогрес у сфері досліджень створює основу для підготовки висококваліфікованих фахівців, які здатні креативно мислити, приймати конструктивні рішення та передбачати подальші вектори розвитку науки.

Метою статті є ґрунтовний аналіз особливостей визначення дефініції поняття «успішних наукових досліджень, що досягли визнаних результатів».

Виклад основного матеріалу. Досить важливою є підтримка молодих науковців з боку держави, адже це є вагомою інвестицією в майбутнє, основою наукового прогресу, адже молоді вчені приносять нові ідеї, підходи та методики, які можуть стати рушієм розвитку не лише науки, а й економіки, освіти, юриспруденції та сучасних технологій.

Так, пункт 1 Постанови КМУ «Про стипендії Кабінету Міністрів України для молодих вчених» передбачає норму, що щомісячні стипендії Кабінету Міністрів України для молодих вчених призначаються з метою підтримки вчених, які успішно проводять наукові дослідження, здійснюють актуальні науково-технічні розробки і вже досягли визнаних результатів [1].

Так, вказана норма передбачає, що молодий вчений, який висувається на здобуття стипендії, повинен не просто проводити наукові дослідження (писати статті чи займатися іншим видом наукової діяльності), а саме успішно їх проводити і вже досягти визнаних результатів.

Розглянемо дефініції зазначених понять детальніше:

Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та/або пошук способів їхнього застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Фундаментальні наукові дослідження – теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання нових знань про закономірності організації та розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язків. Результатом фундаментальних наукових досліджень є гіпотези, теорії, нові методи пізнання, відкриття законів природи, невідомих раніше явищ і властивостей матерії, виявлення закономірностей розвитку суспільства тощо, які не орієнтовані на безпосереднє практичне використання у сфері економіки. Прикладні наукові дослідження – теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання і використання нових

знань для практичних цілей. Результатом прикладних наукових досліджень є нові знання, призначені для створення нових або вдосконалення існуючих матеріалів, продуктів, пристроїв, методів, систем, технологій, конкретні пропозиції щодо виконання актуальних науково-технічних та суспільних завдань [2].

З наведеного випливає необхідність проаналізувати та зіставити дефініції двох понять, а саме: наукової діяльності та наукових досліджень, оскільки аналізовані норми Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» оперують поняттям наукової діяльності, а згадана вище Постанова КМУ визначає поняття «наукових досліджень».

Так, І. З. Бопко вважає, що науково-дослідна діяльність як важливий компонент професійної діяльності викладачів спрямовує їх творчий пошук на розробку нових теоретичних концепцій, ефективних методик і освітніх технологій тощо. Упровадження результатів науково-дослідної діяльності викладачів у практику вищого навчального закладу дає змогу піднімати рівень професійної підготовки майбутніх фахівців на якісно новий рівень [3, с. 46].

В. Я. Голюк, І. С. Луценко та І. І. Нагорна також аналізують визначення поняття наукової діяльності, під якою розуміють діяльність інтелектуально-творчого характеру, що направлена на здобуття та застосування одержаних нових знань, а наукове дослідження – це вивчення конкретного об'єкта, явища або предмета з метою розкриття закономірностей його виникнення і розвитку, що є основою формування нових наукових знань. Наукові дослідження здійснюються з ціллю одержання наукового результату. Науковий результат – нове знання, здобуте в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі наукового звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо. Метою наукового дослідження є отримання нових знань про явище, яке нас цікавить, або їх підтвердження. Об'єктом наукового дослідження є це явище загалом. Предметом наукового дослідження є окремі компоненти чи характеристики цього явища. Сутністю проведення наукових досліджень є можливість відтворити та довести істинність одержаних результатів, показати їх об'єктивність і точність. Наукове дослідження може мати різну мету, наприклад, практичну або пізнавальну, і залежно від цього дослідження можуть поділяти на фундаментальні, пошукові, прикладні [4].

Так, вчені по-різному трактують поняття «наукове дослідження». О. С. Мантур-Чубата, Ю. А. Дубілей та А. В. Міхалець у своїй науковій статті проаналізували та систематизували деякі із них. На їх думку, під науковим дослідженням потрібно розуміти процес: 1) який є систематичним та спрямованим на вивчення певних об'єктів; 2) у якому використовуються засоби і методи науки; 3) який має на меті сформулювати знання про об'єкт, що вивчається, а також установити закономірності його виникнення, розвитку і перетворення в інтересах раціонального використання в практичній діяльності людей. Вони вважають, що в сучасних умовах характер наукового дослідження, а також підхід до вивчення явищ природи різко змінилися. Інтеграційні процеси є однією з характерних рис сучасного етапу розвитку наукових досліджень та науки, навіть можна стверджувати, що нині наукове дослідження також змінюється, тому що інтеграційні процеси не стоять на місці, тим самим змінюють, розвивають практично все [5, с. 10].

*Топчій В. В. Особливості визначення дефініції поняття
«суттєвих наукових досліджень, що досягли визначених результатів»*

Отже, у науковому дослідженні важливо звертати увагу на всі аспекти. Зосереджуючись на основних чи ключових питаннях теми, не варто ігнорувати другорядні факти, які на перший погляд можуть здаватися несуттєвими. Проте саме в таких деталях іноді криється потенціал для важливих наукових результатів. Для дослідника важливо не лише зафіксувати новий факт, а й надати йому пояснення з позицій сучасної науки, визначити його загальнонаукову, теоретичну або практичну цінність. Збирання наукових фактів у ході дослідження – це завжди творчий процес, який починається із задуму вченого та його ідеї.

Проте потребує конкретного уточнення й положення щодо досягнення визнаних результатів, п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» вказує, що науковий результат – нове наукове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації. Науковий результат може бути у формі звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття, проєкту нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову, тощо.

Проте важливим є те, що потрібно звернути увагу на два ключові положення, які передбачає Постанова КМУ «Про стипендії Кабінету Міністрів України для молодих вчених», а саме «успішності» проведення наукових досліджень, та вже досягнення «визнаних» результатів.

Тлумачний словник Порталу української мови та культури передбачає, що успішний – це той, який супроводжується або завершується успіхом, тобто який дає позитивні наслідки, а поняття «визнаний» означає, що той, який одержав загальне визнання, відомий усім або багатьом [6].

Тобто можна дійти до висновку чинниками, що сприяють успіху наукових досліджень, є: інтердисциплінарність – поєднання знань з різних галузей дає змогу створювати нові парадигми; міжнародна співпраця – партнерство з іноземними науковими інституціями відкриває доступ до ресурсів та досвіду; інноваційний підхід – новаторські ідеї часто стають рушієм проривних відкриттів; наукова комунікація – здатність доступно пояснити складне підвищує довіру до дослідження.

Науковець, який успішно проводить наукові дослідження, – це означає, що його робота в науковій сфері має конкретні результати, які визнаються науковою спільнотою. А визнання результатів науковця – це позитивне сприйняття та оцінка його наукової роботи з боку інших фахівців, наукової спільноти та суспільства. Це означає, що його дослідження вважаються цінними, надійними й актуальними.

Отже, до основних ознак успішної наукової діяльності можна віднести не просто публікації в авторитетних наукових журналах чи участь у конференціях, але й отримання грантів та фінансування, коли науковець залучає кошти на свої дослідження, що свідчить про довіру до його проєктів; цитованість, коли інші вчені посилаються на його роботи, визнаючи їх значимість. І найголовніше, вплив на практику чи розвиток науки, що результати досліджень мають прикладне або теоретичне значення, тобто

використання результатів у практиці – наприклад, коли відкриття науковця застосовують у медицині, техніці, освіті, нормозастосуванні, правотворенні тощо.

Тобто успішне проведення досліджень – це не лише процес, а й визнання результатів науковою спільнотою, а визнання – це своєрідна оцінка якості й значущості праці, яка показує, що дослідження справді впливають на розвиток науки та суспільства.

Так, критерії успішного наукового дослідження: актуальність – дослідження має відповідати сучасним науковим і суспільним запитам; новизна – містить нові ідеї, підходи або результати, які не були відомі раніше; обґрунтованість – логіка викладення, використання перевірених методів та джерел; теоретична і практична цінність – результат дослідження має впливати на розвиток науки або практики; системність – дослідження повинно бути структурованим і послідовним; оригінальність мислення – авторське бачення проблеми, самостійність у висновках; можливість перевірки – результати мають бути відтворюваними іншими науковцями.

Висновки. Отже, сучасна наука розвивається надзвичайно динамічно, вимагаючи від дослідників не лише ґрунтового теоретичного підґрунтя, але й здатності до пошуку інноваційних рішень, які повинні мати результативність та визнаність у науковому, теоретичному чи практичному значенні. Успішне наукове дослідження – це не лише отримання нового знання, а й його впровадження у практику, визнання науковою спільнотою та суспільством.

Успішні наукові дослідження – результат цілеспрямованої, системної та колективної роботи. Вивчення прикладів таких досліджень дає змогу молодим науковцям орієнтуватися на ефективні моделі організації наукової діяльності. Актуальність, міждисциплінарність і здатність адаптуватися до нових викликів – основа визнання в науці.

Саме тому потребує уточнення положення пункту 1 Постанови КМУ «Про стипендії Кабінету Міністрів України для молодих вчених», яка передбачає норму, що щомісячні стипендії Кабінету Міністрів України для молодих вчених призначаються з метою підтримки вчених, які успішно проводять наукові дослідження, здійснюють актуальні науково-технічні розробки і вже досягли визнаних результатів. Вказану норму пропонуємо розширити через внесення змін і доповнень, а саме конкретизацією положення «успішних наукових досліджень та досягнення визнаних результатів». А саме додати примітку до цього пункту, який передбачити таким змістом: «Критеріями успішності наукового дослідження та основними індикаторами успіху наукових досліджень можуть бути: публікації в міжнародних рецензованих журналах у межах однієї тематики дослідження, за результати якого автор має високий індекс цитування, практичне застосування результатів та визнання молодого вченого в науковій спільноті».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про стипендії Кабінету Міністрів України для молодих вчених : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1994 р. № 560. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.04.2025).

2. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 06.04.2025).

3. Бопко І. З. Особливості та проблеми наукової діяльності викладача університету. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : педагогічні та психологічні науки / гол. ред. В. В. Райко. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. № 3 (72). С. 44–52.

4. Голюк В. Я., Луценко І. С., Нагорна І. І. Сучасні тенденції та специфіка науково-дослідної діяльності. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 40. URL : <file:///C:/Users/%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B0/Downloads/1470-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1413-1-10-20220731.pdf>

5. Мантур-Чубата О. С., Дубілей Ю. А., Міхалець А. В. Особливості наукового дослідження у сучасному світі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Випуск 21, частина 2. С. 9–11. URL : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/21_2_2018ua/4.pdf (дата звернення: 07.04.2025).

6. Термін «успішний». Тлумачний словник / Портал української мови та культури. URL : <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%88%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (дата звернення: 07.04.2025).

REFERENCE

1. Pro stypendii Kabinetu Ministriv Ukrainy dlia molodykh vchenykh : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 serpnia 1994 r. No. 560. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-94-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 06.04.2025).

2. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist : Zakon Ukrainy vid 26 lystopada 2015 roku № 848-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (data zvernennia: 06.04.2025).

3. Бопко І. З. Особливості та проблеми наукової діяльності викладача університету. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : педагогічні та психологічні науки / гол. ред. В. В. Райко. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. № 3 (72). С. 44–52.

4. Holiuk V. Ia., Lutsenko I. S., Nahorna I. I. Suchasni tendentsii ta spetsyfika naukovodoslidnoi diialnosti. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. Vypusk 40. URL : <file:///C:/Users/%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B0/Downloads/1470-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1413-1-10-20220731.pdf>

5. Mantur-Chubata O. S., Dubilei Yu. A., Mikhalets A. V. Osoblyvosti naukovoho doslidzhennia u suchasnomu sviti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. 2018. Vypusk 21, chastyna 2. C. 9–11. URL : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/21_2_2018ua/4.pdf (data zvernennia: 07.04.2025).

Топчій В. В. Особливості визначення дефініції поняття «успішних наукових досліджень, що досягли визнаних результатів»

6. Термін «uspishnyi». Tlumachnyi slovnyk / Portal ukraïnskoi movy ta kultury. URL : <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%88%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (data zvernennia: 07.04.2025).

V. V. Topchii. PECULIARITIES OF DEFINING THE CONCEPT OF "SUCCESSFUL SCIENTIFIC RESEARCH THAT HAS ACHIEVED RECOGNIZED RESULTS"

The article discusses the basics of defining scientific research that has gained wide international recognition due to recognized and successful results. The author analyzes the key factors that contribute to scientific success, including innovation, interdisciplinary approach, relevance of the topic, and effective communication of results. The article aims to identify patterns that can serve as a guide for future research.

The purpose of the article is to provide a thorough analysis of the peculiarities of defining the concept of “successful research that has achieved recognized results”.

The author notes that successful research is not only a process, but also the recognition of results by the scientific community, and recognition is a kind of assessment of the quality and significance of work, which shows that research really affects the development of science and society.

The criteria for successful research in the article include: relevance – the research should meet modern scientific and social needs; novelty – contains new ideas, approaches or results that were not known before; validity – logic of presentation, use of proven methods and sources; theoretical and practical value – the research result should influence the development of science or practice; systematicity – the research should be structured and consistent; originality of thinking – the author's vision of the problem, independence in.

Thus, modern science is developing extremely dynamically, requiring researchers not only to have a solid theoretical foundation, but also to be able to find innovative solutions that should be effective and recognized in scientific, theoretical, or practical terms. Successful scientific research is not only the acquisition of new knowledge, but also its implementation in practice and recognition by the scientific community and society.

Keywords: *scientific research, scientific activity, success of scientific research, recognition of scientific activity, scientific result.*

Стаття надійшла до редколегії 7 березня 2025 року

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.40-49

А. В. Гарбінська-Руденко,*канд. юрид. наук, доцент,**Державний податковий університет**e-mail: prokyror.irpin@i.ua***ORCID ID 0000-0002-0971-1234;****К. М. Фірскіна,***здобувач,**Державний податковий університет**e-mail: kristsnafirskina@gmail.com***ORCID ID 0009-0000-2963-6326;****С. І. Михайлова,***здобувач,**Державний податковий університет**e-mail: softavihlyaeva@gmail.com***ORCID ID 0009-0001-9673-1451**

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ НЕЦІЛЬОВОМУ ВИКОРИСТАННЮ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Стаття присвячена аналізуванню проблем нецільового використання бюджетних коштів в умовах воєнного стану в Україні. Розглядаються основні види зловживань, що можуть траплятися під час процедур публічних закупівель, та аналізуються основні причини такої протиправної діяльності. Особливу увагу приділено систематизації рекомендацій щодо посилення фінансового контролю за використанням бюджетних коштів.

Авторами резюмується, що нецільове використання бюджетних коштів під час воєнного стану спричиняє навмисне та недбале витрачання бюджетних ресурсів на цілі, що не відповідають встановленим пріоритетам оборони та безпеки країни. У статті вказується на те, що неефективне використання бюджетних коштів прямо впливає на обороноздатність держави.

Визначено, що нецільове використання бюджетних коштів під час воєнного стану не лише завдає прямої матеріальної шкоди державі, але й має руйнівний вплив на моральний дух суспільства та підриває довіру до державних інституцій.

Приділено увагу аналізу нормативно-правових актів, що регламентують використання бюджетних коштів. Визначаються ключові проблемні аспекти та пропонуються методи щодо вдосконалення механізмів фінансового контролю за використанням бюджетних

коштів в Україні, а також окрему увагу приділено проблемам щодо запобігання корупції та забезпечення прозорості бюджетних витрат.

З метою мінімізації негативних наслідків можливих зловживань у сфері використання бюджетних коштів запропоновано ряд заходів, спрямованих на посилення та оптимізацію системи фінансового контролю за використанням бюджетних коштів. Запропоновані заходи з посилення відповідальності посадових осіб за нецільове використання коштів, застосування суворіших санкцій, що допоможе зменшити кількість бюджетних правопорушень. Обґрунтовано потребу в персональній відповідальності для керівників державних установ за неефективне використання коштів.

Підсумовано, що реалізація запропонованих заходів сприятиме зміцненню довіри суспільства до державних інститутів і підвищенню загальної ефективності витрат в умовах війни.

Ключові слова: бюджетні кошти, фінансовий контроль, відповідальність, публічні закупівлі, зловживання, нецільове використання, корупційні діяння, фінансові правопорушення, санкції.

Метою статті є дослідження сутності та правових аспектів нецільового використання державних коштів у період збройного конфлікту, а також встановлення ключових причин, що призводять до неефективного витрачання бюджетних ресурсів, та виокремлення чинників, що сприяють вказаному явищу з метою пошуку методів для його мінімізації.

Постановка проблеми. Повномасштабне військове вторгнення, що триває в Україні з 24 лютого 2022 року, спричинило нові кризові виклики для фінансової системи держави. Величезні витрати на оборону, гуманітарну допомогу та відновлення зруйнованої інфраструктури вимагають ефективного використання обмежених фінансових ресурсів. Однак в умовах воєнного стану, коли контроль за бюджетними витратами може послаблюватись, зростають ризики нецільового використання бюджетних коштів. Таке негативне явище особливо небезпечне під час війни, коли кожна гривня має вирішальне значення для оборони країни, та становить серйозну загрозу національній безпеці. Нецільове використання коштів не лише підриває обороноздатність держави, але й шкодить розвитку фінансової системи та економіки загалом, створюючи водночас передумови для корупційних проявів і зловживань владними повноваженнями. Зазначене засвідчує нагальну потребу в удосконаленні правових механізмів запобігання фінансовим зловживанням та забезпечення прозорості використання бюджетних коштів в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запобігання нецільовому використанню коштів завжди привертало увагу багатьох науковців та практиків. Вагомий науковий внесок у дослідження вказаної проблематики вклали такі дослідники, як Р. А. Волинець, О. П. Гетманець, П. П. Іщенко, В. А. Нечитайло, Ю. С. Назар, В. М. Махова, В. В. Черней, В. П. Хоменко, О. Р. Шляхова. Значна частина аналітичних досліджень була проведена експертами з міжнародних організацій, як-от Світовий банк та Міжнародний валютний фонд, які ґрунтовно аналізували вплив корупції на економічну стабільність у країнах, що перебувають у стані війни. Проте сучасні виклики, які постали перед бюджетною системою держави, потребують неперервних пошуків методів оптимізації

Гарбінська-Руденко А. В., Фірскіна К. М., Михайлова С. І. Правові аспекти запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів

законодавчих та організаційних механізмів запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 119 Бюджетного кодексу України, нецільове використання бюджетних коштів є їх витрачання на цілі, що не відповідають: бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); положенням нормативно-правових актів, а також заходам, передбаченим відповідними бюджетними програмами [1].

Нецільове використання коштів в умовах воєнного стану є складною та актуальною темою, яка потребує детального розгляду. Зазначене бюджетне правопорушення спричиняє значні негативні наслідки для держави, особливо в умовах обмежених фінансових ресурсів. Причинами цього також може слугувати виникнення ситуацій, які потребують термінового бюджетного фінансування, що може призводити до внесення змін до вже затверджених бюджетів. В умовах кризи та невизначеності можуть активізуватися корупційні схеми, які, в кінцевому результаті, ведуть до нецільового використання бюджетних коштів. Обмеженість фінансових ресурсів також може спонукати учасників бюджетного процесу використовувати кошти не за своїм цільовим призначенням.

Особливостями нецільового використання коштів в умовах воєнного стану є: відповідальність, яка має бути посилена, так як достатні фінансові ресурси мають критичне значення для оборони країни та забезпечення її життєдіяльності; за зростання обсягів фінансової та гуманітарної допомоги зростають ризики нецільового використання цих коштів; створюються передумови для зловживань під час державних закупівель, зокрема і для потреб армії, наслідком цього є придбання неякісної продукції або взагалі її відсутність; ускладнення процедур контролю за використанням бюджетних коштів, що також призводить до додаткових ризиків для нецільового використання. Державною казначейською службою України та її органами встановлено пріоритетність здійснення видатків, зокрема і в умовах воєнного стану. Це врегульовано постановою КМУ від 9 червня 2021 р. № 590 [2].

Під час військового стану Україна отримує міжнародну фінансову допомогу, яка має бути спрямована, зокрема, і на оборону країни. Станом на 31.12.2024 фінансової допомоги Україні було надано на 207 162,0 млн євро [3]. Тому наразі прозоре та ефективне використання цих коштів є важливим для підтримки довіри міжнародних партнерів та забезпечення подальшої допомоги.

Не менш важливим питанням є зловживання під час закупівель для армії та гуманітарної допомоги, які проявляються в різних формах. Аналіз окремих фактів зловживань, що були оприлюднені в засобах масової інформації, вказує на загрозливі явища в системі публічних закупівель. Наприклад, були завищені ціни у два-три рази під час закупівлі продуктів харчування для армії. За даними Міноборони, яйця коштували по 17 гривень за штуку, тоді як роздрібна ціна в магазинах становила 7 гривень за штуку; картопля по 22 гривні за кілограм, а роздрібна ціна 8–9 гривень за кілограм. На той час цей контракт про закупівлю розміром 13 мільярдів гривень Міноборони уклало з ТОВ «Актив компанії», у якої статутний капітал становить тисячу гривень [4]. З метою недопущення вказаних зловживань Кабінетом Міністрів України було змінено підходи

до оборонних закупівель. З грудня 2023 року запрацювала нова державна агенція – «Державний оператор тилу», яка і займається закупівлями для потреб армії [5].

Зловживання під час публічних закупівель для армії та гуманітарної допомоги є досить системною проблемою, що може загрожувати навіть обороноздатності держави.

Ефективне формування та використання бюджету забезпечується через:

- 1) створення та управління державними цільовими та позабюджетними фондами;
- 2) дотримання фінансово-бюджетної дисципліни;
- 3) виконання вимог чинного законодавства;
- 4) захист державної власності;

5) забезпечення точності та достовірності даних бухгалтерського обліку й фінансової звітності в міністерствах, адміністративних органах, бюджетних установах та державному секторі [6].

Вважаємо, що першочерговим кроком у боротьбі з корупцією та зловживанням державними фінансами має бути забезпечення максимальної прозорості у процесі бюджетного планування та виконання. Запровадження відкритих реєстрів бюджетних витрат та використання цифрових платформ для моніторингу державних закупівель дає змогу громадськості, журналістам і міжнародним партнерам контролювати фінансові потоки та виявляти потенційні порушення.

Не менш важливим заходом є посилення діяльності антикорупційних органів. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Державна аудиторська служба мають бути забезпечені необхідними ресурсами для здійснення оперативного контролю та розслідування випадків неефективного використання бюджетних коштів. Важливим аспектом є забезпечення незалежності цих органів, щоб вони могли ефективно виконувати свої функції без політичного тиску.

Ще одним дієвим механізмом у запобіганні нецільового використання бюджетних коштів має бути посилення відповідальності посадових осіб за фінансові правопорушення. Ухвалення законодавчих змін, що передбачають жорсткіші санкції за корупційні діяння, охоплюючи конфіскацію незаконно отриманих активів та довготривале ув'язнення, може суттєво знизити рівень порушень. Також потрібно впровадити механізм персональної відповідальності керівників державних установ за неефективне витрачання коштів, що стало б додатковим стимулом до дотримання фінансової дисципліни та цільового використання бюджетних коштів.

Доречним з метою забезпечення протидії нецільовому використанню бюджетних коштів може бути і посилення громадського контролю, який може проявлятися через створення незалежних громадських спостережних комітетів, та активну участь громадянського суспільства в моніторингу бюджетних витрат.

Крім змін, які варто впровадити на внутрішньодержавному рівні, важливим є посилення співпраці з міжнародними організаціями, як-от Transparency International та Світовий банк, які можуть надавати експертну підтримку та здійснювати незалежний аудит витрат, а також ділитись новітніми та ефективними напрацюваннями у сфері протидії корупції та нецільового використання коштів бюджету.

Вважаємо, що прозорі публічні закупівлі, жорсткий аудит здійснених бюджетних витрат, діяльність незалежних антикорупційних органів, активна участь громадськості та міжнародна співпраця – це ключові елементи, що допоможуть мінімізувати корупційні ризики та сприятимуть ефективному використанню бюджетних ресурсів в умовах їх обмеженості.

Нецільове використання коштів доволі часто зумовлено такими чинниками як корупція, зловживання службовим становищем та недостатній фінансовий контроль. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» корупція являє собою використання службовою особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб [7]. Наприклад, за даними міжнародної антикорупційної організації «Transparency International» Україна 2024 року отримала 35 балів зі 100 максимальних балів за Індексом сприйняття корупції (CPI) та посідає 105 місце серед 180 країн, де проводилось наведене оцінювання [8].

Корупція є одним із найбільш серйозних викликів для ефективного управління державними фінансами та цільового використання бюджетних коштів, а корупційні схеми можуть набувати нових форм, які наразі стосуються:

1) військових закупівель, які стають особливо вразливими до корупції. Підрядники можуть завищувати ціни на товари та послуги або постачати неякісну продукцію. Наприклад, з 2022 року були зафіксовано численні випадки, коли компанії постачали невідповідну техніку, або випадки, коли посадові особи завдяки корупційним схемам заробили 101 мільярд гривень під час закупівель паливної деревини для потреб ЗСУ [9], і з цього впливає така форма прояву корупції:

– відмивання коштів, яке проявляється створенням фіктивних компаній для відмивання державних коштів через підроблені контракти. Це дає змогу корупціонерам легалізувати отримані незаконно гроші, уникнувши водночас оподаткування та декларування доходів;

– непрозорість фінансових потоків, що характеризується відсутністю відкритих механізмів контролю за витратами й призводить до можливості маніпуляцій з бюджетними коштами. Оскільки громадськість часто не має доступу до інформації про витрати, це може ускладнювати контроль з боку суспільства.

Зловживання службовим становищем також є поширеною причиною нецільового використання бюджетних коштів. Службові особи можуть використовувати свої повноваження для власного збагачення або в інтересах третіх осіб.

На нашу думку, зловживання посадовими особами власним службовим становищем може спричинити такі ризики для належного використання фінансових ресурсів:

1) неправомірний розподіл коштів – публічні службовці можуть надавати пріоритет певним компаніям чи особам, що призводить до неефективного використання державних коштів. Найчастіше це відбувається через особисті інтереси або корупційні зв'язки;

2) маніпуляції з бюджетом, які характеризуються тим, що посадові особи можуть вносити необґрунтовані зміни до розподілу бюджетних коштів, що ускладнює контроль

за державними витратами. Наприклад, можливе перенаправлення фінансування без належної звітності чи пояснень;

3) конфлікт інтересів, який може виникнути через ухвалення рішень на користь власних бізнес-інтересів або афілійованих компаній, що підриває принципи чесного управління державними ресурсами. Це може призвести до укладання контрактів не на основі ефективності, а заради особистої вигоди [10, с. 415].

Наступна причина, яка створює умови для нецільового використання бюджетних коштів, є недостатній фінансовий контроль з боку державних органів та громадськості. Відсутність прозорих процедур, недостатній нагляд та слабкі механізми відповідальності сприяють зловживанням. Зокрема, беручи до уваги вищезазначену сферу публічних закупівель, під час яких виникають додаткові корупційні ризики, такі як недостатня конкуренція, непрозорий вибір постачальників та переплата за товари та послуги.

Для протидії нецільовому використанню коштів під час війни необхідно впроваджувати жорсткіші заходи відповідальності. Наприклад, законопроект № 9049, зареєстрований у Верховній Раді України 22 лютого 2023 року, пропонує встановити максимальне покарання за корупційні злочини під час воєнного стану у вигляді довічного ув'язнення із конфіскацією всього майна [11]. Крім того, варто посилити державний нагляд за доцільністю використання бюджетних коштів, які, зокрема, йдуть на потреби Збройних сил України.

Як підсумок, для запобігання нецільовому використанню коштів під час війни потрібно комплексно підходити до вирішення проблеми, поєднуючи посилення відповідальності за корупційні дії, підвищення прозорості та ефективності контролю за використанням бюджетних ресурсів.

Як і будь-яке негативне явище, нецільове використання бюджетних коштів тягне за собою відповідні наслідки, які прослідковуються в багатьох галузях, зокрема в економіці, соціальній сфері, а також серед суспільства.

В економічному аспекті нецільове використання бюджетних коштів призводить до бюджетного дефіциту та державного боргу, знецінення валюти та інфляції. Крім того, це може порушити розподіл ресурсів, спричинити нерівності в суспільстві та погіршити якість життя громадян [12, т. 115].

Зростання державного боргу та бюджетного дефіциту змушує державу залучати додаткові позики, що підвищує боргове навантаження та може призвести до боргової кризи, коли значна частина бюджетних надходжень спрямовується на обслуговування боргу, обмежуючи можливості для інвестування в розвиток економіки [13, с. 13].

Водночас процвітання корупційних схем та неефективного управління бюджетом може спричинити макроекономічну нестабільність, зокрема інфляцію та знецінення національної валюти. Крім того, розширення тіньової економіки через відмивання коштів, незаконне збагачення та корупційні угоди ускладнює податковий контроль та знижує надходження до бюджету.

Також варто зазначити, що корупція та нецільове використання коштів створюють несприятливі умови для розвитку бізнесу, а також залучення внутрішніх та зовнішніх

інвесторів, що має серйозні наслідки для економічної стабільності країни, оскільки можуть обмежувати або навіть призупиняти приплив інвестицій, необхідних для модернізації економіки та створення нових робочих місць [14]. Відповідно, зменшення робочих місць призводить до збільшення рівня безробітного населення, що також не покращує економічне становище держави в такий, особливо важкий період, як війна.

У ширшому суспільному контексті проблема нецільового використання бюджетних коштів формує негативне ставлення громадян до державних інституцій та підриває соціальну стабільність. Корупційні скандали, розкрадання коштів та невиконання соціальних обіцянок призводять до зниження рівня довіри до влади. Це може викликати соціальну напругу та протести, оскільки недофінансування соціальних програм і відсутність прозорості у використанні бюджетних коштів можуть спричинити масові акції протесту.

Так, у комплексі нецільове використання бюджетних коштів створює серйозні загрози для економічної стабільності, соціального благополуччя та суспільної довіри. Ефективна боротьба з цим явищем має базуватися на посиленні фінансового контролю, прозорості державних витрат та підвищенні відповідальності посадових осіб за зловживання бюджетними коштами.

Висновки. Отже, нецільове використання коштів не лише завдає матеріальної шкоди, але й підриває моральний дух суспільства та довіру до держави. Основні види зловживань, як-от завищення цін, закупівля неякісної продукції та розкрадання гуманітарної допомоги, вимагають термінового реагування та впровадження ефективних механізмів контролю.

Також проаналізовано важливість нормативно-правового регулювання та міжнародних стандартів, які можуть слугувати основою для підвищення прозорості у використанні бюджетних ресурсів. Запропоновані рекомендації щодо вдосконалення механізмів контролю, запобігання корупції та забезпечення прозорості є критично важливими для стабільності держави та її обороноздатності.

У боротьбі з корупцією та зловживанням державного бюджету потрібно запровадити відкриті реєстри бюджетних витрат і розробити застосунок, у якому можна буде промоніторити державні закупівлі громадськістю, журналістами та міжнародними партнерами.

Для більш дієвого посилення відповідальності для посадових осіб за нецільове використання коштів потребує законодавчих змін, які передбачають жорстокіші санкції за корупційні діяння з конфіскацією незаконно отриманих активів та довготривале ув'язнення – це може знизити рівень правопорушень. Потребує впровадження персональної відповідальності для керівників державних установ за неефективне використання коштів або їхнього відмивання.

Також важливим є співпраця з міжнародними організаціями, як-от Transparency International та Світовий банк, які можуть надавати експертну підтримку та здійснювати незалежний аудит витрат, а також ділитись новітніми та ефективними напрацюваннями у сфері протидії корупції та нецільового використання коштів бюджету.

Отже, ефективна боротьба з нецільовим використанням коштів є ключовим чинником для забезпечення перемоги в умовах війни. Лише за рахунок оптимізації контролю за використанням ресурсів можна мінімізувати негативні наслідки зловживань і забезпечити

належне фінансування напрямів оборони та безпеки країни. Успішна реалізація запропонованих заходів сприятиме зміцненню довіри суспільства до державних інститутів та підвищенню загальної ефективності витрат в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI : станом на 5 берез. 2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
2. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : постанова Каб. Міністрів України від 09.06.2021 № 590 : станом на 8 серп. 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-п#Text>
3. Підтримка України у світі / Мінфін. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/russian-invading/supporting-ukraine/>
4. Ніколов Ю. Закупівлі Міноборони / Видання Zn.ua. URL : <https://zn.ua/ukr/economic-security/tilovi-patsjuki-minoboroni-pid-chas-vijni-piljajut-na-kharchakh-dlja-zsu-bilshe-nizh-za-mirnoho-zhittja.html>
5. «Підтвердили факт існування корупційної схеми»: НАБУ розслідує закупівлі Міноборони продуктів за завищеними цінами / Радіо свобода. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nabu-produkty-zakupivli-minoborony/32819321.html>
6. Гуренко Т. О. Сучасний стан та напрями удосконалення організації державного фінансового контролю. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2941/2861>
7. Про запобігання корупції / Офіційний вебпортал парламенту України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
8. Corruption Perceptions Index – 2024 – Transparency International Ukraine. Transparency International Ukraine – Світ без корупції. URL : <https://ti-ukraine.org/en/research/corruption-perceptions-index-2024/>
9. ДБР викрило організовану групу, яка вкрала понад 101 млн грн під час закупівель для військових / Державне бюро розслідувань. URL : <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikriло-organizovanu-grupu-yaka-vkrala-ponad-101-mln-grn-pid-chas-zakupivel-dlya-vijskovich>
10. Гарбінська-Руденко А., Покутній О., Шимко В. Корупційні ризики під час проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. С. 413–417.
11. Дорошенко К. Довічне ув'язнення за хабар під час війни: яка позиція ВР (законопроект № 9049) / Юридична газета. 2023. URL : <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/dovichne-uvyaznennya-za-habar-pid-chas-viyni-yaka-roziciya-vr-zakonoproekt-9049.html>
12. Василевич В., Левченко Ю. Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Право. 2023. № 78, ч. 2. С. 214–219.

13. Гробовська Д. С. Державний борг України: сучасний стан і проблеми управління : магістерська робота. Київ, 2024. 105 с.

14. Хаванов А. В. Вплив корупції на економічну безпеку держави: аналіз механізмів та наслідків. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3999/3925>

REFERENCES

1. Budget Code of Ukraine : Code of Ukraine dated 08.07.2010 No. 2456-VI : as of March 5, 2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

2. On approval of the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 09.06.2021 No. 590 : as of August 8, 2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-п#Text>

3. Support for Ukraine in the world / Ministry of Finance. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/russian-invading/supporting-ukraine/>

4. Nikolov Yu. Procurement of the Ministry of Defense / Zn.ua Publishing House. URL : <https://zn.ua/ukr/economic-security/tilovi-patsjuki-minoboroni-pid-chas-vijni-piljajut-na-kharchakh-dlja-zsu-bilshe-nizh-za-mirnoho-zhittja.html>

5. "Confirmed the fact of the existence of a corruption scheme": NABU investigates the Ministry of Defense's purchases of products at inflated prices / Radio Svoboda. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nabu-produkty-zakupivli-minoborony/32819321.html>

6. Gurenko T. O. Current state and directions of improvement of the organization of state financial control. *Economy and society*. 2023. No. 55. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2941/2861>

7. On prevention of corruption / Official web portal of the Parliament of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

8. Corruption Perceptions Index – 2024 – Transparency International Ukraine. Transparency International Ukraine – A world without corruption. URL : <https://ti-ukraine.org/en/research/corruption-perceptions-index-2024/>

9. The State Bureau of Investigation has exposed an organized group that stole over UAH 101 million during procurement for the military / Home – State Bureau of Investigation. URL : <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikrilo-organizovanu-grupu-yaka-vkrala-ponad-101-mln-grn-pid-chas-zakupivel-dlya-vijskovih>

10. Garbinska-Rudenko A., Pokutniy O., Shymko V. Corruption risks during public procurement under martial law. *Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*. 2024. Pp. 413–417.

11. Doroshenko K. Life imprisonment for bribery during war: what is the position of the Verkhovna Rada (draft law No. 9049) / Legal newspaper. 2023. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/dovichne-uvyaznennya-za-habar-pid-chas-viyni-yaka-poziciya-vr-zakonoproekt-9049.html>

12. Vasylevich V., Levchenko Yu. Improper use of budget funds, budget expenditures or granting credits from the budget without established budget allocations or exceeding them. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law*. 2023. No. 78, Part 2. Pp. 214–219.

13. Grobovska D. S. State debt of Ukraine: current state and management problems : master's thesis. Kyiv, 2024. 105 p.

14. Khavanov A. V. The impact of corruption on the economic security of the state: analysis of mechanisms and consequences. *Economy and Society*. 2024. № 62. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3999/3925>

A. V. Harbinska-Rudenko, K. M. Firska, S. I. Mikhailova. LEGAL ASPECTS OF PREVENTING THE MISUSE OF BUDGET FUNDS

The article is devoted to the analysis of the problems of misuse of budget funds during martial law in Ukraine. The main types of abuses that can occur during public procurement procedures are considered and the main reasons for such illegal activities are analyzed. Special attention is paid to the systematization of recommendations for strengthening financial control over the use of budget funds. The authors summarize that the misuse of budget funds during martial law causes deliberate and careless spending of budget resources for purposes that do not meet the established priorities of defense and security of the country. The article indicates that the inefficient use of budget funds directly affects the defense capability of the state.

It is determined that the misuse of budget funds during martial law not only causes direct material damage to the state, but also has a destructive effect on the morale of society and undermines trust in state institutions.

The authors pay attention to the analysis of regulatory legal acts regulating the use of budget funds. Key problematic aspects are identified and ways to improve the mechanisms of financial control over the use of budget funds in Ukraine are proposed, as well as special attention is paid to the problems of preventing corruption and ensuring the transparency of budget expenditures.

In order to minimize the negative consequences of possible abuses in the use of budget funds, a number of measures are proposed aimed at strengthening and optimizing the system of financial control over the use of budget funds. Measures are proposed to strengthen the responsibility of officials for the misuse of funds, the application of stricter sanctions, which will help reduce the number of budget offenses. The authors substantiate the need for personal responsibility for heads of state institutions for the inefficient use of funds.

It is concluded that the implementation of the proposed measures will contribute to strengthening public trust in state institutions and increasing the overall efficiency of spending in wartime.

Key words: budget funds, financial control, responsibility, public procurement, abuse, misuse, corrupt acts, financial offenses, sanctions.

Стаття надійшла до редколегії 19 березня 2025 року

Теорія та історія держави і права

УДК 347.1

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.50-56

Н. М. Бинюк,

канд. юрид. наук, доцент кафедри міжнародного права

та права Європейського Союзу,

Державний податковий університет

e-mail: izabel15@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-6588-7325

РЕЛІГІЯ ЯК ОСНОВА ПРАВОВИХ СИСТЕМ КРАЇН АЗІЇ

Стаття присвячена комплексному дослідженню юридичної природи та особливостей релігійного типу правової системи країн Азії.

Досліджено особливості релігійно-правової сім'ї в контексті юридичної науки та її прояву в країнах Азії. Підкреслюється, що Азія є колыскою багатьох світових релігій, таких як індуїзм, буддизм, іслам, юдаїзм, сикхізм та інші, які не лише впливають на духовне життя, але й формують соціальну структуру та правові системи цих країн. Особлива увага приділяється мусульманській правовій системі, її нерозривному зв'язку з ісламом, Кораном як основним джерелом, та її значенню як універсальної політико-правової доктрини, що має історичну, теоретичну та практичну цінність.

У тексті детально аналізуються специфічні риси релігійних правових систем, зокрема на прикладі мусульманського та іудейського права. Підкреслюється відмінність у розумінні джерел права, де замість законодавця є божественне одкровення, що робить норми абсолютними та незмінними. Розглядаються особливості іудейського права, його мононаціональний характер та розвиток в умовах відсутності власної держави впродовж тривалого часу. Також згадується вплив релігії на формування індуїського та канонічного права, а також філософсько-релігійних систем Китаю.

Зроблено висновок, що релігії країн Азії не лише формують світогляд мільярдів людей, але й є джерелом культурного, мистецького та духовного багатства. Розуміння цих релігій сприяє кращому усвідомленню традицій та цінностей, які об'єднують або розділяють народи цього регіону.

Підкреслюється необхідність розмежування релігійного права та національних правових систем у країнах, що належать до цієї сім'ї, а також констатується своєрідність і неповторність релігійних правових систем порівняно з іншими.

Сучасна ж компаративістика розрізняє широке і вузьке розуміння правової системи. У широкому розумінні – це сукупність національних правових систем, які об'єднують спільність походження джерел права, основних правових понять, методів та способів розвитку. У вузькому – національна правова система.

Ключові слова: *релігійно-правова сім'я, філософсько-релігійні системи, інтеграційні процеси, національна правова система.*

Мета наукової статті. Здійснити комплексне дослідження юридичної природи та особливостей релігійного типу правової системи країн Азії.

Актуальність теми. У багатьох азійських країнах релігійні норми прямо чи опосередковано впливають на законодавство. Це може проявлятися у сімейному праві (наприклад, закони про шлюб, розлучення, спадкування), кримінальному праві (наприклад, покарання за богохульство або певні моральні злочини), фінансовому праві (наприклад, принципи шариату в банківській справі) та навіть конституційному устрої.

Дослідження цієї взаємодії допомагає зрозуміти особливості правових систем цих країн, їхні відмінності від західних моделей та потенційні точки напруги між секулярними та релігійними підходами.

У сучасних країнах Азії постає ще більш складне завдання знаходження ефективного балансу між інтересами різних релігійних громад і загальнонаціональними інтересами, досягти якого неможливо без визнання механізмів співіснування в одному правовому просторі різних типів права.

Аналіз попередніх досліджень (наукових праць). Питання функціонування окремих релігійних правових систем ставали предметом наукової уваги в роботах Х. Бехруза, Д. Вовка, Н. Крашенникової, В. Лазора, Л. Лазор, В. Лубенського, М. Лубенської, І. Оборотова, Л. Сюкнянена та ін. Водночас незважаючи на дослідження окремих аспектів існування релігійних правових систем у сучасному світі, у юридичній науці й дотепер відсутня їх загальнотеоретична модель, яка відображала б особливості правового регулювання суспільних відносин у таких системах, розкривала б місце релігійної правової сім'ї на правовій мапі світу й визначала основні закономірності та тенденції взаємодії систем релігійного права із міжнародними, національними і субнаціональними правовими системами.

Виклад основного матеріалу. У юридичній науці пропонується широкий спектр думок науковців щодо окреслення відповідних правових сімей на юридичній карті країн Азії. Азія – це колыска багатьох світових релігій, які не лише визначають духовне життя мільярдів людей, але й суттєво впливають на історію та соціальну структуру країн континенту. Серед основних релігій, що виникли або поширились в Азії, виділяють: індуїзм, буддизм, іслам, християнство, сикхізм, конфуціанство, даосизм та юдаїзм [1].

Важливим за виокремлення однієї правової системи є ознака сприйняття права як спеціального інструмента регулювання суспільних відносин. Саме за цим показником релігійно-правова сім'я має свою специфіку. Важливою рисою є нерозривний зв'язок права з релігією ісламу. Іслам виник у VII столітті в Аравії, засновником релігії є пророк Мухаммед. Основна книга мусульман – Коран. Іслам поділяється на дві основні

течії – сунізм і шиїзм. Він є домінуючою релігією в багатьох країнах Близького Сходу, Центральної і Південної Азії. Пророк Магомет (Мухаммед) став духовним і політичним лідером, а також верховним суддею в першій ісламській державі [3].

Мусульманська правова система являє собою сукупність соціальних норм, основною складовою частиною яких є приписи ісламу та релігійні, а також пов'язані з ними моральні та юридичні норми, що регулюють суспільні відносини всередині громади, яка сповідує іслам. Терміном «мусульманське право» позначається єдина ісламська система соціального регулювання, яка охоплює як юридичні норми, так релігійні, моральні та звичаєві регулятори суспільних відносин. Тим самим мусульманське право поширює свою чинність тільки на тих осіб, які сповідують іслам. Водночас мусульманське право є основою нормативного регулювання суспільних відносин у країнах, в яких іслам офіційно встановлений і визнаний, як державна релігія, або в яких переважна більшість населення сповідує цю релігію, що привносить у його розуміння й національні особливості. Мусульманська релігія не розділяє релігію і право, а також мусульманська правова система є відокремленою [2; 4].

Мусульманське право та ісламська правова ідеологія, без сумніву, чинять потужний вплив на міжнародну політику. Підкреслюючи державний характер ісламу, мусульманське право завжди перебувало в серцевині його вчення і, як система норм, сприймалося ще і як універсальна політико-правова доктрина. У зв'язку з цим вивчення мусульманського права як самостійної правової системи становить не тільки історичний, загальнотеоретичний, але й практичний інтерес. Роль, яка нині відводиться мусульманському праву в правовому розвитку, політиці та ідеології країн Сходу, підтверджує, що воно зберегло ще досить широкі можливості для активних дій у нових історичних обставинах [4; 5].

Мусульманська правова система відрізняється від інших правових систем своєрідністю, неповторністю джерел, структурою, термінами, конструкцією розумінням правової системи. Якщо європейські юристи під нормою права розуміють настанови конкретного історичного законодавця, то ісламські правознавці під нею розуміють правило, адресоване мусульманській общині Аллахом. Це правило засноване не на логічних висновках, а на ірраціональних, релігійних догмах, на вірі. Тому його не можна змінити, скасувати, виправити – воно безперечне й абсолютне і має, безумовно, виконуватися [3; 7].

Сикхізм зародився в XV столітті в Індії як синтез індуїзму та ісламу. Основний принцип сикхізму – рівність усіх людей і служіння ближньому. Священна книга – Гуру Грантх Сахіб. Юдаїзм – одна з найдавніших монотеїстичних релігій, що виникла на території сучасного Ізраїлю. Основою віровчення є Танах (Старий заповіт).

Іудейське право (ізраїльське право) – право єврейського народу. Єврейське право є складовою частиною іудаїзму. Іудейське право поширюється виключно на одну націю – євреїв. Дотримання релігійних наказів так само обов'язкове для додержання, як і закони іудаїзму [6].

Іудейська правова система є однією з найстаріших правових систем. Цьому праву притаманний ряд рис, які визначають його особливості та специфіку. Іудейське право поширюється на одну націю євреїв. Цим воно є мононаціональним та відрізняється від інших релігійних правових систем. Ідея універсальності (до якої, зокрема, мають

прийти мусульмани усього світу) є чужою для єврейської самосвідомості. Особливістю є також те, що єврейське право розвивалося впродовж великого проміжку часу за відсутності держави. Воно виникло три тисячоліття тому та пройшло довгий час до свого визнання. Це є унікальним, адже наука традиційно розглядає виникнення й існування права і держави як нерозривні явища, обумовлюють одне одного [2; 6].

Християнство виникло в Палестині, яка географічно є частиною Азії, ця релігія значно поширилася в усьому світі. Основи християнства ґрунтуються на житті та вченні Ісуса Христа. Релігійно-правова система, що регулює суспільні відносини всередині громади, яка сповідує християнство, – канонічне право. Характерними особливостями канонічного права є нерозривний зв'язок з релігією – християнством. Систематизований характер канонічного права під час так званої Папської революції розпочався вирізненням церковних законів в окрему релігійну систему норм та їх систематизація. Канонічне право має свої особливості: нерозривний зв'язок між релігією та християнством; систематичність канонічного права; розвиток під впливом римського права [5; 7].

Буддизм виник у VI столітті до нашої ери в Індії завдяки вченню Сідхартхи Гаути, відомого як Будда. Він пропонує шлях до просвітлення через медитацію, моральний спосіб життя та позбавлення від страждань. Буддизм поширився в країни Південної, Східної та Центральної Азії. Індуїзм є однією з найдавніших релігій світу, що виникла в Індії близько 1 500 років до нашої ери. Вона характеризується політеїзмом, вірою в реінкарнацію, карму та дхарму. Основні священні тексти – «Веди» та «Бхагавадгіта». Індуська система права – одна з найдавніших у світі. Сформувавшись ще у давнину і пройшовши двохтисячорічний шлях розвитку, індуське право зберегло, хоча і в обережності, свою правову важливість аж до сьогодні. Наразі індуське право застосовується під час розгляду таких питань: регламент особистого статусу, охоплюючи релігійні інститути, елементи договірної права, кастове право і відлучення, спадкування, шлюб і розлучення, неповноліття та опікунокство, усиновлення, сімейну власність, аліментні зобов'язання. Отже, індуське право належить до релігійної правової сім'ї, воно сформувалося на основі індуїзму і є регулятором поведінки членів індуської громади, тобто має вплив на всіх індусів, які сповідують індуїзм, та застосовується незалежно від місця, де вони проживають [3].

Філософсько-релігійні системи виникли в Китаї. Конфуціанство зосереджене на етиці, соціальній гармонії та шануванні старших. Даосизм акцентує увагу на гармонії з природою та слідуванні «Шляху» (Дао).

Так, у сучасних умовах розвитку суспільства важливу роль відіграє релігійна правова сім'я, перед усім через багаточисельність громадян держав, які її складають. Чинником, що посилює цю роль, є міграційні процеси, спричинені глобалізаційними та інтеграційними явищами. На сьогодні, незважаючи на свій консерватизм, релігійна правова сім'я є окремим типом правової системи зі своїми особливостями. Важливим є розмежування релігійного права та національної правової системи держави, що складає релігійну правову сім'ю [2; 7].

Отже, встановлено, що мусульманська правова система відрізняється від інших правових систем своєрідністю, неповторністю джерел, структурою, термінами, конструкцією, розумінням правової системи.

Окресливши специфіку іудейської правової системи, насамперед відсутність конституції як єдиного політико-правового акта, в Ізраїлі її заміняють окремі Основні закони. Наразі прийнято понад десять таких законів (про Кнесет, президента, уряд, судоустрій, вибори та ін.). Хочеться зазначити досить помітний вплив англо-саксонського права (визнання судового прецеденту як джерела права). Суди Ізраїлю нині орієнтуються більше не на англійську, а на американську судову практику. Звичаї визнаються джерелом ізраїльського права в разі прямої вказівки закону або виходячи з багаторічної практики його застосування. Ряд звичаїв набули великого поширення в Ізраїлі (наприклад, обов'язок роботодавця попереджати працівника про звільнення за два тижні) і захищаються судовою системою [5].

Можемо констатувати, що релігійні правові системи – група правових систем, фундаментальними для яких є релігія. Основні джерела права: релігійні тексти (Святе письмо тощо). Специфічними ознаками, які вирізняють їх, є: нерозривний зв'язок з релігією, право розглядається як Божественне відкриття, для країн релігійного права, зокрема мусульманських країн, є те, що юридична норма має другорядне значення, а ефективність її реалізації у юридичній роботі залежить від узгодженості з нормами моралі, релігії, звичаїв або традицій. У зв'язку з цим соціальна робота, зміст, обсяги юридичної роботи в різних правових системах будуть неоднаковими. У релігійній сім'ї право виконує другорядне значення порівняно з нормами релігії. Норми юридичного походження менш значущі для регулювання суспільних відносин. Багато держав країн Азії визнали релігію основною державною ідеологією, а релігійне право поряд з державними таке, що забезпечує соціальну регулювальну функцію держави. Священні писання, релігійні твори, тексти життєписів основоположників релігійних навчань і тощо є джерелами права релігійних правових систем. Релігійне право застосовується лише до тих, хто сповідує цю релігію [5].

Висновки. У сучасних умовах розвитку суспільства важливу роль відіграє релігійна правова сім'я, передусім через чисельність громадян держав, які її складають. Чинником, що посилює цю роль, є міграційні процеси, спричинені глобалізаційними та інтеграційними явищами. На сьогодні, незважаючи на свій консерватизм, релігійна правова сім'я під тиском зовнішніх обставин змушена відмовлятися від частини своїх догм, переважно в аспекті забезпечення розвитку особистості та реалізації її прав. Релігійна правова сім'я є окремим типом правової системи зі своїми особливостями. Важливим є розмежування релігійного права та національної правової системи, що складає релігійну правову сім'ю [7].

Релігії країн Азії не лише формують світогляд мільярдів людей, але і є джерелом культурного, мистецького та духовного багатства. Розуміння цих релігій сприяє кращому усвідомленню традицій та цінностей, які об'єднують або розділяють народи цього регіону.

Сучасна ж компаративістика розрізняє широке і вузьке розуміння правової системи. У широкому розумінні – це сукупність національних правових систем, які об'єднують спільність походження джерел права, основних правових понять, методів та способів розвитку. У вузькому – національна правова система.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лобода Ю. Цінність держави як її соціальна сутність (теоретико-методологічні аспекти дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2001. 20 с.
2. Країнознавство: теорія та практика / Мальська М., Антонюк Н., Занько Ю., Ганич Н. Центр учбової літератури, 2021. 528 с. ISBN 9786110102889
3. Правове виховання в арабських країнах / Правове виховання в сучасній Україні : монографія / за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна, 2-ге вид., перероблене та доповнене. Х. : Право, 2013. 440 с.
4. Лубська М. В. Мусульманське право як філософсько-релігієзнавчий феномен : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : 09.00.11. 2008. 35 с.
5. Вовк Д. О. Доктрина верховенства права у релігійних і змішаних правових системах: чи можливе співіснування? *Філософія порівняльного правознавства* : збірник наукових праць / за ред. О. В. Кресіна. Київ ; Львів : Ліга-прес, 2015. С. 407–423.
6. Атоян О. Особливості індуської правосвідомості в контексті сучасного правового простору. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 130–145.
7. Кучук А. М. Джерела права міжнародний і теоретико-правовий аспекти. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 14. С. 23–30.

REFERENCES

1. Loboda Yu. Tsinnist' derzhavy yak yiyi sotsial'na sutnist' (teoretyko-metodolohichni aspekty doslidzhennya) : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.01 «Teoriya ta istoriya derzhavy i prava; istoriya politychnykh i pravovykh vchen'» / Odes'ka natsional'na yurydychna akademiya. Odesa, 2001. 20 s.
2. Krainoznavstvo: teoriia ta praktyka / Malska M., Antoniuk N., Zanko Yu., Hanych N. Tsentru uchbovoi literatury, 2021. 528 s. ISBN 9786110102889
3. Pravove vykhovannia v arabskykh krainakh / Pravove vykhovannia v suchasni Ukraini : monohrafiia / za red. V. Ia. Tatsiia, A. P. Hetmana, O. H. Danyliana, 2-he vyd., pereroblene ta dopovnene. Kh. : Pravo, 2013. 440 s.
4. Lubska M. V. Musulmanske pravo yak filosofsko-relihiieznavchyi fenomen : avtoref. dys. ... d-ra filoz. nayk : 09.00.11. 2008. 35 s.
5. Vovk D. O. Doktryna verkhovenstva prava u relihiinykh i zmishanykh pravovykh systemakh: chy mozhlyve spivisnuvannia? *Filosofiiia porivnialnoho pravoznavstva* : zbirnyk naukovykh prats / za red. O. V. Kresina. Kyiv ; Lviv : Liha-pres, 2015. S. 407–423.
6. Atoian O. Osoblyvosti induskoï pravosvidomosti v konteksti suchasnoho pravovoho prostoru. *Porivnialne pravoznavstvo*. 2012. № 3–4. S. 130–145.
7. Kuchuk A. M. Dzherela prava mizhnarodnyi i teoretyko-pravovyi aspekty. *Almanakh mizhnarodnoho prava*. 2016. Vyp. 14. S. 23–30.

N. M. Binyuk. RELIGION AS THE BASIS OF LEGAL SYSTEMS OF ASIA

The article is devoted to a comprehensive study of the legal nature and features of the religious type of legal system of Asian countries.

The author studies the religious-legal family in the context of legal science and its manifestation in Asian countries. The author emphasizes that Asia is the cradle of many world religions, such as Hinduism, Buddhism, Islam, Judaism, Sikhism and others, which not only influence the spiritual life, but also form the social structure and legal systems of these countries. Special attention is paid to the Muslim legal system, its inextricable connection with Islam, the Quran as the main source, and its significance as a universal political-legal doctrine, which has historical, theoretical and practical value.

The text analyzes in detail the specific features of religious legal systems, in particular on the example of Muslim and Jewish law. The difference in understanding the sources of law is emphasized, where divine revelation acts instead of the legislator, which makes the norms absolute and unchangeable. The features of Jewish law, its mononational character and development in the absence of its own state for a long time are considered. The influence of religion on the formation of Hindu and canon law, as well as the philosophical and religious systems of China is also mentioned.

The conclusion is made that the religions of Asian countries not only shape the worldview of billions of people, but also serve as a source of cultural, artistic and spiritual wealth. Understanding these religions contributes to a better understanding of the traditions and values that unite or divide the peoples of this region.

The need to distinguish religious law and national legal systems in countries belonging to this family is emphasized, and the originality and uniqueness of religious legal systems in comparison with others is also stated.

Modern comparative studies distinguish between a broad and narrow understanding of the legal system. In the broad sense, it is a set of national legal systems that share a common origin of sources of law, basic legal concepts, methods and ways of development. In the narrow sense, it is a national legal system.

Keywords: *religious-legal family, philosophical-religious systems, integration processes, national legal system.*

Стаття надійшла до редколегії 12 березня 2025 року

УДК 340.13

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.57-64

О. М. Бодунова,*д-р юрид. наук, доцент,**Державний податковий університет**e-mail: olesalasuk@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-9179-5985**

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто зарубіжний досвід правотворчої діяльності та прогресивні практики його використання. Зазначено, що в умовах сьогодення вдосконалення механізму правотворчості в Україні є важливим для забезпечення якості та ефективності законодавства. Так, в умовах війни удосконалення законодавства є критично важливим для адаптації правової системи до нових реалій та забезпечення ефективного функціонування держави. Військові конфлікти вимагають оперативного реагування на загрози, що потребує внесення змін до законів, спрямованих на посилення обороноздатності, регулювання діяльності силових структур та забезпечення громадської безпеки.

У контексті сказаного, запозичення міжнародного досвіду у сфері правотворчої діяльності є ключовим для України. Це сприяє підвищенню якості законодавства, гармонізації норм із міжнародними стандартами, зміцненню правової держави та покращенню інвестиційного клімату. Так, запозичення міжнародного досвіду у правотворчості дає змогу Україні гармонізувати законодавство з нормами ЄС, підвищити ефективність нормопроєктування, посилити верховенство права та правову визначеність, сприяти цифровізації державного управління, підвищити прозорість та участь громадськості. Україна вже впроваджує кращі міжнародні практики, проте основним викликом залишається їх ефективне застосування в національному контексті.

На основі аналізу зарубіжного досвіду сформульовано підходи до вдосконалення правотворчої діяльності:

1) Запровадження цифрових інструментів нормопроєктування (використання алгоритмів аналізу законодавства для уникнення суперечностей та дублювання норм, застосування штучного інтелекту та big data для оцінки впливу законодавчих ініціатив).

2) Матеріальні та формальні критерії оцінки законопроектів (аналіз змісту (матеріальний критерій) для перевірки відповідності законотворчих ініціатив потребам суспільства, оцінка структури, термінології, юридичної техніки (формальний критерій) для забезпечення зрозумілості та однозначності).

3) Ефективне прогнозування наслідків нормативно-правових актів (система SOLON допомагає уникнути помилок на стадії планування, що зменшує ризики неефективних законів, використання експертних моделей прогнозування, які враховують економічні, соціальні та правові наслідки).

4) Спрощення процесу нормопроєктування (використання автоматизованих редакторів законодавства (аналогів Lexidit, Lexeditor IRI_AI), створення єдиної електронної платформи законопроектів, що дасть змогу забезпечити прозорість і контроль якості).

5) Участь експертів із різних галузей (інструменти, подібні до SOLON, допомагають залучати фахівців без юридичної освіти, що робить законопроекти більш всеосяжними, використання інтерактивних консультацій із громадськістю та науковцями).

Ключові слова: правотворчість, нормотворчість, зарубіжний досвід, штучний інтелект, SOLON, законопроект, Lexidit, нормопроєктування.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення вдосконалення механізму правотворчості в Україні є важливим для забезпечення якості та ефективності законодавства. Так, в умовах війни вдосконалення законодавства є критично важливим для адаптації правової системи до нових реалій та забезпечення ефективного функціонування держави. Військові конфлікти вимагають оперативного реагування на загрози, що потребує внесення змін до законів, спрямованих на посилення обороноздатності, регулювання діяльності силових структур та забезпечення громадської безпеки.

Крім того, воєнний стан може обмежувати певні права та свободи, але водночас необхідно гарантувати базові конституційні права. Удосконалення законодавства спрямоване на баланс між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини.

У контексті сказаного, запозичення міжнародного досвіду у сфері правотворчої діяльності є ключовим для України. Це сприяє підвищенню якості законодавства, гармонізації норм із міжнародними стандартами, зміцненню правової держави та покращенню інвестиційного клімату. Так, запозичення міжнародного досвіду у правотворчості дає змогу Україні гармонізувати законодавство з нормами ЄС, підвищити ефективність нормопроєктування, посилити верховенство права та правову визначеність, сприяти цифровізації державного управління, підвищити прозорість та участь громадськості. Україна вже впроваджує кращі міжнародні практики, проте основним викликом залишається їх ефективне застосування в національному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики правотворчої діяльності в Україні здійснювалося багатьма науковцями, а саме: С. В. Бобровник, О. Л. Богінча, М. С. Булкат, С. М. Гусарова, С. Д. Гусарева, Т. О. Дідича, О. Л. Львової, Л. О. Макаренко, Н. М. Оніщенко, І. І. Павлюкова, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришина, В. І. Риндюк, О. В. Скрипнюка, С. О. Сунегіна, М. О. Теплюка, О. І. Чаплюк, О. І. Ющика тощо.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є теоретичний аналіз та розгляд основних засад правотворчої діяльності в зарубіжних країнах та можливості їх застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з того, що вивчення міжнародного досвіду в сфері правотворчої діяльності може надати Україні ряд переваг для вдосконалення власної законодавчої системи. Залучення міжнародних практик сприяє впровадженню новітніх підходів у правотворчість, що може покращити якість та ефективність законодавчих процесів в Україні.

Дослідження міжнародного досвіду дає змогу українським законодавцям переймати найкращі світові практики, сприяючи гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами та стандартами. Впровадження перевірених міжнародних підходів може стати поштовхом для реформування та оновлення української правотворчої системи, підвищуючи її адаптивність до сучасних викликів та потреб суспільства. Саме тому розглянемо досвід провідних країн світу у сфері правотворчої діяльності.

Правотворчість у Сполучених Штатах Америки характеризується унікальною системою, яка поєднує різні джерела права та рівні законодавства. Верховний закон країни, що встановлює основи державного устрою та гарантує права громадян. Федеральні закони приймаються Конгресом США та діють на всій території країни. Кожен із 50 штатів має власну конституцію та законодавчі акти, які чинні в межах відповідного штату.

США належать до системи загального права, де рішення судів, особливо Верховного Суду, мають силу прецеденту та є обов'язковими для нижчих судів під час розгляду подібних справ. Це означає, що суди не лише застосовують закони, але й фактично створюють нові правові норми через свої рішення. Верховний Суд США виконує функцію конституційного контролю, оцінюючи відповідність законів та дій органів влади Конституції. Через це він відіграє значну роль у правотворчості, встановлюючи юридичні прецеденти та тлумачення конституційних норм.

Президент США та губернатори штатів можуть видавати виконавчі укази, які мають обов'язкову силу та спрямовані на управління діяльністю виконавчої влади або реалізацію законів [2].

Ця багаторівнева та динамічна система правотворчості забезпечує баланс між федеральною та регіональною владою, даючи змогу ефективно реагувати на потреби суспільства та забезпечувати верховенство права.

Нормопроекування в Польщі є ретельно структурованим процесом, що забезпечує якість та ефективність законодавства. Право вносити законопроекти мають депутати Сейму (нижня палата парламенту), Сенат (верхня палата), Президент, Рада Міністрів та групи громадян чисельністю не менше ніж 100 тисяч осіб. При Раді Міністрів діє Законодавча рада, яка є консультативно-дорадчим органом з питань правової системи. Вона складається з осіб із значним юридичним досвідом і знаннями, а строк її повноважень становить 4 роки. Рада надає висновки щодо методів вирішення проблем, пов'язаних із застосуванням Конституції, імплементацією права ЄС та процесом правотворчості, охоплюючи принципи законодавчої техніки [3].

Центр урядового законодавства, підпорядкований Прем'єр-міністру, координує законодавчу діяльність Ради Міністрів та інших органів державного управління. Він забезпечує підготовку законопроектів, аналізує судову практику та співпрацює з Міністром у справах ЄС щодо гармонізації польського права з правом ЄС.

Після внесення законопроекту до Сейму він проходить три читання. Під час першого читання обговорюються загальні положення, після чого проект направляється до відповідних комісій для детального опрацювання. Після другого читання, під час якого обговорюються поправки, відбувається третє читання та голосування. Після схвалення Сеймом законопроект передається до Сенату, який може запропонувати поправки, відхилити або схвалити його без змін. Сейм має право відхилити поправки Сенату абсолютною більшістю голосів.

Після схвалення обома палатами парламенту закон передається Президенту для підписання. Президент має 21 день для підписання закону, повернення його до Сейму з обґрунтованими зауваженнями (право вето) або направлення до Конституційного трибуналу для перевірки конституційності. Якщо закон підписано, він публікується в «Dziennik Ustaw» (Офіційний вісник) і набуває чинності відповідно до визначених у ньому положень.

Нормопроекткування у Швеції є структурованим і прозорим процесом, спрямованим на забезпечення високої якості законодавства. На початковому етапі визначаються цілі та необхідність прийняття нового закону або внесення змін до існуючого законодавства. Виконавчий орган влади формує спеціальний комітет для детального аналізу та розробки законопроекту [4].

Проводиться ретельна оцінка потенційного впливу законопроекту, охоплюючи економічні, соціальні та правові аспекти. Проект обговорюється з представниками бізнесу, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами для врахування їхніх зауважень та пропозицій. Після завершення підготовчого етапу законопроект подається до парламенту для офіційного розгляду. Спеціалізовані парламентські комітети аналізують проект, проводять додаткові слухання та готують рекомендації. Законопроект обговорюється на пленарних засіданнях парламенту, після чого відбувається голосування. Після схвалення парламентом законопроект передається монарху для формального затвердження. Затверджений закон публікується в офіційному виданні та набуває чинності відповідно до визначених положень.

Нормопроекткування в Іспанії є складовою частиною законодавчого процесу, який охоплює розробку, обговорення та прийняття нормативно-правових актів. Іспанський парламент складається з двох палат: нижня палата, яка відповідає за ініціювання та прийняття законів, і верхня палата, яка виконує функції перегляду та затвердження законопроектів.

Законопроекти можуть бути внесені урядом, депутатами Конгресу або Сенату. Проекти проходять через кілька читань, обговорень та можливих поправок у кожній палаті. Після схвалення обома палатами законопроект передається королю для формального підписання та набрання чинності [5].

Отже, нормопроекткування в європейських країнах характеризується рядом спільних особливостей, які забезпечують ефективність та якість законодавчого процесу:

1. Чітке розподілення повноважень: У більшості європейських держав законодавча діяльність здійснюється переважно парламентом, який часто є двопалатним. Наприклад, у Франції парламент складається з Національної асамблеї та Сенату; в Італії – з Палати депутатів та Сенату Республіки. Така структура сприяє детальному обговоренню та аналізу законопроектів.

2. Стандартизація та гармонізація законодавства. Європейські країни прагнуть до узгодженості своїх законодавств із нормами Європейського Союзу, що забезпечує єдність правового поля та полегшує інтеграційні процеси.

3. Прозорість та участь громадськості. Процес нормопроектування часто охоплює публічні обговорення, громадські слухання та консультації з експертами, що підвищує якість законодавства та забезпечує врахування інтересів різних верств населення.

4. Правова експертиза. Перед прийняттям нормативно-правових актів проводиться детальна правова експертиза, яка оцінює відповідність проекту чинному законодавству та його потенційний вплив на суспільство.

5. Використання юридичної техніки. У процесі нормопроектування приділяється увага юридичній техніці, що охоплює правильне формулювання норм, використання чіткої та однозначної термінології, а також дотримання встановлених стандартів оформлення документів.

Нормопроектування в європейських країнах є ключовим елементом правотворчості, спрямованим на створення ефективного та стабільного законодавства. Однак цей процес стикається з рядом проблем, зокрема:

1. Надмірне бюрократичне навантаження. Участь численних державних органів у процесі нормопроектування може призводити до затягування процедур та ускладнення процесу прийняття рішень.

2. Недостатня взаємодія між урядом та парламентом. Брак координації між цими гілками влади може призводити до дублювання функцій, прогалин у законодавстві та затримок у впровадженні необхідних змін.

3. Ігнорування принципу демократизму. Недостатнє залучення громадськості до процесу нормопроектування може призводити до відсутності врахування інтересів різних верств населення та зниження легітимності прийнятих норм.

4. Відсутність системності в законодавстві. Дублювання функцій різних органів влади, прогалини та колізії в правовому регулюванні можуть ускладнювати правозастосування та створювати правову невизначеність.

5. Недостатня якість нормативно-правових актів. Проблеми з юридичною технікою, нечітке формулювання норм та відсутність внутрішньої узгодженості можуть призводити до труднощів у застосуванні законодавства та виникнення правових колізій.

6. Проблеми адаптації законодавства до європейських стандартів. Адаптація національного законодавства до *acquis communautaire* вимагає значних зусиль та ресурсів, а також тісної співпраці між різними державними органами та інститутами.

Висновки. На основі аналізу зарубіжного досвіду можна сформулювати підходи до вдосконалення правотворчої діяльності:

1. Запровадження цифрових інструментів нормопроектування (використання алгоритмів аналізу законодавства для уникнення суперечностей та дублювання норм, застосування штучного інтелекту та *big data* для оцінки впливу законодавчих ініціатив).

2. Матеріальні та формальні критерії оцінки законопроектів (аналіз змісту (матеріальний критерій) для перевірки відповідності законотворчих ініціатив потребам суспільства,

оцінка структури, термінології, юридичної техніки (формальний критерій) для забезпечення зрозумілості та однозначності).

3. Ефективне прогнозування наслідків нормативно-правових актів (система SOLON допомагає уникнути помилок на стадії планування, що зменшує ризики неефективних законів, використання експертних моделей прогнозування, які враховують економічні, соціальні та правові наслідки).

4. Спрощення процесу нормопроекування (використання автоматизованих редакторів законодавства (аналогів Lexidit, Lexeditor IRI_AI), створення єдиної електронної платформи законопроектів, що дасть змогу забезпечити прозорість і контроль якості).

5. Участь експертів із різних галузей (інструменти, подібні до SOLON, допомагають залучати фахівців без юридичної освіти, що робить законопроекти більш всеосяжними, використання інтерактивних консультацій із громадськістю та науковцями).

Перспективними напрямками вдосконалення правотворчої діяльності для України можуть стати:

1) створення національної системи оцінки законодавства – за прикладом SOLON, яка дасть змогу уникати юридичної невизначеності;

2) автоматизація нормопроекування – розробка спеціального програмного забезпечення для оцінки законодавчих ініціатив;

3) підвищення якості законодавства – впровадження стандартів юридичної техніки та прогнозного аналізу.

На нашу думку, запозичення таких підходів сприятиме зменшенню правової невизначеності, покращенню якості законодавчих процесів і підвищенню довіри до законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сейдаметова Е. Р., Предместніков О. Г. Міжнародний досвід у сфері правотворення: аналіз і порівняння з українською моделлю. *Concepts for the Development of Society's Scientific Potential* : Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (June 19–20, 2023). Prague, Czech Republic. URL : <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/3907/3943>

2. Джерела права та їх пріоритет. URL : https://ukrayinska.libretexts.org/Бізнес/Закон/Книга%3A_Право_господарських_правочинів/01%3A_Вступ_до_права_та_правових_систем/1.05%3A_Джерела_права_та_їх_пріоритет?utm_source=chatgpt.com

3. Особливості організації та діяльності українського й польського урядів. URL : https://uplan.org.ua/osoblyvosti-orhanizatsii-ta-diialnosti-ukrainskoho-i-polskoho-uriadiv/?utm_source=chatgpt.com

4. Концептуальна записка щодо удосконалення законодавчого процесу в Україні. Підготовлено Офісом парламентської реформи проєкт з парламентської реформи Європейського Союзу та програми розвитку організації об'єднаних націй в Україні. URL : https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/PRP_Concept_note_legislative_process_UKR.pdf?utm_source=chatgpt.com

Бодунова О. М. Основні засади правотворчої діяльності: зарубіжний досвід та перспективи запровадження в Україні

5. Конституційне право : підручник / Барабаш Ю. Г., Бориславська О. М., Венгер В. М., Козюбра М. І., Лисенко О. М., Мелешевич А. А. ; за загальною редакцією М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2021. 528 с. URL : https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959.pdf?utm_source=chatgpt.com

REFERENCES

1. Seidametova E. R., Predmestnikov O. H. Mizhnarodnyi dosvid u sferi pravotvorennia: analiz i porivniannia z ukraïnskoiu modelliu. *Concepts for the Development of Societys Scientific Potential* : Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (June 19–20, 2023). Prague, Czech Republic. URL : <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/3907/3943>

2. Dzherela prava ta yikh priorytet. URL : https://ukrayinska.libretexts.org/Biznes/Zakon/Knyha%3A_Pravo_hospodarskykh_pravochyniv/01%3A_Vstup_do_prava_ta_pravovykh_system/1.05%3A_Dzherela_prava_ta_yikh_priorytet?utm_source=chatgpt.com

3. Osoblyvosti orhanizatsii ta diialnosti ukraïnskoho y polskoho uriadiv. URL : https://uplan.org.ua/osoblyvosti-orhanizatsii-ta-diialnosti-ukraïnskoho-i-polskoho-uriadiv/?utm_source=chatgpt.com

4. Kontseptualna zapyska shchodo udoskonalennia zakonodavchoho protsesu v Ukraini. Pidhotovleno Ofisom parlamentskoi reformy proiekt z parlamentskoi reformy yevropeiskoho soiuzu ta prohramy rozvytku orhanizatsii obiednanykh natsii v Ukraini. URL : https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/PRP_Concept_note_legislative_process_UKR.pdf?utm_source=chatgpt.com

5. Konstytutsiine pravo : pidruchnyk / Barabash Yu. H., Boryslavska O. M., Venher V. M., Koziubra M. I., Lysenko O. M., Meleshevych A. A. ; za zahalnoi redaktsiieiu M. I. Koziubry. K. : Vaite, 2021. 528 s. URL : https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959.pdf?utm_source=chatgpt.com

O. M. Bodunova. BASIC PRINCIPLES OF LAWMAKING: FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

The article examines the foreign experience of lawmaking and progressive practices of its use. It is noted that in today's conditions, improvement of the law-making mechanism in Ukraine is important for ensuring the quality and effectiveness of legislation. Thus, in times of war, improvement of legislation is critical for adapting the legal system to new realities and ensuring the effective functioning of the State. Military conflicts require a rapid response to threats, which requires amendments to laws aimed at strengthening defence capabilities, regulating the activities of law enforcement agencies and ensuring public safety.

In this context, the adoption of international experience in lawmaking is key for Ukraine. It helps to improve the quality of legislation, harmonise regulations with international standards, strengthen the rule of law and improve the investment climate. For example, the adoption of international experience in lawmaking allows Ukraine to harmonise its legislation with EU norms, improve the efficiency of rulemaking, strengthen the rule of law

Бодунова О. М. Основні засади правотворчої діяльності: зарубіжний досвід та перспективи запровадження в Україні

and legal certainty, promote digitalisation of public administration, and increase transparency and public participation. Ukraine is already implementing international best practices, but the main challenge remains their effective application in the national context.

Based on the analysis of foreign experience, the article formulates approaches to improving lawmaking:

1. Introduction of digital rulemaking tools (use of legislative analysis algorithms to avoid contradictions and duplication of norms, use of artificial intelligence and big data to assess the impact of legislative initiatives).

2. Material and formal criteria for assessing draft laws (content analysis (material criterion) to verify that legislative initiatives meet the needs of society, assessment of structure, terminology, legal technique (formal criterion) to ensure clarity and unambiguity).

3. Effective forecasting of the consequences of legal acts (SOLON helps to avoid mistakes at the planning stage, which reduces the risks of ineffective laws, the use of expert forecasting models that take into account economic, social and legal consequences).

4. Simplification of the rulemaking process (use of automated legislative editors (analogues of Lexidit, Lexeditor IRI_AI), creation of a single electronic platform for draft laws, which will ensure transparency and quality control).

5. Participation of experts from various fields (tools like SOLON help to involve specialists without legal education, which makes draft laws more comprehensive, use of interactive consultations with the public and academics).

Keywords: lawmaking, rulemaking, foreign experience, artificial intelligence, SOLON, draft law, Lexidit, rulemaking.

Стаття надійшла до редколегії 6 березня 2025 року

УДК 342.4

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.65-72

О. В. Куньовський,*аспірант, Державний податковий університет**e-mail: kuniovskiyalex89@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-5750-7545**

ПРЕДМЕТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ Й НАСЛІДКИ ЇЇ ЗАДОВОЛЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Наразі існує ряд проблем, які свідчать про необхідність змінити підхід до правового регулювання деяких складових інституту конституційної скарги в Україні. У зв'язку з цим необхідно визначити основні підходи до реформування інституту конституційної скарги з огляду на позитивний досвід Республіки Польща.

Метою дослідження є визначення видів правових актів, які можуть бути предметом конституційних скарг в Україні та Польщі, а також особливостей поновлення прав скаржників після завершення конституційного розгляду в цих країнах. Основними методами, які застосовуються, є дедукція, аналогія, догматичний і порівняльно-правовий.

Результати дослідження виявились у тому, що, дослідивши практику Конституційного Трибуналу і відповідне законодавство, встановили багато відмінностей між польським та українським підходами до реалізації нормативної моделі конституційної скарги.

Погоджуємося з необхідністю внесення змін до процесуальних кодексів України (адміністративного, господарського і цивільного) щодо виключення умови про те, що рішення суду загальної юрисдикції має бути не виконаним для поновлення судового провадження. Крім того, вважаємо, що Україні необхідно закріпити на законодавчому рівні положення про ретроактивність рішень Конституційного Суду, розширити предмет конституційної скарги принаймні до того переліку, який визначений у пункті 1 статті 150 Конституції України. У майбутньому, враховуючи досвід Польщі, необхідно розглянути питання про доповнення предмета конституційної скарги актами органів місцевого самоврядування і нормами процесуального права за умови, що вони застосовані судом і порушують конституційні права скаржника.

Ключові слова: предмет конституційної скарги, ретроактивна дія, правовий акт, законодавче упуцнення, Конституційний Трибунал.

Метою статті є визначення видів правових актів, які можуть бути предметом конституційних скарг в Україні та Польщі, а також особливостей поновлення прав скаржників після завершення конституційного розгляду в цих країнах.

Для досягнення мети статті мають виконуватися такі завдання: визначити сутнісний зміст поняття «правовий акт» у Польщі і порівняти його з предметом конституційної скарги в Україні; дослідити питання дії рішень судів конституційної юрисдикції двох країн у часі; визначити засоби вдосконалення українського законодавства з метою розширення предмета конституційної скарги в Україні та запровадження ретроактивної дії рішень Конституційного Суду України.

Постановка проблеми. Інститут конституційної скарги є відносно новим для України, і після восьми років його функціонування правники визначили ряд проблем, які свідчать про необхідність змінити підхід до правового регулювання деяких його складових. У зв'язку з цим перед науковою спільнотою постає завдання визначити основні підходи до розширення переліку правових актів, які можуть бути предметом конституційної скарги з огляду на досвід Польщі, яка обрала таку саму модель конституційної скарги, як і Україна. Перед правниками-законотворцями стоїть не менш важливе завдання, яке полягає в розробці законопроектів про внесення змін до чинного законодавства для запровадження ретроактивної дії рішень Конституційного Суду України, враховуючи позитивний досвід Польщі в цьому питанні. Тому поєднання зусиль усіх суб'єктів правотворчості має забезпечити запровадження необхідних змін до інституту конституційної скарги в Україні.

Ступінь дослідженості. В Україні достатньо досліджень, які присвячені загальним питанням про модель конституційної скарги, яку обрала Україна та Польща з огляду на її предмет (М. М. Гультай, І. С. Щebetун, Т. В. Михайліна, Л. Р. Наливайко). Також українські науковці виокремили основні проблемні аспекти, пов'язані з недостатньою ефективністю рішень Конституційного Суду України (В. Д. Фірсов, Ю. Б. Ключковський). Натомість у нашому дослідженні через призму судової практики Конституційного Трибуналу детально розкрито зміст предмета конституційної скарги в Польщі та ретроактивність дії рішень вказаного суду. Завдяки порівняльному методу дослідження врахували позитивний досвід Польщі для можливого розширення предмета конституційної скарги в Україні та підвищення рівня ефективності рішень Конституційного Суду України через підхід *ex tunc* до дії його рішень у часі.

Виклад основного матеріалу. Предмет конституційної скарги визначає те, який нормативний чи правозастосовний акт може бути підданий перевірці на його відповідність конституції. Залежно від предмета конституційної скарги в науці класифікують різні моделі доступу до конституційного правосуддя.

М. Гультай виділяє абстрактний контроль та індивідуальний. До скарг абстрактного контролю він відносить: «публічну скаргу», «квазіпублічну скаргу» та «індивідуальну пропозицію» [1 с. 27]. До скарг індивідуального контролю М. Гультай відносить нормативну конституційну скаргу та повну. Нормативна скарга передбачає можливість оскаржити нормативний акт, покладений в основу індивідуального акта, водночас сам правозастосовний акт не може бути предметом конституційного контролю. Повна конституційна скарга передбачає право оскаржити до конституційного суду будь-який акт державної влади (як нормативний, так і індивідуальний), який безпосередньо порушує конституційні права особи [2, с. 14–15].

Науковці по-різному групують зазначені моделі конституційних скарг, але сходяться в сутнісному розумінні кожної з них (наприклад, І. Щебетун, Т. Михайліна, Л. Наливайко).

В Україні предметом конституційної скарги є закон України (його окремі положення), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу (стаття 55 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Тобто Україна обрала нормативну модель конституційної скарги. Це означає, що в разі визнання певної норми закону України неконституційною індивідуальний акт, в якому таку норму застосовано не підлягає автоматичному скасуванню, як і судові рішення суду загальної юрисдикції, який застосував правову норму, що визнана неконституційною.

Підставою для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами, є встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом під час вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконане (наприклад, пункт 1 частини п'ятої статті 361 Кодексу адміністративного судочинства України).

Проте на практиці така норма не завжди означає, що особа, у справі якої суд застосував норму права, яка пізніше була визнана неконституційною, може розраховувати на перегляд справи з урахуванням висновку Конституційного Суду України (далі – КС України). Це зумовлено тим, що:

1) рішення суду має бути невиконаним, а у разі якщо особі відмовлено в задоволенні позову на підставі неконституційної норми, то воно і не підлягає виконанню, тож суди роблять висновок, що підстава для перегляду за виключними обставинами відсутня;

2) рішення КС України не мають ретроспективної дії, тобто норма, яка визнана неконституційною, втрачає чинність з моменту ухвалення відповідного рішення КС України, а не з моменту (так званий підхід «ex nunc»). Тому суди здебільшого відмовляють у перегляді за виключними обставинами, оскільки на час розгляду справи норма, яку суд застосував, була конституційною;

3) суди часто вважають, що перегляд остаточного судового рішення з підстави визнання застосованої судом норми неконституційною порушує принцип правової визначеності (res judicata).

Таку проблематику окреслюють багато науковців у своїх дослідженнях, зокрема В. Фірсов. Останній доречно зауважив, що 2019 року Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду зробив спробу змінити судову практику з огляду на перелічені проблеми, передавши одну із справ до Великої Палати Верховного Суду як таку, що містить виключну правову проблему для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики. Проте в ухвалі від 25 березня 2020 року у справі № 808/1628/18 Велика Палата Верховного Суду [3] жодних проблем не побачила. Аналогічна спроба була зроблена і 2024 року, проте ухвалою від 18 вересня 2024 року у справі № 616/458/21 Велика Палата Верховного Суду повторила, що не вбачає ні необхідності відступати від сформованої практики, ні будь-якої виключної правової проблеми у правовій ситуації, що склалася.

Не погоджуємося із вказаними вище правовими позиціями і підтримуємо висновки, викладені в окремих думках суддів Великої Палати Верховного Суду О. Г. Яновської,

С. В. Бакуліної, Ю. Л. Власова, В. Ю. Уркевича, які вважають, що абсолютне заперечення ретроспективної дії рішень КС України щодо неконституційності норми процесуального закону позбавляє сенсу і фактично нівелює передбачену законом виключну обставину як підставу перегляду судових рішень, перетворює цю норму закону на «мертву» і нефункціональну.

Ми вважаємо доречною думку В. Фірсова про те, що ключову роль у пропозиціях до змін має відіграти сам Конституційний Суд України як центральний актор інституту конституційної скарги [3]. Щонайменше все ще очікуємо на результати розгляду ряду конституційних скарг (С. Є. Ващенко, О. В. Тимошенко, В. І. Тимошенко, М. П. Стариченка, О. А. Петричука, І. М. Васильєвої) щодо конституційності фрази «якщо рішення суду ще не виконане» (перша скарга подана С. Є. Ващенко у березні 2023 року).

Наразі вважаємо слушною позицію Ю. Ключковського, який вказує, що фраза «якщо рішення суду ще не виконане» суперечить принципу верховенства права, оскільки виконане рішення суду в разі застосування ним неконституційного акта ще більш імовірно порушує права людини. Неприйнятною з тих самих міркувань є відмова переглядати подібні судові рішення, які не передбачають спеціальної процедури виконання. Порушення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, встановлене Європейським судом з прав людини, усувається засобом перегляду рішення, що набрало законної сили (і зазвичай виконаного!); однак таке порушення не може вважатися більш серйозним, аніж порушення Конституції України, яке чомусь не дозволено усунути в разі виконання судового рішення. Тим більше не існує дискусії щодо «ретроактивності» дії рішення Європейського суду з прав людини [4].

У Республіці Польща предмет конституційної скарги окреслено у статті 79 її Конституції та статті 69 Закону про Конституційний Трибунал від 13 вересня 2024 року.

Так, згідно з Конституцією кожний, чий конституційні свободи або права порушені, має право відповідно до визначених законом принципів звернутися зі скаргою до Конституційного Трибуналу щодо відповідності Конституції закону чи іншого нормативного акта, на підставі якого суд або орган публічної адміністрації прийняв остаточне рішення стосовно його свобод або прав чи його обов'язків, визначених Конституцією [5, с. 33]. Аналогічні за змістом положення містяться також у пункті 1 частини першої статті 69 Закону про Конституційний Трибунал.

Через сумніви щодо тлумачення терміна «нормативний акт», Конституційний Трибунал визначив, що їх потрібно розуміти через призму матеріального критерію, тобто визнавати нормативним актом кожен акт, що містить правові норми. Так, у Польщі предметом конституційної скарги може бути як норма матеріального права, так і процесуальна, але у тій мірі, в якій вона впливає на розуміння змісту конституційного права чи інтересу. Так само предметом оскарження може бути акт органу місцевого самоврядування, якщо він має загальний характер, а скажник має продемонструвати, що конкретне положення цього акта прямо, об'єктивно та реально порушує його правовий інтерес [6, с. 19–21].

Крім того, як зауважує Яцек Залесни, Конституційний Трибунал у рішенні від 16 листопада 2011 року у справі № SK 45/09 визначив, що акти законодавства

Європейського Союзу також підлягають конституційному перегляду за процедурою конституційної скарги. Передумовою є те, що вони можуть бути самостійною підставою для остаточних рішень публічної адміністрації або судів [7 с. 28–29].

Щодо наслідків рішень Конституційного Трибуналу для скажника, то згідно з частиною четвертою статті 190 Конституції Республіки Польща Рішення Конституційного Трибуналу про невідповідність Конституції, міжнародному договору або закону нормативного акта, на підставі якого було прийняте правочинне судове рішення, остаточне адміністративне рішення (*decyzja*) або рішення (*rozstrzygnięcie*) в інших справах, є підставою для відновлення судового провадження або скасування адміністративного рішення чи рішення в інших справах відповідно до принципів і в порядку, визначених стосовно такого відновлення або скасування [5, с. 64].

У продовження цієї норми Конституції варто застосовувати, наприклад, параграф 1 статті 145а Кодексу адміністративного судочинства Республіки Польща, згідно з якою відновлення провадження у справі може також вимагатися, якщо Конституційний Трибунал прийняв рішення про невідповідність нормативного акта Конституції, міжнародному договору або закону, на підставі якого було прийнято рішення. За результатами перегляду відповідний орган може, зокрема, ухвалити нове рішення по суті спору (стаття 151 вказаного Кодексу). Однак, якщо з дня ухвалення рішення минуло більше п'яти років, то орган публічної адміністрації обмежується констатацією того, що оскаржуване рішення було видане з порушенням закону і зазначеним обставин, через які він не скасував рішення (статті 146, 151 вказаного Кодексу).

Водночас потрібно зауважити, що предметом конституційної скарги в Польщі може бути не лише існуюча норма, а й законодавче упущення, тобто ситуація, за якої певне коло правовідносин урегульоване в нормативному акті, проте неповно (повна відсутність врегулювання не може бути предметом конституційної скарги). У ситуаціях, коли рішення Конституційного Трибуналу не призвело до жодних нормативних змін, а лише поклато на законодавця обов'язок усунути вказане законодавче упущення заявник відповідної конституційної скарги не може розраховувати на поновлення провадження у його справі (з аналізу Рішення Окружного суду міста Лодзь від 06 травня 2024 року у справі № VIII U 567/24).

Загалом у прецедентній практиці польського Верховного Суду однозначно превалює погляд на чинність *ex tunc* рішень Конституційного Трибуналу (наприклад, рішення Апеляційного суду в Б'яломуостку від 19 липня 2019 року у справі № III AUa 232/19).

Висновки. Україна та Польща обрали нормативну модель конституційної скарги. Проте в Україні ця модель має своєрідну особливість, оскільки предметом конституційної скарги може бути лише закон (його норма). Натомість у Польщі це закон чи інший нормативний акт, зокрема акт органу місцевого самоврядування й акт законодавства Європейського Союзу (за виконання певних умов). Крім того, у Польщі предметом конституційної скарги можуть бути як норми матеріального права, так і норми процесуального права, а в Україні лише норми матеріального права. До того ж у Польщі предметом конституційної скарги може бути законодавче упущення, що не входить до предмета конституційної скарги в Україні.

Щодо підходів до зворотної дії в часі рішень конституційних судів України та Польщі, ми дійшли такого висновку: основною відмінністю є те, що в Україні рішення КС України не мають ретроспективної дії, а в Польщі навпаки – мають. Водночас відповідне процесуальне законодавство Республіки Польща сформульоване таким чином, що ретроактивність рішень Конституційного Трибуналу не постановлена у залежність від будь-яких умов, крім п'ятирічного строку давності.

В Україні ж значна кількість рішень Конституційного Суду України про задоволення конституційних скарг не дає жодних результатів для заявника тоді, коли рішення суду вже було виконане або не підлягало виконанню у зв'язку з первісною відмовою у задоволенні позову. Тому важко не погодитися з думкою більшості українських науковців про необхідність вилучити фразу «якщо рішення суду ще не виконане» з пункту 1 частини п'ятої статті 361 Кодексу адміністративного судочинства України, пункту 1 частини третьої статті 423 Цивільного процесуального кодексу України, пункту 1 частини третьої статті 320 Господарського процесуального кодексу України. Водночас залишаються перспективи для подальших досліджень щодо закріплення дії рішень Конституційного Суду України *ex tunc* у Конституції України, як це зроблено в Польщі.

Також вважаємо, що Україна повинна розширити предмет конституційної скарги принаймні до того формулювання, яке міститься в статті 151 Конституції: закони та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України і Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Водночас необхідно визначити й усунути основні причини надто тривалого розгляду скарг Конституційним Судом України, для того щоб відповідне розширення не паралізувало його роботу. Після цього вважаємо за доцільне поставити стратегічну ціль для доповнення предмета конституційної скарги актами органів місцевого самоврядування і нормами процесуального права за умови, що вони застосовані судом у відповідному спорі та порушують конституційні права скаржника. Водночас рішення про доцільність включення до предмета конституційної скарги в Україні законодавчого упущення може бути поставлено на порядок денний науковців лише після виконання попередніх кроків і складає перспективу для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гультай М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 24–33.
2. Гультай М. М. Інститут конституційної скарги: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2014. 43 с.
3. Фірсов В. Конституційна скарга та перегляд судових рішень – глухий кут чи концептуальне непорозуміння? / Конституціоналіст. URL : <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijna-skarha-ta-perehliad-sudovykh-rishen-hlukhyj-kut-chy-kontseptualne-neporozuminnia/> (дата звернення: 22.03.2025).

4. Ключковський Ю. Проблеми захисту права, порушеного застосуванням неконституційного закону / Конституціоналіст. URL : <https://constitutionalist.com.ua/problemy-zakhystu-prava-porushenoho-zastosuvanniam-nekonstytutsijnoho-zakonu/> (дата звернення: 22.03.2025).

5. Шаповал В. М. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К. : Москаленко О.М., 2018. 84 с.

6. Stepniak K. Metodyka redagowania skargi konstytucyjnej / Okręgowa Rada Adwokacka w Warszawie. URL : https://www.ora-warszawa.com.pl/wp-content/uploads/2023/02/skarga-konstytucyjna_-Kamil-Stepniak.pdf (date of access: 24.03.2025).

7. Залесни Я. Конституційна скарга в Польщі: модель, доктринальне тлумачення та проблеми застосування. *Право України*. 2018. № 12. С. 28–38.

REFERENCES

1. Gultai M. Full or normative constitutional complaint: search for a national model. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2013. No. 4., 24–33.

2. Gultai M. M. Institute of constitutional complaint: world experience and prospects for implementation in Ukraine: abstract of the dissertation of Dr. of Law : 12.00.02. Kharkiv, 2014. 43 p.

3. Firsov V. Constitutional complaint and review of court decisions – a dead end or a conceptual misunderstanding? *Constitutionalist*. URL : <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijna-skarha-ta-perehliad-sudovykh-rishen-hlukhyj-kut-chy-kontseptualne-neporozuminniya/> (date of access: 03/22/2025).

4. Klyuchkovsky Yu. Problems of the right protection, violated by the application of an unconstitutional law. *Constitutionalist*. URL : <https://constitutionalist.com.ua/problemy-zakhystu-prava-porushenoho-zastosuvanniam-nekonstytutsijnoho-zakonu/> (date of access: 22.03.2025).

5. Shapoval V. M. Constitution of the Republic of Poland (with a foreword by Volodymyr Shapoval). К. : Moskalenko O. M., 2018. 84 p.

6. Stepniak K. Method of drafting a constitutional complaint. Okręgowa Rada Adwokacka w Warszawie. URL : https://www.ora-warszawa.com.pl/wp-content/uploads/2023/02/skarga-konstytucyjna_-Kamil-Stepniak.pdf (date of access: 24.03.2025).

7. Zalesny Ya. Constitutional complaint in Poland: model, doctrinal interpretation and problems of application. *Law of Ukraine*. 2018. No. 12., 28–38.

O. V. Kunovskyi. A CONSTITUTIONAL COMPLAINT SUBJECT AND CONSEQUENCES OF ITS SATISFACTION IN UKRAINE AND POLAND: THE COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

There are a range of problems which indicate a necessity to change an approach to a legal regulation of some components of a constitutional complaint institution in Ukraine. In this regard, it is necessary to determine the main approaches to the constitutional complaint institution reform, taking into account a positive experience of the Republic of Poland as this

country has the rather broad subject of constitutional complaint and has settled the retroactive effect of its Constitutional Tribunal decisions.

The purpose of the study is to determine the types of legal acts that may be the subject of constitutional complaints in Ukraine and Poland, as well as the features of the restoration of complainants' rights after constitutional review. The main methods used by the author are deduction, analogy, dogmatic and comparative law methods.

We have analyzed the Constitutional Tribunal practice and the relevant legislation of Poland and established many differences between the Polish and Ukrainian approaches to the implementation of the normative model of constitutional complaint.

We agreed with the statement that Ukraine should amend her procedural codes (administrative, commercial and civil) in order to exclude the condition that the decision of a court of general jurisdiction must not be executed in order to resume the court proceeding on the basis of a Constitutional Court decision. In addition, we believe that Ukraine needs to enshrine at the legislative level the provision on the retroactivity of the Constitutional Court decisions, expand the subject of a constitutional complaint at least to the list specified in paragraph 1 of Article 150 of the Constitution of Ukraine. Hereafter, taking into account the experience of Poland, it is necessary to consider the supplementing the subject of a constitutional complaint with acts of local government bodies if they have been applied by a court in the relevant dispute and violate constitutional rights of the complainant.

Keywords: subject of constitutional complaint, retroactive effect, legal act, legislative omission, Constitutional Tribunal.

Стаття надійшла до редколегії 19 березня 2025 року

УДК 340.132.6:341

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.73-82

Н. А. Сердюк,*д-р юрид. наук, професор,**професор кафедри права та публічного управління,**Київський національний університет будівництва і архітектури**e-mail: natalia.serdyk@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-4279-4294**

ПРАВО НА МИР: СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ТА НОВІ ВИКЛИКИ

У сучасному світі, який швидко змінюється, поняття «право на мир» набуває нового значення, еволюціонує у відповідь на глобальні виклики, такі як кліматичні зміни, кібербезпека та пандемії. Зміна характеру конфліктів, глобалізація та зростання ролі недержавних суб'єктів вимагають переосмислення традиційних підходів до забезпечення миру. Аналіз еволюції тлумачення права на мир є ключовим для розуміння сучасних тенденцій у міжнародних відносинах.

Метою цього дослідження є оцінка адаптації міжнародного права до нових форм конфліктів та викликів у контексті забезпечення права на мир, аналіз юридичних аспектів російської агресії, зокрема порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також оцінка реакції міжнародного співтовариства з точки зору міжнародного права.

У дослідженні використано комплексний підхід, що охоплює аналіз міжнародно-правових норм, міжнародних судових рішень, документів міжнародних організацій та наукових праць. Застосовано методи системного аналізу, порівняльного правознавства та міждисциплінарного підходу, що об'єднує знання з правознавства, політології, економіки та соціології.

Дослідження показало, що поняття «право на мир» еволюціонувало, охоплюючи не лише відсутність збройних конфліктів, але й відсутність насильства в будь-якій формі, створення умов для сталого розвитку та забезпечення прав людини. Індивідуалізація права на мир відображає зростання розуміння того, що мир – це право кожної людини. Міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право взаємодоповнюють одна одну, створюючи комплексну систему захисту людського життя та гідності.

Міжнародне право, як система, постійно адаптується до нових форм конфліктів та викликів. Для ефективного забезпечення права на мир необхідний комплексний підхід, що охоплює міжнародно-правові механізми, економічні, соціальні та політичні заходи. Важливу роль відіграють недержавні суб'єкти, як-от громадянське суспільство, міжнародні організації та бізнес. Потрібно вдосконалювати поняття «право на мир»,

розвивати інструменти забезпечення миру та посилювати роль недержавних суб'єктів. Ключовими чинниками є виявлення та запобігання конфліктам.

Ключові слова: *право на мир, міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право, адаптація міжнародного права, тлумачення права, міжнародні організації, глобальні виклики, сталий розвиток.*

Постановка проблеми. У сучасному швидкоплинному світі поняття «право на мир» досліджується насамперед у рамках міжнародного права і набуває нового значення. Поняття «право на мир» еволюціонує у відповідь на нові глобальні виклики, такі як кліматичні зміни, кібербезпека та пандемії. Зміна характеру конфліктів, глобалізація та нові виклики вимагають переосмислення традиційних підходів до забезпечення миру. Аналіз еволюції тлумачення права на мир є ключовим для розуміння сучасних тенденцій у сфері міжнародних відносин. Тож у міру глобалізації та взаємозалежності держав поняття «право на мир» набуває нового значення, а дослідження його еволюції сприяє зміцненню міжнародного співробітництва та розробці нових механізмів забезпечення миру.

Право на мир не обмежується відсутністю збройних конфліктів. Воно охоплює право кожної людини на гідне життя, свободу від страху та насильства. Розуміння еволюції цього поняття дає змогу глибше зрозуміти взаємозв'язок між правом на мир та іншими правами людини. Зростання ролі громадянського суспільства, міжнародних організацій і бізнесу в забезпеченні миру вимагає нового розуміння і визначення ролі та відповідальності цих суб'єктів. Комплексність розуміння права на мир вимагає міждисциплінарного підходу, який об'єднує знання різних наук (право, політологія, економіка, соціологія) та сприяє розвитку нових теоретичних моделей і практичних інструментів для забезпечення миру. Дослідження цієї теми дає змогу краще зрозуміти сучасні загрози миру та розробити ефективні стратегії їх подолання.

Стан дослідження. Питання, тлумачення «права на мир» та його забезпечення є надзвичайно багатограним і вивчається різними науковцями та інституціями. Проте можна виділити деякі ключові сучасні напрями. Дослідження, які стосуються забезпечення права на мир: В. Багрій аналізує правові механізми забезпечення права на мир, зокрема, на основі декларацій Генеральної Асамблеї ООН [1]. О. Ромців розглядає конституційно-правові засади права на мир, практику його застосування та проблеми правового регулювання й механізмів реалізації [2].

Дослідники, які вивчали розуміння «права на мир»: І. Є. Переш та О. Барна аналізували право на мир як особливе право третього покоління прав людини [3], Д. М. Белов та І. С. Сухан досліджували сучасні підходи до праворозуміння права на мир та багато інших [4].

Це дослідження має на меті оцінити, як міжнародне право адаптується до нових форм конфліктів та викликів щодо забезпечення права на мир, дослідити юридичні аспекти російської агресії, зокрема проаналізувати порушення норм міжнародного права прав людини (далі – МППЛ) і міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) та оцінити реакцію міжнародного співтовариства з погляду міжнародного права на забезпечення права на мир.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «право на мир» є одним із фундаментальних у системі міжнародного права [5; 6]. Однак його тлумачення та зміст еволюціонували з часом, відображаючи зміни в міжнародних відносинах та виклики, що поставали перед світовою спільнотою.

Після Другої світової війни право на мир було сформульовано як реакція на жахи глобального конфлікту. Воно розглядалося переважно як відсутність збройного конфлікту між державами. Контекст біполярного світу та гонки озброєнь обмежував розуміння права на мир. Воно часто розглядалося в контексті військово-політичної рівноваги та стримування. З кінцем холодної війни та появою нових форм конфліктів (гібридні війни, кіберконфлікти, тероризм) поняття «право на мир» значно розширилося. Воно стало охоплювати не лише відсутність збройного конфлікту, але й:

а) відсутність насильства в будь-якій формі, що охоплює як фізичне насильство, так і структурне насильство, пов'язане з нерівністю, дискримінацією та порушенням прав людини;

б) створення умов для сталого розвитку, оскільки мир неможливий без вирішення таких проблем, як бідність, голод, соціальна несправедливість та екологічні кризи;

в) забезпечення прав людини, адже право на мир нерозривно пов'язане з іншими правами людини, такими як право на життя, свободу, безпеку та справедливий судовий розгляд;

г) міждисциплінарний підхід, позаяк сьогодні розуміння права на мир виходить за рамки юриспруденції й містить елементи політології, соціології, економіки та інших сфер людської діяльності.

Зростає розуміння того, що право на мир є не лише правом держав, але й правом кожної окремої людини, тобто відбувається індивідуалізація права на мир – від держави до особи. Класичне розуміння права на мир було тісно пов'язане з відносинами між державами. Воно передбачало відсутність збройних конфліктів на міжнародній арені та забезпечення територіальної цілісності держав. Однак еволюція міжнародного права та зміна геополітичного ландшафту призвели до того, що поняття «право на мир» стало набувати більш індивідуального характеру.

Це відбулося в результаті встановлення універсальності прав людини із проголошенням Загальної декларації прав людини (1948 р.), яка закріпила ідею, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах [7]. Це означає, що кожна людина має право жити в мирі та безпеці, незалежно від своєї національності, раси, релігії чи інших ознак.

Аналізуючи тенденцію індивідуалізації права на мир, можна виділити окремі аспекти, які вона передбачає, а саме:

а) право кожної людини жити в мирі передбачає, що кожна людина має право на життя, свободу від страху та насильства, а також на участь у прийнятті рішень, що впливають на її життя;

б) захист від будь-яких форм насильства, охоплюючи збройні конфлікти, тероризм, гендерне насильство, торгівлю людьми та інші види експлуатації;

в) створення умов для мирного співіснування, оскільки право на мир охоплює не лише відсутність збройних конфліктів, але й створення умов для мирного співіснування різних соціальних груп, культур та релігій.

Отже, індивідуалізація означає перехід фокусу від держави як основного суб'єкта міжнародного права до індивіда і передбачає не заперечення ролі держави, а скоріше доповнення її відповідальності індивідуальними правами та обов'язками.

Індивідуалізація вимагає, щоб національне законодавство було узгоджено з міжнародними стандартами прав людини, не лише ратифікацію міжнародних договорів, але й активну імплементацію їх положень у внутрішнє право та створення національних інституцій з прав людини, омбудсменів та інших механізмів захисту, які сприяють реалізації індивідуальних прав. Переведення міжнародних стандартів у національне законодавство та практику – складне завдання, яке потребує політичної волі та ресурсів, оскільки можуть виникати ситуації, коли національні інтереси суперечать міжнародним стандартам прав людини.

Індивідуалізація права на мир породжує розширення кола суб'єктів міжнародного права, які набувають більшої ролі в міжнародних відносинах, а також посилення відповідальності держав за забезпечення прав людини на своїй території та за кордоном. Крім того, потребує розвитку міжнародного гуманітарного права, що покликане захищати цивільне населення в умовах збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій, і посилення ефективності співпраці між державами та міжнародними організаціями.

На сьогодні процеси глобалізації зміцнюють взаємозалежність між людьми та державами, що робить питання миру та безпеки глобальним викликом. Тому в останні десятиліття відчутне зростання ролі громадянського суспільства та міжнародних неурядових організацій сприяє утвердженню індивідуального виміру права на мир. Роль недержавних організацій типу Червоного Хреста, лікарів без кордонів та інших, які відіграють суттєву роль у захисті прав людини в зонах конфліктів та забезпеченні гуманітарної допомоги цивільному населенню, створює нові можливості для захисту прав людини, але також потребує більш чітких правил їх діяльності.

Так, індивідуалізація права на мир є важливою тенденцією в сучасному міжнародному праві. Вона відображає зростання розуміння того, що мир – це не лише відсутність війни, а й забезпечення прав і свобод кожної людини. Ця тенденція має значні наслідки для міжнародних відносин і вимагає спільних зусиль міжнародного співтовариства.

Визначені вище виклики сьогодення потребують комплексного підходу до забезпечення права на мир, охоплюючи як міжнародно-правові механізми, так і заходи в сфері економіки, соціального розвитку та політики.

Міжнародно-правові норми та інструменти встановлюють загальні принципи і межі поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права. Однак вони самі собою не можуть забезпечити стабільний мир [8]. До міжнародно-правових механізмів у такому разі потрібно відносити не тільки міжнародні норми, а й міжнародні суди і трибунали, які створюють механізми для розгляду міжнародних злочинів та встановлення відповідальності винних і відновлення справедливості; міжнародні санкції, які застосовуються як засіб

тиску на держави, що порушують міжнародне право, але можуть мати негативні наслідки для цивільного населення; миротворчі місії, які проводять ООН та інші міжнародні організації для підтримки миру в зонах конфліктів; а також міжнародні гуманітарні організації, які надають допомогу постраждалим від конфліктів, сприяють відновленню й відбудові.

Економічна нерівність, бідність, безробіття часто є джерелами соціальної напруги та конфліктів [9]. Тому сталий економічний розвиток є важливою складовою забезпечення миру і полягає в рівномірному розподілі ресурсів, оскільки важливо не тільки збільшувати загальний обсяг економіки, але й забезпечувати справедливий розподіл багатства. Економічну стабільність забезпечать підтримка малого та середнього бізнесу, що сприятиме створенню робочих місць і економічному зростанню на місцевому рівні, та інвестиції в інфраструктуру, оскільки розвиток транспортної, енергетичної та іншої інфраструктури сприяє економічному зростанню й соціальній інтеграції. Крім того, свобода торгівлі та інвестицій може сприяти економічному зростанню, але також може посилити нерівність, якщо не супроводжується відповідними заходами.

Соціальний розвиток охоплює соціальну справедливість з дієвою системою соціального захисту, доступ до якісної освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг, що сприятиме створенню стабільного суспільства [9].

У політичній сфері потрібно створити сприятливі умови для мирного співжиття, забезпечення реального верховенства права, відкритість уряду і підзвітність перед громадянами, що є умовою боротьби з корупцією і забезпечення довіри до державних інститутів [10]. Немаловажним є залучення громадян до процесу прийняття рішень, що сприятиме легітимності політичних інститутів. Такі елементи політичної культури, як толерантність, взаємоповага і готовність до компромісу, забезпечать мирне співжиття.

Комплексний підхід до забезпечення миру – це складний і багатогранний процес, який вимагає зусиль різних суб'єктів на різних рівнях, як спільних зусиль міжнародного співтовариства, так й індивідуальної відповідальності кожної людини. Це і забезпечення екологічної безпеки, безпечного довкілля, гендерної рівності, залучення молоді до процесів прийняття рішень, розв'язання конфліктів та ін.

Важливою є роль громадянського суспільства, міжнародних організацій та бізнесу в забезпеченні права на мир. Громадські організації слідкують за дотриманням прав людини, беруть участь у виявленні порушень та інформуванні міжнародної спільноти. Їхні звіти часто стають підставою для міжнародних розслідувань і втручання. Ці організації першими надають допомогу постраждалим у зонах конфліктів, забезпечуючи їжу, воду, медичну допомогу та тимчасове житло. Багато конфліктів вдається врегулювати завдяки зусиллям громадських організацій, які є посередниками між ворогуючими сторонами. Кампанії та акції громадських організацій допомагають привернути увагу до проблем, пов'язаних з війною та насильством, і мобілізувати громадськість на підтримку мирних ініціатив.

Міжнародні організації створюють глобальні мережі співпраці. ООН та її структури координують міжнародні зусилля з підтримки миру, надають гуманітарну допомогу, сприяють розвитку й демократичним перетворенням. Регіональні організації, як-от

Європейський Союз, Африканський Союз та інші, відіграють важливу роль у врегулюванні конфліктів і підтримці миру у своїх регіонах. Міжнародні неурядові організації працюють у різних сферах, від захисту прав людини до охорони довкілля. Вони часто мають більш гнучку структуру і можуть швидко реагувати на зміни ситуації. Зусилля недержавних суб'єктів доповнюють і підсилюють діяльність держав і міжнародних організацій. Для ефективного вирішення глобальних проблем, пов'язаних з війною і насильством, потрібна тісна співпраця усіх зацікавлених сторін.

Якщо свідчити про бізнес у забезпеченні права на мир, то потрібно зазначити, що компанії все більше усвідомлюють свою соціальну відповідальність і беруть участь у проєктах, спрямованих на розвиток спільнот, створення робочих місць і захист довкілля. Бізнес може інвестувати в проєкти, які забезпечують стабільність і розвиток у регіонах, постраждалих від конфліктів, та може впливати на уряди й міжнародні організації, закликаючи їх до вжиття заходів для забезпечення миру і стабільності.

Висновки. Міжнародне право, як система, постійно еволюціонує, намагаючись адаптуватися до нових форм конфліктів і викликів, що загрожують праву на мир.

Право на мир – це право кожної людини жити в умовах, вільних від насильства та збройних конфліктів. Воно охоплює не лише відсутність війни, але й створення умов для сталого розвитку, соціальної справедливості та поваги до прав людини. Право на мир діє як у мирний час, так і під час збройних конфліктів.

МППЛ та МГП впливають на забезпечення «права на мир», хоча й з різних сторін. МППЛ встановлює стандарти поведінки держав щодо захисту прав людини, зокрема право на життя, свободу та безпеку, що є фундаментальними для мирного співіснування. Воно визначає обов'язки держав у мирний час і під час конфліктів, наголошуючи на неприпустимості порушень основних прав. МГП, з іншого боку, регулює поведінку сторін під час збройних конфліктів, прагнучи мінімізувати страждання цивільного населення та військовополонених. Воно встановлює обмеження на застосування насильства, забороняючи жорстоке поводження, тортури та напади. Ці дві галузі права потрібно вивчати у взаємозв'язку, оскільки вони взаємодоповнюють одна одну в прагненні до захисту гідності людини та миру. МППЛ забезпечує загальні рамки захисту, тоді як МГП конкретизує ці рамки в умовах збройного конфлікту. Їхня спільна мета – обмежити насильство та сприяти мирному врегулюванню конфліктів, тому виявлення й аналіз їх взаємозв'язку є необхідним для повного розуміння та ефективного застосування «права на мир».

Досліджуючи співвідношення МППЛ, МГП і права на мир, авторкою запропоновано схему, що відображає взаємодію цих трьох понять (рис. 1).

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ, МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ПРАВА НА МИР

Рисунок 1

Обґрунтовуючи співвідношення права на мир, МППЛ та МГП, потрібно зазначати, що вони доповнюють одне одного, створюючи комплексну систему захисту життя та повагу до гідності людини, а саме:

1) *МППЛ* та *МГП* спрямовані на захист життя та повагу до гідності людини. Крім того, *МГП* можна розглядати як спеціалізовану галузь *МППЛ*, яка застосовується в умовах збройних конфліктів. А в разі збройного конфлікту *МГП* має пріоритет над *МППЛ* у тих питаннях, які воно регулює;

2) за взаємодії *права на мир та МППЛ*, *МППЛ* є важливим інструментом для забезпечення права на мир, оскільки захист прав людини сприяє створенню стабільного та мирного суспільства, а порушення прав людини часто є однією з причин виникнення конфліктів;

3) *Право на мир та МГП* мають спільну мету – захист права на життя та повагу до гідності людини. *МГП* можна розглядати як спеціалізовану галузь прав людини, що застосовується в умовах збройних конфліктів і зосереджується на обмеженні негативних наслідків війни, тоді як право на мир прагне запобігти виникненню конфліктів та створити умови для мирного співіснування. *МГП* можна розглядати як «мінімальний стандарт» поведінки під час збройного конфлікту та є інструментом, що допомагає зберегти

людські життя під час конфлікту, водночас як право на мир є більш широким поняттям, що охоплює всі аспекти мирного співіснування. У разі збройного конфлікту МГП має пріоритет над правом людини в тих питаннях, які воно регулює. Однак МГП не може повністю забезпечити право на мир, оскільки воно лише регулює поведінку під час конфліктів, але не запобігає їх виникненню.

Ці три поняття – міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право та право на мир – тісно взаємопов'язані, але мають різні сфери застосування та акценти. Основні права та свободи належать кожній людині незалежно від її національності, статі, етнічної приналежності, релігії чи будь-якої іншої ознаки і діють як у мирний час, так і під час збройних конфліктів, хоча в останньому випадку їх дія може бути обмежена. Тому, враховуючи комплексність і багатогранність проблеми забезпечення права на мир, постає необхідність щодо вдосконалення і розширення поняття «права на мир», розвитку інструментів забезпечення миру, посилення ролі недержавних суб'єктів. Також потрібно виділити ключові чинники, які сприяють виникненню конфліктів, і розробити інструменти для їх раннього виявлення в сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрій В. Право людини на мир: правові механізми утвердження, забезпечення та захисту (аналітична записка). Київ, 2024. URL : <https://salo.li/47543a9>
2. Ромців О. Право на мир: основні проблеми реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 86, ч. 1. С. 265–270.
3. Переш І. Є., Барна О. Право на мир в системі прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5. С. 86–90. URL : <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270336/265696>
4. Белов Д. М., Сухан І. С. Право на мир: сучасні підходи до праворозуміння. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 5. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/124.pdf>
5. Декларація про виховання народів у дусі миру, прийнята Резолюцією ГА ООН 33/73 від 15.12.1978. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/life_in_peace.shtml
6. Декларація про право народів на мир, прийнята Резолюцією ГА ООН 39/11 від 12.11.1984. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_peace.shtml
7. Загальна декларація прав людини : Декларація від 10.12.1948 / Організація Об'єднаних Націй (ООН). URL : <http://surl.li/umvi>
8. Андрейченко С. С. Проблеми теорії та практики міжнародно-правової відповідальності : навч.-метод. посіб. / НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. 108 с. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23465>
9. Сердюк Н. А. Розбудова України як соціальної, правової держави: теорія та практика : монографія. Київ : Видавництво «Людмила», 2019. 420 с.
10. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>

REFERENCE

1. Bahrii V. Pravo liudyny na myr: pravovi mekhanizmy utverdzhennia, zabezpechennia ta zakhystu (analytychna zapyska). Kyiv, 2024. URL : <https://salo.li/47543a9>
2. Romtsiv O. Pravo na myr: osnovni problemy realizatsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 2024. № 86, ch. 1. S. 265–270.
3. Peresh I. Ie., Barna O. Pravo na myr v systemi prav liudyny. *Elektronne naukove vydannia «Analytychno-porivnialne pravoznavstvo»*. 2022. № 5. S. 86–90. URL : <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270336/265696>
4. Bielov D. M., Sukhan I. S. Pravo na myr: suchasni pidkhody do pravorozuminnia. *Elektronne naukove vydannia «Analytychno-porivnialne pravoznavstvo»*. 2023. № 5. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/124.pdf>
5. Deklaratsiia pro vykhovannia narodiv u dusi myru, pryiniata Rezoliutsiieiu HA OON 33/73 vid 15.12.1978. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/life_in_peace.shtml
6. Deklaratsiia pro pravo narodiv na myr, pryiniata Rezoliutsiieiu HA OON 39/11 vid 12.11.1984. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_peace.shtml
7. Zahalna deklaratsiia prav liudyny : Deklaratsiia vid 10.12.1948 / Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (OON). URL : <http://surl.li/umvi>
8. Andreichenko S. S. Problemy teorii ta praktyky mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti : navch.-metod. posib. / NU «Odeska yurydychna akademiia». Odesa : Feniks, 2023. 108 s. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23465>
9. Serdiuk N. A. Rozbudova Ukrainy yak sotsialnoi, pravovoi derzhavy: teoriia ta praktyka : monohrafiia. Kyiv : Vydavnytstvo «Liudmyla», 2019. 420 s.
10. Zahalna teoriia prava : pidruchnyk / za zah. red. M. I. Koziubry. K. : Vaite, 2015. 392 s. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>

N. A. Serdiuk. THE RIGHT TO PEACE: CONTEMPORARY UNDERSTANDING AND NEW CHALLENGES

In a rapidly changing modern world, the concept of the «right to peace» is taking on new significance, evolving in response to global challenges such as climate change, cybersecurity, and pandemics. The changing nature of conflicts, globalization, and the growing role of non-state actors necessitate a rethinking of traditional approaches to peacebuilding. An analysis of the evolving interpretation of the right to peace is crucial for understanding contemporary trends in international relations.

The purpose of this study is to assess the adaptation of international law to new forms of conflict and challenges in the context of ensuring the right to peace, to analyze the legal aspects of russian aggression, including violations of international humanitarian law and international human rights law, and to evaluate the reaction of the international community from the perspective of international law.

The study employs a comprehensive approach that includes the analysis of international legal norms, international court decisions, documents of international organizations, and

scholarly works. Methods of systems analysis, comparative law, and an interdisciplinary approach that integrates knowledge from law, political science, economics, and sociology are applied.

The study revealed that the concept of the «right to peace» has evolved, encompassing not only the absence of armed conflict, but also the absence of violence in any form, the creation of conditions for sustainable development, and the protection of human rights. The individualization of the right to peace reflects a growing understanding that peace is the right of every person. International human rights law and international humanitarian law complement each other, creating a comprehensive system for the protection of human life and dignity.

International law, as a system, is constantly adapting to new forms of conflict and challenges. To effectively ensure the right to peace, a comprehensive approach is necessary, including international legal mechanisms, economic, social, and political measures. Non-state actors such as civil society, international organizations, and businesses play an important role. It is necessary to improve the concept of the «right to peace», develop peacebuilding tools, and strengthen the role of non-state actors. Key factors include conflict detection and prevention.

Keywords: right to peace, international human rights law, international humanitarian law, adaptation of international law, interpretation of law, international organizations, global challenges, sustainable development.

Стаття надійшла до редколегії 5 березня 2025 року

**Цивільне право і цивільний процес; трудове право;
сімейне право; міжнародне приватне право**

УДК 346.2

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.83-92

О. І. Боднарчук,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: 2406oksana@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-4451-2396;****А. Р. Татаренко,***здобувачка вищої освіти**e-mail: nastytataren5@gmail.com***ORCID ID 0009-0007-5404-215X****Ю. В. Коржовник,***здобувачка вищої освіти,**Державний податковий університет**e-mail: ukorzovnik@gmail.com***ORCID ID 0009-0005-6168-6725**

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМЦІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглядається господарсько-правове регулювання відповідальності підприємців за порушення прав споживачів в Україні та у світі. Визначено та проаналізовано сутність господарсько-правової відповідальності через її основні ознаки та функції, які забезпечують ефективність правового регулювання цієї сфери. З'ясовано, що одними з основних ознак господарсько-правової відповідальності є: юридична підстава та фактична підстава, яка зумовлена конкретними обставинами, що доводять факт правопорушення. Встановлено, що господарсько-правова відповідальність має чітко визначений механізм впливу, що дає змогу усунути наслідки порушення та відновити баланс у відносинах між учасниками господарських відносин. Зазначено форми господарсько-правових санкцій за порушення прав споживачів в Україні, які регулюються Господарським кодексом України та іншими законодавчими актами, зокрема: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, адміністративно-господарські санкції. Досліджено господарсько-правове регулювання відповідальності підприємців за порушення прав споживачів в Україні та світу. Виокремлено проблеми, що ускладнюють ефективне

функціонування системи захисту прав споживачів як в Україні, так і в усьому світі. Розкрито проблеми із захистом прав споживачів у світі. Зроблено висновок, що господарсько-правове регулювання відповідальності підприємців за порушення прав споживачів має велике значення в Україні та у світі, проте існують значні проблеми, що ускладнюють ефективне функціонування цієї системи. Для подальшого розвитку необхідно працювати над удосконаленням національних та міжнародних норм, створенням ефективних механізмів контролю та захисту, а також підвищенням правової освіти серед споживачів і підприємців.

Ключові слова: захист прав споживачів, санкції, цифрова економіка, міжнародні стандарти, форми господарсько-правової відповідальності.

Постановка проблеми. Господарсько-правове регулювання відповідальності підприємців за порушення прав споживачів є ключовим елементом забезпечення балансу між інтересами бізнесу та захистом прав громадян. В умовах сучасної ринкової економіки ефективне функціонування цього механізму сприяє створенню прозорого бізнес-середовища, підвищенню якості товарів і послуг, а також формуванню довіри споживачів до підприємницької діяльності [5].

Адже в Україні нормативно-правова база у цій сфері ґрунтується на положеннях Господарського кодексу України (далі – ГК України) та Закону України «Про захист прав споживачів».

Відповідно до ст. 216 ГК України [2] підприємці несуть господарсько-правову відповідальність, яка реалізується через застосування економічних санкцій, охоплюючи штрафи, пені та відшкодування збитків.

Зокрема, законодавство передбачає договірні та позадоговірні санкції, а також адміністративні заходи впливу, серед яких примусове припинення діяльності, накладення штрафів до 100 % вартості продукції та блокування реалізації небезпечних товарів.

Тому актуальність цього дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, зростання електронної комерції та трансформація ринкових відносин вимагають оновлення правового регулювання з урахуванням міжнародного досвіду та цифрових інструментів захисту прав споживачів. По-друге, практика застосування господарсько-правових санкцій в Україні потребує аналізу ефективності наявних механізмів порівняно з європейською моделлю, яка передбачає ширший спектр інструментів контролю, охоплюючи Online Dispute Resolution (ODR) та санкції в розмірі до 4 % річного обороту компанії за порушення споживчих прав [1].

Крім того, практика судового захисту споживачів в Україні постає перед проблемами тривалого розгляду справ та складністю відшкодування моральної шкоди, хоча законодавство формально передбачає такий механізм. Саме тому необхідне дослідження сучасних правових підходів до відповідальності підприємців, що дасть змогу оцінити дієвість застосовуваних санкцій та запропонувати методи вдосконалення законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукову основу дослідження склали праці вітчизняних вчених-юристів та економістів, зокрема: О. М. Вінник, А. Є. Данкевич, М. Ю. Задніпряний-Корінний, О. Заярний, О. О. Кикоть, Ю. Г. Левченко, В. П. Мороз,

А. Поляцка, В. Я. Слободян, Н. Я. Слободян, Н. М. Шевченко, А. В. Шлійко, а також такі зарубіжні науковці: В. Begaliyev, Y. Begaliyev, R. De Assis, R. Sobel, B. Shnarbayev, N. Suleimenov, M. Valbrune, A. Yechshanov.

Метою статті є дослідження та порівняльний аналіз господарсько-правового регулювання відповідальності підприємців за порушення прав споживачів в Україні та світу, а також визначення напрямів його вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Господарсько-правова відповідальність є важливим інститутом, який забезпечує баланс між правами споживачів та інтересами підприємців у сфері господарювання. Вона визначає наслідки за порушення умов господарських правовідносин і є необхідною для підтримки правопорядку в економічній сфері.

Тому проаналізувати сутність господарсько-правової відповідальності можна через її основні ознаки та функції, які забезпечують ефективність правового регулювання цієї сфери [5].

Так, однією з основних ознак господарсько-правової відповідальності є її юридична підстава. Вона ґрунтується на правових нормах, закріплених у нормативно-правових актах, зокрема в Господарському кодексі України, а також в інших законодавчих актах, які регулюють господарські правовідносини.

Це дає змогу чітко визначити правові основи для притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності. Водночас фактична підстава виникнення відповідальності зумовлена конкретними обставинами, які доводять факт правопорушення. Це можуть бути дії або бездіяльність, що призвели до порушення умов договору чи порушення вимог законодавства.

Іншою важливою ознакою є зміст відповідальності, який виявляється в застосуванні різних санкцій до порушників. Ці санкції можуть охоплювати: відшкодування збитків, накладення штрафів, пені або припинення ліцензій. Вони призначені для відновлення справедливості у правовідносинах і забезпечення належного виконання зобов'язань.

Тобто господарсько-правова відповідальність має чітко визначений механізм впливу, що дає змогу усунути наслідки порушення та відновити баланс у відносинах між учасниками господарських відносин.

Не менш важливою ознакою є можливість застосування державного примусу до порушників через органи влади, зокрема суди чи адміністративні органи. Цей аспект забезпечує ефективність застосування санкцій, адже вони не є лише теоретично можливими, але й обов'язковими до виконання. Саме через державний примус порушники змушені виправити свої правопорушення або понести відповідальність за невиконання зобов'язань [4].

Важливе значення відіграють функції господарсько-правової відповідальності. Одна з основних функцій – компенсаційна, що полягає у відшкодуванні збитків потерпілим сторонам. Це дає змогу відновити справедливість у відносинах та компенсувати шкоду, яку понесли учасники господарських правовідносин. Далі – стимулювальна функція, яка мотивує суб'єктів господарювання до належного виконання своїх зобов'язань. Ризик санкцій у вигляді штрафів, пені чи інших санкцій створює необхідність для підприємців ретельніше ставитись до виконання умов договорів та дотримання вимог законодавства.

Попереджувальна функція господарсько-правової відповідальності спрямована на запобігання правопорушенням. Вона реалізується через демонстрацію наслідків для порушників, що дає змогу попередити інших учасників ринку про можливі санкції в разі недотримання правових норм. Ця функція має важливе значення для створення здорового бізнес-середовища, де учасники не порушують правила гри через страх перед негативними наслідками. Ще однією важливою функцією є регульовальна або адміністративна функція. Вона полягає у впливі на діяльність підприємців через державні органи, такі як Держпродспоживслужба або інші контролювальні органи. Ці органи здійснюють нагляд за дотриманням господарських стандартів і можуть застосовувати санкції до порушників. Крім того, господарсько-правова відповідальність виконує контрольно-інформаційну функцію, яка полягає в виявленні порушень та їх документуванні для подальшого застосування санкцій. Це також є важливим інструментом для підтримки правопорядку на ринку. Нарешті, господарсько-правова відповідальність виконує сигналізаційну функцію, що полягає в інформуванні учасників ринку про ризики, пов'язані з недотриманням норм законодавства. Це важливо для створення системи запобігання правопорушенням і забезпечення прозорості ринку, де всі учасники обізнані про можливі наслідки своїх дій [3].

Крім того, підстави виникнення господарсько-правової відповідальності за порушення прав споживачів можуть бути поділені на дві основні групи: юридичні та фактичні. Юридичні підстави визначаються через правові норми, що регулюють відносини між суб'єктами господарювання та споживачами.

Зокрема, до них належать законодавчі акти, які встановлюють обов'язки підприємців перед споживачами, наприклад: Закон України «Про захист прав споживачів», а також договори, що можуть містити специфічні умови щодо відповідальності у випадку порушення прав споживачів.

Фактичні підстави зі свого боку описують конкретні ситуації порушення прав споживачів, що є підставою для застосування відповідальності. Сюди входять випадки неналежного виконання зобов'язань, таких як продаж неякісних товарів або надання послуг, що не відповідають заявленим стандартам. Важливою складовою є протиправність дій порушника, що має бути підтверджено конкретними фактами порушення вимог законодавства чи умов договору [7].

Встановлення фактичної протиправності також передбачає наявність причинного зв'язку між дією або бездіяльністю підприємця та порушенням прав споживача, що повинно спричинити шкоду, і саме ця шкода має бути результатом дій правопорушника.

Також для притягнення до відповідальності важливою є наявність вини, яка може проявлятися у формі умислу або необережності. Умисел означає, що порушник передбачав можливі шкідливі наслідки своїх дій і бажав їх настання, тоді як необережність полягає в тому, що особа не бажала цих наслідків, але не вжила достатніх заходів для їх уникнення або ж не передбачала можливих наслідків, хоча повинна була це зробити [9].

Щодо форм господарсько-правових санкцій за порушення прав споживачів, то в Україні існує кілька основних видів, які регулюються Господарським кодексом України та іншими законодавчими актами.

Однією з найбільш поширених форм є відшкодування збитків, що охоплює як майнову шкоду, так і компенсацію моральної шкоди, яку може понести споживач у разі порушення його прав. Майнова шкода передбачає відшкодування фінансових витрат споживача, що виникли внаслідок неналежного виконання зобов'язань, наприклад, повернення коштів за неякісний товар. Моральна шкода зі свого боку передбачає компенсацію за завдані моральні страждання, наприклад, за приниження гідності чи фізичні страждання [2].

Іншою важливою формою є штрафні санкції, які можуть охоплювати неустойку, штрафи та пеню за порушення умов договору чи законодавства. Розмір таких штрафів визначається умовами договору або законом, і вони можуть бути стягнуті як безпосередньо кредитором, так і через суд. Це забезпечує економічний вплив на порушника і стимулює підприємців дотримуватися вимог щодо прав споживачів.

Крім того, існують оперативно-господарські санкції, які можуть бути застосовані учасниками господарських відносин безпосередньо, без звернення до суду. Це можуть бути, наприклад, односторонні дії, як відмова від виконання зобов'язань або вимога встановлення додаткових гарантій, наприклад, попередньої оплати товарів. Така форма санкцій є досить гнучкою та швидкою, адже застосовується без потреби в судовому розгляді, однак вона залежить від договору між сторонами [8].

Завершує цей перелік адміністративно-господарські санкції, які накладаються державними органами, зокрема через органи, що контролюють дотримання законодавства. Ці санкції можуть охоплювати вилучення незаконно отриманого прибутку, накладання адміністративних штрафів, зупинення ліцензій або навіть припинення діяльності підприємства, яке систематично порушує права споживачів. Такі санкції є важливою складовою державного контролю та мають на меті припинення незаконної діяльності, що порушує права громадян [5; 6].

Усі ці форми господарсько-правових санкцій покликані забезпечити баланс інтересів між підприємцями та споживачами, адже вони поєднують економічний вплив, компенсацію шкоди та державний контроль за виконанням законодавства.

Господарсько-правове регулювання відповідальності підприємців за порушення прав споживачів є важливою частиною правової системи кожної країни, тому доречно провести аналіз досвіду України та світу.

По-перше, нормативно-правове забезпечення

Україна. В Україні основним правовим актом є Закон України «Про захист прав споживачів» [7], який встановлює права споживачів на безпечні товари та послуги, а також визначає механізми захисту цих прав. Господарський кодекс України (ст. 216) [2] передбачає господарсько-правову відповідальність за порушення прав споживачів, визначаючи санкції у вигляді відшкодування збитків, штрафів, пені та інших економічних заходів.

Світ. У світі, зокрема в країнах Європейського Союзу, США, Японії та інших, також існують розвинуті механізми захисту прав споживачів, але вони відрізняються через специфіку правових систем. У країнах ЄС основною є система директив, що регулюють безпеку продуктів, захист прав споживачів у сфері електронної комерції, а також вимоги до публічної інформації щодо продуктів та послуг. У США систему прав

споживачів регулює Федеральна торгова комісія (FTC), яка накладає штрафи та санкції за порушення, а також дозволяє колективні позови від споживачів [1].

По-друге, механізми санкцій та відповідальності

Україна. В Україні передбачено кілька рівнів відповідальності: цивільно-правову, адміністративну та в окремих випадках кримінальну.

Цивільно-правові санкції містять неустойки, штрафи за невиконання договірних зобов'язань, а також відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Споживач має право вимагати відшкодування в судовому порядку, що є важливим механізмом захисту. Однак на практиці ефективність цього механізму часто знижується через складність судових процедур, їхню тривалість та значне фінансове навантаження на споживачів. Адміністративні санкції застосовуються контролювальними органами, зокрема Держпродспоживслужбою, яка має повноваження перевіряти діяльність підприємців, видавати приписи щодо усунення порушень і накладати штрафи. Також законодавство передбачає можливість тимчасового припинення діяльності підприємств або вилучення продукції з обігу в разі серйозних порушень. Проте проблема полягає в недостатньому рівні контролю та обмежених ресурсах відповідних органів, що інколи призводить до неефективного застосування санкцій [6].

Світ. На міжнародному рівні система санкцій є значно жорсткішою. У країнах Європейського Союзу передбачені серйозні штрафи за порушення прав споживачів. Наприклад, згідно з Загальним регламентом про захист даних (GDPR), компанії можуть бути оштрафовані на суму до 4 % їхнього річного обороту за неналежне зберігання чи обробку персональних даних споживачів. Крім того, діють суворі санкції за порушення правил безпеки продукції та недобросовісну конкуренцію [11].

У США Федеральна торгова комісія (FTC) відіграє ключову роль у контролі за дотриманням прав споживачів. Вона має повноваження накладати значні штрафи на підприємства, що займаються неправдивою рекламою, маніпуляціями з цінами або іншим чином вводять споживачів в оману. Американська система також широко використовує механізм колективних позовів, що дає змогу групам споживачів об'єднуватися для захисту своїх прав, що значно підвищує ефективність правозастосування [12].

По-третє, захист прав споживачів та гарантії їх реалізації

Україна. Споживачі в Україні мають право на безкоштовне усунення дефектів товару або його заміну, а також на повне відшкодування майнової та моральної шкоди через суд. Закон передбачає механізми звернення до органів державного контролю для перевірки якості товарів і припинення порушень, а також можливість безкоштовного вирішення спорів через судовий процес [3].

Світ. У Європейському Союзі споживачі також мають право на відшкодування збитків та моральної шкоди. Однак важливою особливістю є те, що в багатьох країнах ЄС існують платформи для онлайн-розв'язання спорів (ODR), що дають змогу розв'язати питання без необхідності звертатися до суду. У США існує система колективних позовів, де групи споживачів можуть звертатися до суду для захисту своїх прав на компенсацію збитків. У Японії підприємства зобов'язані проводити попереднє тестування продукції та надавати гарантії на свою продукцію, що допомагає зменшити ризики для споживачів [10].

По-четверте, процедури та роль органів контролю

Україна. В Україні органи державного контролю, зокрема Держпродспоживслужба, відіграють важливу роль у забезпеченні прав споживачів. Вони можуть накладати штрафи на підприємства за порушення норм, а також блокувати реалізацію небезпечних товарів. Споживачі можуть звертатися до цих органів для перевірки якості товарів і послуг [5].

Світ. У країнах ЄС існує централізоване регулювання через національні органи, які здійснюють контроль за дотриманням директив ЄС щодо захисту прав споживачів. Вони можуть накладати штрафи, а також здійснювати перевірки на відповідність стандартам. У США FTC активно працює на захист прав споживачів через нагляд за ринками та накладення санкцій за порушення. У Японії роль органів контролю також велика, зокрема щодо попереднього тестування товарів [12].

По-п'яте, глобальні тенденції та виклики

Україна. Україна має розвинену систему прав споживачів, проте є певні проблеми, пов'язані з неефективним виконанням законодавства, недостатнім рівнем освіти споживачів щодо їх прав та війною в країні. Потрібна подальша гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами для покращення захисту прав споживачів [6].

Світ. На глобальному рівні велику роль відіграє інтеграція цифрових платформ для вирішення спорів, а також запровадження міжнародних стандартів, таких як ISO 26000 щодо соціальної відповідальності. В ЄС та США активно розвиваються цифрові механізми захисту прав споживачів, що дає змогу ефективніше вирішувати спори без судового втручання [10].

Відповідно, захист прав споживачів є важливим аспектом господарського права як в Україні, так і в усьому світі, проте існують значні проблеми, що ускладнюють ефективне функціонування цієї системи.

Зокрема, в Україні основною проблемою є низька ефективність правозастосування. Це значною мірою пов'язано з обмеженими ресурсами органів контролю, а також корупційними чинниками, які можуть негативно впливати на рівень виконання законодавчих норм. Також важливою проблемою є недостатня поінформованість споживачів про свої права та способи їх захисту. Багато споживачів просто не знають, куди звертатися в разі порушення їх прав, що знижує можливість захисту та стимулює підприємців до зловживань [1].

У глобальному контексті проблеми із захистом прав споживачів також мають свою специфіку. Однією з найбільших проблем є відсутність єдиного міжнародного стандарту щодо прав споживачів, оскільки в різних країнах існують різні підходи та правові норми. Наприклад, в Європейському Союзі розвинута система захисту прав споживачів тоді, як у США або Китаї існують інші моделі, що ускладнює вирішення міжнародних спірних ситуацій. Враховуючи зростання електронної комерції, виникають нові виклики, пов'язані зі зловживанням інформацією, фальшивими відгуками та маніпуляціями в онлайн-продажах, що негативно впливає на споживачів по всьому світу. Споживачі можуть бути обмануті на різних етапах покупки, від вибору товару до його доставки, що робить їх уразливими на глобальному рівні [11].

В умовах стрімкого розвитку нових технологій виникає ще одна серйозна проблема – це використання штучного інтелекту та великого обсягу даних для персоналізованого маркетингу і рекламних кампаній, які можуть порушувати права споживачів. Інтернет-платформи, що зловживають персональними даними, становлять серйозну загрозу для захисту приватності та безпеки споживачів [1].

Висновки. Отже, із зазначеного вище можна зробити висновок, що господарсько-правове регулювання відповідальності підприємців за порушення прав споживачів має велике значення в Україні та у світі, проте існують значні проблеми, що ускладнюють ефективне функціонування цієї системи. Для подальшого розвитку необхідно працювати над удосконаленням національних та міжнародних норм, створенням ефективних механізмів контролю та захисту, а також підвищенням правової освіти серед споживачів і підприємців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінник О. М. Господарсько-правова відповідальність та процедури її застосування у сфері цифрової економіки та електронного бізнесу. *Приватне право і підприємництво*. 2020. № 20. С. 126–137. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2020_20_25 (дата звернення: 23.03.2025).
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV (2025). URL : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 23.03.2025).
3. Заярний О. Співвідношення господарсько-правової відповідальності і господарсько-правової санкції. *Юридичні науки*. 2010. № 82. С. 51–57.
4. Кикоть О. О. Господарсько-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака*. 2013. № 3. С. 200–208.
5. Правове регулювання господарської діяльності / Левченко Ю. Г., Слободян В. Я., Задніпряна-Корінна М. Ю., Слободян Н. Я., Данкевич А. Є. К. : НУХТ, 2023. № 15. С. 101–103.
6. Мороз В. П., Поляцко А. В. Нормативно-правове регулювання господарсько-правових відносин у сучасних умовах державотворення: реалії та перспективи розвитку. *Юридичний вісник. Господарське право*. 2022. № 1 (62). С. 146–152. URL : <https://doi.org/10.18372/2307-9061.62.16494> (дата звернення: 23.03.2025).
7. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ. URL : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 23.03.2025).
8. Шевченко Н. М. Господарсько-правова відповідальність та господарські санкції. *Українські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 175–179. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_34 (дата звернення: 23.03.2025).
9. Шлійко А. В. Організаційно-правові засади захисту прав споживачів. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. № 2. С. 300–309.
10. Sobel R. Regulation and Entrepreneurship: Theory, impacts, and implications – The CGO / The CGO. 2023. URL : <https://www.thecgo.org/books/regulation-and-economic-opportunity-blueprints-for-reform/regulation-and-entrepreneurship-theory-impacts-and-implications> (дата звернення: 23.03.2025).

Боднарчук О. І., Татаренко А. Р., Коржовник Ю. В. Господарсько-правове регулювання відповідальності підприємців за порушення прав споживачів: порівняльний аналіз

11. Legal Framework for the Protection of Entrepreneurs' Rights / Suleimenov N., Begaliyev B., Begaliyev Y., Yechshanov A., Shnarbayev B. *Review of Law & Economics*, 2024. № 20 (1). 157–173. URL : <https://doi.org/10.1515/rle-2022-0045> (дата звернення: 23.03.2025).

12. Valbrune M., De Assis R., Valbrune M., De Assis R. Important business laws and regulations. *Business Law I Essentials / OpenStax*. 2019. URL : <https://openstax.org/books/business-law-i-essentials/pages/1-3-important-business-laws-and-regulations> (дата звернення: 23.03.2025).

REFERENCES

1. Vinnyk O. M. Hospodarsko-pravova vidpovidalnist ta protsedury yii zastosuvannya u sferi tsyfrovoy ekonomiky ta elektronnoho biznesu. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. 2020. № 20. S. 126–137. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2020_20_25 (дата звернення: 23.03.2025).

2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV (2025). URL : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

3. Zaiarnyi O. Spivvidnoshennia hospodarsko-pravovoi vidpovidalnosti i hospodarsko-pravovoi sanktsii. *Yurydychni nauky*. 2010. № 82. S. 51–57.

4. Kykot O. O. Hospodarsko-pravova vidpovidalnist yak vyd yurydychnoi vidpovidalnosti. *Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, NDI pryvat. prava i pidpriemnytstva im. F. H. Burchaka*. 2013. № 3. S. 200–208.

5. Pravove rehuliuвання hospodarskoi diialnosti / Levchenko Yu. H., Slobodian V. Ya., Zadnipriana-Korinna M. Yu., Slobodian N. Ya., Dankevych A. Ye. K. : NUKhT. 2023. № 15. S. 101–103.

6. Moroz V. P., Poliatsko A. V. Normatyvno-pravove rehuliuвання hospodarsko-pravovykh vidnosyn u suchasnykh umovakh derzhavotvorennia: realii ta perspektyvy rozvytku. *Yurydychnyi visnyk. Hospodarske pravo*. 2022. № 1 (62). S. 146–152. URL : <https://doi.org/10.18372/2307-9061.62.16494> (дата звернення: 23.03.2025).

7. Pro zakhyst prav spozhyvachiv : Zakon Ukrainy vid 12.05.1991 № 1023-XII. URL : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>

8. Shevchenko N. M. Hospodarsko-pravova vidpovidalnist ta hospodarski sanktsii. *Ukrainski naukovi zapysky*. 2005. № 3 (15). S. 175–179. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_34

9. Shliiko A. V. Orhanizatsiino-pravovi zasady zakhystu prav spozhyvachiv. *Ternopil, TNEU*. 2008. № 2. S. 300–309.

10. Sobel R. Regulation and Entrepreneurship: Theory, impacts, and implications – The CGO / The CGO. 2023. URL : <https://www.thecgo.org/books/regulation-and-economic-opportunity-blueprints-for-reform/regulation-and-entrepreneurship-theory-impacts-and-implications>

11. Suleimenov N., Begaliyev B., Begaliyev Y., Yechshanov A., Shnarbayev B. Legal Framework for the Protection of Entrepreneurs' Rights. *Review of Law & Economics*, 2024. № 20 (1). 157–173. URL : <https://doi.org/10.1515/rle-2022-0045>

12. Valbrune M., De Assis R., Valbrune M., De Assis R. Important business laws and regulations. Business Law I Essentials / OpenStax. 2019. URL : <https://openstax.org/books/business-law-i-essentials/pages/1-3-important-business-laws-and-regulations>

O. I. Bodnarchuk, A. R. Tatarenko, Yu. V. Korzhovnyk. ECONOMIC AND LEGAL REGULATION OF THE LIABILITY OF ENTREPRENEURS FOR VIOLATIONS OF CONSUMER RIGHTS

The article considers the economic and legal regulation of the liability of entrepreneurs for violations of consumer rights in Ukraine and in the world. The essence of economic and legal liability is determined and analyzed through its main features and functions that ensure the effectiveness of legal regulation of this area. It is found that one of the main features of economic and legal liability is: legal basis and factual basis, which is determined by specific circumstances that prove the fact of the offense. It is established that economic and legal liability has a clearly defined mechanism of influence, which allows eliminating the consequences of the violation and restoring balance in relations between participants in economic relations. The forms of economic and legal sanctions for violations of consumer rights in Ukraine are indicated, which are regulated by the Economic Code and other legislative acts, in particular: compensation for losses, fines, operational and economic sanctions, administrative and economic sanctions. The economic and legal regulation of the liability of entrepreneurs for violations of consumer rights in Ukraine and in the world is studied. The problems that complicate the effective functioning of the consumer rights protection system both in Ukraine and around the world are identified. Problems with the protection of consumer rights in the world are revealed. It is concluded that the economic and legal regulation of the liability of entrepreneurs for violations of consumer rights is of great importance in Ukraine and in the world, however, there are significant problems that complicate the effective functioning of this system. For further development, it is necessary to work on improving national and international norms, creating effective mechanisms of control and protection, as well as increasing legal education among consumers and entrepreneurs.

Key words: consumer rights protection, sanctions, digital economy, international standards, forms of economic and legal liability.

Стаття надійшла до редколегії 21 березня 2025 року

УДК 347.91/95+643/647

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.93-100

В. І. Костюк,*аспірант, Державний податковий університет**e-mail: viktor.kostuk.29vk@gmail.com***ORCID ID 0009-0002-1821-7067**

ПРАВА ТА ІНТЕРЕСИ ОДНОГО З БАТЬКІВ, ЩО ПРОЖИВАЄ ОКРЕМО ВІД ДИТИНИ, ЯК ПРЕДМЕТ ЗАХИСТУ В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Статтю присвячено аналізу прав та обов'язків батька чи матері, що проживає окремо від дитини, як предмета захисту в цивільному судочинстві. Посилаючись на нормативно-правові акти, а саме Сімейний кодекс України, Закон України "Про охорону дитинства", перелічено суб'єктивні немайнові права та обов'язки батьків, що проживають окремо, та і батьків загалом. Здійснено поверхневий аналіз проблемних питань у справах, пов'язаних з захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. Також під час вивчення питання предмета у справах про усунення перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, визначення способу участі батька у спілкуванні з дитиною та її вихованні наведено з судової практики, приклади порушення прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. Взято до уваги справи, які не обмежуються прийняттям судового рішення першої інстанції та, враховуючи змагальність сторін в цьому питанні, закінчуються прийняттям постанов Верховного Суду. Визначено найбільш поширений перелік прав, за захистом яких батьки звертаються до суду, а саме: усунення перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, реалізація права на контакт з дитиною та отримання інформації про стан здоров'я дитини. Відповідно реалізується право на захист інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. Додатково зазначу, що усунення перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, які чинить один з батьків, що проживає разом з дитиною, є найбільш поширеною позовною вимогою у відповідних судових справах. До поширеного чинника можна також віднести конфлікт між батьками, що додатково відображається на реалізації батьківських прав та інтересів.

Аналізуючи юридичну літературу, зазначено, що особисті немайнові права батьків та дітей носять універсальний характер та реалізуються виключно в інтересах дитини.

Ключові слова: *права та інтереси батьків, право на спілкування, право на контакт з дитиною, право на виховання, здійснення батьківських обов'язків, сімейні правовідносини, перешкоди.*

Метою статті є характеристика прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, як предмета захисту у справах про усунення перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, визначення способу участі батька у спілкуванні з дитиною та її вихованні. Визначення впливу сучасних викликів, що безпосередньо впливають на сімейні правовідносини.

Постановка (актуальність) проблеми. Як відомо, подружжя, яке має від шлюбу дитину або дітей після розірвання шлюбу, не досягає згоди щодо спільного виховання дітей. У подальшому виникає факт створення перешкод у вихованні та спілкуванні з дитиною одним з батьків, що проживає разом з дитиною, іншому з батьків, що проживає окремо від дитини. Аналізуючи судову практику щодо вирішення спорів про участь у вихованні дитини, батько або мати, що проживають окремо, звертаються до органу опіки і піклування або суду з метою відновлення порушених немайнових прав щодо дитини, а саме права на спілкування з дитиною, участь у вихованні дитини та здійсненні батьківських обов'язків. Перелічені немайнові суб'єктивні права є предметом захисту в судових справах [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що актуальні проблеми щодо предмета сімейних правовідносин досліджують такі науковці: В. Борисова, В. Ватрас, Н. Волкова, В. Євко, А. Гаро, В. Комісаренко, Т. Курило, М. Логвінова, В. Надьон, О. Резвова, О. Сафончик, І. Чеховська, Г. Чурпіта, О. Яворська та інші. Регулювання сімейних правовідносин та захист прав та інтересів їх учасників не втрачає своєї актуальності.

Виклад основного матеріалу. З аналізу норм матеріального права відомо, що мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою, розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини, як зазначено в статті 141 Сімейного кодексу України (далі – СКУ) [2]. Відповідна норма закріплена і в статті 11 Закону України «Про охорону дитинства» [3].

Відповідно до статті 153 СКУ мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою та, як визначено у статті 15 Закону України «Про охорону дитинства», дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів.

Також статтею 16 Закону України «Про охорону дитинства» закріплено право дитини на контакт з батьками, іншими членами сім'ї та родичами, які проживають у різних державах. Що стосується перешкод у спілкуванні з дитиною, у статті зазначено – батьки, інші члени сім'ї та родичі, зокрема ті, які проживають у різних державах, не повинні перешкоджати одне одному реалізувати право дитини на контакт з ними. Відповідно на період воєнного стану, коли велика кількість батьків і дітей фізично перебувають на відстані, враховуючи кількість громадян, які виїхали за кордон, відповідна норма досить актуальна сьогодні.

Право на виховання дитини закріплене у статтях 151, 152 СКУ та забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом. Також статтею 15 Закону України «Про охорону дитинства» батьків, які проживають окремо від дитини, зобов'язано брати участь у її вихованні.

Обов'язки батьків відображені в статті 150 СКУ, а саме:

1. Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.
2. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.
3. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.
4. Батьки зобов'язані поважати дитину.
5. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.
6. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.
7. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Право батьків на захист права на виховання в разі його порушення закріплено в низці нормативно правових актів, зокрема: відповідно до ч. 1 статті 19 СКУ батько або мати, що проживають окремо, звертаються до органу опіки і піклування за захистом своїх сімейних прав та інтересів; нормативне регулювання звернення до суду закріплено в ч. 1 статті 159 СКУ: «...якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, зокрема якщо він ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод»; також, як зазначено в статті 15 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), «кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання та кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства» [4]; у статті 4 Цивільного процесуального кодексу України закріплено право звернення до суду за захистом своїх порушених прав, свобод чи законних інтересів, зокрема, які визначені статтями 141, 150, 153, 155, 157 СКУ [5].

Аналізуючи теоретичні і законодавчі конструкції щодо поняття немайнових особистих прав батьків та дітей, В. Комісаренко зауважила, що особисті немайнові права батьків та дітей носять універсальний характер і з позицій публічно-правового регулювання належать до основних прав людини [6].

Досліджуючи поняття батьківських прав, О. Оніщук зазначила, що ключовим у розумінні батьківських прав є той факт, що здійснення батьками батьківських прав є одночасно і їхнім обов'язком, за невиконання якого встановлюється передбачена законом відповідальність. Та у своєму дослідженні дійшла висновку, що батьківські права реалізуються виключно в інтересах дитини та належать обом батькам у рівному ступені незалежно від того, чи перебувають батьки у шлюбі, чи ні; батьки рівні у своїх правах відносно дітей незалежно від того, чи перебувають батьки у шлюбі, чи ні [7].

О. Резвова наголошує, що захист прав батьків щодо виховання дитини опосередковується охоронними сімейними правовідносинами. Також науковець вказує, що охоронюваний законом інтерес не може захищатися окремо від суб'єктивного права, тільки у процесі

захисту суб'єктивного права захищається певна потреба, прагнення особи до користування нематеріальним благом – інтерес [8].

З огляду практичної складової захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо з дитиною, однією з основних позовних вимог є зобов'язання іншого з батьків, що проживає разом з дитиною, усунути перешкоди у спілкуванні та вихованні дитини, реалізація права на контакт з дитиною та отримання інформації про стан здоров'я дитини.

Є ряд судових справ про усунення перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, визначення способу участі батька у спілкуванні з дитиною та її вихованні, деякі з них необхідно розглянути та проаналізувати.

Під час аналізу постанови Верховного Суду від 09.11.2020 у справі № 753/9433/17 [9] наявні два зустрічні позови з повними протиріччями та явно вираженим конфліктом сторін.

Такі зустрічні позови щодо позбавлення батьківських прав та про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною, її вихованні, визначення способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею. Аргументи сторін, як і у всіх справах цієї категорії, різні та суперечать один одному, зокрема мати, що проживає з дитиною, вказує, що батько дитини повністю ухиляється від участі у вихованні дитини та проявляє грубу неповагу до неї, натомість батько дитини вказує про обмеження матер'ю дитини його прав у спілкуванні з дитиною та здійснення зустрічей і вчиняє конфлікти. Додатково встановлено, що перед подачею позовів до Дарницького районного суду міста Києва було звернення батька до органу опіки і піклування щодо визначення його участі у вихованні дитини. Під час розгляду таких справ судом першої інстанції постановлено рішення щодо позбавлення батьківських прав батька, що проживав окремо від дитини та періодично виїздив за кордон, тобто перебував на відстані.

Варто зазначити, що порушення права на спілкування та безпосередній вплив матері на дитину під час тривалого часу має певні наслідки. Виходячи з обставин батька, що часто перебуває на відстані, спілкування телефонними засобами – це єдина складова контакту з дитиною для нього. Слухання у цій справі тривали два роки, тому психоемоційний зв'язок між батьком і дитиною все більше розривався.

Надалі Постановою Київського апеляційного суду від 29 січня 2020 року рішення Дарницького районного суду міста Києва щодо позбавлення батьківських прав скасовано, апеляційну скаргу одного з батьків, що проживає окремо, задоволено та визначено способи участі у вихованні дитини, зобов'язано матір, що проживає разом з дитиною, усунути перешкоди у спілкуванні батька з дитиною, повідомляти батька дитини про факти захворювання та лікування, повідомляти батька дитини про від'їзд (обставини та напрям) за межі міста проживання більше ніж на 2 (два) дні, не чинити перешкод у щоденному спілкуванні батька з дитиною за допомогою телефонного зв'язку.

Суд апеляційної інстанції не погодився із висновками суду першої інстанції та вказав, що такі висновки зроблені без належного встановлення фактичних обставин справи, зокрема суд першої інстанції не встановив, які дії чи бездіяльність одного з батьків, що проживає окремо, свідчать про ухилення ним від виконання свого обов'язку з виховання

дитини. Додатково відсутні підстави вважати, що відповідач свідомо ухиляється, враховуючи тривалий конфлікт між батьками, наявність перешкод та проживання батька дитини на значній відстані. Також суд першої інстанції не надав оцінки доказам, що спростовують ухилення від виконання батьківських обов'язків.

За результатом розгляду касаційної скарги, постанову суду апеляційної інстанції залишено без змін.

Під час аналізу постанови Верховного Суду від 04.09.2020 у справі № 264/3435/18-ц [10] аналогічно присутні два зустрічні позови про визначення місця проживання дітей, усунення перешкод у вихованні та спілкуванні з дітьми, відібрання дитини та повернення її до місця попереднього проживання, визначення порядку та способу участі батьків у вихованні дітей.

Батько дітей обгрунтував свій позов тим, що матір дітей самовільно забрала дітей і залишила місце спільного проживання. Вона не здійснює належного догляду за дітьми та змінює місце свого проживання, не повідомляючи про це його, чим створює перешкоди у спілкуванні батька з дітьми. Наголошував на тому, що донька є дитиною з інвалідністю, потребує особливого догляду, а відповідач не повідомляє йому про стан здоров'я дитини, не погоджує з ним лікування, тому він побоюється, що мати не приділяє належної уваги лікуванню дитини.

Позовні вимоги: усунути перешкоди у спілкуванні із сином; відібрати в матері дитини сина та визначити його місце проживання з батьком; визначити способи участі батька у вихованні дочки в порядку частини другої статті 159 СК України, час та місце їх спілкування, а саме: кожної п'ятниці з 16 год 00 хв, кожної неділі до 21 год 00 хв, кожної середи з 16 год 00 хв, кожного четверга до 10 год 00 хв, на його дні народження та дні народження його близьких родичів, день народження дочки – кожного непарного року, протягом десяти днів щорічно під час його відпустки; визначити способи участі матері у вихованні сина в порядку частини другої статті 159 СК України, час та місце їх спілкування; визнати його порушене право в частині безпосередньої і обгрунтованої участі у лікуванні і реабілітації дочки, яка є інвалідом, у примушенні відповідача до надання йому медичної документації щодо лікування дитини з інвалідністю, у примушенні відповідача до прийняття будь-яких рішень щодо порядку і способів лікування дитини з інвалідністю, виключно за згодою (або щонайменше – повідомленням) батька дитини.

Матір дітей, що подружнє життя з чоловіком не склалося і наразі вона разом з дітьми проживає за іншою адресою в окремому приватному будинку, який належить їй на праві приватної власності, має достатню кількість грошових коштів для належного утримання та виховання дітей. За час проживання з нею у дітей склався звичний спосіб життя, дочка проходить реабілітацію. Вважає, що спілкування батька з дітьми перешкоджає їх нормальному розвитку, оскільки позивач є людиною агресивною, схильною до сімейного насильства та вчинення інших правопорушень.

Позовні вимоги: визначити місце проживання дітей з матір'ю.

Рішенням Іллічівського районного суду міста Маріуполя Донецької області від 27 грудня 2019 року, з урахуванням ухвали Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 02 січня 2020 року про виправлення описки, позов батька дітей

задоволено частково. Визначено такий спосіб участі батька у вихованні дітей: побачення без присутності матері: щотижня з 15 години вівторка до 09 години середи; щотижня з 15 години п'ятниці до 20 години суботи; щороку 03 лютого з 10 до 18 години; 18 червня кожного парного року з 10 до 20 години; 10 липня кожного непарного року з 10 до 20 години та спільний відпочинок: щороку протягом 10 днів під час відпустки батька. Зобов'язано матір дітей надавати батьку дітей на його вимогу інформацію та медичні документи щодо стану здоров'я, хід та результати лікування доньки. Зустрічний позов щодо визначення проживання дітей з матір'ю задоволено.

Надалі сторони зверталися до судів з апеляційними та касаційними скаргами, але їхні вимоги задоволені не були.

Досліджуючи цю справу, можна дійти до висновку, що, враховуючи тривалий конфлікт між батьками дітей, питання визначення проживання дітей потрібно встановлювати під час розірвання шлюбу. У разі якщо суд не встановив місце проживання дітей з одним з батьків, надалі будуть наявні наслідки щодо відбирання дітей один в одного. У цій ситуації діти – найвразливіша сторона процесу. Сторона, з якою проживає дитина, особливо якщо остання потребує постійного лікування, свідомо не надає одному з батьків, що проживає окремо, даних щодо стану здоров'я та лікування, чим створює додаткові моральні переживання.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що закріплені батьківські права та обов'язки в законодавстві часто порушуються, про що свідчить численна судова практика. Відповідно порушення визначених законодавством прав батьків є предметом захисту в судах.

Розповсюдженою складовою, яка безпосередньо впливає на реалізацію батьківських прав, є наявність перешкод у спілкуванні та вихованні. На жаль, превентивна протидія таким явищам не закріплена в нормах сімейного законодавства.

Проблемним питанням також є те, що під час розгляду справ не забезпечується реалізація порушених прав, крім права на спілкування і виховання, права на контакт з дитиною та відповідно складовими, такими як: повідомлення про стан здоров'я дитини, вибуття на значну відстань з основного місця перебування дитини, що також є предметом позову. Тому, незважаючи на наявність немайнових прав батька чи матері, що проживає окремо, батько чи мати, що проживають разом з дитиною, мають безпосередній вплив на реалізацію батьківських прав стороною, що проживає окремо від дітей. Зокрема, такий вплив може бути і негативний через створення перешкод між одним з батьків, що проживає окремо від дитини, та, власне, з дитиною.

Також особливістю сьогодення, що безпосередньо впливає на сімейні правовідносини, є чинник коли батько / мати, що проживають окремо, перебувають або за кордоном, або в районах бойових дій, що зводить до мінімуму участь у вихованні дитини за рахунок відстані та відповідно можливості відвідування та фізичних побачень. Єдине, що може мати в силу обставин один з батьків, що проживає окремо, – це спілкування засобами телефонного зв'язку або за допомогою відповідних месенджерів. Тому інший з батьків має безпосередній вплив та зазначене спілкування, особливо якщо дитина дошкільного віку. Такий чинник відіграє ключову роль у прийнятті рішення щодо подачі позову до суду з метою відновлення порушеного права.

Костюк В. І. Права та інтереси одного з батьків, що проживає окремо від дитини, як предмет захисту в порядку цивільного судочинства

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо вирішення спорів про участь у вихованні дитини / Верховний Суд. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_vuh_dutunu.pdf
2. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Про охорону дитинства : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 30. Ст. 142. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
4. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Цивільно процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
6. Комісаренко В. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 47, том 2. С. 17. URL : https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc47/part_2/5.pdf
7. Оніщук О. Поняття та особливості батьківських прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 29. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/6.pdf>
8. Резвова О. Права та обов'язки батьків щодо виховання дитини в сімейному праві : дисертація. Київ, 2021. С. 174–175. URL : <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2271ab2b-0c51-4f4f-b5e6-ec9d098f6bb2/content>
9. Постанова Верховного Суду у справі № 753/9433/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92765431>
10. Постанова Верховного Суду у справі № 264/3435/18-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91338017>

REFERENCES

1. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu shchodo vyrishennia sporiv pro uchast u vykhovanni dytyny / Verkhovnyi Sud. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_vuh_dutunu.pdf
2. Simeinyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2002. № 21-22. St. 135. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Pro okhoronu dytynstva : Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2001. № 30. St. 142. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2003. № 40–44. St. 356. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Tsyvilno protsesualnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2004. № 40–41, 42. St. 492. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
6. Komisarenko V. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. 2020. № 47, tom 2. S. 17. URL : https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc47/part_2/5.pdf

Костюк В. І. Права та інтереси одного з батьків, що проживає окремо від дитини, як предмет захисту в порядку цивільного судочинства

7. Onishchuk O. Poniattia ta osoblyvosti batkivskykh prav. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. 2019. № 10. S. 29. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/6.pdf>

8. Rezvova O. Prava ta oboviazky batkiv shchodo vykhovannia dytyny v simeinomu pravi : dysertatsiia. Kyiv, 2021. S. 174–175. URL : <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2271ab2b-0c51-4f4f-b5e6-ec9d098f6bb2/content>

9. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 753/9433/17 / Iedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92765431>

10. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 264/3435/18-ts / Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91338017>

V. I. Kostyuk. RIGHTS AND INTERESTS OF ONE OF THE PARENTS LIVING SEPARATELY FROM THE CHILD AS A SUBJECT OF PROTECTION IN CIVIL PROCEEDINGS

The article is devoted to the analysis of the rights and obligations of a father or mother living separately from a child as a subject of protection in civil proceedings. Referring to the regulatory legal acts, namely the Family Code of Ukraine and the Law of Ukraine 'On Protection of Childhood', the author lists the subjective non-property rights and obligations of parents living separately and parents in general. A superficial analysis of problematic issues in cases related to the protection of the rights and interests of one of the parents living separately from the child is made. In addition, when studying the subject matter of cases involving the removal of obstacles to communication and upbringing of a child, determination of the manner of a parent's participation in communication with and upbringing of a child, the author provides examples of violation of the rights and interests of a parent living separately from a child from case law. The author takes into account cases that are not limited to the adoption of a court decision of the first instance and, given the competitiveness of the parties in this matter, end with the adoption of resolutions of the Supreme Court of Ukraine.

The author identifies the most common list of rights for the protection of which parents apply to court, namely, removal of obstacles to communication and upbringing of a child, exercise of the right to contact with a child and receipt of information about the child's health status. Accordingly, the right to protect the interests of a parent living separately from the child is exercised. In addition, I would like to note that the removal of obstacles to communication and upbringing of the child caused by the parent living with the child is the most common claim in the relevant court cases. Another common factor is a conflict between parents, which additionally affects the exercise of parental rights and interests.

Analysing the legal literature, it is noted that the personal non-property rights of parents and children are universal and are exercised exclusively in the interests of the child.

Keywords: *rights and interests of parents, right to communication, right to contact with the child, right to upbringing, exercise of parental responsibilities, family legal relations, obstacles.*

Стаття надійшла до редколегії 25 березня 2025 року

Костюк В. І. Права та інтереси одного з батьків, що проживає окремо від дитини, як предмет захисту в порядку цивільного судочинства

УДК 336.2:351.84

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.101-110

Н. В. Лаговська,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
e-mail: nvlagovska@i.ua***ORCID ID 0000-0002-1732-2351;****А. Ю. Романенкова,***здобувач вищої освіти, Державний податковий університет
e-mail: nvlagovska@i.ua***ORCID ID 0009-0004-7551-7757**

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ

Стаття присвячена аналізу сучасного стану фіскальної політики в Україні як інструменту соціального захисту населення в умовах воєнного стану. Досліджується вплив соціально-економічних труднощів та повномасштабного вторгнення росії на ефективність соціальної політики держави. У статті аналізуються основні механізми соціального захисту, такі як соціальна допомога, соціальні гарантії та соціальне страхування, та їх відповідність сучасним викликам.

Дослідження виявляє диспропорції в розподілі бюджетних коштів, де пріоритет надається військовим потребам, що негативно впливає на соціальну сферу. Аналізуються проблеми неефективності механізму надання пільг, невідповідності розмірів соціальних виплат реальним потребам населення та недоліки системи соціального страхування.

Наголошується на необхідності комплексного реформування системи соціального захисту, зокрема: перехід від категоріального принципу надання пільг до адресного, з урахуванням реального матеріального стану громадян; оптимізація розподілу бюджетних ресурсів на соціальні програми; забезпечення прозорого контролю за використанням коштів; залучення громадських організацій та експертів до розробки соціальних програм.

У статті робиться висновок, що державні видатки на соціальну сферу є ключовим елементом забезпечення конституційних прав громадян на соціальний захист. Ці видатки, спрямовані на підтримку непрацездатних, пенсіонерів, ветеранів, сімей, дітей, молоді та безробітних, а також на вирішення житлових питань, відображають соціальну відповідальність держави.

Однак ефективність соціального захисту залежить не лише від обсягу фінансування, але й від ефективності розподілу коштів. Брак фінансових ресурсів, особливо в умовах економічних та політичних викликів, ускладнює виконання соціальних зобов'язань

держави. Тому реформування системи соціального захисту, зокрема через залучення недержавних інститутів та розробку чіткої концепції соціальної політики, є необхідним для забезпечення соціальної справедливості та стабільності в суспільстві.

Ключові слова: бюджетні видатки, соціальна допомога, соціальні гарантії, соціальне страхування, економічні виклики, соціальна справедливість, дефіцит бюджету, реформування.

Постановка проблеми. Останні роки в Україні характеризуються серйозними соціально-економічними труднощами, які показали недоліки в реалізації владою соціальної політики. Держава не змогла знизити рівень бідності, забезпечити зростання зайнятості та доходів населення, а також гарантувати рівний доступ громадян до соціальних і економічних ресурсів у різних регіонах країни.

Після повномасштабного вторгнення РФ 2022 року держава зіткнулася із ще серйознішими випробуваннями: було порушено територіальну цілісність, втрачено контроль над частиною територій, а бойові дії призвели до скорочення виробництва, масових банкрутств підприємств, що зі свого боку загострило соціально-економічну напругу в суспільстві. З того часу багато громадян опинилися у скрутному становищі через низькі доходи та викликане безробіття. Тому сьогодні для України особливо важливо ефективно використовувати всі можливі механізми соціального захисту населення. Одним із ключових інструментів впливу на ці процеси залишається належна фіскальна політика, яка виявляється у здатності держави оперативно реагувати на зміни, враховуючи потреби різних соціальних груп, забезпечувати соціальну справедливість та економічну стійкість навіть у найбільш складних умовах.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Попереднім дослідженням впливу фіскальної політики держави на соціальний захист населення у своїх працях займалися такі вітчизняні науковці: М. Бондар, який визначив структурні елементи соціального захисту та шляхи реалізації ефективної державної політики щодо соціального захисту населення; О. Гончар, який виокремив сутність соціальної допомоги, завдання та принципи, на яких вона ґрунтується; В. Зеленко та А. Стасишин, які здійснили аналіз ключових змін у функціонуванні системи соціального страхування в Україні; І. Кінаш, який вказав, що перспективи розвитку держави визначаються через успішне функціонування соціальної сфери як масштабного сектору економіки; Т. Корягіна, яка доводила, що основним та дієвим інструментом впливу на соціально-економічні процеси в державі є фіскальна політика; І. Якушко, яка проаналізувала вплив фіскальної політики на реалізацію завдань стратегії соціально-економічного розвитку країни. Втім, незважаючи на кількість згаданих праць, усі вони описують зазначену тему фрагментарно, водночас як комплексне дослідження, що дасть змогу виокремити основні проблеми та сформулювати пропозиції щодо їх вирішення, відсутнє.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану фінансової політики держави, як інструменту впливу на соціальний захист населення в Україні, з метою виявлення недоліків та формування пропозицій щодо усунення виявлених проблем.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогодні соціально-економічний розвиток України, як і будь-якої країни світу, спрямовується на вирішення проблем і протиріч щодо забезпечення добробуту кожного члена суспільства. Це зумовлюється обраною та визначеною в Конституції України моделлю соціальної держави, що повинна сприяти високому рівню соціальної захищеності, гідного рівня матеріального добробуту, повної зайнятості, підтримки незахищених верств населення, якісної системи охорони здоров'я та освіти тощо.

Безсумнівно, розвиток соціальної сфери необхідно розглядати як важливий чинник прискорення економічного розвитку держави, що здійснюється під впливом певних чинників. Такими чинниками є соціальні зміни в суспільстві, що спричиняють зростання чи зменшення доходів населення, трансформації способу життя, а також політика держави, яка проявляється через посилення контролю над соціальною сферою чи прийняття законів, що допомагають активізувати її розвиток [1, с. 202–206].

Одним із інструментів впливу на всі ці соціальні процеси в суспільстві є фіскальна політика держави. Бо, як відомо, саме за допомогою фіскальної політики держава ініціює важливі процеси соціалізації через формування фінансового забезпечення тих чи інших видатків бюджету [2].

Світовий досвід показує, що без активної фіскальної політики неможливо створити ефективну соціально орієнтовану ринкову економіку, не кажучи вже про надійну систему соціального захисту держави. Через фіскальний механізм уряд здатний впливати на соціально-економічну безпеку країни: забезпечити економічне зростання; скоротити інфляцію та безробіття; забезпечити бездефіцитність бюджету; підвищити якість життя населення; ліквідувати значну диференціацію в доходах та споживанні населення; знизити рівень бідності; гарантувати доступність освіти та медичних послуг; соціальну захищеність значних верств населення; зростання народжуваності та зниження смертності [3].

Однак, аналізуючи ситуацію, що наразі склалась, можна стверджувати, що в період дії воєнного стану на території України діють бюджетні обмеження та необхідність збільшення видатків саме на оборону. Відповідно з початку повномасштабного вторгнення пріоритетними стали видатки саме на національну безпеку і реалізацію заходів воєнного стану, водночас як соціальні та інші видатки стали другорядними. Так, більше ніж 50 відсотків усього держбюджету України направлено на оборонну сферу (аналізувались дані за 2024 рік) [4]. Так, диспропорція у розвитку соціальної сфери продовжує зростати, а бюджетні механізми не повністю виконують свою функцію. Навіть більше, нестабільність у країні та кризові явища лише послаблюють ефективність соціальної системи, яка замість розв'язання накопичує нові виклики та негативні тенденції. Це демонструє, наскільки важливими є механізми поєднання соціальної та фінансової політики держави.

І хоча сьогодні переживаємо період становлення нашої держави як демократичної та правової, все ж маємо певний фундамент у цій сфері, який дає змогу окреслити межі соціального захисту й перейти до визначення чинників, які впливають на належне існування цієї системи.

Соціальний захист – це система економічних, соціальних, правових, організаційних заходів, що забезпечує працездатній людині й громадянину відповідні умови для поліпшення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску, а непрацездатним та

соціально вразливим верствам працездатного населення – гарантії в користуванні суспільними фондами споживання, матеріальну підтримку [5]. У широкому розумінні поняття «соціальний захист» визначають як: діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних чинників, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження в житті [6, с. 36].

Конституційний Суд України зауважує, що «гарантування державою конституційного права на соціальний захист є однією з необхідних умов існування особи і суспільства (абз. 6 пп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини Рішення від 04.06.2019 № 2-р/2019) [7].

Соціальний захист є проявом соціальної функції держави, що містить такі форми її взаємодії з населенням: соціальна допомога, соціальні гарантії та соціальне страхування [8].

Соціальний захист та соціальна допомога. Соціальною допомогою є система державного забезпечення, що надається у вигляді пенсій, допомог, надання матеріальної допомоги, обслуговування хворих і людей похилого віку, турботи про дітей [9].

Попри воєнний стан в Україні, соціальні виплати та допомоги продовжують надаватися, а для окремих категорій населення вони навіть зростають. Водночас війна суттєво вплинула на систему соціальної підтримки, спричинивши дві ключові зміни: значне скорочення фінансових можливостей держави та різке збільшення кількості вразливих груп, які критично потребують допомоги, зокрема, це стосується осіб, які постраждали внаслідок бойових дій.

Із функціональної класифікації видатків державного бюджету України вбачається, що частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення 2022 року становила 15,75 %, 2023 року – 11,69 %, 2024 року – 10,36 %. Тобто, незважаючи на збільшення категорій та кількості осіб, які потребують допомоги, відбулося зменшення частки соціальних видатків, що свідчить про зміну пріоритетів бюджету [4].

Водночас за 2022–2023 рр. рівень глибокої бідності зріс до 35,8 %, що є різким погіршенням порівняно з попередніми роками. Військові дії, зупинка економіки, падіння рівня життя і масова міграція – все це призвело до того, що значна частина населення опинилася в умовах виживання. 2023 року рівень бідності залишився на рівні 35,5 % [10]. Це свідчить про те, що наслідки війни все ще досить сильні, і досі не відбулося жодних значних економічних зрушень, які б могли стабілізувати ситуацію. Найбільш критичне становище зараз навіть не для тих, хто працює, а для людей, які не мають підтримки і змушені виживати на мінімальні соціальні виплати. Насамперед це стосується літніх пенсіонерів, які живуть наодинці та отримують мінімальну пенсію, а також до цього числа можна віднести ВПО, які не змогли знайти роботу.

Однією з основних проблем системи соціального забезпечення в Україні є неефективність механізму надання пільг. Відповідно до чинного законодавства пільги надаються за категоріальним принципом, тобто люди отримують їх через приналежність до певної пільгової групи, без урахування реального матеріального стану та доходів. Це означає, що часто найбільш вразливі верстви населення залишаються недостатньо захищеними. Дві третини загальної суми пільг та допомог припадають на домогосподарства, чий середній дохід перевищує прожитковий мінімум. Водночас розмір допомоги, яку отримують малозабезпечені й більш забезпечені громадяни, практично не відрізняється. Через таку систему пільг, що не враховує реальну фінансову ситуацію людей, майже третина населення охоплена

пільговими програмами, однак належний рівень соціального захисту не гарантується тим, хто цього дійсно потребує [11, с. 88–96].

Такі показники свідчать про те, що соціальні програми є досить неефективними, незважаючи на те, що розмір фондів соціальної допомоги постійно збільшується. Так, вразливі верстви населення практично не відчують їх позитивного впливу.

Соціальний захист та соціальні гарантії. Сучасний стан соціального захисту в Україні передбачає формування соціальних стандартів, на основі яких визначаються розміри державних соціальних виплат. Державні гарантії (стандарти) базуються на ідеї соціальних мінімумів: мінімальна зарплата, мінімальна пенсія, прожитковий мінімум.

Одним із ключових показників для призначення більшості соціальних допомог та виплат є прожитковий мінімум. Аналіз розмірів прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати за 2022–2025 рр. показав позитивні зміни. Так, загальний прожитковий мінімум на одну особу 2025 р., порівняно з 2022 р., збільшився на 635 грн (на 26,54 %). Варто зазначити, що у державному бюджеті України на 2025 рік не заплановано підвищення прожиткового мінімуму. Мінімальна заробітна плата 2025 р., порівняно з 2022 роком, збільшилась на 1 500 грн (на 23,08 %) (рис. 1). Очевидно, що розмір мінімальної заробітної плати, встановлений 2025 року, незважаючи на його збільшення, не відповідає потребам працездатних осіб. У таких умовах заробітна плата вже не виконує своєї мотиваційної функції щодо забезпечення відтворення робочої сили та стимулювання високоефективної праці.

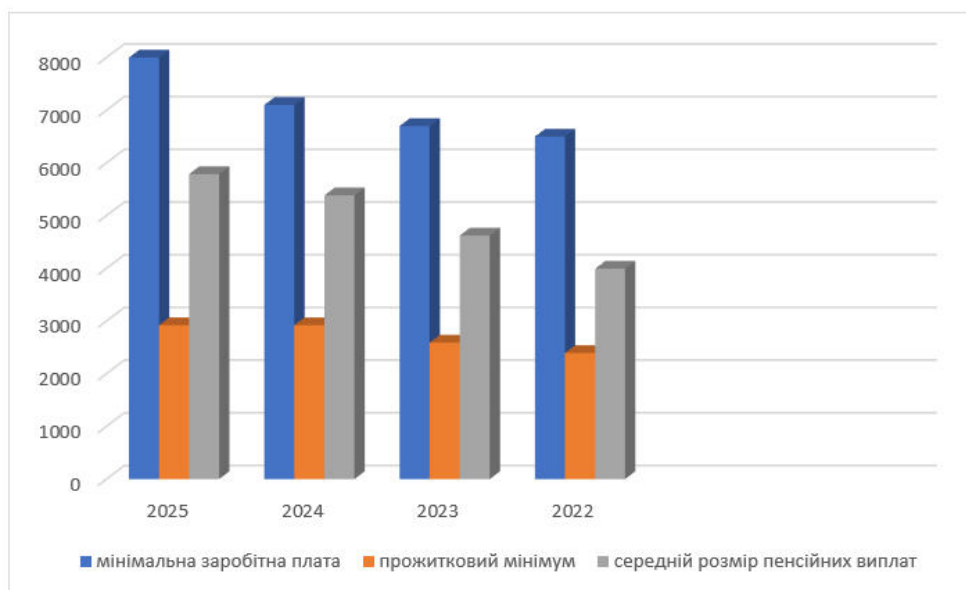

Рисунок 1 – Динаміка прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати та середнього розміру пенсійних виплат в Україні за 2022–2025 рр.

Джерело: побудовано за даними Міністерства фінансів України та Пенсійного фонду України [7; 9].

Мінімальна пенсія визначається на основі поточного рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму. Для більшості людей похилого віку пенсія є єдиним джерелом для існування. Динаміка середнього розміру призначеної пенсійної виплати за 2025–2022 рр. вказує на позитивні зміни (рис. 1). Проте встановлений мінімальний розмір пенсії за віком аж ніяк не може задовольнити потреби пенсіонерів. У цьому аспекті позитивними є заходи уряду щодо індексації пенсії, що дасть змогу дещо покращити їх матеріальний стан громадян, які отримують найменші виплати.

Соціальний захист та соціальне страхування. Соціальне страхування відіграє важливу роль у забезпеченні соціального захисту, допомагаючи зменшити вплив життєвих ризиків і підвищити стійкість суспільства до різних викликів. Це невід’ємна частина соціально-економічної системи, яка відображає як досягнення, так і недоліки сучасного підходу до соціального захисту.

Основне завдання соціального страхування – захист громадян від фінансових труднощів, спричинених втратою доходу через хворобу, безробіття, старість чи інші обставини [13; 14]. Ця система спрямована на підтримку соціальної стабільності, зменшення рівня нерівності та забезпечення економічної безпеки населення. В Україні система соціального страхування зіштовхується з рядом викликів, а саме:

- недосконалість механізмів збору та обліку внесків: існуюча система збору соціальних внесків є складною та неефективною, що призводить до недофінансування соціальних фондів [15, с. 10–15];
- невідповідність сучасним економічним умовам: система соціального страхування не адаптована до поточних економічних реалій, що знижує її здатність забезпечувати належний соціальний захист населення [16, с. 29–36];
- фінансова нестабільність: брак коштів у соціальних фондах загрожує своєчасному та повному нарахуванню соціальних виплат [17, с. 213–221].

Останні роки принесли значні зміни у сферу соціального страхування, спричинені внутрішніми реформами та зовнішніми викликами, зокрема пандемією COVID-19, економічною нестабільністю та війною в Україні. Попри труднощі, система соціального страхування зазнала суттєвих трансформацій, спрямованих на підвищення її ефективності. Одним із ключових нововведень, на нашу думку, стало об’єднання окремих фондів соціального страхування, зокрема Фонду соціального страхування та Фонду страхування на випадок безробіття. Також впровадились нові механізми розподілу коштів, які роблять соціальну допомогу більш адресною. Пріоритет у підтримці надається тим, хто найбільше цього потребує, зокрема ветеранам, внутрішньо переміщеним особам та людям із втратою працездатності – як тимчасовою, так і постійною [18].

Однак основним викликом залишається подолання бюрократії та забезпечення прозорого й ефективного контролю за використанням коштів. Фінансовий стан системи соціального страхування в Україні залишається напруженим, оскільки економічна нестабільність та бюджетний дефіцит ускладнюють повноцінне фінансування соціальних програм. Через брак коштів виникають затримки у виплатах, що підриває довіру громадян до соціального захисту. Крім того, значна частина бюджету спрямовується на підтримку

військовослужбовців, ветеранів, їхніх родин та внутрішньо переміщених осіб. Це вимагає перегляду підходів до розподілу ресурсів і пошуку нових механізмів соціальної підтримки.

Висновок. Державні видатки, що формуються в рамках фіскальної політики, є ключовим інструментом для реалізації конституційного права громадян на соціальний захист. Вони забезпечують фінансування соціальних програм, спрямованих на підтримку різних категорій населення, особливо тих, хто опинився у складних життєвих обставинах. Ефективність фіскальної політики безпосередньо впливає на рівень соціального захисту та добробут громадян.

Видатки на соціальну сферу тісно пов'язані з економічними та політичними реаліями. В умовах воєнного стану пріоритет зміщується на оборонні витрати, що може призвести до скорочення фінансування соціальних програм. Це зі свого боку може спричинити соціальну напругу та економічну нестабільність. Тому важливо знаходити баланс між оборонними та соціальними потребами, забезпечуючи ефективне використання бюджетних ресурсів. Так, щоб дійсно вразливі категорії громадян не залишались без належної підтримки, перспективним рішенням, на нашу думку, може бути запровадження єдиної цифрової системи обліку соціальних виплат, що формуватиме «соціальний рейтинг» фінансового забезпечення населення.

Існуюча система соціального захисту в Україні потребує реформування. Недостатнє фінансування, неефективний розподіл коштів та відсутність чіткої концепції соціальної політики негативно впливають на якість соціальних послуг. Необхідно впроваджувати адресні програми, стимулювати участь недержавних інститутів, зокрема розвиток державно-приватного партнерства через залучення великого бізнесу до фінансування деяких соціальних програм, а також удосконалювати нормативи соціальних витрат та покращувати планування бюджетних видатків. Це дасть змогу забезпечити соціальну справедливість, підвищити ефективність системи та зміцнити довіру громадян до держави, які так необхідні сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Barr N. *Economics of the Welfare State*, 5th ed., Oxford University Press, Oxford, 2012, UK.
2. Palier V. *A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reform in Continental Europe*, Amsterdam University Press, Amsterdam, Netherlands. 2010. URL : <https://doi.org/10.1017/9789048512454> (дата звернення: 27.02.2025).
3. Базалійська Н. П., Мізюк С. В., Кучерявий І. О. Подолання проблем соціального захисту інвалідів в Україні. *Proceedings of the 5 th International Scientific and Practical Conference theory and practice of science: key aspects*. Rome, Italy 7–8.11.2021. С. 88–96.
4. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 36.
5. Бондар М. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 34. С. 10–15. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-10>

6. Соціальне страхування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / Бондаренко Н. В., Ролінський О. В., Гумен О. В., Андрусішина Т. В. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2023. Вип. 102, ч. 2. С. 213–221. URL : <https://doi.org/10.32782/2415-8240-2023-102-2-213-221>

7. Видатки держбюджету України / Мінфін України : офіційний вебсайт. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/> (дата звернення: 27.02.2025).

8. Гончар О. С. Соціальна допомога: завдання, принципи, критерії. *Актуальні проблеми соціального розвитку в суспільстві змін* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 28–30 березня 2024 р. URL : <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/269023b1-8ecd-4dcd-a12a-86716d7259/content>

9. Дані про середній розмір пенсійної виплати / Пенсійний фонд України : інформаційна сторінка вебпорталу. URL : <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/arhiv-zapitannya-vidpovidi-peremishhenim-dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/> (дата звернення: 27.02.2025).

10. Загарій В. П. Роль соціального страхування в парадигмі відновлення економіки України. *Електронне наукове видання науковий вісник міжнародної асоціації науковців. Серія: економіка, управління, безпека, технології*. 2024. Том 3, № 4.

11. Зеленко В., Стасишин А. Трансформування системи соціального страхування України: аналіз задекларованих змін. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 5 (115). С. 29–36.

12. Кінаш І. П. Соціальна сфера як ресурс сталого розвитку. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2012. Вип. 8 (1). С. 202–206. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2012_8%281%29_34

13. Когатько Ю. Динаміка бідності в Україні в 2016–2023 роках: вплив COVID-19 та війни. *Сучасні тренди і стратегічні імперативи розвитку HR-інжинірингу, економіки та бізнесу в умовах турбулентності й трансформації національної економіки* : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький 14–15 листопада 2024 р. URL : https://bine.khmn.edu.ua/wp-content/uploads/sites/54/zbirnyk-konferencziyi_hr_2024-isbn.pdf#page=213

14. Корягіна Т. В. Фіскальна політика як інструмент забезпечення національної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_5_20

15. Рішення Конституційного Суду України від 4 червня 2019 року № 2-р/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19#Text>

16. Синчук С. М. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2006. 384 с.

17. Чорна М. Сутність прав громадян на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 4.

18. Якушко І. В. Фіскальна політика: сутність та особливості впливу на розвиток національної економіки. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. № 6. URL : https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_6_2022

REFERENCES

1. Barr N. Economics of the Welfare State, 5th ed., Oxford University Press, Oxford, UK, 2012.
2. Palier B. A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reform in Continental Europe. Amsterdam University Press, Amsterdam, Netherlands, 2010. URL : <https://doi.org/10.1017/9789048512454>
3. Bazaliyska N. P., Mizyuk S. V., Kucheriavyi I. O. Overcoming the problems of social protection of disabled people in Ukraine. Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference "Theory and Practice of Science: Key Aspects". Rome, Italy, November 7–8, 2021. P. 88–96.
4. Bolotina N. The human right to social security in Ukraine: the problem of terms and concepts. *Law of Ukraine*. 2000. No. 4. P. 36.
5. Bondar M. Social Security and Social Protection in Ukraine. *Economy and Society*. 2021. Issue 34. P. 10–15. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-10>
6. Bondarenko N. V., Rolinskyi O. V., Humen O. V., Andrusishyna T. V. Social Insurance in Ukraine: Current State and Development Prospects. Collection of Scientific Papers of Uman National University of Horticulture. 2023. Issue 102, Part 2. P. 213–221. URL : <https://doi.org/10.32782/2415-8240-2023-102-2-213-221>
7. State budget expenditures of Ukraine / Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/>
8. Gonchar O. S. Social assistance: tasks, principles, criteria. *Actual Problems of Social Development in a Changing Society* : materials of the II International Scientific and Practical Conference, Kharkiv, March 28–30, 2024. URL : <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/269023b1-8ecd-4dcd-a12a-b386716d7259/content>
9. Data on the average pension payment. Information page of the Pension Fund of Ukraine. URL : <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/arhiv-zapitannya-vidpovidi-peremishhenim-dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/>
10. Zaharii V. P. The Role of Social Insurance in the Paradigm of Ukraine's Economic Recovery. *Electronic Scientific Journal "Scientific Bulletin of the International Association of Scientists"*. Series: Economics, Management, Security, Technology. 2024. Vol. 3, No. 4.
11. Zelenko V., Stasyshyn A. Transformation of the Social Insurance System in Ukraine: Analysis of Declared Changes. *Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*, 2015, Issue 5 (115). P. 29–36.
12. Kinash I. P. The social sphere as a resource for sustainable development. *Actual Problems of Regional Economy Development*. 2012. Issue 8 (1). P. 202–206. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2012_8%281%29_34
13. Kogaitko Yu. Dynamics of poverty in Ukraine in 2016-2023: impact of COVID-19 and war. *Modern Trends and Strategic Imperatives for the Development of HR Engineering, Economics, and Business under Turbulence and Transformation of the National Economy* : materials of the IV International Scientific and Practical Conference, Khmelnytskyi, November 14–15, 2024. URL : https://bine.khmmu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/54/zbirnyk-konferencziyi_hr_2024-isbn.pdf#page=213

14. Koryahina T. V. Fiscal policy as a tool for ensuring national security. *Effective Economy*. 2018. No. 5. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_5_20
15. Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated June 4, 2019, No. 2-r/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19#Text>
16. Synchuk S. M. Social Security Law of Ukraine : Textbook. 2nd ed., revised and supplemented. Kyiv : Znannya, 2006. 384 p.
17. Chorna M. The essence of citizens' rights to social protection. *Entrepreneurship, Economy, and Law*. 2019. Issue No. 4.
18. Yakushko I. V. Fiscal policy: essence and features of influence on the national economy development. *Problems of Modern Transformations*. Series: Economics and Management. 2022. No. 6. URL : https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_6_2022

N. V. Lagovska, A. Yu. Romanenkova. FISCAL POLICY OF THE STATE AS A TOOL FOR INFLUENCING SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

The article is devoted to analyzing the current state of fiscal policy in Ukraine as a tool for social protection of the population under martial law. The author examines the impact of socio-economic difficulties and Russia's full-scale invasion on the effectiveness of the state's social policy. The article analyzes the main mechanisms of social protection, such as social assistance, social guarantees, and social insurance, and their adequacy in addressing modern challenges.

The study reveals disparities in the allocation of budgetary funds, where military needs are prioritized, negatively affecting the social sector. Issues such as the inefficiency of the benefit provision mechanism, the inadequacy of social payments in meeting the real needs of the population, and shortcomings in the social insurance system are analyzed.

The author emphasizes the need for comprehensive reform of the social protection system, particularly: transitioning from a categorical principle of benefit provision to a targeted approach that considers citizens' actual financial status; optimizing the distribution of budgetary resources for social programs; ensuring transparent oversight of fund utilization; and involving public organizations and experts in the development of social programs.

The article concludes that government expenditures on the social sector are a key element in ensuring citizens' constitutional rights to social protection. These expenditures, aimed at supporting the disabled, pensioners, veterans, families, children, youth, the unemployed, and addressing housing issues, reflect the state's social responsibility.

However, the effectiveness of social protection depends not only on the volume of funding but also on the efficiency of resource allocation. A lack of financial resources, especially amid economic and political challenges, complicates the fulfillment of the state's social obligations. Therefore, reforming the social protection system, including the involvement of non-governmental institutions and the development of a clear social policy concept, is necessary to ensure social justice and stability in society.

Key words: budget expenditures, social assistance, social guarantees, social insurance, economic challenges, social justice, budget deficit, reformation.

Стаття надійшла до редколегії 5 березня 2025 року

Лаговська Н. В., Романенкова А. Ю. Фіскальна політика держави як інструмент впливу на соціальний захист населення

УДК 346.548(477)

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.111-118

Л. Д. Менів,*канд. юрид. наук, доцент,**доцент кафедри цивільного права та процесу**e-mail: meniv17@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-4491-3218;****А. О. Кучеренко,***здобувачка вищої освіти, Державний податковий університет**e-mail: Nastyaky2014@gmail.com***ORCID ID 0009-0007-7490-7739**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

У науковій статті досліджуються актуальні питання правового забезпечення захисту прав споживачів у сфері споживчого кредитування в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано основні зміни в нормативно-правовому регулюванні кредитних відносин, спричинені повномасштабною збройною агресією, зокрема впровадження мораторіїв, кредитних канікул, механізмів реструктуризації та заборони стягнення житла. Увагу зосереджено на практичних проблемах реалізації прав позичальників, зокрема пов'язаних із зловживаннями з боку кредитних установ, правовою невизначеністю та обмеженим доступом до судового захисту. Акцент зроблено на аналізі сучасної судової практики у спорах між споживачами та фінансовими організаціями, а також на формуванні нових підходів до забезпечення балансу між інтересами сторін у період кризи. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства та практики правозастосування у сфері споживчого кредитування з урахуванням соціальної вразливості позичальників та потреб правової визначеності.

Підкреслено, що захист прав споживачів у сфері споживчого кредитування в умовах дії воєнного стану потребує особливої уваги держави. Введення воєнного стану створило нові виклики для кредиторів та споживачів. Оновлення законодавства демонструє важливість та складність забезпечення належного рівня захисту прав споживачів у досліджуваній сфері. Проблематика реалізації прав споживачів у сфері кредитування у воєнний час вимагає комплексного підходу: від удосконалення законодавства до активізації ролі держави в правозахисній сфері. Судова практика у сфері споживчого кредитування у період воєнного стану формується у динамічному контексті та є

результатом пошуку балансу між нормами права і життєвими обставинами. Подальше її вдосконалення є необхідною умовою для стабільності банківської системи, справедливого захисту споживачів і зміцнення правової державності.

Ключові слова: *споживач, споживче кредитування, воєнний стан, захист прав споживачів, судова практика.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах повномасштабної війни, яку веде Україна за свою незалежність і територіальну цілісність, особливої актуальності набуває проблема забезпечення прав і свобод громадян, зокрема у сфері економічної взаємодії з фінансовими установами. Однією з таких важливих сфер є споживче кредитування – інструмент, що широко використовується населенням для задоволення базових соціальних та побутових потреб.

Під впливом війни значна кількість позичальників втратили джерела доходу або стали внутрішньо переміщеними особами, що призвело до неможливості виконання кредитних зобов'язань у повному обсязі. У таких умовах питання захисту прав споживачів стає особливо складним, оскільки потребує одночасного дотримання законності, справедливого балансу між інтересами кредиторів і позичальників, а також урахування соціальних, гуманітарних та етичних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі захисту прав споживачів у сфері споживчого кредитування неодноразово приділялася увага науковцями, зокрема А. Бабаскін, С. Глібко, Ю. Крегул, О. Одинак, О. Оніщенко, І. Охріменко, О. Радченко, С. Приймак, І. Семко, Ю. Степаненко, Н. Троцюк, О. Чередниченко та іншими. Водночас важливість питань захисту прав споживачів у сфері споживчого кредитування не втрачає своєї актуальності й практичного значення, а особливо в умовах дії воєнного стану в Україні.

Відповідно, **мета статті** полягає в аналізованні проблемних питань захисту прав споживачів у сфері споживчого кредитування.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання споживчого кредитування в Україні має комплексний характер і базується на поєднанні норм цивільного, фінансового, банківського та спеціального законодавства, зокрема, Закону України «Про споживче кредитування» [1], Цивільного кодексу України [2], законів України «Про захист прав споживачів» [3], «Про банки і банківську діяльність» [4], а також ряду підзаконних актів Національного банку України.

У мирний час вказані положення були спрямовані на забезпечення балансу між інтересами кредитора та споживача, захист прав останнього від недобросовісних практик фінансових установ, прозорість умов договору та інформування позичальника про всі істотні умови кредитування [5, с. 47].

Однак із початком повномасштабної війни 24 лютого 2022 року правова ситуація докорінно змінилася. В умовах воєнного стану держава зіткнулася з необхідністю оперативного реагування на нові соціально-економічні виклики, серед яких значне місце посіли питання виконання кредитних зобов'язань населенням, яке втратило можливість працювати, залишило місце проживання або зазнало інших втрат унаслідок бойових дій.

З метою зменшення боргового навантаження на громадян Верховна Рада України ухвалила ряд законодавчих змін. Зокрема, Законом України від 15 березня 2022 року № 2120-IX було запроваджено мораторій на нарахування штрафних санкцій та пені за прострочення споживчих кредитів [6]. Також було встановлено заборону на примусове стягнення заборгованості за кредитами, виданими на придбання житла, яке стало єдиним місцем проживання позичальника, якщо таке житло було зруйноване внаслідок збройної агресії.

Крім того, Національний банк України затвердив рекомендації для банків щодо реструктуризації заборгованості за кредитами фізичних осіб, зокрема щодо надання «кредитних канікул» – тимчасового звільнення від сплати основної суми боргу та/або відсотків [7]. Такі заходи мають добровільний характер, однак широко застосовуються банківськими установами в межах соціальної відповідальності та партнерських відносин з клієнтами.

Окремо варто зазначити, що законодавець у період воєнного стану намагається не лише пом'якшити наслідки боргового тягаря, а й зберегти стабільність фінансової системи. З цією метою запроваджено механізми взаємодії банків із Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, а також заохочення добровільного врегулювання кредитних зобов'язань позичальників, які перебувають у складних життєвих обставинах [5, с. 51].

Водночас правова практика свідчить про наявність численних прогалин і колізій. Наприклад, не всі положення законів узгоджені із судовою практикою, а банки іноді продовжують нарахування штрафних санкцій, що викликає резонанс у суспільстві [8, с. 40]. Крім того, багато положень нормативних актів є декларативними або такими, що потребують уточнення в контексті реальних ситуацій, зокрема щодо доведення факту руйнування житла, переміщення особи, втрати платоспроможності тощо.

Можна стверджувати, що в період воєнного стану правове регулювання споживчого кредитування в Україні зазнало суттєвої трансформації: від стабільної нормативної моделі до адаптивної системи, яка реагує на виклики війни. Основним завданням правової політики на цьому етапі є забезпечення справедливого балансу між інтересами сторін кредитного договору, захист прав найбільш вразливих категорій громадян і водночас підтримка стабільності банківського сектору як основи економічної безпеки держави.

Воєнний стан в Україні поставив перед правовою системою ряд нових викликів, пов'язаних із забезпеченням прав споживачів фінансових послуг, зокрема у сфері споживчого кредитування. Змінилася економічна ситуація, знизився рівень доходів населення, мільйони українців стали внутрішньо переміщеними особами або втратили житло й майно внаслідок збройної агресії. У таких умовах захист прав позичальників став не лише соціальним, а й правовим пріоритетом держави.

Однією з ключових проблем є відсутність єдиного, чіткого механізму врегулювання кредитних зобов'язань, які стали непосильними для багатьох споживачів. Хоча законодавець встановив ряд антикризових заходів – таких як заборона нарахування штрафних санкцій, відстрочення виконання зобов'язань (кредитні канікули), мораторій на стягнення іпотечного житла – реалізація цих положень часто стикається з

юридичними колізіями, неоднозначним трактуванням норм, а іноді – з відвертим ігноруванням з боку окремих фінансових установ [12, с. 19].

Проблемною залишається ситуація із неінформованістю споживачів щодо їхніх прав під час війни. Багато позичальників не знають про нові законодавчі зміни, не отримують належних консультацій, а отже – вчасно не звертаються до кредитора із заявами про реструктуризацію або не подають заперечення проти неправомірних нарахувань. Це свідчить про необхідність системної правопросвітницької роботи з боку держави, фінансових установ та громадських організацій.

Окрему увагу варто приділити випадкам зловживання з боку кредитних організацій, зокрема мікрофінансових компаній, які продовжують агресивну практику стягнення боргів, іноді із застосуванням погроз, тиску та розголошення персональних даних. Подібні дії є порушенням як Закону України «Про споживче кредитування», так і Закону України «Про захист персональних даних», і мають бути предметом уваги правоохоронних та контролювальних органів. Проте на практиці механізм захисту від таких порушень діє вкрай повільно й неефективно.

Ще одна важлива проблема – питання справедливості й соціального балансу. Адже, з одного боку, кредитори також зазнають втрат і мають право на повернення коштів, а з іншого – позичальники часто об'єктивно не здатні виконати свої зобов'язання. У цьому контексті особливої ваги набуває принцип пропорційності, відповідно до якого втручання в економічні права має бути необхідним і обґрунтованим. Законодавчо та практично потрібно забезпечити гнучкий підхід до оцінювання кожної конкретної ситуації, уникаючи механічного підходу до примусового стягнення [8].

У межах системи захисту прав споживачів важливу роль можуть відігравати альтернативні способи врегулювання спорів – зокрема медіація та переговорні механізми. Вони дають змогу уникнути судової тяганини, зберегти правовий зв'язок між сторонами та забезпечити більш гнучке вирішення спору.

Не менш важливо забезпечити ефективний адміністративний та судовий захист. Варто зазначити, що під час війни доступ до правосуддя також ускладнений – через евакуацію судів, нестачу кадрів, технічні обмеження. У такій ситуації онлайн-засоби комунікації, електронний суд та віддалене подання скарг і позовів повинні стати повноцінною частиною захисту прав.

Отже, проблематика реалізації прав споживачів у сфері кредитування у воєнний час вимагає комплексного підходу: від удосконалення законодавства до активізації ролі держави в правозахисній сфері. Збалансованість, гуманність, гнучкість – саме такі принципи мають лягти в основу правової політики у сфері споживчого кредитування в умовах війни.

Судова практика є важливим індикатором ефективності правового регулювання і показником того, як реалізуються надані споживачам гарантії у реальних життєвих ситуаціях. У період воєнного стану суди України стикаються з дедалі більшою кількістю спорів, пов'язаних із неспроможністю позичальників виконувати кредитні зобов'язання, зокрема у зв'язку з втратою майна, місця проживання, роботи або здоров'я.

Найчастіше до судів надходять позови фінансових установ про стягнення заборгованості, зокрема через звернення стягнення на предмет іпотеки або застави. У відповідь на такі дії позичальники подають зустрічні позови або заперечення, в яких посилаються на обставини воєнного часу як на форс-мажор, що унеможливило виконання зобов'язання [9].

Суди, розглядаючи такі справи, часто виходять із принципу добросовісності та справедливості, однак правова практика є різною. Наприклад, у постанові Верховного Суду у справі № 753/11225/20 від 15.03.2023 року було зазначено, що воєнний стан може розглядатися як обставина, що об'єктивно ускладнює виконання зобов'язань, але не є автоматичним звільненням від відповідальності – необхідно доводити причинно-наслідковий зв'язок між війною та неспроможністю виконати договір [11].

Водночас у ряді рішень суди ставали на бік позичальника, визнаючи недійсними нараховані пені або відсотки за прострочення під час дії мораторію. Так, у справі № 361/4572/23 суд врахував, що позичальник є внутрішньо переміщеною особою, його будинок зруйнований, а джерела доходу втрачені. Виходячи з принципів соціальної справедливості та гуманізму, суд відмовив у задоволенні позову банку про стягнення штрафних санкцій, визнавши дії кредитора як такі, що суперечать публічному інтересу [11].

Також варто звернути увагу на практику застосування положень Закону України «Про споживче кредитування» в частині вимог до прозорості договорів та розкриття інформації. У деяких справах суди підтримували позивачів, визнаючи договори такими, що не відповідають вимогам закону щодо інформування споживача, що призводило до часткового визнання недійсності окремих умов договору.

Показовою є й практика застосування механізмів реструктуризації. Суди підтримують позицію, що в разі звернення позичальника до банку з відповідною заявою фінансова установа повинна обґрунтувати відмову, а не просто ігнорувати звернення або продовжувати стандартну процедуру стягнення. Судова практика поступово формує підхід, за яким право на звернення за реструктуризацією є проявом добросовісності з боку споживача, а його ігнорування – порушенням принципу партнерських відносин [10, с. 35].

Водночас варто визнати, що практика є ще не усталеною: судові рішення різняться залежно від обставин справи, регіону, навіть судової інстанції. Це свідчить про необхідність уніфікації підходів та роз'яснень з боку Верховного Суду або інших компетентних органів щодо стандартів захисту прав споживачів у кредитних правовідносинах в умовах війни.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто підкреслити, що захист прав споживачів у сфері споживчого кредитування в умовах дії воєнного стану потребує особливої уваги держави. Введення воєнного стану створило нові виклики для кредиторів та споживачів. Оновлення законодавства демонструє важливість та складність забезпечення належного рівня захисту прав споживачів у досліджуваній сфері. Проблематика реалізації прав споживачів у сфері кредитування у воєнний час вимагає комплексного підходу: від удосконалення законодавства до активізації ролі держави в правозахисній сфері.

Судова практика у сфері споживчого кредитування в період воєнного стану формується у динамічному контексті та є результатом пошуку балансу між нормами права й життєвими обставинами. Подальше її вдосконалення є необхідною умовою для стабільності банківської системи, справедливого захисту споживачів і зміцнення правової державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про споживче кредитування» від 15.11.2016 № 1734-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 1. Ст. 3.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 30. Ст. 379.
4. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5–6. Ст. 30.
5. Андрусишин Б. І. Прозорість та підзвітність у сфері публічних фінансів: український та міжнародний досвід. *Право України*. 2022. № 5. С. 45–54.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20> (дата звернення: 21.03.2025).
7. Лист НБУ «Щодо реструктуризації заборгованості за кредитами» від 23.03.2022 № 25-0006/23430. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-rekomenduye-bankam-restrukturizuvati-krediti-pozichalnikam-yaki-postrajdali-cherez-povyazani-iz-pandemiyeyu-obmejennya> (дата звернення: 21.03.2025).
8. Гончарук А. В. Фінансовий контроль в умовах воєнного стану: сучасні виклики та перспективи. *Юридичний вісник України*. 2023. № 2. С. 38–44.
9. Вдовиченко Н. А. Захист прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану: нові виклики та законодавчі ініціативи. *Підприємництво, господарство і право*. 2023. № 7. С. 21–26.
10. Кравченко Т. О. Судовий захист прав споживачів у сфері кредитних правовідносин: тенденції воєнного часу. *Юридичний журнал*. 2023. № 4. С. 35–42.
11. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду за 2023 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_2023.pdf (дата звернення: 28.03.2025).
12. Гринько О. С. Баланс інтересів кредитора і позичальника: практика застосування у період збройного конфлікту. *Адвокат*. 2023. № 1. С. 17–22.

REFERENCES

1. On Consumer Lending : Law of Ukraine dated 15.11.2016 No. 1734-VIII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2017. No. 1. Art. 3.
2. Civil Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. 435-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. No. 40–44. Art. 356.
3. On Protection of Consumer Rights : Law of Ukraine dated 12.05.1991 No. 1023-XII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1991. No. 30. Art. 379.
4. On Banks and Banking Activities : Law of Ukraine dated 07.12.2000 No. 2121-III. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2001. No. 5–6. Art. 30.

5. Andrusyshyn B. I. Transparency and accountability in the field of public finances: Ukrainian and international experience. *Law of Ukraine*. 2022. No. 5. P. 45–54.

6. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Effect of Norms for the Period of Martial Law : Law of Ukraine dated 15.03.2022 No. 2120-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20> (access date: 21.03.2025).

7. Letter of the NBU “Regarding the restructuring of debt on loans” dated 03/23/2022 No. 25-0006/23430. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-rekomenduye-bankam-restrukturizuvati-krediti-pozichalnikam-yaki-postrajdali-cherez-povyazani-iz-pandemiyeyu-obmejjennya> (date of application: 03/21/2025).

8. Goncharuk A. V. Financial control in martial law: modern challenges and prospects. *Legal Bulletin of Ukraine*. 2023. No. 2. P. 38–44.

9. Vdovichenko N. A. Protection of the rights of consumers of financial services in martial law: new challenges and legislative initiatives. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. No. 7. P. 21–26.

10. Kravchenko T. O. Judicial protection of consumer rights in the sphere of credit legal relations: wartime trends. *Legal Journal*. 2023. No. 4. P. 35–42.

11. Review of judicial practice of the Civil Cassation Court within the Supreme Court for 2023. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_2023.pdf (access date: 28.03.2025).

12. Hrynko O. S. Balance of interests between the creditor and the borrower: case law during the armed conflict. *Advokat*. 2023. No. 1. P. 17–22.

L. D. Meniv, A. O. Kucherenko. CURRENT ISSUES OF CONSUMER RIGHTS PROTECTION IN THE SPHERE OF CONSUMER CREDIT DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATE

The article examines pressing issues related to the legal protection of consumer rights in the field of consumer lending under martial law in Ukraine. The study analyzes the main changes in the legal regulation of credit relations caused by the full-scale armed aggression, including the introduction of moratoriums, credit holidays, restructuring mechanisms, and restrictions on foreclosure of residential property. Particular attention is paid to practical problems in exercising borrowers' rights, such as abuses by financial institutions, legal uncertainty, and limited access to judicial protection. The article emphasizes the evolving case law in disputes between consumers and financial institutions and the development of new approaches to balancing the interests of both parties during crisis conditions. The study proposes directions for improving legislation and legal practice in consumer lending, taking into account the social vulnerability of borrowers and the need for legal certainty.

The protection of consumer rights in the sphere of consumer lending during martial law requires special attention from the state. The updating of legislation demonstrates the importance and complexity of ensuring the proper level of consumer rights protection in the studied area. The issue of implementing consumer rights in the sphere of lending during wartime requires a comprehensive approach: from improving legislation to activating the role of the state in the sphere of human rights protection.

Менів Л. Д., Кучеренко А. О. Актуальні питання захисту прав споживачів у сфері споживчого кредитування в період дії воєнного стану

Judicial practice in the sphere of consumer lending during martial law is formed in a dynamic context and is the result of finding a balance between the norms of law and life circumstances. Its further improvement is a necessary condition for the stability of the banking system, fair protection of consumers and strengthening the rule of law

It is emphasized that the protection of consumer rights in the sphere of consumer lending during martial law requires special attention from the state. The introduction of martial law has created new challenges for creditors and consumers. The updating of legislation demonstrates the importance and complexity of ensuring an adequate level of consumer rights protection in the area under study. The issue of implementing consumer rights in the sphere of lending during wartime requires a comprehensive approach: from improving legislation to enhancing the role of the state in the human rights protection sphere. Judicial practice in the sphere of consumer lending during martial law is formed in a dynamic context and is the result of finding a balance between the norms of law and life circumstances. Its further improvement is a necessary condition for the stability of the banking system, fair protection of consumers and strengthening the rule of law.

Keywords: *consumer, consumer lending, martial law, consumer rights protection, case law.*

Стаття надійшла до редколегії 21 березня 2025 року

УДК 347.92

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.119-125

Ю. Ю. Рябченко,
д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
e-mail: 0981766452@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-1328-700X

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ДОМЕННЕ ІМ'Я: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Визначено, що проблематика реалізації права на доменне ім'я стосується: уточнення законодавчого визначення доменного імені, вдосконалення правового порядку реалізації вказаного права; проблематики судової процедури розгляду спорів, які виникають у зв'язку із реалізацією права на доменне ім'я.

Стаття присвячена висвітленню окремих проблемних питань реалізації права на доменне ім'я, виробленню пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Проаналізовано роботи щодо загальної проблематики реалізації та захисту прав інтелектуальної власності, а також прав на торговельну марку, зокрема роботи таких вчених: Г. О. Андрушук, А. О. Кодинець, О. В. Кохановська, Н. М. Мироненко, О. П. Орлюк, О. Д. Святоцький, Є. О. Харитонов, О. Р. Шишка та деяких інших. Досліджено роботи щодо безпосередньої проблематики доменних імен: О. М. Андрусенко, Н. М. Булат, О. М. Волощенко, В. І. Грицай, О. М. Коршакова, О. М. Сказко.

Обґрунтовано, що одним із проблемних питань у зазначених справах є дослідження доказів, зокрема висновку експерта з окремих питань застосування доменного імені. Наголошено на вдосконаленні правового статусу Вищого Суду з питань інтелектуальної власності. Приділено увагу проблематиці розмежування понять «вебсайт», «доменне ім'я», «торговельна марка».

Актуальні заходи щодо вирішення цієї проблематики можуть бути систематизовані на такі: організаційного характеру (створення додаткових реєстрів та баз даних, розширення можливостей використання альтернативних способів вирішення спорів), фактичного характеру (забезпечення роботи Вищого Суду з питань інтелектуальної власності), законодавчого характеру (уточнення законодавчого визначення доменного імені, врегулювання правового статусу реєстру доменних імен) та деякі інші. Серед них пріоритетним варто визначити забезпечення роботи Вищого Суду з питань інтелектуальної власності, а також розширення можливостей застосування альтернативних способів вирішення спорів.

Ключові слова: доменне ім'я, право власності на доменне ім'я, здійснення права інтелектуальної власності, торговельна марка, знак для товарів і послуг, вебсайт, промислова власність.

Постановка проблеми. Важливість доменного імені в сучасному інформаційному суспільстві важко переоцінити. Адже розвиток мережі «Інтернет» відбувається стрімкими темпами та доменне ім'я є чи не першим, із чим стикається користувач під час доступу до певного інтернет-ресурсу. Від того, наскільки доменне ім'я буде легким для запам'ятовування, відповідатиме інформації, що розміщена на сайті, яке воно позначає, простим для введення в адресну строку, привабливим для користувачів мережі «Інтернет», залежить відвідуваність сайту, активність на ньому, а отже, його популярність. З огляду на те, що безліч сайтів містять рекламу товарів чи послуг, обладнані під онлайн-магазини, по-іншому використовуються з комерційною метою, популярність сайту досить важлива. Водночас просте та креативне доменне ім'я, що використовується з некомерційною метою, також має вагомe значення. Адже воно дає змогу асоціювати ресурс із певною організацією, особою, арт-об'єктом тощо. Усе це свідчить про те, що доменне ім'я стає не просто сукупністю позначень, а «візитною карткою» інтернет-ресурсу, засобом його індивідуалізації [1, с. 21]. З таким поглядом варто погодитись та зауважити про виникнення сьогодні значної кількості спорів, пов'язаних із використанням доменних імен, що обумовлює необхідність дослідження нових викликів у цій сфері.

Метою роботи є висвітлення окремих проблемних питань реалізації права на доменне ім'я, вироблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Досягнення зазначеної мети вбачається доцільним через виконання таких **завдань**: надати характеристику проблем матеріального права щодо реалізації права на доменне ім'я; розкрити проблеми захисту зазначеного права в порядку цивільного судочинства; обґрунтувати пріоритетні напрями вдосконалення чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вихідними є роботи щодо загальної проблематики реалізації та захисту прав інтелектуальної власності, а також прав на торговельну марку, зокрема роботи таких вчених: Г. О. Андрощук, А. О. Кодинець, О. В. Кохановська, Н. М. Мироненко, О. П. Орлюк, О. Д. Святоцький, Є. О. Харитонов, О. Р. Шишка та інших. Безпосередньо проблематиці доменних імен приділяли увагу такі вчені: О. М. Андрусенко, Н. М. Булат, О. М. Волощенко, В. І. Грицай, О. М. Коршакова, О. М. Сказко.

Виклад основного матеріалу. Серед вітчизняних науковців на теперішній час відсутній єдиний підхід до розуміння правової природи доменного імені та його належності до об'єктів права інтелектуальної власності. Проведений аналіз свідчить про визнання доменного імені засобом індивідуалізації або засобом ідентифікації інформаційного простору залежно від обставин його реєстрації та використання. Доменне ім'я насамперед є технічним поняттям. Воно може використовуватись як інструмент для торгової марки. Розгляд доменного імені виключно як різновид торгової марки призводить до ігнорування його технічної природи. Під час визначення правової природи доменного імені необхідно враховувати його технічну природу, мету та способи реєстрації й використання, комерційну цінність як товару. Розвиток правового інституту доменних імен повинен відбуватися на основі норм загальноприйнятих принципів міжнародного інформаційного права. Це обумовлюється необхідністю регулювання основної групи інформаційних правовідносин, яка започатковується у віртуальному середовищі «Інтернет», де відсутні кордони [2, с. 26].

Щодо проблемного характеру цієї сфери суспільних відносин свідчить і судова практика. Так, у березні 2021 року ТОВ «Фарби Колорит» звернулося до суду з позовом до ОСОБА_2, ТОВ «Інтернет Інвест» про захист прав інтелектуальної власності. Позивач просив суд заборонити ОСОБА_1 використовувати позначення, схожі настільки, що їх можна сплутати з торговельною маркою «ІНФОРМАЦІЯ_3» за свідоцтвом України № НОМЕР_1; зобов'язати ТОВ «Інтернет-Інвест» видалити з реєстру доменне ім'я ІНФОРМАЦІЯ_4. Звертаючись до суду з цим позовом, ТОВ «Фарби Колорит» вказувало, що ОСОБА_1 неправомірно використовує торговельну марку «ІНФОРМАЦІЯ_3» без відповідного дозволу правовласника в доменному імені ІНФОРМАЦІЯ_17 та на вебсайтах ІНФОРМАЦІЯ_5, ІНФОРМАЦІЯ_16, ІНФОРМАЦІЯ_2, чим порушує права інтелектуальної власності позивача. На підтвердження своїх вимог позивач надав суду експертний висновок за результатами проведеної фіксації і дослідження змісту вебсторінок у мережі «Інтернет» від 07 грудня 2020 року № 354/2020-ЕВ та висновок експерта № 203 за результатами проведення судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності від 28 грудня 2020 року, виконаних на підставі звернення ТОВ «Фарби Колорит». Відмовляючи у задоволенні позову, суд першої інстанції, з висновками якого погодився і суд апеляційної інстанції, виходив з того, що позивачем не було надано суду належних та допустимих доказів на підтвердження порушення з боку відповідачів прав інтелектуальної власності ТОВ «Фарби Колорит». Водночас відхиливши висновок експерта № 203 за результатами проведення судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності від 28 грудня 2020 року, апеляційний суд не обґрунтував належно підстави його відхилення. Також апеляційним судом не було надано оцінки експертному висновку за результатами проведеної фіксації і дослідження змісту вебсторінок у мережі «Інтернет» від 07 грудня 2020 року № 354/2020-ЕВ, який було покладено в основу висновку експерта № 203 від 28 грудня 2020 року.

Судом касаційної інстанції касаційну скаргу ТОВ «Фарби Колорит» задоволено частково. Постанову Дніпровського апеляційного суду від 24 січня 2024 року скасовано. Справу за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Фарби Колорит» до ОСОБА_1, Товариства з обмеженою відповідальністю «Інтернет Інвест» про захист прав інтелектуальної власності направлено на новий розгляд до суду апеляційної інстанції [3].

Так, одним з проблемних питань у зазначених справах є дослідження доказів, зокрема висновку експерта з окремих питань застосування доменного імені.

Аналіз результатів досліджень цього питання доводить, що серед проблем, які потребують негайного реагування з боку законодавця, достатньо значимими є:

1. Відсутність єдиного підходу до визначення поняття «доменного імені» та сплутання понять «доменного імені», «домену», «доменної зони».
2. Відсутність законодавчо закріпленого регулювання порядку набуття прав власності на доменне ім'я (реєстрації, відчуження, припинення дії).
3. Відсутність законодавчих механізмів реагування та сповіщення про порушення прав власника доменного імені.

4. Відсутність єдиного законодавчо-закріпленого реєстру доменних імен та їх власників; відсутність будь-якого публічного реєстру.

5. Проблема вирішення національними судовими органами спорів з приводу доменних імен лише крізь призму прав власників на торгові знаки.

6. Неефективність позасудових засобів врегулювання спірних правовідносин (за правилами UDRP), унаслідок: однакової вартості з судовим розглядом; відсутності процедури апеляції рішень; можливості вчинення перепон у процесі розгляду шляхом подачі позовів до національних судів; мовного бар'єра;

7. Відсутність сучасного закріплення складу кримінального правопорушення в сфері захисту прав на доменне ім'я (DoS/DDOS) – атак.

8. Відсутність законодавчого закріплення статусу сервісу WHOIS («who.is») як бази даних, в якій зберігаються реєстраційні дані власників доменних імен, що зі свого боку призводить, в деяких випадках, до визнання даних, отриманих за допомогою даного сервісу, неналежними або недопустимими доказами.

9. Наявність у законодавстві України норм, що прямо ставлять у домінуюче положення права власників торговельних марок над правами власників доменних імен, що зі свого боку веде до несправедливого вирішення судових справ.

10. У реаліях відсутності в українському законодавстві правового закріплення доменного імені як окремого засобу індивідуалізації – об'єкта права інтелектуальної власності, відсутня і можливість реєстрації доменного імені як торговельної марки.

11. Незакріплення меж і порядку відповідальності недобросовісного реєстранта доменного імені («кіберсквотера»), меж відповідальності реєстратора (у випадку, коли «кіберсквотинг» відбувся внаслідок введення ним в оману реєстранта з приводу доступності або порушення прав інших осіб під час реєстрації доменного імені) [4, с. 201–202].

За доцільне у вирішенні наведених вище проблем відповідно їх нумерації вважається:

1) У вирішенні проблеми відсутності єдиного підходу до визначення поняття доменного імені та сплутання понять «доменного імені», «домену», «доменної зони», «вебсайту» – проблематика єдиного визначення поняття «доменного імені» властива і законодавству зарубіжних країн. Проте, на відміну від українського законодавства, базис поняття «доменного імені» в законодавстві зарубіжних країн є єдиним і відрізняється лише збільшенням або зменшенням наповнення дефініції технічними характеристиками цього поняття. Певна заплутаність між зазначеними вище поняттями та відсутність єдиного підходу до їх визначення (у деяких випадках навіть до базису поняття) доводить доцільність використання саме тлумачення базису для формулювання дефініції поняття «доменне ім'я», що міститься в нормативних актах ТОВ «Хостмайстер», як єдиного реєстратора доменних імен, якому було делеговано повноваження ICANN з приводу реєстрації доменів верхнього рівня «.UA». Саме це поняття може стати найбільш прийнятним у цій ситуації: «Доменне ім'я – унікальне символічне визначення призначене для адресації вузлів мережі «Інтернет» і розташованих на них мережевих ресурсів (вебсайтів, серверів електронної пошти, мережевих сервісів) у зручній для людини формі».

2), 3), 4) Вирішення проблем щодо: відсутності законодавчо закріпленого регулювання порядку набуття прав власності на доменне ім'я (реєстрації, відчуження, припинення дії), відсутності законодавчих механізмів реагування та сповіщення про порушення прав власника доменного імені, відсутності єдиного законодавчо-закріпленого реєстру доменних імен і їх власників та відсутність будь-якого публічного реєстру можливе лише комплексним методом, який може мати два підходи. Першим пропонується законодавче закріплення статусу реєстру доменних імен, їх власників, який ведеться та модерується ТОВ «Хостмайстер», з обов'язковим закріпленням їх публічності (вільного доступу) та надання законодавчого статусу порядку реєстрації доменних імен, закріпленого в нормативних актах ТОВ «Хостмайстер». У такому разі досить зробити певні посилання у профільних законах України, зобов'язати ТОВ «Хостмайстер» створити національний аналог Trademark Clearinghouse. Другий шлях вирішення питання – це розроблення, за аналогією з відкритою базою ЄДРІОУ, відкритого державного законодавчо закріпленого реєстру доменних імен та їх власників, із наступною розробкою законодавства щодо порядку набуття, передачі та припинення прав відносно доменних імен та, знову ж таки, розробкою механізму реагування на порушення прав власників доменних імен, торговельних марок за аналогією з Trademark Clearinghouse [4, с. 201–203].

Крім того, пропонуються такі заходи:

5) Питання щодо вирішення національними судовими органами спорів з приводу доменних імен лише крізь призму прав власників на торговельні марки може бути вирішено (у випадку відсутності закріплення доменних імен як окремих засобів індивідуалізації – об'єктів права інтелектуальної власності) у разі ефективного функціонування Вищого Суду з питань інтелектуальної власності. На думку дисертанта, саме цей судовий орган мав би запропонувати та започаткувати створення юридичної практики щодо розгляду доменних імен як окремого нематеріального блага. Проте потрібно зазначити, що, незважаючи на початок проведення судової реформи 2016 року та підписання Президентом України 2017 року Указу «Про створення Вищого Суду з питань інтелектуальної власності» та державної реєстрації новоутвореної юридичної особи Вищого Суду з питань інтелектуальної власності 2020 року, Вищий Суд, станом на дату написання даної роботи, так і не почав функціонувати.

6) Проблематика неефективності позасудових засобів врегулювання спірних правовідносин, доступних для України (правила UDRP) привернула увагу в науковій літературі. Якщо у випадку США такий спосіб можливо назвати ефективним та найдешевшим, то у випадку України – ні. По-перше, це зумовлено тим, що розгляд спору акредитованими ICANN центрами має вартість від 150 до 2000 доларів США – залежно від складності спору, а, по-друге, розгляд справи відбувається англійською мовою. Водночас споживач в Україні отримує процес без апеляційного розгляду з відсутнім єдиним підходом до вирішення аналогічних спорів. До того ж рішення акредитованого ICANN центру може бути скасоване національним судом або «перебите» на будь-якій стадії розгляду початком процесу розгляду даних спірних правовідносин у національному суді. На противагу наведеному вище, потрібно додати таке: вартість звернення позивача з позовом до національного суду України буде коштувати йому

менше ніж 150 доларів США (у Сполучених Штатах Америки вартість звернення до суду коштує від 500 доларів США); позивач отримує закріплені у законодавстві й гарантовані державою процес вирішення спорів з можливістю апеляційного та касаційного оскарження рішень судів попередніх інстанцій: зрозумілу й таку, що піддається аналізу, судову практику; неупереджених та незалежних суддів. Єдиною ж стовідсотковою перевагою вирішення спорів за допомогою UDRP в Україні є те, що членами комісії адміністративного провадження є фахові особи, які володіють технічними знаннями з приводу доменних імен [4, с. 203–205].

Висновки. Проблематика реалізації права на доменне ім'я стосується: уточнення законодавчого визначення доменного імені, вдосконалення правового порядку реалізації вказаного права; проблематики судової процедури розгляду спорів, які виникають у зв'язку із реалізацією права на доменне ім'я.

Актуальні заходи щодо вирішення цієї проблематики поділяють на: організаційного характеру (створення додаткових реєстрів та баз даних, розширення можливостей використання альтернативних способів вирішення спорів), фактичного характеру (забезпечення роботи Вищого Суду з питань інтелектуальної власності), законодавчого характеру (уточнення законодавчого визначення доменного імені, врегулювання правового статусу реєстру доменних імен) та деякі інші. Серед них пріоритетним варто визначити забезпечення роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності, а також розширення можливостей застосування альтернативних способів вирішення спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булат Н. М. Доменні імена в системі об'єктів права інтелектуальної власності : дис. ... доктор філософії: 081 – Право / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2021. 282 с. URL : <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0821U102881/> (дата звернення: 24.03.25).
2. Іваненко Д. Д., Сітак В. О. Правова природа доменних імен в мережі Інтернет. *Правові горизонти*. 2018. Випуск 8 (21). С. 25–27. URL : https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/67823/1/Ivanenko_Sitak_Domenni_imena_8%2821%29_2018.pdf (дата звернення: 24.03.25).
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30.10.24 у справі № 757/12061/21-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122717291> (дата звернення: 25.03.25).
4. Коваленко Я. І. Захист прав на доменні імена : дис. ... доктор філософії: 081 – Право / КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 232 с. URL : <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U001141/> (дата звернення: 24.03.25).

REFERENCES

1. Bulat N. M. (2021). Domenni imena v systemi obyektiv prava intelektualnoyi vlasnosti : dys. [in Ukrainian].

2. Ivanenko D. D., Sitak V. O. (2018). Pravova pryroda domennykh imen v merezhi Internet. *Pravovi horyzonty* [in Ukrainian].
3. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladі kolehiyi suddiv Druhoyi sudovoyi palaty Kasatsiynoho tsyvilnoho sudu vid 30.10.24 u spravi № 757/12061/21-ts [in Ukrainian].
4. Kovalenko Ya. I. (2024). Zakhyst prav na domenni imena : dys. [in Ukrainian].

Y. Y. Riabchenko. EXERCISING THE RIGHT TO A DOMAIN NAME: CERTAIN PROBLEMATIC ISSUES

It was determined that the issues of implementing the right to a domain name concern: clarification of the legislative definition of a domain name, improvement of the legal procedure for implementing the specified right; issues of the judicial procedure for considering disputes arising in connection with the implementation of the right to a domain name.

The article is devoted to highlighting individual problematic issues of implementing the right to a domain name, developing proposals for improving the current legislation.

The works on the general issues of implementing and protecting intellectual property rights, including trademark rights, are analyzed, in particular the works of such scientists as: G. O. Androschuk, A. O. Kodinets, O. V. Kokhanovskaya, N. M. Myronenko, O. P. Orlyuk, O. D. Syatotsky, E. O. Kharytonov, O. R. Shyshka and some others. The works on the direct issues of domain names are studied: O. M. Andrusenko, N. M. Bulat, O. M. Voloshchenko, V. I. Hrytsay, O. M. Korshakova, O. M. Skazko.

It is substantiated that one of the problematic issues in the above cases is the study of evidence, in particular the expert's opinion on individual issues of domain name use. Emphasis is placed on improving the legal status of the Supreme Court on intellectual property issues. Attention is paid to the issue of distinguishing the concepts of "website", "domain name", "trademark".

Current measures to address this issue can be systematized into: organizational (creation of additional registers and databases, expanding the possibilities of using alternative dispute resolution methods), factual (ensuring the work of the Supreme Court on intellectual property issues), legislative (clarifying the legislative definition of a domain name, regulating the legal status of the domain name registry) and some others. Among them, it is worth identifying the priority of ensuring the work of the Supreme Court on intellectual property issues, as well as expanding the possibilities of using alternative dispute resolution methods.

Keywords: domain name, domain name ownership, exercise of intellectual property rights, trademark, sign for goods and services, website, design.

Стаття надійшла до редколегії 12 березня 2025 року

УДК 347.7.01

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.126-134

Н. Б. Новицька,*д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет**e-mail: Natalka_bn_@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4753-7625;****А. М. Новицький,***д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін,
Національна академія СБУ**e-mail: izipg@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-6860-9654;****Н. М. Салецька,***здобувач другого магістерського рівня
навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет**e-mail: saletskaninam@gmail.com***ORCID ID 0009-0006-4652-1911**

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВСТУП У СПАДЩИНУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану в Україні реалізація спадкових прав стикається з численними правовими та практичними викликами. Втрата важливих документів, ускладнений доступ до нотаріальних послуг та загроза зловживань з боку третіх осіб є основними проблемами, з якими стикаються спадкоємці. Це призводить до виникнення юридичних колізій, що потребують термінового та ефективного вирішення.

Метою цієї статті є глибокий аналіз правових підстав для реалізації права на спадкування в умовах воєнного стану. Автор ставить завдання виявити основні проблеми, які виникають під час спадкування, та розробити рекомендації щодо вдосконалення правозахисних механізмів у цій сфері. Для досягнення мети використовуються методи системного аналізу та порівняльного права. Вивчається чинне українське законодавство, практика нотаріусів та наукові публікації, що дає змогу визначити можливі засоби щодо вирішення виявлених проблем.

Результати дослідження свідчать, що існує нагальна потреба в адаптації спадкового законодавства до умов воєнного стану. Було виявлено, що спадкоємці часто стикаються

з серйозними труднощами через неефективність юридичних механізмів, які не враховують специфіки ситуації. Важливо також зазначити, що необхідно значно покращити доступ до нотаріальних послуг у кризових умовах, зокрема через спрощення процедур та розвиток нових технологій.

Зокрема, важливою є проблема втрати документів, що підтверджують спадкові права, через пошкодження чи знищення майна внаслідок військових дій. У таких випадках потрібно запровадити механізми відновлення документів без необхідності особистої присутності спадкоємців, що дасть змогу знизити навантаження на нотаріусів і суди. Крім того, потрібно вдосконалити систему дистанційних нотаріальних послуг, щоб спадкоємці мали можливість отримати відповідну допомогу без виїзду в зону бойових дій.

У висновках підкреслюється, що питання реалізації спадкових прав під час воєнного стану потребує термінового вирішення. Автор пропонує запровадити спеціальні процедури для спадкування, які відповідають умовам воєнного часу. Серед таких заходів – удосконалення механізмів захисту прав спадкоємців, розробка законодавчих ініціатив, що враховують специфіку роботи нотаріусів під час війни, а також реалізація нових технологій для ведення реєстрації спадкових прав. Подальші дослідження повинні зосередитись на впровадженні електронних технологій, дистанційних нотаріальних послуг та розробці законодавчих актів, які забезпечують захист прав спадкоємців у кризових умовах.

Ключові слова: право на спадщину, спадкове законодавство, воєнний стан, нотаріальні послуги, юридичні колізії, спадкоємці, правозахист.

Метою статті є аналіз правових підстав реалізації права на вступ у спадщину в умовах воєнного стану в Україні, а також виявлення особливостей, які виникають у таких умовах, що можуть вплинути на процедуру спадкування. Стаття має на меті висвітлити наукові та практичні аспекти вказаного питання, дослідити актуальні проблеми у спадкових правовідносинах та запропонувати рекомендації для їх вирішення.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану в Україні виникає безліч правових та практичних викликів, пов'язаних із реалізацією спадкових прав. Зокрема, завжди існує загроза втрати документів, які підтверджують право на спадщину, експлуатація спадкових прав може бути ускладнена наявністю військових дій, а також труднощами в отриманні нотаріальних послуг. Це створює ситуацію, коли особи, які претендують на спадщину, можуть стикатися з неясностями та юридичними колізіями, що потребують термінового вирішення.

Правова невизначеність щодо статусу спадкового майна на тимчасово окупованих територіях або в зонах активних бойових дій створює значні перешкоди для спадкоємців. Законодавчі новели, як-от Постанова Кабінету Міністрів України № 164, що регулює деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану, вносять зміни до звичних процедур, але потребують подальшого вдосконалення. На думку професора О. М. Якимчука, «необхідно розробити чіткі механізми для захисту спадкових прав громадян, які перебувають у складних умовах воєнного стану, забезпечивши їм доступ до правосуддя та нотаріальних послуг».

Також виникає проблема з доказуванням факту смерті особи, яка перебувала в зоні бойових дій. На думку Ю. С. Шевченко, «важливо розробити спрощені процедури для встановлення факту смерті в умовах воєнного стану, використовуючи свідчення очевидців, дані військових адміністрацій та інші доступні джерела інформації».

Аналіз останніх досліджень. У своїх працях багато вчених звертали увагу на проблематику спадкового права у надзвичайних ситуаціях. Зокрема, в дослідженнях О. Г. Мельниченка (2021) та Л. А. Литвиненко (2022) розкрито багато аспектів спадкового регулювання в умовах кризових ситуацій. Однак питання особливостей реалізації права на вступ у спадщину саме в умовах воєнного стану залишається недостатньо дослідженим. На нашу думку, це є важливим аспектом, оскільки взяти до уваги специфіку воєнного стану та його вплив на спадкові правовідносини є критично важливим для забезпечення прав спадкоємців.

Дослідження С. Я. Фурси акцентують увагу на необхідності адаптації нотаріальних процедур до умов воєнного стану, зокрема, на використанні електронних сервісів та дистанційних форм роботи. «В умовах воєнного стану, – зазначає С. Я. Фурса, – електронні сервіси та дистанційні форми роботи нотаріусів стають не просто зручністю, а необхідністю для забезпечення доступу громадян до правосуддя».

О. Кармаза в своїх роботах підкреслює важливість міжнародного співробітництва у питаннях спадкування, особливо коли спадкоємці перебувають за кордоном. «Міжнародне співробітництво, – стверджує О. Кармаза, – є ключовим фактором для забезпечення прав спадкоємців, які перебувають за межами України, особливо в умовах воєнного стану».

Виклад основного матеріалу дослідження. Умови воєнного стану вимагають адаптації існуючого правового регулювання для забезпечення можливості реалізації права на спадщину громадянами України. Основу правового регулювання спадкових правовідносин складають норми глави 84 Цивільного кодексу України, які визначають порядок спадкування за законом і заповітом, а також права та обов'язки спадкоємців. Проте в умовах воєнного стану загальний порядок реалізації спадкових прав зазнає певних змін, обумовлених впровадженням спеціального правового режиму, передбаченого Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [1].

Основні положення нормативних актів, що регулюють процедуру спадкування:

1. Цивільний кодекс України є основним законодавчим актом, який визначає, зокрема: умови та підстави набуття права на спадщину (статті 1216–1227); порядок прийняття спадщини та оформлення спадкових прав (статті 1268–1275); перелік документів, необхідних для оформлення спадщини [1].

2. Закон України «Про нотаріат». Цей закон регулює діяльність нотаріусів, охоплюючи процедуру видачі свідоцтв про право на спадщину. В умовах воєнного стану нотаріуси отримують додаткові повноваження щодо спрощеного оформлення спадкових справ, що особливо важливо для громадян, які перебувають у зоні бойових дій або тимчасово переміщені [2].

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Цей Закон встановлює порядок дій органів державної влади в умовах воєнного стану, охоплюючи нотаріальну

діяльність. У його межах можуть прийматися підзаконні акти, які адаптують процедуру спадкування до умов обмеженого доступу до нотаріальних послуг [3].

Підзаконні акти. Накази Міністерства юстиції України щодо забезпечення безперервності нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану. Тимчасові порядки, що стосуються видачі дублікату втрачених документів та підтвердження факту смерті осіб, які перебували у зоні бойових дій.

У період воєнного стану реалізація права на спадщину зазнає суттєвих змін, спричинених обмеженнями та викликами, пов'язаними з надзвичайною ситуацією в державі. Воєнний стан створює особливі умови, за яких традиційні процедури спадкування стають недоступними для багатьох громадян через втрату документів, неможливість доступу до нотаріальних послуг або територіальні обмеження. У таких умовах держава запроваджує механізми, спрямовані на спрощення та забезпечення реалізації права на спадщину, попри існуючі труднощі.

Однією з ключових особливостей спадкування в умовах воєнного стану є запровадження адміністративного спрощення процедур оформлення спадкових прав. У разі відсутності доступу до нотаріальних контор чи архівів спадкоємці можуть використовувати альтернативні механізми підтвердження своїх прав. Наприклад, замість нотаріального посвідчення документів можливе судове підтвердження обставин, пов'язаних із прийняттям спадщини.

Додатковим викликом є обмежений доступ до нотаріусів у зонах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. У таких випадках громадяни змушені покладатися на допомогу військових адміністрацій, що отримали обмежені повноваження щодо оформлення спадщини. Такі зміни вимагають високого рівня координації між державними органами, зокрема Міністерством юстиції України, військовими адміністраціями та нотаріусами. Ще одним негативним чинником є втрата або пошкодження документів, необхідних для оформлення спадщини. Унаслідок воєнних дій громадяни нерідко стикаються з тим, що неможливо надати свідоцтво про смерть, заповіт чи документи, які підтверджують майнові права спадкодавця. У таких випадках держава запровадила механізми спрощеного відновлення документів через відповідні державні реєстри або за рахунок отримання дублікатів.

Для громадян, які перебувають за межами України через воєнні дії, особливого значення набуває діяльність консульських установ, які можуть допомагати в оформленні спадщини за кордоном. Умови воєнного стану також ускладнюють реалізацію прав спадкоємців, які залишилися за кордоном, що вимагає міжнародного співробітництва та інтеграції електронних сервісів.

Іншим важливим аспектом є спадкові спори, які виникають через відсутність інформації про місце перебування спадкодавця або його майна. Багато громадян не мають можливості підтвердити факт смерті родича, якщо подія відбулася в зоні бойових дій. У таких випадках спадкоємці змушені звертатися до суду для встановлення юридичних фактів або отримання доступу до спадкового майна.

У період воєнного стану судова система України відіграє ключову роль у вирішенні спадкових питань, особливо в ситуаціях, коли стандартні нотаріальні процедури стають

недоступними або недостатніми для забезпечення прав спадкоємців. Одним із найпоширеніших випадків судового втручання є поновлення строків для прийняття спадщини.

Відповідно до статті 1272 Цивільного кодексу України, спадкоємець, який пропустив строк для подання заяви про прийняття спадщини, може звернутися до суду для його поновлення за наявності поважних причин. Воєнний стан, евакуація, тимчасове переміщення осіб або перебування в зоні бойових дій є об'єктивними підставами, які суди враховують під час ухвалення рішень про продовження строків.

Крім того, у судовому порядку вирішуються питання встановлення фактів, які мають юридичне значення. Наприклад, якщо свідоцтво про смерть спадкодавця втрачено або неможливо отримати через відсутність доступу до відповідних державних органів, спадкоємець може звернутися до суду із заявою про встановлення факту смерті. Аналогічно вирішуються питання встановлення факту володіння майном, якщо документальні підтвердження прав власності спадкодавця знищені внаслідок бойових дій.

Судова система також займається вирішенням спадкових спорів між спадкоємцями. У багатьох випадках такі спори виникають через недостатність документів, невизначеність меж майнових прав або спільне претендування кількох осіб на одне й те саме майно. Суди повинні враховувати не лише положення Цивільного кодексу України, але й інші правові акти, а також використовувати принципи справедливості та розумності, щоб приймати об'єктивні рішення в таких складних ситуаціях.

Окрему увагу варто приділити випадкам, коли спадкові питання стосуються майна, що перебуває на тимчасово окупованих територіях або в зоні активних бойових дій. У таких ситуаціях суди можуть ухвалювати рішення, спираючись на додаткові докази, наприклад, показання свідків, акти обстеження майна або інформацію з реєстрів, яка зберігалася до початку воєнних дій. Судова система також сприяє захисту прав громадян, які перебувають за кордоном. Через консульські установи спадкоємці можуть отримати доступ до правової допомоги, необхідної для підготовки документів для судових розглядів в Україні. У таких випадках суди враховують специфіку міжнародного права та застосовують норми Конвенцій, учасницею яких є Україна [5].

Запровадження електронних сервісів у сфері спадкування є важливим інструментом для забезпечення доступності та оперативності реалізації спадкових прав в умовах воєнного стану. У ситуації, коли фізичний доступ до нотаріусів чи державних органів обмежений через активні бойові дії, переміщення населення або окупацію територій, електронні сервіси стають ключовим засобом для взаємодії громадян із державними установами. Одним із важливих інструментів є Єдиний реєстр спадкових справ, доступ до якого забезпечується нотаріусами. Цей реєстр дає змогу перевірити наявність відкритих спадкових справ, а також інформацію про спадкодавця та склад спадкового майна. Однак доступ до таких даних вимагає розширення функціональних можливостей для громадян, які перебувають у важкодоступних регіонах або за межами України.

Електронні сервіси, такі як портал «Дія», відкривають нові можливості для подання заяв про прийняття спадщини чи відмову від неї в дистанційному форматі. Завдяки

інтеграції з державними реєстрами громадяни можуть отримати витяги про майновий стан спадкодавця або підтвердити свої спадкові права без необхідності особистого візиту до нотаріуса. Цей механізм особливо актуальний для внутрішньо переміщених осіб, які втратили доступ до своїх домівок і документів.

Крім того, нотаріуси поступово отримують можливість проводити дистанційне консультування та оформлення спадкових документів із використанням електронного підпису. Це дає змогу скоротити час на оформлення спадщини та забезпечити безперервність процедур навіть у найскладніших умовах. Особливу роль відіграють електронні судові сервіси, які надають можливість подання заяв до суду через онлайн-платформи. У разі коли громадяни стикаються з потребою в поновленні строків для прийняття спадщини чи встановлення юридичних фактів, дистанційне звернення до суду дає змогу значно спростити процес та уникнути додаткових витрат часу. Проте, попри очевидні переваги, використання електронних сервісів у спадкових відносинах має свої виклики. По-перше, це обмежений доступ до інтернету в зоні бойових дій або на окупованих територіях. По-друге, не всі громадяни, особливо літні люди, мають достатній рівень цифрової грамотності для використання таких сервісів. По-третє, необхідно вдосконалити правові механізми, які регулюють дистанційне оформлення спадкових документів, щоб уникнути можливих зловживань.

У період воєнного стану значна частина звичних процедур спадкування змінюється з метою забезпечення оперативності та доступності для громадян. Відповідно до умов надзвичайного правового режиму, спричиненого військовими діями, законодавство передбачає запровадження механізмів, що сприяють спрощенню спадкових процедур, зокрема у випадках, коли традиційні способи оформлення спадщини стають недоступними або неможливими через обмежений доступ до документів, архівів або нотаріальних послуг. Одним із таких спрощених механізмів є можливість подання заяви про прийняття спадщини без необхідності обов'язкового посвідчення документів нотаріусом у випадках, коли фізичний доступ до нотаріусів обмежено. У разі відсутності можливості посвідчити заповіт або документальне підтвердження прав на майно спадкоємці можуть звертатися до суду для визнання своїх прав або для встановлення фактів, що мають юридичне значення. Це дає змогу громадянам швидше отримати спадщину, не чекаючи на завершення традиційних процедур, що можуть затягуватися через воєнні дії або переміщення органів влади.

Загалом спрощення процедур спадкування є важливим кроком для забезпечення прав громадян у кризових умовах. Це дає нагоду не тільки зберегти спадкові правовідносини, але й забезпечити оперативність та доступність процедур для осіб, які через воєнні дії не можуть скористатися стандартними правовими механізмами. Спрощення спадкових процедур в умовах воєнного стану є необхідною мірою для підтримки правового порядку та захисту інтересів громадян у надзвичайних ситуаціях. Для забезпечення прав спадкоємців важливо також зберігати належну правову допомогу. У період воєнного стану надання правової допомоги має бути адаптоване до реалій, що виникають в умовах бойових дій. Наприклад, адвокати та нотаріуси повинні мати можливість працювати дистанційно, а також використовувати електронні платформи для консультацій

і супроводу спадкових справ. Це дає змогу громадянам отримати кваліфіковану правову допомогу без потреби фізично перебувати в небезпечних або непідконтрольних територіях.

Отже, в умовах воєнного стану процедура спадкування в Україні стикається з низкою унікальних викликів, що потребують оперативної адаптації правових механізмів до надзвичайних обставин. Правове регулювання спадкових правовідносин поєднує загальні норми цивільного законодавства з адаптованими спеціальними положеннями, що забезпечують реалізацію права на спадщину навіть у кризових умовах. Це охоплює спрощення процедур нотаріального оформлення, використання альтернативних механізмів підтвердження спадщини через суд, а також розширене застосування електронних сервісів для забезпечення доступності та оперативності в оформленні спадкових прав. Особливим викликом є спадкування майна, що перебуває на тимчасово окупованих територіях, де потрібно вдосконалити існуючі механізми правового захисту спадкоємців. У таких умовах критично важливим є створення чіткої правової визначеності для громадян, що стосуються їх прав на спадщину, а також розробка специфічних процедур, які б давали змогу забезпечити реальне виконання цих прав.

Висновки. У подальшому потрібно здійснити поглиблені дослідження щодо вдосконалення законодавчих норм, що регулюють спадкування в умовах воєнного стану, з урахуванням специфіки бойових дій і тимчасово окупованих територій; розробки нових механізмів для підтвердження спадкових прав за відсутності оригінальних документів, а також удосконалення судових процедур для вирішення спірних питань у цій сфері; розширення використання електронних сервісів для оформлення спадщини, зокрема для осіб, що перебувають за кордоном або в зоні бойових дій; формування правозастосовної практики, яка б забезпечила рівний доступ до спадкових прав для всіх громадян, незважаючи на складні соціально-політичні та економічні умови. Отже, подальші дослідження та вдосконалення нормативної бази сприятимуть забезпеченню ефективного та справедливого процесу спадкування в умовах воєнного стану, що дасть змогу громадянам реалізовувати свої права навіть в найскладніших обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (із змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII (із змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII (із змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>
5. Про затвердження Порядку здійснення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22 січня 2012 року № 269/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>

Новицька Н. Б., Новицький А. М., Салецька Н. М. Правові підстави реалізації права на вступ у спадщину в умовах воєнного стану

6. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 року № 573. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>

7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованих територіях України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

REFERENCES

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

2. Pro notariat : Zakon Ukrainy vid 2 veresnia 1993 roku № 3425-XII (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

3. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

4. Deiaki pytannia notariatu v umovakh voiennoho stanu : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 liutoho 2022 roku № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>

5. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 22 sichnia 2012 roku № 269/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>

6. Pytannia zaprovadzhennia ta zdiisnennia deiakykh zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 lypnia 2020 roku № 573. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>

7. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2014 roku № 1207-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

N. B. Novytska, A. M. Novytsky, N. M. Saletska. LEGAL GROUNDS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO INHERIT DURING MARTIAL LAW

In the conditions of martial law in Ukraine, the implementation of inheritance rights faces numerous legal and practical challenges. The loss of important documents, difficult access to notarial services and the threat of abuse by third parties are the main problems faced by heirs. This leads to the emergence of legal conflicts that require an urgent and effective solution.

The purpose of this article is an in-depth analysis of the legal grounds for exercising the right to inheritance under martial law. The author sets the task of identifying the main problems that arise during inheritance and developing recommendations for improving human rights mechanisms in this area. To achieve the goal, methods of system analysis and comparative law are used. The current Ukrainian legislation, the practice of notaries and scientific publications are studied, which allows to determine possible ways of solving the identified problems.

The results of the study show that there is an urgent need to adapt inheritance legislation to the conditions of martial law. It was found that heirs often face serious difficulties due to the ineffectiveness of legal mechanisms that do not take into account the specifics of the situation. It is also important to note that it is necessary to significantly improve access to notary services in crisis conditions, in particular through the simplification of procedures and the development of new technologies.

In particular, the problem of loss of documents confirming inheritance rights due to damage or destruction of property as a result of military operations is important. In such cases, it is necessary to introduce mechanisms for restoring documents without the need for the personal presence of the heirs, which will reduce the burden on notaries and courts. In addition, the system of remote notary services should be improved so that the heirs have the opportunity to receive the necessary assistance without leaving the combat zone.

The conclusions emphasize that the issue of the implementation of inheritance rights during martial law requires an urgent solution. The author proposes to introduce special procedures for inheritance that meet the conditions of wartime. Among such measures are the improvement of the mechanisms for the protection of the rights of heirs, the development of legislative initiatives that take into account the specifics of the work of notaries during the war, as well as the implementation of new technologies for registration of inheritance rights. Further research should focus on the implementation of electronic technologies, remote notary services and the development of legislation that will ensure the protection of the rights of heirs in crisis situations.

Keywords: *right to inherit, inheritance law, martial law, notarial services, legal collisions, heirs, legal protection.*

Стаття надійшла до редколегії 20 березня 2025 року

УДК 347.6

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.135-144

Л. О. Самілик,*канд. юрид. наук, доцент,**Державний податковий університет**e-mail: sa4345@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-8912-9147;****Б. І. Паланська,***здобувач вищої освіти,**Державний податковий університет**e-mail: bohdanapalanska@gmail.com***ORCID ID 0009-0001-7133-3959**

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕАЛІЗАЦІЄЮ ПРАВА НА ВІДСТРОЧКУ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ

У науковій статті встановлено, що юридичні факти є ключовими елементами правового регулювання, оскільки саме вони визначають момент виникнення, зміни або припинення правовідносин.

Було розглянуто правові особливості встановлення юридично значущих фактів, які є підставою для реалізації громадянами права на відстрочку. Зокрема, було проаналізовано такі категорії справ: встановлення факту самостійного виховання дитини одним із батьків, позбавлення батьківських прав, усиновлення, встановлення опіки над недієздатними особами як підстави, що надає право на звільнення від військової служби.

Особливу увагу було приділено питанню зловживань зазначеними правовими механізмами та маніпуляціям із сімейно-правовими статусами з метою отримання відстрочки. У цьому контексті досліджено судову практику та нормативне регулювання відповідних питань, а також проведено аналіз постанов Верховного Суду щодо способів встановлення юридичних фактів у справах, пов'язаних з мобілізацією, та позиції судів у цій категорії справ.

Акцентовано на необхідності вдосконалення законодавчого регулювання механізмів встановлення юридично значущих фактів для запобігання корупційним ризикам та захисту найкращих інтересів дитини та інших вразливих категорій населення.

Вказується на необхідність забезпечення ефективного контролю за змінами у сімейному статусі осіб, які претендують на відстрочку, а також на важливість збереження балансу між правами громадян (приватними інтересами) та інтересами держави (суспільними інтересами).

Запропоновано можливі заходи вдосконалення законодавчих механізмів, зокрема посилення контролю за процедурами усиновлення та встановлення опіки в умовах воєнного стану.

Ключові слова: мобілізація, захист прав, права та інтереси дитини, визначення місця проживання дитини, усиновлення, опіка, відстрочка.

Метою статті є аналіз особливостей встановлення окремих юридично значущих фактів, пов'язаних із реалізацією права на відстрочку, з урахуванням необхідності дотримання балансу між приватними та суспільними інтересами. Дослідження спрямоване на виявлення проблемних аспектів та обґрунтування можливих способів їх мінімізації, що сприятиме ефективному правозастосуванню та забезпеченню справедливого підходу до реалізації права на відстрочку.

Постановка проблеми. Під юридичними фактами ми зазвичай розуміємо певні обставини, які є передумовою виникнення, зміни чи припинення правовідносин. Встановлення юридичних фактів є важливою складовою правового процесу та має важливе значення для розвитку правових відносин та захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян. В умовах сьогодення це питання набуло особливої ваги, адже однією з важливих сфер застосування юридичних фактів є реалізація права на відстрочку, яка стосується як виконання обов'язків, так і здійснення певних прав. Дослідження особливостей встановлення юридичних фактів у контексті права на відстрочку від мобілізації в умовах воєнного стану є актуальним з огляду на постійні зміни в законодавстві, соціально-економічні умови та необхідність забезпечення справедливого балансу між суспільними інтересами та особистими інтересами суб'єктів, які претендують на відстрочку. Зокрема, питання виникають у зв'язку з необхідністю доведення відповідних обставин, розбіжностями у судовій практиці, а також складністю правозастосування у різних сферах суспільного життя. Вивчення цього питання дає змогу сформулювати більш чіткі підходи до встановлення юридичних фактів, підвищити правову визначеність та сприяти справедливому застосуванню права.

Аналіз наукових досліджень. Останні наукові дослідження у сфері встановлення юридичних фактів свідчать про підвищену увагу до проблеми їхньої доказовості та правозастосування. Серед численної кількості вчених, які досліджували окремі аспекти цієї проблематики, доцільно виокремити праці А. В. Коструби, М. А. Рожкової, В. В. Кузьміна, В. В. Заборовського, О. В. Літвінової, Н. Я. Заболотної, І. А. Яніцької та інших. Незважаючи на значний внесок зазначених науковців, вважаємо за необхідне зосередити увагу на проблемних аспектах, що загострилися в сучасних умовах, та визначити способи забезпечення балансу приватних та суспільних інтересів під час встановлення юридичних фактів.

Виклад основного матеріалу. Юридичні факти є ключовими елементами правового регулювання, оскільки саме вони визначають момент виникнення, змінення або припинення правовідносин. У контексті права на відстрочку особливого значення набувають юридичні факти, що підтверджують підстави для її надання, зокрема наявність сімейних обставин, стану здоров'я чи інших соціально значущих чинників.

Процес підтвердження права на відстрочку через встановлення окремих фактів та обставин має враховувати як приватні інтереси особи, так і суспільні потреби: з одного боку, особа повинна мати можливість реалізувати своє право на відстрочку у передбачених законом випадках, а з іншого – суди повинні забезпечувати справедливий і обґрунтований підхід до розгляду таких справ, щоб запобігти можливим зловживанням.

Розпочнемо з дослідження особливостей встановлення такого юридичного факту, як самостійне виховання дитини батьком. Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» № 3543-ХІІ від 21 жовтня 1993 року передбачено, що не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані жінки та чоловіки, які самостійно виховують дитину (дітей) віком до 18 років [1].

Як наслідок, закріплення цієї норми призвело до великої кількості судових спорів, які, на перший погляд, стосуються захисту батьківських прав, однак фактично направлені на отримання судового рішення про самостійне виховання дитини батьком, фіктивно усунувши від виховання матір.

Відтак встановлення такого факту досить часто стає інструментом для маніпуляцій з боку заявників, що прикриваються захистом інтересів дитини, а фактично спрямовані на реалізацію права на отримання відстрочки.

З аналізу судових рішень можемо зробити висновок, що найчастіше заявники вдаються до таких «схем» як:

1) позбавлення матері батьківських прав без достатніх правових підстав за взаємною домовленістю;

2) подання чоловіком позову про визначення місця проживання дитини з ним, разом з цим мати визнає позовні вимоги в повному обсязі;

3) укладення мирових угод у справах про визначення місця проживання дитини, що також підпадає під ознаки штучного спору і є завуальованим.

Досить цікавою категорією справ є встановлення факту самостійного виховання дитини батьком у контексті «захисту батьківських прав» поєднаному з реалізацією своїх, так би мовити, особистих прав.

Відповідно до частини 1 статті 15 Сімейного кодексу України сімейні обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу [2]. Це означає, що ці обов'язки не можна ані передати, ані перекласти на когось іншого, адже вони передбачають не лише юридичну відповідальність, а й морально-емоційний аспект. Так, батьки зобов'язані виховувати дитину, забезпечувати її розвиток та піклуватися про її здоров'я, що є їхнім особистим правом і обов'язком, тому підстав, за яких батьки у добровільному порядку можуть відмовитись від своїх батьківських обов'язків – законодавчо не передбачено.

Зважаючи на невідчужуваність батьківських прав, факт одноосібного виховання дитини одним з батьків може бути встановлений судом як одна з обставин, що складає предмет доказування у спорі між батьками дитини щодо виконання ними обов'язків з виховання дитини, тому інститут окремого провадження не може використовуватися для створення преюдиційних фактів з метою подальшого вирішення будь-якого спору про право.

З урахуванням закріпленого в сімейному законодавстві принципу невідчужуваності сімейних обов'язків, неможливості відмови від них, зокрема від обов'язків виховання дитини, вимога батька про встановлення факту самостійного виховання ним дитини не може з'ясуватися безвідносно до дій другого з батьків та може вирішуватись у межах спору про право між батьками дитини в позовному провадженні [3, с. 361].

Так, наприклад, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22 [4] та постанові палати Касаційного цивільного суду від 20 лютого 2025 року у справі № 128/3616/24 [5] зазначено, що факт самостійного виховання дитини одним із батьків не може встановлюватись у безспірному порядку або за домовленістю батьків дитини, зокрема на підставі укладеного між ними договору або судового рішення, ухваленого за правилами окремого провадження, оскільки в такому питанні завжди існуватиме загроза порушення принципу дотримання найкращих інтересів дитини.

Аналіз рішень суду дає можливість дійти висновку, що суди досить категоричні під час розгляду цієї категорії справ, адже встановлення факту самостійного виховання дитини одним із батьків у безспірному порядку або на підставі домовленості з метою отримання відстрочки суперечить принципу невідчужуваності сімейних обов'язків і призводить до порушення прав та інтересів дитини. Такі маніпуляції підривають засади справедливості та законності у сімейних правовідносинах і створюють штучні перешкоди для тих, хто дійсно потребує судового захисту та дискредитує саму ідею правового регулювання сімейних відносин. Саме тому вирішення питань, пов'язаних із вихованням дитини, має відбуватися виключно в межах позовного провадження з урахуванням реальних обставин справи, а не на основі формальних домовленостей між батьками.

Також варто зазначити, що, на жаль, в умовах сьогодення, враховуючи мобілізаційні заходи, інститут позбавлення батьківських прав також стає способом зловживання для отримання відстрочки від військової служби, що тягне за собою ряд корупційних елементів.

Однак звертаємо увагу, що позбавлення батьківських прав – це крайній захід і допускається лише за наявності вини в діях батьків і тоді, коли змінити поведінку в кращу сторону неможливо.

Так, П. І. Пархоменко зазначає, що інститут позбавлення батьківських прав неприпустимо використовувати лише, наприклад, для того, щоб вивести дитину за кордон, отримати матеріальну допомогу, якісь пільги, забезпечити власні інтереси, зокрема право на відстрочку [6, с. 98].

КЦС ВС від 20 березня 2024 року у справі № 204/2097/22 звернув увагу на те, що позбавити батьківських прав можливо у виняткових випадках у разі доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька й матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків [7].

Так, навмисне позбавлення матері батьківських прав за домовленістю з батьком дитини є грубим порушенням принципів сімейного права та суперечить як національному законодавству, так і міжнародним стандартам захисту прав дитини.

Тому ситуація, коли мати відмовляється від своїх прав на дитину та визнає позов про позбавлення її батьківських прав, не може бути підставою для задоволення позовних вимог, оскільки відмова батьків від дитини є аморальною, суперечить інтересам дитини та законодавству нашої держави.

Крім того, відповідно до принципу найкращих інтересів дитини, суди повинні оцінювати та ретельно перевіряти, чи справді позбавлення матері батьківських прав є виправданим та чи не є воно наслідком штучного створення умов для отримання пільг.

Також хочемо звернути увагу на такий сімейно-правовий інститут, як усиновлення та особливості реалізації батьками свого права бути усиновлювачами в умовах воєнного стану.

Станом на сьогодні спрощеної чи пришвидшеної процедури опіки або усиновлення під час війни немає, вони здійснюються на загальних підставах. Вважаємо, що це правильно, адже будь-яке зловживання та поспіх може нашкодити найкращим інтересам дитини й порушити їх, тому важливою є ретельна перевірка кандидатів, зокрема їхніх намірів, та статусу дитини, яку бажають усиновити чи над якою хочуть узяти опіку.

Пам'ятаємо, що основною метою усиновлення завжди залишається забезпечення дітей люблячою сім'єю та створення умов для їхнього нормального розвитку.

Процес усиновлення під час воєнного стану вимагає особливої уваги до потреб та благополуччя дитини, тому всі рішення повинні бути здійснені на основі інтересів і потреб самої дитини, забезпечуючи її фізичний, емоційний та соціальний розвиток. Усі процедури та документація повинні відповідати вимогам національного та міжнародного законодавства щодо усиновлення, щоб гарантувати права й захист дітей усіх категорій [8, с. 149].

Отже, усиновлення було і продовжує залишатись важливим правовим інститутом, що спрямований на захист прав дитини, яка залишилася без батьківського піклування. Проте варто зауважити, що в умовах воєнного стану цей процес супроводжується додатковими викликами, пов'язаними як із його реалізацією, так і з можливими зловживаннями серед заявників. На жаль, непоодинокими є випадки, коли усиновлення може розглядатися не як акт забезпечення інтересів дитини, а як юридичний механізм для отримання відстрочки.

Відповідно до чинного законодавства, усиновлювачі прирівнюються до батьків дитини та можуть претендувати на відстрочку від мобілізації, якщо утримують дитину (дітей) віком до 18 років, що до моменту усиновлення мала (мали) статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування [1].

Наразі спостерігається тенденція до різкого зростання кількості заяв про усиновлення з боку чоловіків призовного віку, що може свідчити про намагання використати цей механізм для задоволення своїх корисливих мотивів. Додаткову проблему створює можливість зловживань через усиновлення дітей родичами або знайомими за домовленостями між біологічними батьками та потенційним усиновлювачем без реального наміру піклуватися про них.

У контексті висвітленого, погоджуємось з науковцем І. Р. Сердечною, що під час прийняття відповідних рішень компетентним органам потрібно особливо звертати увагу

на випадки зловживань тими чи іншими правами учасниками сімейних правовідносин, оскільки такі зловживання порушують права насамперед дітей [9, с. 100].

Водночас необхідно удосконалити правове регулювання усиновлення саме в умовах воєнного стану, зокрема через посилення контролю за підставами та обставинами кожного конкретного випадку. Доцільно буде запровадити додаткові процедури перевірки намірів усиновлювачів, включно з обов'язковим моніторингом виконання ними батьківських обов'язків після ухвалення рішення про усиновлення.

Негативним є той факт, що зловживання механізмом усиновлення заради отримання відстрочки від мобілізації не лише компрометують саму ідею усиновлення, а й завдають шкоди дітям, які залишилися без батьківського піклування. Відтак, удосконалення правового регулювання цієї сфери має бути спрямоване не лише на запобігання шахрайству, а й на захист законних інтересів осіб, які справді бажають стати усиновлювачами та забезпечити дитині повноцінну сім'ю.

Насамкінець, пропонуємо розглянути особливості встановлення опіки над недієздатними особами в контексті реалізації права бути опікуном і відповідно мати право на відстрочку.

Опіка є особливою формою державної турботи про повнолітніх осіб, які потребують допомоги у частині забезпечення їхніх прав та інтересів. Значення опіки полягає в захисті особистих немайнових і майнових прав та інтересів повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки. Опіка встановлюється для здійснення замість особи в її інтересах цивільних прав та виконання цивільних обов'язків її представниками.

Суд, ухвалюючи рішення про визнання фізичної особи недієздатною, встановлює над нею опіку і за поданням органу опіки та піклування призначає їй опікуна.

Так, Верховний Суд у постанові від 07.04.2022 у справі № 712/10043/20 зазначив, що під час призначення опікуна важливі і повинні враховуватися особисті приязні взаємини між опікуном і підопічним, щоб забезпечити нормальне життєзабезпечення підопічного. Можливість особи здійснювати повноваження опікуна перевіряються органом опіки та піклування, який висловлює пропозиції про доцільність призначення опікуна.

Наразі саме орган опіки та піклування на підставі звернення особи чоловічої статі призовного віку із заявою про призначення її опікуном недієздатної особи, враховуючи введений у державі воєнний стан та закріплений статтею 65 Конституції України обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та її територіальної цілісності, повинен з'ясувати необхідність такого опікунства, уникаючи можливих зловживань у цьому напрямі та належним чином мотивуючи свій висновок про можливість призначення особи опікуном недієздатної особи.

Здійснивши аналіз судової практики, можемо дійти висновку, що практично всі рішення судів у цій категорії справ ґрунтуються на тому, що конституційний обов'язок боронити незалежність і територіальну цілісність України має перевагу над бажанням заявника призовного віку бути опікуном недієздатної особи за обставин існування інших членів сім'ї, які можуть бути опікунами. Зокрема, про це зазначено у постанові

Рівненського апеляційного суду від 17 вересня 2024 року у справі № 564/1053/24 [10], постанові Дніпровського апеляційного суду від 15 жовтня 2024 у справі № 183/2753/24 [11], постанові Волинського апеляційного суду від 23 січня 2025 року у справі № 161/5306/24 [12].

Однак варто зауважити, що законодавство не містить обмежень щодо призначення опікунами недієздатних осіб військовозобов'язаних громадян як у мирний час, так і під час дії особливого режиму воєнного стану. Тому наявність воєнного стану не може бути автоматичною підставою для відмови у призначенні опікуном особи, яка фактично здатна та готова здійснювати опіку. Такий підхід призводить до порушення прав як особи, яка потребує опіки, так і особи, яка готова цю опіку здійснювати.

Дотримання необхідного (справедливого) балансу між суспільними (публічними) та приватними інтересами (принципу пропорційності) є важливою вимогою громадянського суспільства, демократичної, соціальної й правової держави та складовою принципу верховенства права.

У цій справі суди у своїх рішеннях фактично обмежують право заявника бути опікуном з огляду на воєнний стан у країні та його конституційний обов'язок оборони незалежності та територіальної цілісності, однак абсолютно не враховують інтереси особи, яка потребує постійного догляду.

Звертаємо увагу, що тривалість воєнного стану створює нову реальність, де держава має забезпечити повноцінне функціонування інституту опіки, а безстрокове обмеження права на встановлення опіки порушує баланс інтересів.

Тому доцільним буде запровадити такий механізм встановлення опіки, щоб забезпечити баланс між обороноздатністю держави та реалізацією права особи бути опікуном і здійснювати догляд за недієздатними родичами. З одного боку, важливо запобігти зловживанням, коли опіка використовується як спосіб уникнення мобілізації, а з іншого – держава має гарантувати право людини піклуватися про недієздатного родича, якщо без такого догляду його життя та здоров'я можуть опинитися під загрозою.

Висновки. Встановлення юридичних фактів, пов'язаних із реалізацією права на відстрочку, є важливим елементом правового регулювання, що потребує чіткої правової визначеності та балансу між приватними та суспільними інтересами. Судова практика свідчить про численні маніпуляції, зокрема через механізми позбавлення батьківських прав, визначення місця проживання дитини з батьком або усиновлення виключно з метою отримання відстрочки.

Попри усі виклики, держава має забезпечити баланс між обороноздатністю та захистом прав тих, хто реально потребує опіки та захисту. Подальше вдосконалення механізмів підтвердження таких фактів сприятиме більш ефективному захисту прав громадян та забезпеченню правової визначеності у відповідних правовідносинах. Лише комплексний підхід, заснований на принципах права та гуманності, сприятиме вирішенню цієї соціально важливої проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 25.03.2025).
2. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 27.03.2025).
3. Шишка Р. Б., Христиниченко Н. П., Глобенко І. О. Сімейні спори: гносеологічний та практичний аспекти у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. 2025. Випуск 87. С. 359–363.
4. Постанова Верховного Суду від 11 вересня 2024 року у справі № 201.5972.22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121753944> (дата звернення: 27.03.2025).
5. Постанова Верховного Суду від 20 лютого 2025 року у справі № 128/3616/24. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125326328> (дата звернення: 27.03.2025).
6. Пархоменко П. І. Позбавлення батьківських прав: елемент захисту прав дитини або знаряддя корупційного впливу. *Корупційні ризики в Україні: актуальні шляхи їх недопущення та подолання* : Міжнародна науково-практична конференція, 8 жовтня 2024 р. / Науково-дослідний інститут публічного права. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 96–98.
7. Постанова Верховного Суду від 20 березня 2024 року у справі № 204/2097/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117915296> (дата звернення: 28.03.2025).
8. Церковна О., Біла Д. Приватно-правові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану : збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції / гол. ред. кол. В. В. Буга. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 148–150.
9. Сердечна І. Р. Зловживання сімейними правами в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни* : збірник тез Всеукраїнського круглого столу. Хмельницький : У-т управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2024. С. 97–101.
10. Постанова Рівненського апеляційного суду від 17 вересня 2024 року у справі № 564/1053/24. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121780174> (дата звернення: 30.03.2025).
11. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 15 жовтня 2024 року у справі № 183/2753/24. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122333490> (дата звернення: 30.03.2025).
12. Постанова Волинського апеляційного суду від 23 січня 2025 року у справі № 161/5306/24. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124870196> (дата звернення: 30.03.2025).

REFERENCES

1. On mobilization training and mobilization : Law of Ukraine dated 10/21/1993. No. 3543-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (access date: 03/25/2025).
2. Family Code of Ukraine : Code of Ukraine dated 01/10/2002. No. 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (access date: 03/27/2025).

Самілик Л. О., Паланська Б. І. Особливості розгляду справ, пов'язаних із реалізацією права на відстрочку від мобілізації

3. Shyshka R. B., Khrystynchenko N. P., Globenko I. O. Family disputes: epistemological and practical aspects during martial law. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 2025 Series LAW. Issue 87. P. 359–363.

4. Resolution of the Supreme Court in case No. 201.5972.22 dated September 11, 2024. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121753944> (date of application: 03/27/2025).

5. Resolution of the Supreme Court in case No. 128/3616/24 dated February 20, 2025. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125326328> (date of application: 03/27/2025).

6. Parkhomenko, P. I. Deprivation of parental rights: an element of protecting the rights of the child or a tool of corrupt influence. *Corruption risks in Ukraine: current ways of preventing and overcoming them* : International scientific and practical conference. Scientific Research Institute of Public Law, October 8, 2024. Lviv – Toruń: Liha-Pres, 2024. P. 96–98.

7. Resolution of the Supreme Court in case No. 204/2097/22 of March 20, 2024. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117915296> (date of application: 03/28/2025).

8. Tserkovna O., Bila D. Private-law and public-law relations: modernization of development under martial law : collection of materials of the 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Kropyvnytskyi, October 18, 2024 / editor-in-chief col. V. V. Buga. Kropyvnytskyi : DonDUVS, 2024. P. 148–150.

9. Serdechna I. R. Abuse of family rights under martial law. Collection of theses of the All-Ukrainian round table. *Current problems of implementation and protection of family rights and interests* : challenges of war. Khmelnytskyi : Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkov, 2024. P. 97–101.

10. Resolution of the Rivne Court of Appeal in case No. 564/1053/24 of September 17, 2024. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121780174> (date of application: 03/30/2025).

11. Resolution of the Dnipro Court of Appeal in case No. 183/2753/24 of October 15, 2024. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122333490> (date of application: 03/30/2025).

12. Resolution of the Volyn Court of Appeal in case No. 161/5306/24 dated January 23, 2025. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124870196> (date of application: 03/30/2025).

L. O. Samilyk., B. I. Palanska. PECULIARITIES OF CONSIDERING CASES RELATED TO THE EXERCISE OF THE RIGHT TO DEFERMENT FROM MOBILIZATION

This scientific article establishes that legal facts are key elements of legal regulation, since they determine the moment of emergence, change or termination of legal relations.

The legal features of establishing legally significant facts that are the basis for citizens to exercise the right to deferment were considered. In particular, an analysis was conducted of such legal grounds as the fact of independent upbringing of a child by one of the parents, deprivation of parental rights, adoption, guardianship of incapacitated persons as circumstances granting the right to exemption from military service.

Special attention was paid to the issue of abuse of the specified legal mechanisms and manipulation of family and legal statuses in order to obtain a deferment. In this context, judicial practice and regulatory regulation of relevant issues were studied, as well as an analysis

of the decisions of the Supreme Court on the methods of establishing legal facts in cases related to mobilization and the position of the courts in this category of cases.

The emphasis is on the need to improve the legislative regulation of the mechanisms for establishing legally significant facts to prevent corruption risks and protect the best interests of the child and other vulnerable categories of the population.

The need to ensure effective control over changes in the family status of persons applying for a deferral is indicated, as well as the importance of maintaining a balance between the rights of citizens (private interests) and the interests of the state (public interests).

Possible ways to improve legislative mechanisms are proposed, in particular, strengthening control over the procedures for adoption and establishing guardianship under martial law.

Keywords: *mobilization, protection of rights, rights and interests of the child, determining the place of residence of a child, adoption, guardianship, deferral.*

Стаття надійшла до редколегії 3 квітня 2025 року

**Кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право**

УДК 343

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.145-153

В. О. Борисенко,*здобувач вищої освіти третього рівня (PhD),**Державний податковий університет**e-mail: soksana@ukr.net***ORCID ID 0009-0009-0747-7606**

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

Розвиток цифрових технологій суттєво змінив банківську сферу, відкривши нові можливості не тільки для банківських операцій, але й для кіберзлочинів. стрімкий процес інформатизації в Україні несе в собі потенційну можливість використання комп'ютерних технологій з вигодою для злочинця.

Метою статті є дослідження наукових підходів до класифікації та типології кіберзлочинів у банківській сфері.

Під час дослідження були застосовані загально- та спеціально-наукові методи дослідження. Структурно-функціональний метод дав змогу виділити кіберзлочини як особливу категорію злочинності й дослідити наявні класифікації та типології кіберзлочинів, а для формування висновків і пропозицій застосовувалися методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії.

У статті розглянуто підходи науковців до визначення кіберзлочинів і розглянуто їхні існуючі класифікації та типології.

Запропоновано власне бачення на визначення кіберзлочинів, яке сформульовано з урахуванням поглядів науковців. Також акцентується увага на доцільності класифікації кіберзлочинів за рядом критеріїв: залежно від об'єкта посягання; за способами та методами вчинення; за методами втручання в процес передачі даних; залежно від значення інформаційної системи в механізмі реалізації кримінально протиправної діяльності.

Зроблено висновок, що, враховуючи стрімкий розвиток технологій, нових форм та методів вчинення злочинів у кіберпросторі, поширення злочинів у банківській сфері, кіберзлочини є одним з найбільш небезпечних видів кримінальних правопорушень, які становлять загрозу міжнародній та національній безпеці в кіберпросторі й потребують подальшого дослідження.

Ключові слова: кіберзлочини, кіберзлочинність, шахрайство, фішинг, вішинг, фітінг, скіммінг.

Постановка проблеми та її актуальність. Забезпечення інформаційної безпеки в Україні є однією з функцій сучасної держави. Розвиток мережі «Інтернет», інформаційних технологій спричинив виникнення нового виду злочинів – кіберзлочинів, а стрімкий процес інформатизації (діджиталізації) в Україні несе в собі потенційну можливість використання комп'ютерних технологій з вигодою для злочинця.

Набувають поширення кіберзлочини, пов'язані з використанням мережі «Інтернет», серед яких і використання віртуальних крамниць, фірм з надання платних послуг щодо вилучення з рахунків і кредитних карток їх власників «електронних» коштів; різних казино, інтернет-аукціони; вимагання під погрозою знищення чи змін інформаційних баз даних; незаконна діяльність у сфері програмного забезпечення, тощо.

Актуальність обраної теми обумовлена тим, що розвиток цифрових технологій суттєво змінив банківську сферу, відкривши нові можливості для банківських операцій, і водночас відкрив поле для виникнення кіберзлочинів.

З упровадженням банківськими установами інновацій, які забезпечують зручність, швидкість обслуговування клієнтам, зростають і ризики вчинення кіберзлочинів, що загрожує не лише фінансовим установам, але й мільйонам їхніх клієнтів. Поширення набувають, зокрема, атаки на банківські системи, які стають дедалі витонченішими і вимагають від установ впровадження більш досконалих механізмів захисту.

Вищенаведене зумовлює потребу в поглибленому вивченні різновидів кіберзлочинів з метою подальшої розробки ефективних засобів боротьби з ними.

Окремі аспекти кіберзлочинів досліджували у своїх працях В. В. Коваленко, О. А. Криклій, О. В. Кузьменко, А. І. Марущак, О. І. Мотлях, Я. В. Неділько, О. С. Омелян, Л. П. Паламарчук, Д. В. Пашнєв, М. В. Салтевський, О. В. Сіренко, В. Г. Тімашов, Н. В. Трусів, В. А. Журавель, Хахановський та інші.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні не існує єдиного підходу до визначення кіберзлочину. Так, М. Погорецький вважає, що кіберзлочинами потрібно вважати ті, що вчиняються за допомогою або через комп'ютерні системи чи пов'язані саме з комп'ютерними системами, тобто із сукупністю пристроїв, із яких один чи більше, відповідно до певної програми, виконують автоматичну обробку даних [11, с. 89–96].

На думку В. М. Болгова, кіберзлочини – це сукупність передбачених чинним законодавством кримінально караних суспільно небезпечних діянь (дій чи бездіяльності), що посягають на право захисту від несанкціонованого поширення і використання інформації, негативних наслідків впливу інформації чи функціонування інформаційних технологій, а також інші суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням права власності на інформацію та інформаційні технології, права власників або користувачів інформаційних технологій вчасно одержувати або поширювати достовірну й повну інформацію [2].

О. В. Сіренко визначає кіберзлочин як «кримінальне правопорушення, що вчиняється за допомогою або через комп'ютерні системи, посягає на право захисту від несанкціонованого поширення і використання інформації, негативних наслідків впливу інформації чи функціонування інформаційних технологій, а також інші суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням права власності на інформацію та інформаційні технології,

права власників або користувачів інформаційних технологій вчасно одержувати або поширювати достовірну й повну інформацію і за яке передбачено кримінальну відповідальність» [13, с. 48].

М. О. Думчиков пропонує під злочинами в сфері комп'ютерної інформації розуміти умисні суспільно небезпечні, протиправні, винні діяння, що посягають та заподіюють шкоду суспільним відносинам, які регламентують порядок зберігання, розповсюдження, використання інформації та їх захист [5].

Якщо ж звернутись до нормативно-правової бази, то поняття «кіберзлочин» було відсутнє в українському законодавстві до моменту ухвалення Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» 2017 р., в якому п. 9 ст. 1 визначено, що кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – це суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України (п. 8 ст. 1 Закону) [12].

Отже, узагальнюючи вищевикладене, кіберзлочини це – умисні суспільно небезпечні, протиправні, винні діяння, що вчиняються за допомогою або через комп'ютерні системи та заподіюють шкоду суспільним відносинам, які регламентують порядок зберігання, розповсюдження, використання інформації та їх захист і за які передбачена відповідальність законом України про кримінальну відповідальність та/або які визнані злочинами міжнародними договорами України.

Кіберзлочини, як зазначають науковці, «на відміну від традиційних, мають низку характерних особливостей, серед яких слід зазначити такі: – місце вчинення кіберзлочину, на відміну від традиційних, може знаходитись в різних юрисдикціях – правопорушник активізує кібератаку, наприклад, з Інтернет-кафе однієї країни, бот-мережа знаходиться в іншій, а атакована інформаційна система – у третій; – переважна кількість доказів кіберзлочинів існують в електронній формі (так звані «електронні» або «цифрові» докази). Вони, на відміну від традиційних, можуть швидко знищуватися чи модифікуватися. Для їх отримання, зберігання та аналізу необхідне спеціалізоване обладнання; – внаслідок специфічної природи кіберпростору постраждалим не завжди обізнаний про вчинення кіберзлочину тощо» [3, с. 119].

Що саме належить до кіберзлочинів, питання дискусійне. Умовно науковці розділились на основні дві групи: «перша група науковців відносить до кіберзлочинів дії, у яких комп'ютер є об'єктом або засобом посягання. Друга група визначає кіберзлочини як злочини, об'єктом посягання в яких є інформація, що обробляється в електронно-обчислювальній машині (комп'ютері) або в комп'ютерній системі, а засобом вчинення є електронно-обчислювальна машина (комп'ютер), тобто протизаконні дії у сфері автоматичної обробки інформації» [1, с. 7].

Загалом до кіберзлочинів відносять злочини, що вчиняються з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) та комп'ютерних мереж. Зокрема, це: **фішинг, шахрайство з платіжними картками, атаки на банкомати тощо.**

Важливим є питання класифікації та типології кіберзлочинів загалом і в банківській сфері зокрема, і тут потрібно звернутись до Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність [9], яка містить найбільш поширену класифікацію кіберзлочинів.

Відповідно до згаданої Конвенції, кіберзлочини поділяють на чотири групи (пізніше Додатковим протоколом було виділено ще п'яту групу) [4]. До першої групи належать правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем: незаконний доступ (ст. 2), нелегальне перехоплення (ст. 3), втручання в дані (ст. 4), втручання в систему (ст. 5), зловживання пристроями (ст. 6). До другої групи входять правопорушення, пов'язані з комп'ютерами: підробка та шахрайство, пов'язані з комп'ютерами (статті 7, 8). До третьої групи належать правопорушення, пов'язані зі змістом: правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією (ст. 9). До четвертої групи увійшли правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав (ст. 10) [9], до п'ятої групи належать правопорушення, які стосуються дій расистського та ксенофобного характеру, вчинені через комп'ютерні системи [4].

Погоджуємось з думкою науковців, що «залежно від об'єкта посягання кіберзлочини (комп'ютерні злочини) можна класифікувати за такими видами:

1) злочини, вчинені у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за які передбачена різними розділами Кримінального кодексу України (далі – КК України). Такі злочини посягають на різні об'єкти кримінально-правової охорони: основи національної безпеки, громадську безпеку, відносини у сфері охорони права на об'єкти інтелектуальної власності, власність, господарські відносини, права та свободи тощо. Ознакою віднесення цих злочинів до кіберзлочинів є те, що вони вчиняються за використанням сучасних інформаційних технологій і засобів комп'ютерної техніки;

2) злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж, що передбачені Розділом XVI КК України. Ознакою віднесення цих злочинів до комп'ютерних є те, що вони посягають на відносини, які виникають у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку [10].

Традиційною темою кіберзлочинності є банківська картка, і основними видами кіберзлочинів у цій сфері є: 1) скімінг – вид кіберзлочинності, скоєний пристроєм для зчитування інформації з пластикових карток [6].

Розрізняють: – фізичний скімінг (зловмисники копіюють усю інформацію з магнітної смуги картки (ім'я власника, номер картки, термін закінчення терміну її дії, CVV- та SVC-код), дізнатися про ПІН-код можна за допомогою мінікамери або накладок на клавіатуру, встановлених на банкоматах);

– програмний скімінг (полягає у встановленні зловмисниками на банкомат певного шкідливого програмного забезпечення, яке буде здійснювати копіювання магнітної стрічки картки, ссв коду та дати дії картки, та подальше надіслання таких даних на сервери зловмисників) [5];

2) шахрайство в системах віддаленого банку – це різновид кіберзлочинності, в результаті якого злочинці можуть відстежувати будь-які банківські операції [14, с. 103].

Фахівці банківської системи та правоохоронних органів відокремлюють такі основні види шахрайства: шахрайство з використанням банкомату; інтернет-шахрайство; шахрайство в термінальній мережі; шахрайство в системах дистанційного обслуговування (ДБО); соціальна інженерія [16].

Також, як зазначають науковці, кіберзлочини класифікують за методами втручання в процес передачі даних: переривання (блокування процесу передачі); перехоплення (незаконний доступ до переданих даних); модифікація (незаконна зміна даних); виробництво (організація фальсифікованого сеансу спілкування) [15].

Залежно від значення інформаційної системи в механізмі реалізації кримінально протиправної діяльності можна виділити: кіберзлочини у власному розумінні, тобто ті, які неможливо вчинити без використання інформаційних (комп'ютерних) систем. Це прояви кримінально протиправної поведінки, які спрямовані проти інформаційних (комп'ютерних) систем або проти об'єктів чи предметів, які існують, зберігаються, передаються, обробляються у них (комп'ютерні програми, інформація тощо); пов'язані з інформаційними (комп'ютерними) системами кримінальні правопорушення, тобто ті прояви кримінально протиправної поведінки, які вчиняються з використанням цих систем, але водночас можуть вчинятися й без них. Ці прояви кримінально протиправної поведінки можуть полягати, зокрема, у тому, що саме кримінально протиправне діяння вчиняється в кіберпросторі з використанням інформаційних технологій або ж інформаційні технології чи кіберпростір використовуються злочинцем на інших етапах реалізації кримінально протиправної діяльності, як наприклад знаряддя чи засіб вчинення діяння [7, с. 32–33].

Що стосується типології кіберзлочинів у банківській сфері, то науковці виділяють такі типи: фішинг як вид інтернет-шахрайства, за допомогою якого злочинцям вдається отримати дані клієнтів банку: викрадення паролів, номерів, даних кредитних карток, банківських рахунків та іншої конфіденційної інформації; вішинг – вид шахрайства за допомогою мобільного телефону. Шахраї телефонують на певний номер, і абонент повідомляє конфіденційні дані на банківських рахунках; фітінг – дублікат сайту як дзеркало реального сайту. Під час онлайн-покупки за допомогою банківської картки клієнт вводить свої дані, і в цей час зловмисники знімають з неї кошти [14, с. 104].

В. О. Тімашов, О. А. Корольова, Д. Г. Юрченко такі типи кіберзлочинів, як: несанкціонований доступ, зловмисна вірусна модифікація, перехоплення інформації та комбіноване невикористання [15].

З огляду на вищевикладене, доцільно виділити такі види кіберзлочинів у банківській сфері:

1) залежно від об'єкта посягання: кримінальні правопорушення у кіберпросторі з використанням сучасних інформаційних технологій і засобів комп'ютерної техніки; кримінальні правопорушення, що посягають на відносини, які виникають у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку;

2) за способами та методами вчинення: скімінг (фізичний, програмний) – вид кіберзлочинності, скоєний пристроєм для зчитування інформації з пластикових карток; шахрайство в системах віддаленого банку: а) шахрайство з використанням банкомату; б) інтернет-шахрайство; в) шахрайство в термінальній мережі; г) шахрайство в системах дистанційного обслуговування;

3) за методами втручання в процес передачі даних: переривання (блокування процесу передачі); перехоплення (незаконний доступ до переданих даних); модифікація (незаконна зміна даних); виробництво (організація фальсифікованого сеансу спілкування);

4) залежно від значення інформаційної системи у механізмі реалізації кримінально протиправної діяльності: ті, які неможливо вчинити без використання інформаційних (комп'ютерних) систем; які вчиняються з використанням інформаційних (комп'ютерних) систем, але можуть вчинятися і без них.

До типів кіберзлочинів у банківській сфері потрібно віднести:

1) за формою вчинення: фішинг; вішинг; фітінг;

2) за методом вчинення: технічні злочини, які охоплюють використання шкідливого програмного забезпечення, вірусів, троянських програм або бот-мереж для проникнення в банківські системи; **соціальна інженерія** – злочинці маніпулюють людьми для отримання доступу до важливої інформації (через телефонні дзвінки, підроблені повідомлення або особистий контакт, вдаючи службовців банку або інших довірених осіб);

3) за ступенем організованості кіберзлочинців: **організовані злочини** – кіберзлочинці, об'єднуючись здійснюють масштабні кібератаки на банківські установи; **індивідуальні злочини** – окремі особи використовуючи власні навички здійснюють кібератаки на банки.

Висновки. Враховуючи стрімкий розвиток технологій, нових форм та методів вчинення злочинів у кіберпросторі, поширення злочинів у банківській сфері, можна зробити висновок, що кіберзлочини є одним з найбільш небезпечних видів кримінальних правопорушень, які становлять загрозу міжнародній та національній безпеці в кіберпросторі. Розгляд наукових праць продемонстрував багатогранність питання класифікації та типології кіберзлочинів у банківській сфері та потреба в подальшому дослідженні зазначеної проблематики. І хоча в Україні створено умови для боротьби з кіберзлочинністю, визначено основні цілі, напрями та принципи державної політики, все ще існують питання стосовно кіберзлочинів у банківській сфері, які потребують якомога швидкого вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амелін О. Визначення кіберзлочинів у національному законодавстві. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 1–10.
2. Організаційно-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій : наук.-практ. посіб. / В. М. Болгов, Н. М. Гадіон, О. З. Гладун та ін. К. : Національна академія прокуратури України, 2015. 202 с.
3. Гуцалюк М. В. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. *Інформація і право*. 2019. № 1 (28). С. 118–128.
4. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи від 28.01.2003. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687

5. Думчиков М. О. Кримінальні правопорушення в сфері комп'ютерної інформації: ретроспективний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2022. № 57. С. 86–90.

6. Карткові шахраї обікрали українців за рік на 360 млн. URL : https://news.finance.ua/news/-/465343/kartkovi-shahrayi-obikralyukrayintsiv-za-rik-na-360mln?utm_source=telegram&utm_medium=social&utm_campaign=co_vsk&utm_content=kartk-shahrai_160220

7. Кіберзлочинність та електронні докази : навч. посібник / Головкін Б. М., Денькович О. І., Луцик В. В., Цехан Д. М. ; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Денькович, д-р права, проф. Габріеле Шмельцер [Електрон. вид.]. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 298 с. URL : <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/08/Cybercrime-and-Digital-Evidence.pdf>

8. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575/

9. Конвенція про кіберзлочинність від 21.11.2001. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575

10. Кундеус В. Г. Поняття та види кіберзлочинів. *Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну*. Харків, 2020. С. 44–45. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6e42bc23-7a3f-41b5-b4cf-9a5a737e8184/content>

11. Погорецький М. Кіберзлочини: до визначення поняття. *Вісник прокуратури*. 2012. № 8. С. 89–96.

12. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>

13. Сіренко О. В. Поняття кіберзлочинів та особливості методики їх розслідування. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса. Одеса : ОДУВС, 2017. С. 48–49.

14. Сучасне банківництво: теорія і практика : навч. посібник. Ужгород, 2018. 364 с.

15. Тімашов В. О., Корольова О. А., Юрченко Д. Г. Правові засади забезпечення кібербезпеки у банківській сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 226–230. URL : http://lsey.org.ua/3_2021/60.pdf

16. Шахрайство із платіжними картками та способи боротьби з ними / НБУ. URL : <https://vk24.ua/news/shakhraystvo-iz-platizhnimi-kartkami-ta-sposobi-borotbi-z-nimi-nbu>

REFERENCES

1. Amelin O. Vyznachennia kiberzlochyniv u natsionalnomu zakonodavstvi. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2016. № 3. S. 1–10.

2. Bolhov V. Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia protydii kryminalnym pravoporushenniam, shcho vchyniaiuetsia z vykorystanniam informatsiinykh tekhnolohii : nauk.-prakt. posib. / V. M. Bolhov, N. M. Nadion, O. Z. Hladun ta in. K. : Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 2015. 202 s.

3. Hutsaliuk M. V. Suchasni tendentsii orhanizovanoi kiberzlochynnosti. *Informatsiia i pravo*. 2019. № 1 (28). S. 118–128.

4. Dodatkovyi protokol do Konventsii pro kiberzlochynnist, yakyi stosuietsia kryminalizatsii dii rasystskskoho ta ksenofobnoho kharakteru, vchynenykh cherez kompiuterni systemy vid 28.01.2003. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687

5. Dumchykov M. O. Kryminalni pravoporushennia v sferi kompiuternoï informatsii: retrospektyvnyi analiz. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia. 2022. № 57. S. 86–90.

6. Kartkovi shakhrai obikraly ukraintsiv za rik na 360 mln. URL : https://news.finance.ua/ua/news/-/465343/kartkovi-shahrayi-obikralyukrayintsiv-za-rik-na-360mln?utm_source=telegram&utm_medium=social&utm_campaign=co_vsk&utm_content=kartk-shahrai_160220

7. Kiberzlochynnist ta elektronni dokazy : navch. posibnyk / Holovkin B. M., Denkovych O. I., Lutsyk V. V., Tsekhan D. M. ; za red. kand. yuryd. nauk, dots. O. Denkovych, d-r prava, prof. Habriele Shmeltser [Elektron. vyd.]. Lviv : LNU im. Ivana Franka, 2022. 298 s. URL : <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/08/Cybercrime-and-Digital-Evidence.pdf>

8. Konventsiiia pro kiberzlochynnist vid 23.11.2001. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575/

9. Konventsiiia pro kiberzlochynnist vid 21.11.2001. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575

10. Kundeus V. H. Poniattia ta vydy kiberzlochyniv. *Derzhava i zlochynnist. Novi vyklyky v epokhu postmodernu*. Kharkiv, 2020. S. 44–45. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6e42bc23-7a3f-41b5-b4cf-9a5a737e8184/content>

11. Pohoretskyi M. Kiberzlochyny: do vyznachennia poniattia. *Visnyk prokuratury*. 2012. № 8. S. 89–96.

12. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2163-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>

13. Sirenko O. V. Poniattia kiberzlochyniv ta osoblyvosti metodyky yikh rozsliduvannia. *Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Odesa. Odesa : ODUVS, 2017. S. 48–49.

14. Suchasne bankivnytstvo: teoriia i praktyka : navch. posibnyk. Uzhhorod, 2018. 364 s.

15. Timashov V. O., Korolova O. A., Yurchenko D. H. Pravovi zasady zabezpechennia kiberbezpeky u bankivskii sferi. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 3. S. 226–230. URL : http://lsey.org.ua/3_2021/60.pdf

16. Shakhraistvo iz platizhnymy kartkami ta sposoby borotby z nymy / NBU. URL : <https://vk24.ua/news/shakhraistvo-iz-platizhnymi-kartkami-ta-sposobi-borotbi-z-nimi-nbu>

V. O. Borysenko. CLASSIFICATION AND TYPOLOGY OF CYBERCRIMES IN THE BANKING SECTOR

The development of digital technologies has significantly changed the banking sector, opening up new opportunities not only for banking operations, but also for cybercrimes. The rapid process of informatization in Ukraine carries with it the potential for the use of computer technologies with the benefit of the criminal.

The purpose of the article is to study scientific approaches to the classification and typology of cybercrimes in the banking sector.

During the study, general and special scientific research methods were applied. The structural-functional method allowed us to identify cybercrimes as a special category of crime and to study the existing classifications and typologies of cybercrimes, and the methods of analysis, synthesis, induction, deduction, and analogy were used to form conclusions and proposals.

The article examines the approaches of scientists to the definition of cybercrimes and their varieties. Existing classifications of cybercrimes are considered.

The author proposes his own vision of the definition of cybercrimes, which is formulated taking into account the points of view of scientists. Also, attention is focused on the feasibility of classifying cybercrimes according to a number of criteria: depending on the object of the attack; by means and methods of commission; by methods of interference in the data transmission process; depending on the importance of the information system in the mechanism of implementation of criminally unlawful activities.

It is concluded that taking into account the rapid development of technologies, new forms and methods of committing crimes in cyberspace, the spread of crimes in the banking sector, cybercrimes are one of the most dangerous types of criminal offenses that pose a threat to international and national security in cyberspace and require further research.

Keywords: *cybercrimes, cybercrime, fraud, phishing, vishing, fitting, skimming.*

Стаття надійшла до редколегії 12 березня 2025 року

УДК 343.9:65.012.4

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.154-161

А. І. Кравчук,

аспірант, Державний податковий університет

e-mail: kraniv@ukr.net

ORCID ID 0009-0002-9169-6092

СУЧАСНІ МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу сучасних методів запобігання злочинності у сфері господарської діяльності, зокрема тих, що використовуються для боротьби з економічними злочинами. Досліджуються основні проблеми, пов'язані із злочинною діяльністю в галузі бізнесу, та пропонує комплексні підходи до їх вирішення. Окрему увагу приділено таким типам правопорушень, як шахрайство, ухилення від оподаткування, корупція, а також незаконне використання корпоративних ресурсів та відмивання грошей. Зазначено, що ефективне запобігання злочинності в господарській сфері потребує не лише посилення кримінального покарання, а й впровадження сучасних превентивних технологій, таких як системи внутрішнього аудиту, електронний моніторинг фінансових потоків, а також активне використання автоматизованих інформаційних систем для виявлення та блокування незаконних операцій. У статті обґрунтовано необхідність міжвідомчої співпраці між правоохоронними органами, податковими службами та комерційними структурами для ефективної боротьби з економічною злочинністю. Автор також аналізує роль міжнародних стандартів у запобіганні правопорушенням у сфері господарської діяльності та зазначає важливість впровадження новітніх технологій у процесі виявлення та розслідування фінансових кримінальних правопорушень. Особливу увагу приділено питанням удосконалення нормативно-правової бази, що регулює господарську діяльність, та підвищення ефективності правозастосування в контексті економічної безпеки держави. Запропоновані засоби вдосконалення системи превенції охоплюють розвиток криміналістичної експертизи, удосконалення процедур внутрішніх перевірок підприємств та посилення контролю за фінансовими операціями через використання технологій аналізу великих даних. Так, запобігання злочинності у сфері господарської діяльності є важливим елементом забезпечення економічної стабільності та розвитку країни. Запропоновані методи сприятимуть зниженню рівня кримінальної діяльності, зокрема у бізнес-середовищі, та підвищать ефективність боротьби з економічними правопорушеннями на національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, господарська діяльність, запобігання, економічна злочинність.

Запобігання злочинності у сфері господарської діяльності є однією з найбільш важливих та актуальних проблем сучасного кримінального права та економічної безпеки. В умовах глобалізації та стрімкого розвитку технологій кримінальні правопорушення, пов'язані з господарською діяльністю, набувають все більш складного та різноманітного характеру. Це охоплює шахрайства, корупційні кримінальні правопорушення, фінансові махінації та порушення антимонопольного законодавства, що завдають значної шкоди не лише державній економіці, а й конкурентоспроможності національних підприємств.

Особливу актуальність ця проблема набуває в умовах постійних змін у нормативно-правовій базі та зростаючої потреби в удосконаленні методів боротьби з економічною злочинністю. Враховуючи виклики, які ставить перед правоохоронними органами нова економічна реальність, дослідження сучасних методів запобігання злочинності в господарській сфері є надзвичайно важливим для створення ефективних механізмів запобігання та попередження правопорушень.

Крім того, в умовах інтеграції України до міжнародних економічних структур необхідно забезпечити відповідність національних стандартів запобігання злочинності міжнародним вимогам, що підвищує значення наукових розробок і практичних рекомендацій у цій сфері.

Метою статті є дослідження сучасних методів запобігання злочинності у сфері господарської діяльності, аналіз їх ефективності та виявлення ключових чинників, які сприяють зниженню рівня економічних правопорушень. У статті розглянуто теоретичні основи та практичні аспекти боротьби з економічними кримінальними правопорушеннями, зокрема, шахрайством, корупцією та фінансовими махінаціями. Окрема увага приділена аналізу національного та міжнародного досвіду у сфері попередження правопорушень, а також визначенню засобів удосконалення існуючих механізмів запобігання злочинності в умовах сучасної економічної реальності.

У сучасній науковій літературі значна увага приділяється вивченню методів запобігання злочинності в сфері господарської діяльності, зокрема економічним правопорушенням, що становлять серйозну загрозу національній безпеці та стабільності економіки країни. Останні дослідження українських вчених акцентують увагу на вдосконаленні правових та практичних механізмів запобігання злочинності в цій сфері.

Зокрема, роботи І. В. Арістової та Г. В. Атамчука аналізують ефективність існуючих законодавчих ініціатив, спрямованих на боротьбу з фінансовими кримінальними правопорушеннями, та пропонують моделі інтеграції новітніх інформаційних технологій для виявлення та попередження шахрайства в бізнес-середовищі. Вони акцентують увагу на необхідності створення єдиної інформаційної бази для моніторингу господарських операцій та вдосконалення співпраці між правоохоронними органами та підприємницьким сектором.

Р. А. Калюжний та І. П. Катериничук у своїх дослідженнях підкреслюють важливість розвитку спеціалізованих аналітичних підрозділів у правоохоронних органах, які б займались прогнозуванням та запобіганням економічних кримінальних правопорушень, а також значення міжнародного досвіду в адаптації національних механізмів протидії злочинності.

В. Б. Вишня і С. О. Прокопов акцентують увагу на важливості розвитку правової культури серед підприємців та підвищення рівня правової обізнаності для запобігання порушенням у господарській сфері. Вони пропонують застосування превентивних заходів, що охоплюють навчальні програми та інформаційні кампанії для бізнес-спільноти.

Так, останні наукові дослідження українських вчених свідчать про інтеграцію міждисциплінарних підходів до боротьби з економічною злочинністю, а також необхідність удосконалення існуючих правових та організаційних механізмів на національному та міжнародному рівнях.

Запобігання злочинності у сфері господарської діяльності є однією з найважливіших складових забезпечення економічної безпеки держави. Економічні кримінальні правопорушення, такі як шахрайства, корупція, фінансові махінації та порушення антимонопольного законодавства, несуть загрозу не тільки національній економіці, але й здатні значно знизити довіру до державних інститутів та бізнесу. Тому важливість ефективних методів запобігання таким правопорушенням вимагає постійного дослідження новітніх підходів і розробки стратегії, яка дасть змогу попередити кримінальні правопорушення до їх здійснення.

Запобігання злочинності в господарській сфері має кілька основних напрямів, серед яких можна виділити правові, організаційні та технологічні аспекти. Усі ці напрями взаємопов'язані і необхідні для комплексного підходу до вирішення проблеми.

Розглядаючи правовий аспект, варто зазначити, що важливою складовою у запобіганні економічним кримінальним правопорушенням є створення ефективної правової бази, що сприятиме не лише виявленню порушень, але й їх попередженню. Роботи таких вчених, як І. В. Арістова та Г. В. Атамчук, зосереджені на аналізі чинного законодавства України та його здатності ефективно реагувати на нові виклики в сфері економічних правопорушень. Вони акцентують увагу на необхідності вдосконалення існуючих законів, що регулюють господарські операції, та створення інституцій, які б мали право здійснювати постійний моніторинг бізнес-процесів [1].

Щодо організаційного аспекту, то у своїх дослідженнях Р. А. Калюжний та І. П. Катериничук приділяють особливу увагу розвитку спеціалізованих аналітичних підрозділів у правоохоронних органах, що займаються прогнозуванням економічних кримінальних правопорушень. Вони зазначають, що одним із важливих елементів ефективного запобігання злочинності є саме організація роботи таких підрозділів, їх взаємодія з іншими правоохоронними структурами, а також підприємницькими асоціаціями. Системний аналіз та прогностичні моделі допомагають не тільки виявляти наявні правопорушення, але й передбачати можливі майбутні загрози [2].

Розглядаючи технологічний аспект, варто зазначити, що в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій виникає необхідність у впровадженні новітніх методів для запобігання злочинності. Важливу роль у цьому контексті відіграють автоматизовані системи моніторингу та аналітики, що дають змогу оперативно відслідковувати фінансові операції та виявляти підозрілі транзакції. І. В. Арістова та С. О. Прокопов наголошують на важливості використання сучасних інформаційних технологій для створення єдиної бази даних про господарські операції, що дає змогу значно спростити процедуру

виявлення правопорушень та попередження можливих економічних кримінальних правопорушень [3; 4].

Серед основних методів запобігання злочинності в господарській сфері доцільно виокремити наведені нижче.

По-перше, це є профілактичні заходи. Профілактика економічних кримінальних правопорушень має бути одним із пріоритетних напрямів діяльності як державних органів, так і приватних підприємств. За словами В. Б. Вишні та С. О. Прокопова, основним засобом у профілактиці є підвищення рівня правової обізнаності серед підприємців та організація спеціальних навчальних програм для бізнесменів [3]. Вони наголошують на необхідності створення системи інформаційної підтримки для підприємців, яка б давала змогу вчасно отримувати консультації щодо правових аспектів господарської діяльності та попереджувати можливі порушення.

По-друге, варто завжди активно застосовувати юридичні інструменти. Крім правової бази, вкрай важливою є наявність дієвих механізмів контролю та покарання за кримінальне правопорушення. Тут суттєвим є роль правоохоронних органів, зокрема, спеціалізованих підрозділів, що займаються боротьбою з економічними злочинами. І. В. Катериничук зазначає важливість впровадження контролювальних функцій у рамках економічної діяльності, зокрема, через здійснення постійного моніторингу фінансових потоків і виявлення аномалій, що можуть свідчити про можливі правопорушення [2].

Ну і звичайно, доцільно враховувати міжнародний досвід. Враховуючи глобалізацію економічних відносин, важливою складовою запобігання злочинності в господарській діяльності є вивчення та адаптація міжнародного досвіду. Вчені, зокрема В. В. Арістова, наголошують на необхідності інтеграції українських стандартів запобігання злочинності до міжнародних норм, що дасть змогу покращити взаємодію між державами та бізнесом, а також сприятиме розвитку ефективних механізмів міжнародного контролю за фінансовими потоками [4].

Аналіз останніх досліджень дає змогу сформулювати кілька практичних рекомендацій щодо вдосконалення методів запобігання злочинності в господарській діяльності:

1. Впровадження автоматизованих систем моніторингу. В умовах швидкого розвитку цифрових технологій та збільшення складності господарських операцій особливе значення для ефективного запобігання злочинності у сфері господарської діяльності має впровадження автоматизованих систем моніторингу. Для забезпечення своєчасного виявлення порушень у фінансових операціях необхідно створити інтегровані інформаційні системи, які здійснюватимуть постійний, цілодобовий моніторинг фінансових потоків на всіх етапах господарської діяльності – від початкових стадій угод до завершення фінансових розрахунків.

Така система повинна не тільки здійснювати автоматичний контроль за фінансовими операціями, але й бути здатною аналізувати їх з урахуванням встановлених нормативно-правових вимог, внутрішніх політик підприємства та міжнародних стандартів. Важливим аспектом є використання сучасних алгоритмів аналізу великих даних (Big Data), машинного навчання та штучного інтелекту, що дають змогу автоматично виявляти аномалії, підозрілі транзакції чи ознаки фінансових махінацій, таких як відмивання грошей чи ухилення від сплати податків.

Інтегровані системи повинні бути розроблені так, щоб забезпечити не лише внутрішній контроль за фінансовими потоками на підприємстві, а й автоматично передавати відповідну інформацію до компетентних органів у разі виявлення правопорушень. Такі системи повинні мати інтерфейси для обміну інформацією з державними органами, що дає змогу оперативно реагувати на порушення та здійснювати необхідні перевірки.

До того ж, важливою функцією автоматизованих систем є не лише виявлення кримінальних правопорушень, але й їх прогнозування. Системи на основі аналізу минулих фінансових операцій можуть визначати потенційні ризики та запобігати виникненню порушень у майбутньому. Наприклад, система може передбачити, які фінансові операції можуть бути піддані високому ризику шахрайства на основі аналізу історичних даних та поведінкових патернів учасників ринку.

Так, автоматизовані системи моніторингу не тільки полегшують виявлення фінансових кримінальних правопорушень, а й сприяють значному підвищенню прозорості та довіри в бізнес-середовищі. Впровадження таких технологій стане важливим кроком до більш ефективної боротьби з економічною злочинністю та забезпечення безпеки фінансових операцій у сфері господарської діяльності.

2. Підвищення правової свідомості серед підприємців є ключовим елементом у запобіганні злочинності та правопорушенням у господарській діяльності. Однією з основних причин, чому підприємці часто стають суб'єктами кримінальних правопорушень або навіть фінансових злочинів, є відсутність достатнього рівня правової обізнаності. Багато бізнесменів не завжди повною мірою усвідомлюють наслідки порушень законодавства або навіть не знають про існуючі правові норми, які регулюють їхню діяльність. Це створює ризик вчинення правопорушень через невідання або неправильне тлумачення законодавчих вимог.

Для зменшення цього ризику необхідно впроваджувати систематичні освітні програми, що орієнтовані на підвищення правової свідомості та обізнаності серед підприємців. Ці програми повинні охоплювати не лише основи ведення бізнесу відповідно до чинного законодавства, а й детально розглядати конкретні правові норми, які стосуються фінансової діяльності, податкових зобов'язань, антикорупційних стандартів, а також правил взаємодії з державними органами. Вони повинні бути доступними та орієнтованими на потреби підприємців різних рівнів – від малих підприємств до великих корпорацій.

Одним із важливих кроків є розробка спеціалізованих навчальних курсів, семінарів і тренінгів, що забезпечують підприємців актуальною інформацією про зміни в законодавстві, нові регуляції та юридичні вимоги. Ці програми повинні містити практичні кейси, що ілюструють типові помилки та правопорушення в бізнесі, а також зособи їх уникнення. Зокрема, курси можуть охоплювати такі теми, як правильне оформлення господарських угод, податкові аспекти ведення бізнесу, процедура ліцензування та сертифікації товарів і послуг, а також боротьба з економічними злочинами, такими як шахрайство та відмивання грошей.

Крім того, важливо розвивати правову обізнаність через інтерактивні платформи, що дають змогу підприємцям отримувати оперативну консультацію з правових питань у реальному часі. Це може бути досягнуто через онлайн-консультації, створення

інформаційних порталів та гарячих ліній, де бізнесмени можуть звертатися за допомогою до юристів та отримувати роз'яснення з актуальних правових питань.

Такі освітні програми сприяють не тільки зменшенню кількості порушень через невідання закону, а й формуванню культури відповідального бізнесу. Підвищення правової свідомості серед підприємців допомагає створити більш прозорі та справедливі умови для ведення бізнесу, де кожен учасник ринку діє відповідно до чинних правових норм, що знижує ймовірність виникнення конфліктних ситуацій і правопорушень.

Загалом розвиток правової обізнаності серед бізнесменів – це не лише шлях до зменшення правопорушень, але й важливий чинник у розвитку здорового економічного середовища, яке сприяє сталому розвитку підприємництва та економіки. Тому органи державної влади, а також громадські та професійні організації повинні активно підтримувати такі ініціативи, заохочуючи підприємців до регулярного оновлення своїх знань у сфері права.

3. Посилення міжнародної співпраці. В умовах сучасної глобалізації економіки, коли фінансові потоки, товари та послуги перетинають кордони держав з великими швидкостями, економічні злочини набувають транснаціонального характеру. Це вимагає від держав більш тісної та ефективної співпраці у боротьбі з економічною злочинністю на міжнародному рівні. Тому особливо важливим є впровадження міжнародних стандартів боротьби з економічними кримінальними правопорушеннями, що дають змогу узгодити стратегії та методи боротьби між різними країнами. Спільні зусилля на міжнародному рівні сприятимуть ефективному запобіганню кримінальним правопорушенням, зменшенню масштабів фінансових порушень та підвищенню прозорості у фінансових і торгових операціях.

Одним із основних напрямів посилення міжнародної співпраці є впровадження загальноприйнятих стандартів і норм для боротьби з економічними кримінальними правопорушеннями, таких як відмивання грошей, шахрайство, ухилення від податків і корупція. Вони дають змогу створювати єдину правову основу для взаємодії між державами в питаннях боротьби з транснаціональними злочинами. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні організації, такі як Інтерпол, ООН, Європейський Союз, а також численні регіональні платформи й органи, що займаються розробкою правових актів і рекомендацій для забезпечення міжнародної безпеки.

Для ефективної боротьби з транснаціональними економічними злочинами необхідна координація між державами на всіх рівнях – від урядів до місцевих правоохоронних органів. Відповідно, впровадження стандартів на міжнародному рівні дає змогу не лише уніфікувати підходи до боротьби з економічними правопорушеннями, але й забезпечити спільну відповідальність за запобігання злочинності та її розслідування. Це також створює умови для швидкого обміну інформацією між країнами, що є критично важливим у боротьбі з фінансовими злочинами, які часто здійснюються через межі декількох юрисдикцій.

Міжнародні угоди та конвенції, такі як Конвенція ООН проти корупції або Міжнародна конвенція про боротьбу з відмиванням грошей, мають значний вплив на формування глобальних стандартів. Вони допомагають державам узгоджувати свої національні

законодавства з міжнародними вимогами, що сприяє полегшенню процесу екстрадиції осіб, які вчиняють економічні злочини, а також створює умови для ефективного розслідування та покарання правопорушників. Крім того, ці стандарти встановлюють механізми для підтримки та захисту свідків і потерпілих від економічних злочинів, що особливо важливо в контексті глобальних кримінальних мереж.

Також важливо зазначити, що надання технічної допомоги та підтримки країнам, які мають обмежені ресурси для боротьби з економічними злочинами, є важливим аспектом міжнародної співпраці. Це охоплює обмін досвідом, навчання та підвищення кваліфікації фахівців, розвиток системи електронного моніторингу та фінансових розслідувань. Багато країн розвиваються в напрямі впровадження автоматизованих систем для виявлення підозрілих фінансових транзакцій, а також для покращення процедур аудиту та перевірок, що дає змогу більш оперативно реагувати на порушення.

Отже, посилення міжнародної співпраці є необхідною умовою для ефективної боротьби з економічною злочинністю в умовах глобалізації. Впровадження міжнародних стандартів і механізмів взаємодії дасть нагоду забезпечити не лише покращення правового середовища, але й сприятиме швидкому реагуванню на нові виклики та загрози у сфері економічної безпеки. Це допоможе створити більш стійке та прозоре середовище для ведення міжнародного бізнесу, що є важливим для підтримки економічної стабільності на глобальному рівні.

4. Зміцнення контролю за фінансовими потоками. Необхідно посилити контроль за фінансовими операціями, що проводяться між підприємствами та державними органами, а також забезпечити їх прозорість і доступність для перевірок.

Так, сучасні методи запобігання злочинності в сфері господарської діяльності повинні базуватися на комплексному підході, що охоплює правові, організаційні та технологічні заходи. Врахування наукових розробок українських вчених дає змогу значно покращити ефективність боротьби з економічними кримінальними правопорушеннями, що є необхідною умовою для забезпечення стабільного розвитку національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістова І. В., Атамчук Г. В. Правові засади запобігання економічним злочинам у господарській діяльності. Київ : Наукова думка, 2020. 150 с.
2. Калюжний Р. А., Катериничук І. П. Аналіз та прогностика економічних злочинів в Україні. Київ : Юридична наука, 2018. 118 с.
3. Вишня В. Б., Прокопов С. О. Правове регулювання боротьби з фінансовими злочинами в Україні. Харків : Право, 2019. 179 с.
4. Арістова І. В. Інформаційні технології у боротьбі з економічними злочинами: досвід та перспективи. Київ : Наукова думка, 2021. 71 с.

REFERENCE

1. Aristova I. V., Atamchuk H. V. Pravovi zasady zapobihannia ekonomichnym zlochynam u hospodarskii diialnosti. Kyiv : Naukova dumka, 2020. 150 s.

2. Kaliuzhnyi R. A., Katerynychuk I. P. Analiz ta prohnostryka ekonomichnykh zlochyv v Ukraini. Kyiv : Yurydychna nauka, 2018. 118 s.

3. Vyshnia V. B., Prokopov S. O. Pravove rehuliuвання borotby z finansovymy zlochyamy v Ukraini. Kharkiv : Pravo, 2019. 179 s.

4. Aristova I. V. Informatsiini tekhnolohii u borotbi z ekonomichnymy zlochyamy: dosvid ta perspektyvy. Kyiv : Naukova dumka, 2021. 71 s.

A. I. Kravchuk. MODERN METHODS OF PREVENTING CRIME IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY

The article is devoted to the analysis of modern methods of preventing crime in the sphere of economic activity, in particular those used to combat economic crimes. The author examines the main problems associated with criminal activity in the field of business and offers comprehensive approaches to their solution. Particular attention is paid to such types of offenses as fraud, tax evasion, corruption, as well as the illegal use of corporate resources and money laundering. It is noted that effective prevention of crime in the economic sphere requires not only strengthening criminal punishment, but also the introduction of modern preventive technologies, such as internal audit systems, electronic monitoring of financial flows, as well as the active use of automated information systems to detect and block illegal transactions. The article substantiates the need for interagency cooperation between law enforcement agencies, tax services and commercial structures to effectively combat economic crime. The author also analyzes the role of international standards in preventing offenses in the field of economic activity and notes the importance of introducing the latest technologies into the processes of detecting and investigating financial criminal offenses. Particular attention is paid to the issues of improving the regulatory framework governing economic activity and increasing the effectiveness of law enforcement in the context of the economic security of the state. The proposed ways to improve the prevention system include the development of forensic examination, improving the procedures for internal audits of enterprises and strengthening control over financial transactions through the use of big data analysis technologies. Thus, preventing crime in the field of economic activity is an important element of ensuring economic stability and development of the country. The proposed methods will contribute to reducing the level of criminal activity, in particular in the business environment, and increase the effectiveness of the fight against economic offenses at the national and international levels.

Keywords: *criminal offense, economic activity, prevention, economic crime.*

Стаття надійшла до редколегії 7 березня 2025 року

UDC 341.1/.8; 343.97; 316.6 (159.9)

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.162-174

Yu. V. Nikitin,

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Criminal Law and Procedure,

Member of the Scientific Council of the European security science association

EUROPEAN ASSOCIATION FOR SECURITY

e-mail: iunika1047@gmail.com

ORCID ID 0009-0006-8568-7180;

D. Yu. Nikitin,

Candidate of Law,

Accounting Chamber of Ukraine

e-mail: Nikitin_DY@rp.gov.ua

ORCID ID 0009-0004-7461-5371

CRIMINAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR ECOCIDE: NATIONAL AND INTERNATIONAL DIMENSION

The article is devoted to the study of the peculiarities of the origin of the problem of protecting individual natural objects and animals both during and in Kievan Rus' and in subsequent centuries (XI – IX centuries). It is noted that in modern legal doctrine the term ecocide (from the Greek "olkoc" – house and Latin "caedo" – I kill) means the destruction of a house, dwelling, animal or plant life, poisoning of the atmosphere or water resources, as well as the commission of other actions that can cause an ecological disaster. It is stated that in international law the definition of ecocide includes facts of a negative targeted impact on the natural environment (biosphere, lithosphere, hydrosphere and the Earth's atmosphere) in order to change its dynamics, composition or structure, impact on (or through) outer space, which can lead or has led to the mass destruction of the filling of the Earth's spheres, or other serious consequences, including during hostilities. The concepts of "ecocide" and "biocide" are distinguished. The authors draw attention to the signs of ecocide and the corresponding actions that contribute to it, dividing them into certain criteria. The criminal actions of the Russian Federation regarding ecocide are analyzed, starting from 2014 to the present. A criminal-legal characteristic of Art. 441 of the Criminal Code of Ukraine is given. A conclusion is drawn on the need for criminal liability for ecocide offenses and its implementation in international legal documents, otherwise it will significantly affect the fundamental basis of a healthy future human existence – the environment.

Keywords: *history emergence and formation of the concepts of ecocide, biocide, criminal law characteristics, international agreements, UN conventions.*

The purpose of the article is to study the features of the formation of criminal liability for ecocide. in the national and international dimension.

Problem statement. The study of the criminal offense of ecocide shows that this issue has been dealt with since ancient times. Thus, the first mentions date back to the 10th century, back to the times of Kyivan Rus, when measures to protect individual natural objects and animals began to be implemented. From the end of the 11th – beginning of the 12th century, the acts of the "Charter" and the first collections of legislative acts "Ruska Pravda", "Pravda Yaroslavychiv", "Rozshyrena Russka Pravda" and others were published [1]. Their analysis gives grounds to emphasize that from this time on, the princes' industrial lands began to be consolidated, the animal world was protected – "menageries and hunting grounds, game". In this case, we can speak (with some convention) about crimes in the field of environmental protection (ecocide). These are the first regulatory acts of legal protection of the animal world, natural and water objects and property of the princes (Oleg, Olga).

In the modern sense (XX–XXI centuries) the term ecocide (from the Greek "olkoc" – house and Latin "caedo" – I kill) means the destruction of a house, dwelling, animal or plant life, poisoning of the atmosphere or water resources, as well as the commission of other actions that can cause an ecological disaster that will irreversibly affect human health. Therefore, criminal liability for ecocide in both the international and national dimensions is of great importance.

Analysis of recent research and publications. In world practice, the term "ecocide" began to be actively used in the 70s of the 20th century after it was used, with certain features, in his speech by the American biologist Arthur Holston at the Conference on War and National Responsibility, held in Washington, DC, USA. Later, it was used by the Prime Minister of Sweden Olof Palme at the UN Conference on the Environment in Stockholm. Since then, the scientific community of the world has begun to more thoroughly study this term, objects of influence, consequences, methodology for determining the subject's commission and criminal-legal characteristics of crimes related to ecocide. In 1973, Richard A. Falk, Professor Emeritus of International Law at Princeton University, proposed a draft Convention on Ecocide. The preamble to this Convention states "that a person, knowingly or unknowingly, causes irreparable harm to the environment both in peacetime and in wartime" [2]. In modern domestic science, the works of Ya. Zhukorska, L. Dranchuk, R. Veresha V., O. Kuchynska, O. Kovtun, M. Yours truly and others.

Presentation of the main material. In international law, the definition of ecocide includes facts of negative targeted impact on the natural environment (biosphere, lithosphere, hydrosphere and atmosphere of the Earth) with the aim of changing its dynamics, composition or structure, impact on (or through) outer space, which can lead or has led to the mass destruction of the filling of the Earth's spheres or other serious consequences, including during hostilities. The use of chemical weapons, which has led to a massive negative impact on nature, can also be qualified as an environmental offense. If there is no such impact, then in international law such actions are qualified as military, not environmental.

In order to prevent and counteract negative impacts on the environment, the world community concludes international agreements on its protection. They are a systemic mechanism

for cooperation between states and international organizations to prevent harm to nature and the safe existence of man and society. These include, in particular, the World Charter for Nature 1982, the Rio de Janeiro Declaration on Environment and Development 1992, and the Aarhus Convention 1998, which provide for public participation in decision-making and access to justice on issues related to the environment and ecocide.

According to scientific data, a particularly severe form of ecocide is military ecocide – the disruption of ecosystems in the human habitat as a result of hostilities that have a military and political goal. For example, it can be noted that during the Gulf War, the government forces of Iraq 1 200 oil wells, a number of oil depots and tankers were deliberately blown up. Combustion products entered the atmosphere, soil and the World Ocean. All this together caused environmental pollution and affected the health and safety of people [3; 4].

However, ecocide should be distinguished from biocide [5]. Biocide is the deliberate mass destruction of people and other living beings, wildlife, living organisms and the biosphere using weapons of mass destruction. The purpose of such actions is to achieve military superiority over the enemy and victory in an armed conflict. It is not directed against the environment, but directly against people and is carried out using weapons of mass destruction [6, p. 153].

Considering the above, I can agree with the opinion. IBO "Ecology-Law-Human" that ecocide can be qualified according to the following criteria:

Criterion 1. When committing an act, the entire population(s) of at least one endemic species of biota that existed within the phytoclimatic zone or subzone or altitudinal zone within the state completely disappears, or less than 10 % of individuals remain, which is insufficient for its(their) natural recovery, and annual monitoring does not confirm their recovery.

Criterion 2. When committing an act, unique biota groups (associations) that existed within the phytoclimatic zone or subzone or altitudinal belt within the state completely disappear, or no more than 10 % of their distribution area remains and annual monitoring of the species composition of existing cenopopulations does not confirm the restoration of the destroyed groups.

Criterion 3. When committing an act, unique biotopes that existed within the phytoclimatic zone or subzone or altitudinal belt within the state completely disappear, or no more than 10 % of their area remains and annual monitoring of the components of the destroyed biotope does not confirm its restoration.

Criterion 4. When committing the act, valuable biotopes included in the UNESCO World Natural Heritage or in Resolution 4 of the Bern Convention were destroyed or structural elements were destroyed over a large part of their area and annual monitoring of the destroyed biotope components does not confirm their restoration to their original state.

Criterion 5. The act results in the destruction of biotopes from which more than half of the country's population will not receive direct or indirect ecological services.

Criterion 6. The act results in contamination with radionuclides or destruction of a certain landscape, which has caused significant environmental and socio-economic damage and caused the displacement of more than half of the population of the area.

Criterion 7. When committing an act, there is a change in the characteristics of the environment, which can cause negative environmental consequences and cataclysms of a destructive nature” [7].

Some of the above criteria are also observed in modern Ukraine. Thus, after the full-scale military invasion of the Russian Federation against sovereign and independent Ukraine on February 24, 2022, on the grounds of ecocide, according to the data of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, the following consequences were caused: 182,800 m² of soil were contaminated with harmful substances; 23,286 hectares of forest were burned by Russian shells and missiles; more than 6,000,000 farm animals died due to Russian aggression; about 50,000 dolphins died in the Black and Azov Seas; about 500 water treatment facilities were destroyed or damaged. And the commission of such a terrorist act of ecocide as the explosion of the Kakhovka HPP (June 6, 2023) caused the death of all animals in the "Kazkova Dibrova" zoo in Nova Kakhovka.

The first precedent of criminal prosecution for the crime of ecocide committed during the war was the criminal proceedings conducted by the Investigation Department of the Security Service of Ukraine in the Kharkiv region, under the procedural leadership of the Specialized Environmental Prosecutor's Office of the Kharkiv Regional Prosecutor's Office. According to it, on February 13, 2024, suspicion was reported to the commander of the Western Military District of the Russian Federation, Colonel General Zhuravlev O. O., who led the destruction of the Institute, the commander of the 6th Army of the Air Force and Air Defense, Major General Makovetsky O. V., the commander of the 6th General-Military Army, Lieutenant General Yershov V. M., the commander of the 45th High-Power Artillery Brigade, Colonel Pilyukov P. G. and the commander of the 79th Guards Rocket Artillery Novozybkiv Brigade, Colonel Gerashchenko E. Yu., for committing intentional actions with the aim of changing the boundaries of the territory and state border of Ukraine in violation of the order established by the Constitution of Ukraine, which led to grave consequences, in waging an aggressive war, in violation of the laws and customs of war and in committing actions that may cause an ecological catastrophe - ecocide, on the grounds of committing crimes provided for in Part 2 of Article 28, Part 2 of Article 437, Part 1 of Article 438, Article 441, Part 3 of Article 110 of the Criminal Code of Ukraine.

The criminal proceedings show that within six months – from the beginning of March to mid-September 2022 – The National Science Center “Kharkiv Institute of Physics and Technology”, including the nuclear subcritical facility “Neutron Source” and the nuclear materials storage facility, were subjected to 74 attacks by Russian troops.

The attacks were not random – it was a pre-planned operation with the development of a detailed plan for the fire destruction of the city of Kharkiv, including a civilian facility and a critical infrastructure facility – the nuclear subcritical installation "Neutron Source" and a nuclear materials storage facility, which operate on the basis of the Kharkiv Institute of Physics and Technology and are under special protection of both national and international humanitarian legislation.

The expert examination established that the destruction of the building where the installation was located could have led to damage or destruction of the elements of the core,

the release of radioactive particles into the air and caused an environmental disaster. In the worst case scenarios pollution as a result of such an emission, it could spread within a radius of 10 kilometers [8].

Also, during Russia's military operations against Ukraine in 2014–2015, pro-Russian terrorists targeted the Avdiivka Coke Plant (Donetsk region). This resulted in the destroyed infrastructure of the plant posing a significant threat to the release of hazardous chemical compounds into the environment. According to international law, such acts fall under the category of “military ecocide” [2; 9; 10].

As for the registered criminal offenses under Article 441 of the Criminal Code of Ukraine, according to official statistics for 2013–2019, their number increased starting from 2016. Thus, in 2013 – registered – 0 PLN; 2014 – 0 PLN; 2015 – 0 PLN; 2016 – 1 PLN; 2017 – 3 PLN; 2018 – 2 PLN; 2019 – 8 PLN [11, p. 158].

According to the Office of the Prosecutor General of Ukraine, as of October 2023, more than 265 war crimes against the environment and 14 cases of ecocide have been recorded [12].

It should also be noted that there are different points of view of scientists on the events that occurred during this period of time [13]. In particular, ecologists are more inclined to consider the undermining of the Kakhovka hydroelectric power station as ecocide, while legal scholars emphasize the ambiguity of such a qualification, since this situation can be qualified as a war crime “Violation of the laws and customs of war” (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine), or under the combination of articles “Ecocide” (Article 441 of the Criminal Code of Ukraine) and the article “Violation of the laws and customs of war” (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine). The illegal activities of a sugar factory located in the village of Tyotkino, Russian Federation, regarding the discharge, in mid-August 2024, of organic substances into the Seim River, which flows into the Desna River (Ukraine), also require legal qualification. This led to the death of about 40 tons of fish, and the polluted water stretched for two and a half hundred kilometers in Sumy and Chernihiv regions. As a result, it was forbidden to fish, swim, and water livestock. According to ecologists, the environmental damage is estimated at half a billion hryvnias [14]. This indicates the need for further research on this issue.

It should be emphasized that the Russian Federation is violating fundamental principles of international law, the procedure for the settlement of international conflicts and the prohibition of the use of force and respect for state sovereignty. The actions of the Russian Federation cause damage to the natural environment and, therefore, fall under the ENMOD Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Means of Environmental Impact of 1977 [15] and Additional Protocol 1 to the Geneva Conventions for the Protection of War Victims of 1949. Thus, according to Article 55 of the Protocol, the use of military means of impact on the environment is prohibited and provides for the obligation of the state, when conducting military operations, to take care of “protection of the environment from significant, long-term and serious damage”. Also prohibited is the use of appropriate methods or means of warfare intended to cause damage to the environment, as well as the deliberate manipulation of “natural processes – the dynamics, composition or structure of the Earth, including its biological diversity, lithosphere, hydrosphere and atmosphere, or outer space” (Article 2 of

the Convention) with the aim of causing damage to the enemy's armed forces, the civilian population of the enemy state, its cities, industry and agriculture, communication networks or natural resources.

It should be emphasized that the UN has repeatedly drawn attention to this, in particular, Article 194 of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea; Article 3 of the 1992 Convention on Biological Diversity; Article 2 of the 1992 Rio Declaration on Environment and Development, which states that, in accordance with the UN Charter and principle 21 of the 1972 Stockholm Declaration, it is the duty of states to ensure that activities carried out under their jurisdiction or control do not cause damage to the environment of other states or areas beyond national jurisdiction.

However, to date, ecocide has not found its place in international criminal law, that is, it is not recognized as a crime, neither in the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC), nor in other international legal acts.

Taking this into account, it can be noted that although the term "ecocide" has not yet acquired recognized legal regulation at the international legal level and does not have proper use and, thus, does not have legal consolidation, some countries from the post-Soviet space have a definition of ecocide in their criminal laws. These are Georgia, Kazakhstan, Tajikistan, Moldova, Armenia and others, including Ukraine, which have recognized ecocide as a criminally punishable act. The criminal codes criminalize the mass destruction of flora and fauna, as well as causing an ecological disaster.

Also, issues of ecocide are constantly raised in international negotiations around the world. This is due to significant climate changes on the planet and its impact on humans and society. All this stimulates states to modernize their criminal legislation and criminalize the crime of ecocide, in particular, such an intention was expressed by a senator of the Mexican Congress in 2021. He noted that, subject to appropriate amendments to the federal criminal law, Mexico will become the first Latin American country to recognize the crime of ecocide at the national level, and will also support the initiative to include it in the Rome Statute.

As for Ukraine, the state signed the Rome Statute of the ICC on January 20, 2000, and on August 21, 2024, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine on Ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court (Registration No. 0285 of 15.08.2024). On its basis, from 01.01.2025, Ukraine became a state party to this international institution, which gives it the opportunity to apply to the ICC regarding war crimes committed as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, including crimes against the environment and ecocide [9]. This is due to the fact that the Rome Statute contains a provision on war crimes that specifically protects the natural environment – Art. 8 (2) (b) (iv). Along with this, scientists and practitioners propose to make amendments and additions to Art. 8 of the Rome Statute, in particular, to set it out in a slightly different wording, namely to recognize the term "ecocide" as "unlawful or unreasonable acts committed with knowledge, and in connection with this, there is a significant probability of causing serious and widespread or long-term harm to the environment". Definition: "*serious*" is harm that involves adverse changes, disruption or damage to any element of the environment, including a serious impact on human life or natural, cultural or economic resources;

"*unjustified*" – unjustified disregard for harm that would be clearly excessive in relation to the expected social and economic benefits; "*large-scale*" – harm that extends beyond a limited geographical area, crosses state borders, affects entire ecosystems or certain species, a large number of people; "*long-term*" – harm that is irreversible or cannot be compensated for by natural recovery within a reasonable time; "*Environment*" is the Earth, its biosphere, cryosphere, lithosphere, hydrosphere, atmosphere, and outer space.

In the Criminal Code of Ukraine, ecocide is recognized as a criminal offense in Article 441, which states that criminal liability for ecocide arises for: "mass destruction of flora or fauna, poisoning of the atmosphere or water resources, as well as committing other actions that may cause an ecological disaster" [16; 17, p. 79].

The social danger of this criminal offense lies in the fact that the above actions pose a certain threat to the natural environment as the basis for human habitation and existence.

The direct object of the criminal offense is the ecological safety of humanity - such a state of the natural environment, which ensures the prevention of deterioration of the ecological situation and the emergence of danger to the life and health of people (Article 50 of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" dated June 25, 1991 No. 1264-XII).

The subject of a criminal offense is: flora, fauna, atmosphere, water resources. It can also be land, subsoil, other components of the ecosystem and outer space.

Mass destruction of wildlife – actions that caused the death of a large number of wild fauna, the destruction of a population or a certain species of wildlife in a particular area or body of water.

Mass destruction of the plant world is the destruction of the ecosystem of a certain region and is associated with the destruction of plant cover or at least a species or set of species and forms of plant communities.

Poisoning of the atmosphere or water resources is their saturation with a critical mass of substances (chemicals) harmful to humans, animals, or plants that can cause their illness or death (death).

Other actions that can be considered as potentially causing an environmental disaster are actions related to the use of any means of influencing the environment to change – through deliberate control of natural processes – the dynamics, composition or structure of the Earth (lithosphere, hydrosphere, atmosphere and outer space). Such unlawful actions are provided for in Article 2 of the Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Means of Environmental Modification of 18 May 1977.

Based on the provisions of Part 6 of Article 12 and the sanctions of Article 441 of the Criminal Code of Ukraine, ecocide is recognized as a particularly serious crime. But the legislator did not lower the age of criminal responsibility for the commission of ecocide, that is, the subject of the commission of this criminal offense is a natural sane person who has reached the age of 16. Thus, the very norm of the Criminal Code of Ukraine has been violated, which, in our opinion, must be corrected in legislative order.

The subjective side of ecocide consists in the intentional form of guilt (in contrast to crimes against the environment). It is worth noting that direct intent is more characteristic of this criminal offense. Such a criminal offense is considered completed when any of the acts

specified in Art. 441 of the Criminal Code is committed, which could have caused an ecological disaster. This element of the crime has a special structure, which differs: 1) from typical formal elements by the need to practically establish, in addition to the act, the creation by this act in a specific case of a real danger of the occurrence of consequences in the form of an ecological disaster; 2) from typical material elements by the non-requirement of the occurrence of such consequences for the recognition of the crime as completed. Causing consequences in the form of mass destruction of flora or fauna, poisoning of the atmosphere or water resources, which in a specific case did not cause and could not cause an ecological disaster, is qualified as a criminal offense against the environment. For example, pollution of the sea, which caused mass death of objects of flora and fauna or other grave consequences, is qualified under Part 2 of Article 243 of the Criminal Code of Ukraine.

It should also be noted that the wording “was aware of the socially dangerous nature of his act (action or inaction)” (Part 2 of Article 24 of the Criminal Code of Ukraine) means that a person understands not only the factual circumstances relating to the object and the objective side of the composition of this crime, but also its social danger (consequences). A sane person who has reached a certain age, as a rule, is aware of the social danger of his act or inaction. Therefore, it can be emphasized that the provisions of Part 2 of Article 24 of the Criminal Code of Ukraine assume that the subject first realizes the socially dangerous nature of his act, and only then foresees the socially dangerous consequences of his actions (inaction). Foresight “is a mental experience that belongs to the future. It is impossible to foresee the present” [10, pp. 166–167]. Consequences do not exist without the socially dangerous properties of certain actual actions, which means understanding their social harmfulness. Consequences should be understood as a remote change in the external environment, which is related to the impact on physical phenomena (destruction, damage, destruction, etc.).

Action is the immediate change contained in the movement of a certain body, object.

Action – awareness of danger.

Consequences – a prediction of a possible outcome.

It should also be emphasized that the composition of the criminal offense "Ecocide" includes too many evaluative concepts that have not been reflected either in the current Criminal Code of Ukraine or in the legal positions of the Supreme Court of Ukraine. This applies, in particular, to the concepts of "mass destruction of flora or fauna". After all, it is not known at what stage of causing damage, according to the Criminal Code of Ukraine, flora or fauna can be considered destroyed. Also, no quantitative criterion is reflected that would constitute the mass of such destruction. This also applies to the concepts of "poisoning of the atmosphere or water resources".

The draft of the new Criminal Code of Ukraine (as of December 25, 2024) includes Section 11.5 Crimes against international security, which provides for Article 11.5.6 "Ecocide". "A person who, with the aim of causing long-term and large-scale damage, has used any means to change the dynamics, composition or structure of the environment, including the biosphere, lithosphere, hydrosphere and atmosphere, or to change outer space, has committed a crime of the 5th degree" [18]. Thus, it can be emphasized that, according to scientists and

practitioners, "ecocide" is included in the crimes of the Criminal Code of Ukraine. In view of this, it is necessary to continue to study all its features not only within the framework of national legislation, but also by studying the experience of other states and international regulatory legal acts and agreements.

The current situation in Ukraine regarding ecocide requires prioritizing such cases in accordance with the document of the ICC Prosecutor's Office – Policy on Selection and Prioritization of Cases from 2017. At the same time, as M. Ya. Vashchyshyna notes, with which one cannot but agree, today "the existing organizational and institutional forms of international cooperation are unable to respond promptly and effectively to environmental threats from the military aggression of the Russian Federation" [19]. An example of this can be the ineffective activities of the IAEA in 2022–2024 after the start of Russia's war against Ukraine and the occupation of the Chernobyl and Zaporizhzhia nuclear power plants by the Russian Federation military [20].

However, it is necessary to take into account the fact that the Russian Federation has not ratified the Rome Statute and an attempt to prosecute it for the crime of aggression (ecocide) in the International Criminal Court is a difficult or even impossible task. A Special Tribunal is needed to try the perpetrators of this crime. This new organization should recognize ecocide as one of the main crimes committed by the Russian Federation in Ukraine, as well as by other states around the world.

Conclusions.

1. It should be noted that criminal law must protect the foundation for our healthy, safe future – the environment, otherwise we will continue to degrade the natural environment and a healthy lifestyle.

2. At the national and international levels, the necessary legal and systemic management mechanisms should be introduced to prevent and combat ecocide, environmental accidents and mass destruction of the environment. To this end, coordinate the efforts of states and public organizations. This will contribute to the awareness of aggressive states, businesses, and corrupt officials that ecocide is a serious crime for which criminal liability is provided.

LIST OF SOURCES USED

1. Monuments Russian Law / Sub. ed. WITH. IN. Yushkova Issue 1: Monuments of law of the Kyiv state. 10th–12th centuries Const. AND. AND. Zimin Gosyurizdat 1952. 286 p.
2. Brady LM The Invention of Ecocide; Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think about the Environment by David Zierler (review). *Journal of Cold War Studies*, 16 (1). P. 224–226.
3. Military ecocide (ecological weapon) // teaching-method. manual / compiled by O. G. Lanovenko, O. O. Ostapishyna Kherson. PP Vyshemyrskyi V. S. 2013. P. 38–39.
4. Convention on the Prohibition of Military or Any Hostile Use of Environmental Effects. May 18, 1977 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text
5. Butkevych O. V. Ecocide. Ukrainian Diplomatic Encyclopedia: In 2 vols. / Editors : L. V. Hubersky (head) and others. K. : Knowledge of Ukraine. 2004. Vol. 1. 760 p. ISBN 966-316-039-X

6. Zhukorska Ya. M., Dranchuk L. M. International crimes: legal nature and problems of classification. *Law and Society*. 2016. No. 3 (2). Pp. 149–154.
7. Ecology: probable criteria and examples of their application in practice. URL : <https://epl.org.ua/announces/ekotsyd-jmovirni-kryteriyi-ta-pryklady-yih-zastosuvannya-na-praktytsi/> . 24.01.2025
8. First suspicion of ecocide as a war crime. Voice of Ukraine February 17, 2024 URL : <http://www.golos.com.ua/article/376950> . 24.01.2025
9. Veresha R. V., Kuchynska O. P., Kovtun O. M. Ecocide in national and international law: modern challenges and prospects of regulatory regulation. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. Series LAW. 2023. Issue 78: part 2. pp. 152–159.
10. Veresha R. V. Guilt in criminal law: educational and methodological dimension : Textbook. Kyiv : Atika, 2006. 408 p.
11. Criminal law regulation in Ukraine: realities and prospects (analytical material) / M. V. Vyunik, M. V. Karchevsky, O. D. Arlanova ; emphasis. Yu. V. Baulin. Kharkiv : Pravo, 2020. 212 p.
12. Office of the Attorney General. URL : <https://www.facebook.com/pgo.gov.ua/posts/pfbid0PY3ArFPX8SJUxqRBFwLUrBrxxbm1WWk9ZQdNGDydSaHcJ4Ftcfixfrja7szhhCndl>. 24.01.25
13. Discussion of ecocide criteria: collaboration between EPL and ELAW. URL : <https://epl.org.ua/announces/obgovorennya-kryteriyiv-ekotsydu-spivpratsya-epl-ta-elaw/>. 24.01.2025
14. Russia committed ecocide on the Seim and Desna rivers: what will this catastrophe lead to? URL : <https://tsn.ua/exclusive/rosiyani-vlashtuvali-ekocid-na-richrah-Seym-ta-Desna-chim-obernetsya-sya-katastrofa-2732820.html>
15. STOP ECOCIDE FOUNDATION. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary fnd code text. June 2021.
16. Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine / D. S. Azarov, V. K. Hryshchuk, A. V. Savchenko et al. ; ed. by O. M. Dzhuzha, A. V. Savchenko, V. V. Cherneya. 2nd ed., revised and supplemented. Kyiv : Yuryнком Inter, 2018. 1104 p.
17. Ecological crime. Dictionary-reference book on ecology: teaching-methodical. manual / compiled by O. G. Lanovenko, O. O. Ostapishyna. Kherson. Publishing house Vyshemyrskyi V. S. 2013. P. 79.
18. Text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-KK-25-02-2024.pdf>
19. Vashchyshyna M. Ya. International legal instruments for protecting the environment of Ukraine from military aggression of the Russian Federation. DOI : <https://doi.org/10.36059/978-397-298-5-3>
20. Nikitin Yu., Nikitina I. War as a Means of Political Crime and National Security Threat : Psychological and Criminology Aspects. *PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW* / Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 2023. Volume 3, no. 1. P. 230–238.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Памятники Русского права / под. ред. С. В. Юшкова. Вип. 1 : Памятники права Киевского государства. X–XII вв. / сост. А. А. Зимин. Госюриздат, 1952. 286 с.
2. Brady L. M. The Invention of Ecocide; Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think about the Environment by David Zierler (review). *Journal of Cold War Studies*, 16 (1). P. 224–226.
3. Військовий екоцид (екологічна зброя) : навч.-метод. посіб. / укладач О. Г. Лановенко, О. О. Остапшина. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. С. 38–39.
4. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. Від 18 травня 1977 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text
5. Буткевич О. В. Екоцид. Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с. ISBN 966-316-039-X
6. Жукорська Я. М., Дранчук Л. М. Міжнародні злочини: правова природа та проблеми класифікації. *Право і суспільство*. 2016. № 3 (2). С. 149–154.
7. Екологія: ймовірні критерії та приклади їхнього застосування на практиці. URL : <https://epl.org.ua/announces/ekotsyd-jmovirni-kryteriyi-ta-pryklady-yih-zastosuvannya-na-praktytsi/>. 24.01.2025
8. Перша підозра у вчиненні екоциду як воєнного злочину / Голос України. 17 лютого 2024 р. URL : <http://www.golos.com.ua/article/376950> . 24.01.2025
9. Вереша Р. В., Кучинська О. П., Ковтун О. М. Екоцид у національному та міжнародному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2023. Випуск 78, ч. 2. С. 152–159.
10. Вереша Р. В. Вина у кримінальному праві: навчально-методичний вимір : навчальний посібник. К. : Атіка, 2006. 408 с.
11. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичний матеріал) / М. В. В'юник, М. В. Карчевський, О. Д. Арланова ; упор. Ю. В. Баулін. Харків : Право, 2020. 212 с.
12. Офіс Генерального прокурора. URL : <https://www.facebook.com/pgo.gov.ua/posts/pfbid0PY3ArFPX8SJUxqRBFwLUrBrxxbm1WWk9ZQdNGDydSaHcJ4Ftcfixfrja7szhCndI>. 24.01.2025
13. Обговорення критеріїв екоциду: співпраця ЕПЛ та ELAW. URL : <https://epl.org.ua/announces/obgovorennya-kryteriyiv-ekotsydu-spivpratsya-epl-ta-elaw/> . 24.01.2025
14. Росія влаштувала екоцид на річках Сейм та Десна: чим обернеться ця катастрофа. URL : <https://tsn.ua/exclusive/rosiyani-vlashtuvali-ekocid-na-richrah-Seym-ta-Desna-chim-obernetsya-sya-katastrofa-2732820.html>
15. STOP ECOCIDE FOUNDATION. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary fnd code text. June 2021.

16. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : Юринком Інтер, 2018. 1104 с.

17. Екологічний злочин. Словник-довідник з екології : навч.-метод. посіб. / укладач О. Г. Лановенко, О. О. Остапшина. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. С. 79.

18. Текст проєкту нового КК України. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-KK-25-02-2024.pdf>

19. Ващишина М. Я. Міжнародно-правові інструменти захисту довкілля України від воєнної агресії РФ. DOI : <https://doi.org/10.36059/978-397-298-5-3>

20. Nikitin Yu., Nikitina I. War as a Means of Political Crime and National Security Threat: Psychological and Criminology Aspects. *PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW* / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2023. Volume 3, no 1. С. 230–238.

Ю. В. Нікітін, Д. Ю. Нікітін. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЦИД: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

У статті проаналізована кримінально-правова відповідальність за екоцид у національному та міжнародному вимірі на основі існуючого розмаїття думок у юридичній літературі, міжнародних документах, резолюціях ООН та національному законодавстві. Зазначається, що в сучасній правовій доктрині термін «екоцид» та його основоположні ознаки набувають узагальненого визначення та підпадають під факти негативного цілеспрямованого впливу на природне середовище (біосферу, літосферу та атмосферу Землі), а це спричинить небезпеку для існування людини та суспільства загалом світі. Одним із важливих питань у таких діях є криміналізації протиправних діянь які належать до екоциду. У зв'язку з цим запропоновано ряд критеріїв які відповідають екоциду. Проведено розмежування понять «екоцид» та «біоцид». Аргументація цього ґрунтується на аналізі кримінальних правопорушень за ст. 441 КК України за останнє десятиліття. Акцентовано увагу на необхідності співпраці із міжнародними інституціями і, зокрема, ООН, Римським статуттом Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо визначення «екоцид» та притягнення винних до кримінальної відповідальності за цей злочин. Оновлення національного законодавства щодо ст. 441 КК України пропонується здійснювати також з урахуванням досвіду країн пострадянського простору, зокрема Грузії, Казахстану, Таджикистану, Вірменії, Молдови тощо. Прийняття міжнародних нормативно-правових актів у рамках дослідження злочину «екоцид» сприятиме уніфікації цього поняття та кримінально-правової характеристики. З урахуванням усього аспекту досліджуваної проблематики дано кримінально-правову характеристику ст. 441 КК України.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що кримінальний закон має захищати основу для нашого здорового, безпечного майбутнього – довкілля, інакше ми і далі будемо погіршувати природне середовище та здоровий спосіб життя. На національному і міжнародному рівнях потрібно запровадити необхідні правові та системні управлінські механізми для запобігання і протидії екоциду, екологічним аваріям та масового знищення

довкілля. З цією метою скоординувати зусилля держав та громадських організацій. Це сприятиме усвідомлення агресивними державами, бізнесом, корумпованими чиновниками, що екоцид є тяжким злочином, за який передбачена кримінальна відповідальність.

Ключові слова: історія виникнення і формування поняття «екоцид», «біоцид», кримінально-правова характеристика, міжнародні угоди, конвенції ООН.

Стаття надійшла до редколегії 12 березня 2025 року

УДК 343.98:343.3/7

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.175-182

О. В. Сіренко,*канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права та процесу,**Державний податковий університет**e-mail: natali.lugina7@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-6005-2943;****Ю. О. Білінська,***здобувач вищої освіти,**Державний податковий університет**e-mail: yulia26bilinska@gmail.com***ORCID ID 0009-0008-3126-9834;****Ю. О. Добровольська,***здобувач вищої освіти,**Державний податковий університет**e-mail: misuchenko14@gmail.com***ORCID ID 0009-0007-9525-508X**

ПРОБЛЕМАТИКА ПРИТЯГНЕННЯ БЛОГЕРІВ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена всебічному з'ясуванню проблем правової відповідальності блогерів у сучасному інформаційному просторі. У межах дослідження передбачено проаналізувати чинну нормативно-правову базу України та окремих зарубіжних країн щодо регулювання блогерської діяльності та механізмів притягнення блогерів до юридичної відповідальності.

Особлива увага приділяється виявленню існуючих прогалів та колізій у правовому полі, що створюють труднощі в практичній площині. За результатами аналізу стаття має на меті запропонувати конкретні способи вдосконалення правового регулювання блогерської діяльності, що дасть змогу забезпечити баланс між свободою слова, правами громадян та необхідністю юридичної відповідальності за порушення закону в медіапросторі.

Сучасний розвиток цифрових технологій спричинив активне поширення блогерства як явища, що значною мірою впливає на суспільство. Разом із зростанням популярності блогерів постає питання їхньої юридичної відповідальності за контент, що вони створюють та поширюють. У статті досліджуються основні правові аспекти відповідальності блогерів за наклеп, розпалювання ворожнечі, порушення авторських прав та поширення неправдивої інформації. Аналізується чинне законодавство України та міжнародний досвід у сфері регулювання діяльності блогерів. Визначаються ключові проблеми правозастосування, зокрема відсутність чіткої правової дефініції «блогер» та складнощі в доведенні провини.

З метою покращення ситуації пропонується розробити чітке правове визначення «блогера», яке дасть змогу правовим органам ефективніше притягати до відповідальності осіб, що поширюють інформацію через інтернет-платформи. Крім того, важливим є вдосконалення існуючих норм законодавства щодо відповідальності за поширення неправдивої інформації, клевету та мови ворожнечі, а також створення механізмів для врегулювання діяльності блогерів на міжнародних платформах. Усі ці заходи допоможуть забезпечити належний баланс між свободою слова та необхідністю правової відповідальності за порушення закону в медіапросторі.

Ключові слова: блогер, юридична відповідальність, правопорушення, соціальні мережі, законодавство.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та соціальних мереж зумовив появу нового соціального феномена – блогерства. Блогери сьогодні стали впливовими медіа-акторами, здатними формувати громадську думку, впливати на політичні процеси та соціальні настрої. Популярність блогерів зростає, а разом з цим зростає і кількість випадків порушення ними чинного законодавства – від поширення неправдивої інформації, клевету та мови ворожнечі до порушень авторських прав і маніпуляцій громадською думкою [7, с. 173].

Особливість цієї проблематики полягає в тому, що законодавство багатьох країн, зокрема й України, не встигає адаптуватися до нових викликів, пов'язаних з блогерською діяльністю. Відсутність чіткої правової дефініції «блогер» створює правову невизначеність, яка ускладнює процес притягнення блогерів до юридичної відповідальності за протиправні дії.

Актуальність проблеми зумовлена не лише юридичним, а й соціальним та етичним контекстом. Блогери часто мають значну аудиторію та вплив, тому їхня діяльність повинна відповідати певним правовим та моральним стандартам. Водночас свобода слова та вільне висловлення думок залишаються базовими демократичними цінностями, які потребують захисту.

Вирішення зазначених проблем потребує розробки та впровадження ефективних правових механізмів регулювання діяльності блогерів, що дасть змогу забезпечити баланс між свободою слова та юридичною відповідальністю за завдану шкоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти блогерської діяльності вже стали предметом дослідження в наукових працях українських та зарубіжних вчених. Увага дослідників зосереджена переважно на соціальній природі блогосфери, її впливі на формування громадської думки, питаннях етики, інформаційної безпеки та маніпулятивних технологій у медіа. Значний науковий внесок зробили І. Артамонова, Л. Мальцев, Р. Крохмальний, О. Горошко, С. Демченко, А. Досенко, О. Карпенко, В. Різун, І. Тонкіх, О. Чекишев, Л. Ярошенко та інші.

Проблематика правового регулювання діяльності блогерів є відносно новою для української науки. Дослідження в цьому напрямі здійснюють Р. Еннан, В. Лисенко, Г. Красноступ, Я. Нечипорук.

Варто зазначити, що в Україні діяльність блогерів не врегульована окремим законодавчим актом. На практиці до блогерів застосовуються загальні норми Цивільного кодексу України, Закону України «Про інформацію» [11], «Про захист персональних даних» [10], «Про авторське право і суміжні права» [9]. Це створює правову невизначеність та складнощі у процесі притягнення блогерів до відповідальності.

Світовий досвід у цій сфері є досить різноманітним. У Франції та Німеччині блогери прирівнюються до журналістів у питаннях відповідальності за поширення інформації. У США регулювання діяльності блогерів базується на принципі свободи слова згідно з Першою поправкою до Конституції, проте існує жорстка відповідальність за дифамацію та поширення неправдивої інформації [4, с. 82].

Попри наявні наукові напрацювання та окремі спроби врегулювання цієї сфери, питання юридичної відповідальності блогерів залишається недостатньо дослідженим. Особливо актуальними є проблеми правової невизначеності статусу блогера, відсутності чітких критеріїв притягнення до відповідальності та пошуку балансу між свободою слова і захистом прав людини в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій.

Невирішені раніше проблеми. Попри наявні наукові дослідження та судову практику, ряд ключових питань, пов'язаних із юридичною відповідальністю блогерів, залишається невирішеною. Передусім варто зазначити відсутність у чинному законодавстві України чіткої правової дефініції поняття «блогер». Це ускладнює як правове регулювання їхньої діяльності, так і процес визначення суб'єкта відповідальності в конкретних справах.

Однією з проблем є складність у доведенні причинно-наслідкового зв'язку між діями блогера (зокрема, поширенням певної інформації) та заподіяною шкодою. Особливо гостро це питання постає в справах, де йдеться про репутаційні втрати чи маніпулятивний вплив на громадську думку, що має опосередкований характер [2, с. 136].

Недосконалість існуючих механізмів притягнення блогерів до відповідальності також є серйозною перешкодою на шляху ефективного правового врегулювання блогосфери. Суди часто змушені застосовувати загальні норми цивільного, кримінального чи адміністративного законодавства, які не враховують специфіки діяльності блогерів та особливостей цифрового простору.

Крім того, на сьогодні відсутній єдиний правовий підхід до регулювання діяльності блогерів на різних інтернет-платформах. Соціальні мережі, відеохостинги та стрімінгові сервіси мають власні правила, які не завжди узгоджуються із законодавством та залишають користувачам простір для зловживань [8, с. 243]. Це створює правовий вакуум, який потребує комплексного врегулювання як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Метою статті є всебічне з'ясування проблем правової відповідальності блогерів у сучасному інформаційному просторі. У межах дослідження передбачено проаналізувати чинну нормативно-правову базу України та окремих зарубіжних країн щодо регулювання блогерської діяльності та механізмів притягнення блогерів до юридичної відповідальності.

Особлива увага приділяється виявленню існуючих прогалин та колізій у правовому полі, що створюють труднощі в практичній площині. За результатами аналізу стаття має на меті запропонувати конкретні методи вдосконалення правового регулювання блогерської діяльності, що дасть змогу забезпечити баланс між свободою слова, правами громадян та необхідністю юридичної відповідальності за порушення закону в медіапросторі.

Сиренко О. В., Білінська Ю. О., Добровольська Ю. О.

Проблематика притягнення блогерів до юридичної відповідальності

Виклад основного матеріалу. Однією з ключових проблем у сфері правової відповідальності блогерів є відсутність чіткого визначення їхнього юридичного статусу в законодавстві України. На сьогодні блогери офіційно не прирівнюються до журналістів, хоча виконують схожі функції – поширюють інформацію, впливають на громадську думку, формують суспільний дискурс. Журналістська діяльність регулюється Законами України «Про інформацію» [11], «Про телебачення і радіомовлення» [12] та іншими актами, які визначають права й обов'язки журналістів, а також передбачають спеціальні механізми захисту й відповідальності.

Водночас блогери залишаються поза межами цього правового поля, що створює дисбаланс: за поширення фейків чи наклепу журналіст несе відповідальність, тоді як блогер – ні. Це піднімає питання щодо потреби або прирівнювати блогерів до журналістів, або створити окрему правову категорію для регулювання їхньої діяльності [6, с. 132].

З розвитком блогосфери зростає й кількість правопорушень, які допускають блогери у своїй діяльності. Найпоширенішими є поширення недостовірної інформації та наклеп. Часто блогери, не перевіривши фактів, розмішують публікації, які шкодять репутації людей чи компаній. Це призводить до цивільно-правової відповідальності, оскільки підриває ділову репутацію, гідність та честь постраждалих осіб.

Поширеною є також проблема кібербулінгу, цькування та приниження в блогах чи коментарях. Блогери нерідко стають ініціаторами або учасниками кампаній з дискредитації окремих осіб чи груп, що створює небезпечні прецеденти психологічного та емоційного тиску, особливо на дітей та підлітків [3, с. 112].

Окремо варто виділити використання мови ворожнечі, розпалювання національної, расової чи іншої ворожнечі. Такі правопорушення можуть містити ознаки кримінальних злочинів. Крім того, блогери часто порушують авторські права, використовуючи захищені об'єкти інтелектуальної власності – музику, відео, зображення – без дозволу правовласників, що передбачає як адміністративну, так і кримінальну відповідальність.

У світовій практиці існують різні підходи до регулювання блогерської діяльності. Наприклад, у Франції та Німеччині блогери фактично прирівнюються до журналістів і несуть відповідальність за поширення неправдивої інформації або розпалювання ворожнечі. У США блогери мають захист свободи слова відповідно до Першої поправки Конституції, однак також можуть відповідати за дифамацію [1, с. 60].

Велику роль у блогерській відповідальності відіграють соціальні мережі та онлайн-платформи – YouTube, Instagram, TikTok, Facebook та інші. Ці платформи мають власні правила спільноти, які регулюють поведінку користувачів та контент. За порушення правил блогер може бути заблокований, позбавлений монетизації або видалений з платформи [4, с. 81].

Проте платформи не завжди ефективно співпрацюють з національними органами влади, а їх внутрішні правила не завжди узгоджуються із законодавством країни перебування блогера. Така ситуація створює прогалини в механізмах захисту постраждалих осіб, які не можуть ефективно відновити свої права через відсутність юрисдикції над цифровими гігантами.

На сьогодні найчастіше до блогерів застосовуються цивільно-правові та адміністративні санкції. Це можуть бути штрафи за поширення фейкової інформації, відшкодування моральної шкоди за наклеп чи образи, зобов'язання спростувати недостовірну інформацію.

У деяких випадках можливе блокування контенту або цілих акаунтів на підставі рішень суду або адміністрацією соцмереж. За тяжкі правопорушення блогери можуть нести й кримінальну відповідальність – зокрема, за розпалювання ворожнечі, заклики до насильства чи участь у шахрайських схемах [7, с. 173].

У міжнародній практиці використовуються такі інструменти впливу, як великі штрафи, обов'язкове видалення контенту, тривале блокування акаунтів або навіть тюремне ув'язнення у випадках серйозних правопорушень [5].

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити кілька важливих висновків щодо проблематики юридичної відповідальності блогерів. Виявлено, що однією з основних проблем є відсутність чіткої правової дефініції поняття «блогер», що створює правову невизначеність та ускладнює процес притягнення їх до відповідальності за порушення законодавства. Незважаючи на існуючі норми цивільного, кримінального та адміністративного права, блогери часто залишаються поза межами спеціального правового регулювання, що призводить до правових прогалин у сфері їхнього контролю та відповідальності.

Складність у доведенні причинно-наслідкового зв'язку між діями блогера і заподіяною шкодою, особливо в контексті репутаційних втрат та маніпуляцій громадською думкою, також є важливою проблемою. Це ускладнює ефективне застосування відповідних санкцій і вирішення спорів між блогерами та потерпілими. Крім того, існує необхідність удосконалення механізмів співпраці між національними органами влади та онлайн-платформами, оскільки сьогодні існують значні прогалини у правовому забезпеченні цієї взаємодії, що перешкоджає адекватному реагуванню на правопорушення в цифровому просторі.

З метою покращення ситуації пропонується розробити чітке правове визначення «блогера», яке дасть змогу правовим органам ефективніше притягати до відповідальності осіб, що поширюють інформацію через інтернет-платформи. Крім того, важливим є вдосконалення існуючих норм законодавства щодо відповідальності за поширення неправдивої інформації, наклепу та мови ворожнечі, а також створення механізмів для врегулювання діяльності блогерів на міжнародних платформах. Усі ці заходи допоможуть забезпечити належний баланс між свободою слова та необхідністю правової відповідальності за порушення закону в медіапросторі.

Подальші дослідження повинні зосереджуватися на розробці міжнародних стандартів для регулювання блогерської діяльності та вивченні ефективності існуючих правових норм. Особливо важливим є дослідження впливу блогерів на формування громадської думки та політичні процеси, а також аналіз практик саморегулювання в блогерській сфері. Впровадження ефективних механізмів правового регулювання діяльності блогерів дасть змогу не лише захистити права громадян, а й забезпечити стабільний розвиток цифрового простору в межах законодавчого поля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Йона О. О., Казакова Н. Ф. Світові тенденції боротьби з кіберзлочинністю. *Вісник східноукраїнського нац. ун-ту ім. Володимира Даля*. 2013. № 15 (264), ч. 1. С. 59–61.
2. Карпенко О. І. Блогер як медіаособа. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Право. 2016. Вип. 22. С. 135–137.
3. Крічук Т. Кібербулінг: що треба знати. *Безпека життєдіяльності*. 2021. № 4. С. 12–13.
4. Лисенко В. В. Блог як складова сучасного інформаційного простору. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6, том 3. С. 80–84.
5. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; за науковою редакцією В. В. Різуна. Київ : Центр вільної преси, 2012. 352 с.
6. Михайлова О. Блогосфера як інструмент соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 4–5 (72–73). С. 130–141.
7. Нечипорук Я. В. Правовий статус блогера. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 9/2022. С. 172–176. URL : http://lsej.org.ua/9_2022/41.pdf (дата звернення: 21.03.2025).
8. Перчишин М. Поліфункційність блогів у сучасному інформаційному суспільстві. *Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність* : зб. тез доп. Міжнар. наук. конф., 30 листопада 2020 р. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. С. 242–245.
9. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
10. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
11. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
12. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 року № 3759-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 10. Ст. 43. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

REFERENCE

1. Yona O. O., Kazakova N. F. World trends in the fight against cybercrime. *Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*. 2013. No. 15 (264), part 1. P. 59–61.
2. Karpenko O. I. Blogger as a media person. *Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University*. Series: Law. 2016. Issue 22. P. 135–137.
3. Krichuk T. Cyberbullying: what you need to know. *Life safety*. 2021. No. 4. P. 12–13.

4. Lysenko V. V. Blog as a component of the modern information space. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. 2018. Issue 6. Volume 3. P. 80–84.
5. Media education and media literacy : a textbook / ed.-ed. V. F. Ivanov, O. V. Volosheniuk ; scientifically edited by V. V. Rizun. Kyiv : Center for Free Press, 2012. 352 p.
6. Mykhaylova O. Blogosphere as a tool for sociocultural transformations in modern Ukraine. *Scientific notes of the I. F. Kuras Institute of Information and Communication Technology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Issue 4–5 (72–73). P. 130–141.
7. Nechyporuk Ya. V. Legal status of a blogger. *Legal electronic scientific journal*. 2022. No. 9/2022. P. 172–176. URL : http://lsej.org.ua/9_2022/41.pdf (access date: 03/21/2025).
8. Perchyshyn M. Multifunctionality of blogs in the modern information society. *Socio-humanitarian research and innovative educational activities* : collection of abstracts of the supplementary international scientific conference, November 30, 2020. Ternopil : ZUNU, 2020. Pp. 242–245.
9. On copyright and related rights : Law of Ukraine of December 23, 1993 No. 3792-XII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1994. No. 13. Art. 64. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (access date: 03/21/2025).
10. On the Protection of Personal Data : Law of Ukraine dated June 1, 2010 No. 2297-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2010. No. 34. Art. 481. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (date of access: 03/21/2025).
11. On Information: Law of Ukraine dated October 2, 1992 No. 2657-XII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1992. No. 48. Art. 650. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (date of access: 03/21/2025).
12. On Television and Radio Broadcasting : Law of Ukraine dated December 21, 1993 No. 3759-XII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1994. No. 10. Art. 43. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text> (access date: 21.03.2025).

O. V. Sirenko, Y. O. Bilinska, Y. O. Dobrovolska. THE PROBLEM OF BLOGGERS' LEGAL LIABILITY

The article is devoted to a comprehensive clarification of the problems of legal liability of bloggers in the modern information space. The study provides for an analysis of the current regulatory framework of Ukraine and certain foreign countries regarding the regulation of blogging activities and mechanisms for holding bloggers legally liable.

Special attention is paid to identifying existing gaps and conflicts in the legal field that create difficulties in the practical sphere. Based on the results of the analysis, the article aims to propose specific ways to improve the legal regulation of blogging activities, which will ensure a balance between freedom of speech, citizens' rights and the need for legal liability for violations of the law in the media space.

The modern development of digital technologies has led to the active spread of blogging as a phenomenon that significantly affects society. Along with the growth of bloggers' popularity, the question of their legal liability for the content they create and distribute arises. The article examines the main legal aspects of bloggers' liability for defamation, incitement to hatred, copyright infringement, and dissemination of false information. The current legislation of

Ukraine and international experience in the field of regulating bloggers' activities are analyzed. Key problems of law enforcement are identified, in particular, the lack of a clear legal definition of "blogger" and the difficulties in proving guilt.

In order to improve the situation, it is proposed to develop a clear legal definition of "blogger", which will allow legal authorities to more effectively hold accountable persons who disseminate information through Internet platforms. In addition, it is important to improve existing legal norms on liability for the dissemination of false information, defamation, and hate speech, as well as to create mechanisms for regulating the activities of bloggers on international platforms. All these measures will help to ensure the proper balance between freedom of speech and the need for legal liability for violations of the law in the media space.

Keywords: *blogger, legal liability, offenses, social networks, legislation.*

Стаття надійшла до редколегії 3 квітня 2025 року

УДК 343.35:343.9:336.143

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.183-193

Н. А. Сперкач,*канд. юрид. наук,**доцент кафедри кримінального права та процесу,**Державний податковий університет**e-mail: natali.sperkach@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-6579-126X;****С. М. Михалевич,***здобувачка вищої освіти,**Державний податковий університет**e-mail: sofia.mykhalevych@gmail.com***ORCID ID 0009-0007-8864-4431**

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯМ ЩОДО ДЕРЖАВНИХ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ТА ЇХНЬОГО НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ

Стаття спрямована на дослідження сутності поняття «зловживання державними коштами», аналізу кримінально-правових норм, що регулюють відповідальність за розкрадання, нецільове використання та інші форми незаконного заволодіння бюджетними ресурсами, а також визначення напрямів удосконалення кримінально-правових норм з метою посилення боротьби з кримінальними правопорушеннями у сфері використання державних коштів.

Криміналізація такого діяння насамперед обумовлена гострою суспільно-політичною проблемою, що зазнала особливих масштабів після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Особливу хвилю негативу та обурення зазнали такі діяння тоді, коли почали виявляти факти незаконного привласнення гуманітарної допомоги у значних розмірах та її використання не за призначенням та з метою отримання прибутку.

В умовах воєнного стану особливої цинічності й зухвалості набуває проблема зловживання державними бюджетними коштами та їх нецільове використання. Важливо не тільки карати винних, а й створити систему для запобігання подібним зловживанням у майбутньому.

У зв'язку з цим питання кримінально-правового аналізу кримінальних правопорушень у фіскальній сфері, пов'язаних із зловживанням державними бюджетними коштами, набуває особливої актуальності. Потрібно дослідити існуючі проблеми правового регулювання в цій сфері, виявити найбільш поширені схеми та механізми вчинення таких кримінальних правопорушень, розробити ефективні механізми запобігання та протидії цим зловживанням.

Саме цим питанням і присвячена ця стаття, в якій буде здійснено кримінально-правовий аналіз зловживань коштами державного бюджету України, досліджено правові аспекти фіскальної політики, їхній вплив на економічну безпеку, стабільність і розвиток країни та оцінено ефективність чинного кримінального законодавства у сфері запобігання і покарання за ці кримінальні правопорушення. Закцентуємо увагу на потребі в комплексному підході до вирішення цієї проблеми, зокрема посилення контролю за використанням бюджетних коштів, підвищення професіоналізму державних службовців, залучення громадськості до контролю та міжнародне співробітництво.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у фіскальній сфері, зловживання бюджетними коштами, нецільове використання бюджетних коштів, корупція, кримінально-правова відповідальність.

Постановка проблеми. В умовах складної економічної та політичної ситуації в Україні серйозною проблемою є значні масштаби зловживання коштами державного бюджету та їх нецільового використання. Це негативно впливає на економічну стабільність, соціальну справедливість та ефективність використання державних ресурсів. Особливою гостроти набувають питання у сфері фіскальної політики, що становлять неабияку загрозу економічній безпеці нашої держави з огляду на постійний дефіцит бюджету та необхідність забезпечення прозорості державних фінансових операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окрему увагу щодо кримінальної відповідальності за правопорушення у бюджетній сфері приділяли О. Васильчишин, О. М. Олійник, В. М. Руфанова, Р. Л. Степанюк, Н. А. Остап'юк, В. А. Нечитайло, Р. І. Сибірна та інші. Проте потребує комплексного наукового дослідження саме питання щодо притягнення до відповідальності за зловживання державними бюджетними коштами.

Мета дослідження. Провести комплексний кримінально-правовий аналіз зловживання коштами державного бюджету України, дослідивши кримінально-правові аспекти зловживання коштами державного бюджету, їх вплив на економічну безпеку та стабільність країни. Виявити основні види кримінальних правопорушень у фіскальній сфері, зокрема нецільове використання бюджетних коштів, та оцінити ефективність чинного кримінального законодавства у сфері запобігання та покарання за ці кримінальні правопорушення, запропонувавши методи його вдосконалення для забезпечення відповідальності у сфері управління державними ресурсами.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні, коли Україна перебуває на складному етапі трансформації та боротьби за економічну стабільність, питання ефективного, прозорого та підзвітнього використання державних ресурсів, що забезпечить стійкість фінансової системи, зменшення корупційних ризиків та посилення довіри громадян до державних інститутів набуває особливої актуальності. Серед найгостріших питань, що спричиняють загрозу фінансовій безпеці країни та гальмують її сталий розвиток, є зловживання коштами державного бюджету України, їх нецільове використання та відсутність справедливого покарання за вчинення такого виду правопорушення.

Аналіз світового досвіду свідчить про те, що ефективність функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки, а також забезпечення соціально-економічної безпеки

держави значною мірою залежить від активної фіскальної політики. Фіскальна політика як інструмент державного регулювання передбачає використання різноманітних заходів, спрямованих на досягнення макроекономічної стабільності та збалансованості. Науковці надають визначення фіскальній політиці як сукупності фінансових заходів держави щодо формування величини і структури державних витрат, трансфертних виплат і системи оподаткування [2].

Н. І. Гончаренко, Р. М. Доля, Д. В. Сурін вважають, що фіскальна політика спрямована на стимулювання національної економіки і є комплексом заходів, за допомогою яких держава впливає на економіку, регулюючи структуру доходів і видатків. Це досягається через корегування видів та ставок податків, зборів та інших обов'язкових платежів, що надходять до бюджету й державних позабюджетних фондів. Крім того, держава визначає обсяги та структуру витрат на утримання, виплати, дотації, трансферти та субсидії на всіх рівнях управління. Цілеспрямована фіскальна політика сприяє підвищенню ефективності національної економіки та стимулює її зростання в умовах глобальної економічної інтеграції [3, с. 91].

Складність фіскальної політики полягає в її всеосяжному характері, адже вона впливає на всі економічні відносини. Цей вид політики відіграє вирішальну роль у забезпеченні фінансової безпеки країни, а отже, і її національної економічної безпеки, у боротьбі з тіньовою економікою та забезпеченні конкурентоспроможності [18, с. 5].

Проте саме через свій масштаб і значення фіскальна політика є об'єктом зловживань та вчинення кримінальних правопорушень. Кримінально-правовий аспект у цій галузі є надзвичайно важливим, адже зловживання бюджетними коштами, нецільове використання коштів державного бюджету, корупційна складова та загалом вчинення фінансових правопорушень ставлять під сумнів ефективність фіскальної політики та підривають економічну стабільність країни.

А відповідно до статті 17 Конституції України «забезпечення економічної безпеки країни є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу» [9].

Масштаби зловживання коштами державного бюджету чи їх нецільового використання колосальні: щороку мільярди гривень, призначені для забезпечення потреб громадян, розвитку інфраструктури, освіти, медицини та інших життєво важливих сфер, опиняються в тіні, стаючи об'єктом незаконного збагачення корупціонерів. Особливе місце серед зловживань коштами державного бюджету займають фіскальні кримінальні правопорушення, зокрема, нецільове використання бюджетних коштів, розкрадання, корупція та інші форми зловживань у фінансовій сфері. Ці кримінальні правопорушення зазвичай мають латентний характер – їх важко виявити та довести, що створює сприятливі умови для зловмисників. Так, 20 листопада 2023 року НАБУ і САП викрили організовану групу, до складу якої входило керівництво Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, що заволоділо державними коштами на суму понад 62 млн грн. У період з 2020 по 2022 рр. власник групи компаній разом з керівництвом Держспецзв'язку створили схему для заволодіння бюджетними коштами, виділеними на закупівлю обладнання та програмного забезпечення. Вони залучили дві підконтрольні компанії,

засекретили закупівлю, щоб уникнути відкритих торгів і забезпечити свою перемогу. Підконтрольне Держспецзв'язку підприємство уклало договори на постачання ПЗ та послуг, перерахувавши понад 285 млн грн. Однак реальна вартість ПЗ становила 223 млн грн, а різницею в понад 62 млн грн заволоділи злочинці, вивівши кошти за кордон для подальшого розподілу [5].

Попри війну, корупційна складова в Україні залишається серйозною проблемою, що ставить під загрозу досягнення антикорупційної реформи останнього десятиліття. Гучні скандали, зокрема щодо закупівель під час війни, підривають довіру як громадян, так і міжнародних партнерів.

Особливого резонансу й обурення серед суспільства питання зловживання коштами державного бюджету та їх нецільове використання зазнало під час введення воєнного стану, оскільки корупційна складова гальмує ефективне використання державних ресурсів, потрібних для ведення війни, забезпечення військових амуніцією, озброєнням і загалом для відновлення країни. Попри численні реформи, корупційні схеми продовжують існувати в різних сферах – від розподілу гуманітарної допомоги до закупівель для армії. Масштаби корупції значно збільшуються через спрощення процедур та надзвичайну потребу в швидких фінансових рішеннях, що створює можливості для зловживань. Керівники місцевих органів влади, а також окремі бізнесмени та чиновники можуть використовувати ситуацію для власного збагачення, що послаблює здатність країни ефективно захищатися. Усі ці чинники значно ускладнюють боротьбу з корупцією, що наражає на небезпеку стабільність держави.

За даними Transparency International Ukraine, Україна в Індексі сприйняття корупції за 2024 рік посідає 105 місце поміж 180 країн [7]. Попри зусилля в боротьбі з корупцією, гучні скандали продовжують підривати довіру до влади, зокрема, Державне бюро розслідувань нещодавно порушило кримінальне провадження щодо обладнання із закупівлями одягу та білизни для ЗСУ. Компанії львівського бізнесмена Гринкевича, які раніше займалися будівництвом, виграли 23 тендери на постачання одягу для Міноборони на понад 1,5 млрд грн, що викликало значний суспільний резонанс. Слідство встановило, що компанії Гринкевича не мали належних потужностей для виробництва та зберігання одягу для Міноборони. Частину контрактів не виконали, деякі – лише частково, а в інших були значні затримки. Журналісти зазначають, що поставлені товари не відповідали заявленим вимогам. Попри це, компанії отримали повну оплату, а аналіз контрактів виявив завищені ціни. ДБР оцінює збитки держбюджету в 1,2 млрд грн [11].

У пункті 8 статті 7 Бюджетного кодексу України закріплений принцип, згідно з яким кошти з державного бюджету повинні використовуватися виключно за цільовим призначенням. Це означає, що вони можуть бути спрямовані лише на ті цілі, які чітко визначені в Законі України «Про Державний бюджет України» або рішення про місцевий бюджет. Використання коштів має відповідати напрямам, зазначеним у паспорті бюджетної програми або порядку використання бюджетних коштів, а також має узгоджуватися з розписом бюджету, кошторисом та планом використання бюджетних коштів [1]. Відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів передбачена Кримінальним кодексом України, а саме статтею 210 ККУ [10].

Зловживання бюджетними коштами не лише завдають колосальної економічної шкоди державі, але й мають далекосяжні соціальні наслідки. Вони призводять до поглиблення бідності, зростання соціальної напруги, підриву довіри громадян до влади та її інститутів. Проте наша система правосуддя, на жаль, здатна «закрити очі» перед більшістю кримінальними правопорушеннями, не караючи винних і водночас руйнуючи віру громадян у справедливість і законність.

Внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України, національна економіка зазнала значних збитків, що виражаються трильйонними сумами. Це зі свого боку зумовило падіння ВВП, збільшення обсягу державних запозичень та зростання дефіциту Державного бюджету України. Згідно з даними Національного банку України дефіцит зведеного бюджету без урахування грантів у доходах поступово зменшуватиметься з 19 % ВВП 2025 року до 7 % ВВП 2027 року [8]. За оцінками Міністерства економіки України, прямі збитки від війни станом на грудень 2023 року становили 152 мільярди доларів США, а загальна вартість відновлення та відбудови оцінюється у 486 мільярдів доларів США [19].

У той час, коли країна бореться за виживання, деякі недобросовісні управлінці не тільки не допомагають, а й поглиблюють кризу своїми зловживаннями. Завищені ціни на державних закупівлях [16], розкішні премії, незаконні збагачення [6], махінації [4] та неправомірні витрати є неприпустимими в умовах воєнного стану та економічної нестабільності. Наприклад, за даними пресслужби Національної поліції України, на Херсонщині було викрито масштабну схему розкрадання бюджетних коштів під час закупівлі зимової форми для військових тероборони – поставлена форма не відповідала стандартам Міноборони, не мала сертифікатів якості та фактично була непридатною для використання в ЗСУ. За даними правоохоронців, у результаті цієї оборудки підозрювані незаконно заволоділи понад 11,8 мільйона гривень з бюджету, а також планували отримати ще 9,2 мільйона, проте транзакцію вчасно зупинили [12].

На своїй сторінці в Telegram Херсонська обласна прокуратура повідомила, що колишнього заступника голови сільської військової адміністрації судитимуть за привласнення гуманітарної допомоги. Слідство встановило, що 2023 року чиновник незаконно заволодів електроінструментами загальною вартістю майже 64 тисячі гривень. Вони були передані адміністрації для роботи в умовах воєнного стану, однак посадовець використав їх у власних інтересах [13].

Статтею 201² Кримінального кодексу України передбачено відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги [10].

Відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу» «гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або

надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту» [14].

Обвинувальний акт уже передали до суду. Чоловіку загрожує від 5 до 8 років ув'язнення з позбавленням права обіймати певні посади до трьох років.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, обумовлені комплексом криміногенних детермінант, зокрема економічні, політичні, правові, ідеологічні, організаційно-управлінські чинники та недоліки в діяльності правоохоронних органів [15, с. 88].

Задля того, щоб зменшити кількість кримінальних правопорушень у сфері фіскальної політики, насамперед потрібно вдосконалити законодавство та привести у відповідність міжнародним стандартам нормативно-правову базу, зокрема, це стосується посилення відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері використання бюджетних коштів. Невідворотність покарання та співмірність покарання із завданою шкодою – рушійні принципи боротьби з кримінальними правопорушення у сфері зловживання та нецільового використання коштів державного бюджету.

Також потрібно запровадити ефективну систему внутрішнього та зовнішнього контролю за використанням бюджетних коштів на всіх рівнях влади, забезпечивши максимальну прозорість й відкритість бюджетного процесу, зокрема за рахунок оприлюднення відповідної інформації на офіційних вебсайтах органів влади. Це допоможе громадськості слідкувати за процесом надходження до бюджету коштів, їх цільового використання та здійснювати моніторинг використання бюджетних коштів з метою виявлення та попередження зловживань.

Серед важливих складових боротьби з кримінальними правопорушення у сфері зловживання та нецільового використання коштів державного бюджету варто зазначити:

- необхідність підвищувати кваліфікацію державних службовців;
- потреба в забезпеченні незалежності та неупередженості контролювальних органів від впливу органів влади;
- необхідність налагоджувати міжнародне співробітництво з метою обміну досвідом у сфері боротьби із зловживанням бюджетних коштів.

Корупція, неефективність правової системи, вибіркова судова діяльність та безкарність – основні чинники, що розводять безлад у нашій системі правосуддя. Внаслідок цього суспільство стає жертвами ситуації, оскільки ті, хто мають владу чи фінансові ресурси, можуть уникнути покарання, а звичайні громадяни такої прерогативи не мають.

Відновлення справедливості можливе лише за умови реформування судової системи, підвищення прозорості її роботи та активної громадянської позиції, яка не дасть змогу корупції й свавіллю визначати хід правосуддя.

Висновок. Проведене дослідження висвітлює комплексну та багатогранну проблему зловживання коштами державного бюджету України, особливо актуальну в умовах воєнного стану та економічної нестабільності. Аналіз фіскальної політики, як важливого інструменту державного регулювання, підкреслює її значення для забезпечення економічної

безпеки країни. Водночас дослідження виявляє, що саме масштабність та значення фіскальної політики робить її об'єктом зловживань та кримінальних правопорушень, які підривають економічну стабільність і гальмують сталий розвиток держави.

Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень, таких як зловживання коштами державного бюджету, їх нецільове використання, розкрадання та інші форми зловживань, свідчить про їх поширеність і латентний характер. Особливо гостро постає проблема зловживань під час воєнного стану, коли корупційна складова ускладнює ефективне використання державних ресурсів, необхідних для забезпечення обороноздатності країни та відновлення її інфраструктури.

Зловживання коштами державного бюджету мають не лише економічні, але й глибокі соціальні наслідки, такі як поглиблення бідності, зростання соціальної напруги та підриг довіри громадян до влади. Безкарність за вчинення таких кримінальних правопорушень лише посилює ці негативні тенденції та сприяє поширенню корупції.

З метою подолання проблеми зловживання державними бюджетними коштами, пропонуємо ряд заходів удосконалення, серед яких:

- удосконалення законодавства, а саме посилення відповідальності за такі кримінальні правопорушення, забезпечення невідворотності покарання та його відповідності завданій шкоді;

- проведення незалежного моніторингу бюджетних витрат із використанням належного супроводження цільового використання бюджетних коштів;

- належний рівень і стан планування щодо проведення фінансово-економічного моніторингу користувачів бюджетних коштів із залученням інших суб'єктів протидії нецільовому використанню державних коштів;

- посилення контролю, зокрема, запровадження ефективної системи внутрішнього та зовнішнього контролю за використанням бюджетних коштів на всіх рівнях влади, забезпечення прозорості та відкритості бюджетного процесу;

- підвищення кваліфікації державних службовців;

- створення умов для незалежної та неупередженої діяльності контролювальних органів;

- створення механізмів для активної участі громадян у контролі за використанням бюджетних коштів, забезпеченні доступу до інформації;

- обмін досвідом та залучення міжнародної допомоги у сфері боротьби зі зловживаннями бюджетними коштами.

Реалізація цих заходів потребує комплексного та системного підходу, а також політичної волі для подолання корупції й забезпечення ефективного управління державними ресурсами. Лише за умови консолідації зусиль влади, правоохоронних органів, громадськості та міжнародних партнерів можливо досягти позитивних змін у сфері боротьби зі зловживаннями державними бюджетними коштами та забезпечити сталий розвиток України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI.
2. Економічна теорія : посібник для вищої школи / Воробйов Є., Гриценко А., Лісовецький В., Соболев В. Київ : ТОВ «Корвін», 2003. 703 с.
3. Гончаренко Н., Доля Р., Сурін Д. Фіскальний інструментарій як ключовий елемент системи регулювання економічного розвитку держави на макрорівні. *Вісник харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. Вип. 5. С. 90–93.
4. Долари, ювелірка і квартири. Обшуки пройшли у ще однієї керівниці обласного МСЕК. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cyvyv5pzmgro>
5. Заволодіння 62 млн грн при закупівлі програмного забезпечення: підозрюється керівництво Держспецзв'язку / Національне антикорупційне бюро України. URL : <https://nabu.gov.ua/news/zavolod-nnia-62-mln-grn-pri-zakup-vl-programnogo-zabezpechennia-p-dozriu-t-sia-ker-vnitctvo-derzhspetzviazku/>
6. Заволодіння понад 15 млн грн під час закупівлі продуктів для населення / Національне антикорупційне бюро. URL : <https://nabu.gov.ua/news/zavolodinnia-ponad-15-mln-grn-pid-chas-zakupivli-produktiv-dlia-naselennia/>
7. Індекс сприйняття корупції в світі – 2024. URL : <https://cpi.ti-ukraine.org/>
8. Інфляція почне знижуватися з середини року, а зростання економіки пришвидшиться. Інфляційний звіт Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiya-pochne-znijuvatisya-z-seredini-roku-a-zrostannya-ekonomiki-prishvidshitsya--inflyatsiyniy-zvit>
9. Конституція України : офіц. текст. Київ : Кабінет Міністрів України, 2013. 96 с.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III
11. «Мафія» Гринкевичів. На чому спіймали львівського бізнесмена та його родину? / Transparency International Ukraine. URL : <https://ti-ukraine.org/news/mafija-grynkevychiv-na-chomu-spijmaly-lvivskogo-biznesmena-ta-jogo-rodynu/>
12. Майже 12 млн грн збитків на закупівлі форменого одягу для військових тероборони Херсонщини: підозри отримала група осіб. URL : https://www.npu.gov.ua/news/maizhe-12-mln-hrn-zbytktiv-na-zakupivli-formenoho-odiahu-dlia-viiskovykh-teroborony-khersonshchyny-pidozry-otrymala-hrupa-osib?v=6799ddeeb9617&fbclid=IwY2xjawIGx05leHRuA2FlbQIxMAABHUP9hQV1IwI8tYpmcoBA-c88nd-UvSNiSrH8iP-tj5WIsH5CHvWbIpWlGw_aem_WJZMef4Xz8XCRGGMIMV3MA
13. Посадовець Херсонської СВА привласнив гуманітарну допомогу. URL : <https://intent.press/news/anticorruption/2025/posadovets-khersonskoi-sva-privlasniv-gumanitarnu-dopomogu/>
14. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>
15. Сосков Р. М. Кримінологічна характеристика та запобігання органами прокуратури злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2019. 205 с. URL : https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/4518/pravylo_oformlennayaspyskuvykorystanyhdzherel.pdf

Сперкач Н. А., Михалевич С. М. Кримінологічна характеристика та запобігання зловживанням щодо державних бюджетних коштів та їхнього нецільового використання

16. Справу про закупівлі дизпалива «Укрзалізницею» за завищеними цінами скеровано до суду. URL : <https://nabu.gov.ua/novyny/spravu-pro-zakupivli-dyzpalyva-ukrzaliznyseyu-zazavyshchenymy-cinamy-skerovano-do-sudu>
17. Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Нецільове використання бюджетних коштів в умовах воєнних викликів: проблематика проведення судових експертиз. *Publishing house «Baltija Publishing»*. С. 350–356.
18. Якушно І. В. Фіскальна політика: сутність та особливості впливу на розвиток національної економіки. *Проблеми сучасних трансформацій*. № 6. 2022. URL : https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_6_2022
19. Ukraine targets value-added production to reshape wartime economy. URL : <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-targets-value-added-production-reshape-wartime-economy-2024-11-12/>

REFERENCES

1. Budget Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 08.07.2010 No. 2456-VI.
2. Economic theory : a textbook for higher education / Vorobiev E., Hrytsenko A., Lisovetsky V., Sobolev V. Kyiv : Korvin LLC, 2003. 703 p.
3. Goncharenko N., Dolya R., Surin D. Fiscal tools as a key element of the system of regulation of the state's economic development at the macro level. *Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University*. 2016. Issue 5. P. 90–93.
4. Dollars, a jeweler and apartments. Searches were conducted at another head of the regional MSEK. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cyvvyv5pzmgro>
5. Misappropriation of UAH 62 million during the purchase of software: the leadership of the State Special Communications Service is suspected / National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. URL : <https://nabu.gov.ua/news/zavolod-nnia-62-mln-grn-pri-zakup-vl-programnogo-zabezpechennia-p-dozriu-t-sia-ker-vnitctvo-derzhspetczviazku/>
6. Misappropriation of more than UAH 15 million during the purchase of products for the population / National Anti-Corruption Bureau. URL : <https://nabu.gov.ua/news/zavolodinnia-ponad-15-mln-grn-pid-chas-zakupivli-produktiv-dlia-naseleennia/>
7. Corruption Perception Index in the World – 2024. URL : <https://cpi.ti-ukraine.org/>
8. Inflation will start to decline from the middle of the year, and economic growth will accelerate. Inflation Report of the National Bank of Ukraine. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiya-pochne-znijuvatisya-z-seredini-roku-a-zrostannya-ekonomiki-prishvidshitsya--inflyatsiyiny-zvit>
9. Constitution of Ukraine : official text. Kyiv : Cabinet of Ministers of Ukraine, 2013. 96 p.
10. Criminal Code of Ukraine : Law of Ukraine of 05.04.2001 No. 2341-III.
11. The Grynkevych “Mafia”. What did the Lviv businessman and his family get caught doing? / Transparency International Ukraine. URL : <https://ti-ukraine.org/news/mafiya-grynkevychiv-na-chomu-spijmaly-lvivskogo-biznesmena-ta-jogo-rodynu/>

12. Almost 12 million UAH of losses on the purchase of uniforms for the Kherson region's military territorial defense: a group of individuals received suspicions. URL : https://www.npu.gov.ua/news/maizhe-12-mln-hrn-zbytkiv-na-zakupivli-formenoho-odiahu-dlia-viiskovykhteroborony-khersonshchyny-pidozry-otrymala-hrupa-osib?v=6799ddeb9617&fbclid=IwY2xjawIGx05leHRuA2FlbQIxMAABHUP9hQV1IwI8tYpmcoBA-c88nd-UvSNiSrH8iP-tj5WIsH5CHvWbIpWlGw_aem_WJZMef4Xz8XCRGMIMV3MA

13. An official of the Kherson SVA embezzled humanitarian aid. URL : <https://intent.press/news/anticorruption/2025/posadovets-khersonskoi-sva-privlasniv-gumanitarnu-dopomogu/>

14. On Humanitarian Aid : Law of Ukraine dated 22.10.1999 No. 1192-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>

15. Soskov R. M. Criminological characteristics and prevention of crimes related to the illegal use of budget funds by prosecutors : Dissertation of Candidate of Law : 12.00.08 / Oles Honchar National University of Dnipro. Dnipro, 2019. 205 p. URL : <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/4518/pravylaoformlennyaspyskuvykorystanyhdzherel.pdf>

16. The case of the purchase of diesel fuel by Ukrzaliznytsia at inflated prices was referred to court. URL : <https://nabu.gov.ua/novyny/spravu-pro-zakupivli-dyzpalyva-ukrzaliznyceyu-zazavyshchenymy-cinamy-skerovano-do-sudu>

17. Khomutenko V. P., Khomutenko A. V. Misuse of budget funds in conditions of military challenges: issues of conducting forensic examinations. *Publishing house «Baltija Publishing»*. Pp. 350–356.

18. Yakushno I. V. Fiscal policy: the essence and features of the impact on the development of the national economy. *Problems of modern transformations*. 2022. No. 6. URL : https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_6_2022

19. Ukraine targets value-added production to reshape wartime economy. URL : <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-targets-value-added-production-reshape-wartime-economy-2024-11-12/>

N. A. Sperkach, S. M. Mykhalevych. CRIMINAL CHARACTERISTICS AND PREVENTION OF ABUSE OF STATE BUDGET FUNDS AND THEIR UNINTENDED USE

The article is aimed at studying the essence of the concept of "misappropriation of state funds", analyzing criminal law norms that regulate liability for embezzlement, misuse and other forms of illegal appropriation of budget resources, as well as identifying areas for improving criminal law norms in order to strengthen the fight against criminal offenses in the field of using state funds.

The criminalization of such an act is primarily due to an acute socio-political problem that has become particularly widespread after the start of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. Such acts experienced a particular wave of negativity and indignation when facts of illegal appropriation of humanitarian aid in significant amounts and its use for purposes other than its intended purpose and for the purpose of profit began to be revealed.

In conditions of martial law, the problem of misuse of state budget funds and their misuse acquires special cynicism and audacity. It is important not only to punish the guilty, but also to create a system to prevent such abuse in the future.

In this regard, the issue of criminal law analysis of criminal offenses in the fiscal sphere related to the abuse of state budget funds is becoming particularly relevant. It is necessary to study the existing problems of legal regulation in this area, identify the most common schemes and mechanisms for committing such criminal offenses, and develop effective mechanisms for preventing and combating these abuses.

This article is devoted to this issue, in which a criminal law analysis of the abuse of state budget funds in Ukraine will be carried out, the legal aspects of fiscal policy will be studied, their impact on economic security, stability and development of the country will be examined, and the effectiveness of current criminal legislation in the field of prevention and punishment for these criminal offenses will be assessed. We emphasize the need for a comprehensive approach to solving this problem strengthening control over the use of budget funds, increasing the professionalism of civil servants, involving the public in control, and international cooperation.

Keywords: *criminal offenses in the fiscal sphere, misuse of budget funds, misuse of budget funds, corruption, criminal liability.*

Стаття надійшла до редколегії 26 лютого 2025 року

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.98:343.3/7

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.194-200

Ю. Г. Білик

аспірант, Державний податковий університет

e-mail: ybilyk777@gmail.com

ORCID ID 0009-0009-4349-5887

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТЕРОРИЗМОМ

У статті досліджуються як теоретичні, так і практичні аспекти методики розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю. З огляду на сучасні виклики глобальної безпеки, терористичні злочини залишаються однією з найбільш небезпечних загроз як для окремих держав, так і для міжнародної спільноти загалом. Вони спрямовані не лише на завдання фізичної шкоди або знищення матеріальних об'єктів, а й на дестабілізацію суспільства, поширення паніки та залякування населення. Враховуючи складний і багаторівневий характер таких злочинів, їхнє розслідування потребує комплексного підходу, що охоплює ретельний аналіз місця події, збирання та вивчення доказової бази, встановлення можливих зв'язків між злочинцями та терористичними організаціями, а також оцінку потенційних загроз у майбутньому. Особлива увага приділяється застосуванню сучасних науково-технічних засобів, інформаційно-аналітичних систем та кримінального аналізу для підвищення ефективності розслідування.

Розглянуто основні етапи розслідування таких злочинів, охоплюючи фіксацію слідів, аналіз речових доказів, використання інформаційно-аналітичних систем та методів кримінального аналізу. Особливу увагу приділено алгоритму дій слідчих та оперативних підрозділів під час документування терористичних актів, зокрема виявленню та ідентифікації організаторів, виконавців і спільників злочину.

Також висвітлено застосування сучасних технологій, таких як цифрова криміналістика, аналіз великих даних та засоби відеоаналітики, що дають змогу швидше ідентифікувати підозрюваних та прогнозувати можливі терористичні загрози. Важливим аспектом є міжнародне співробітництво у сфері боротьби з тероризмом, а також обмін інформацією між правоохоронними органами різних країн.

Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення методики розслідування з урахуванням сучасних загроз і викликів. Акцентовано увагу на необхідності комплексного підходу,

що поєднує правові, організаційні та технічні аспекти кримінального розслідування, а також важливість підготовки спеціалізованих кадрів для ефективної протидії тероризму.

Ключові слова: методика розслідування, тероризм, криміналістика, кримінальний аналіз, інформаційні технології, боротьба з тероризмом.

Тероризм є однією з найбільш небезпечних загроз сучасному суспільству, яка має глобальний характер і постійно змінюється відповідно до розвитку технологій та геополітичної ситуації. Терористичні акти спрямовані на дестабілізацію суспільного ладу, поширення страху серед населення, підлив державних інституцій та створення хаосу. В умовах активного використання терористичними угрупованнями сучасних інформаційних технологій, криптографічних методів зв'язку, вибухових та кіберзасобів особливої значущості набуває вдосконалення методики розслідування таких злочинів.

Актуальність дослідження методики розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом, зумовлена не лише зростанням кількості терористичних проявів, а й необхідністю удосконалення криміналістичних підходів до їх розкриття. Злочини терористичного характеру зазвичай відзначаються складною структурою, міжнародними зв'язками, ретельним плануванням і високим рівнем конспірації, що значно ускладнює їхнє розслідування.

Важливим аспектом є використання сучасних інформаційно-аналітичних систем, цифрової криміналістики, технологій розпізнавання облич, аналізу великих даних (Big Data) та інших інноваційних методів для ідентифікації підозрюваних, встановлення їхніх зв'язків і прогнозування можливих загроз. Крім того, важливою є міжнародна співпраця правоохоронних органів, обмін інформацією та координація дій у боротьбі з тероризмом.

Так, удосконалення методики розслідування злочинів терористичного характеру є необхідною умовою ефективної протидії цьому явищу. Комплексний підхід, що поєднує правові, організаційні та технічні аспекти, дасть змогу підвищити ефективність правоохоронних органів у виявленні, документуванні та попередженні терористичних загроз.

Метою статті є аналіз та вдосконалення методики розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, через виявлення ефективних криміналістичних, інформаційно-аналітичних та оперативно-розшукових методів.

Для досягнення цієї мети досліджуються сучасні підходи до збору, фіксації та аналізу доказової бази у справах про терористичні злочини, визначаються основні етапи та алгоритми розслідування, а також розглядається роль цифрових технологій та міжнародного співробітництва у виявленні та запобіганні терористичним загрозам.

Особлива увага приділяється вдосконаленню криміналістичної тактики та методів роботи слідчих підрозділів з урахуванням сучасних тенденцій у сфері терористичної активності. Розробка рекомендацій щодо оптимізації процесу розслідування спрямована на підвищення ефективності дій правоохоронних органів у боротьбі з тероризмом.

Проблематика розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, активно досліджується українськими науковцями у сферах кримінального права, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. Аналіз наукових публікацій свідчить про підвищену

увагу до методологічних підходів у виявленні, фіксації та розслідуванні терористичних злочинів, а також до використання сучасних інформаційних технологій у цій сфері.

Зокрема, значний внесок у дослідження методики розслідування терористичних злочинів зробили такі вітчизняні вчені, як О. М. Бандурка, В. В. Васильєв, В. Ю. Шепітько, С. О. Прохоров та інші. У своїх роботах вони розглядають питання криміналістичної характеристики терористичних злочинів, особливості збору та аналізу доказової бази, тактичні прийоми проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, допиту свідків та підозрюваних, експертних досліджень.

Окрему увагу приділено питанням використання сучасних інформаційно-аналітичних систем та цифрових технологій у протидії тероризму. У працях І. В. Краснобризького, І. П. Катеринчука та інших науковців досліджується роль великих даних (Big Data), систем відеоаналітики, розпізнавання осіб, а також кіберрозвідки у встановленні причетності осіб до терористичних актів.

Також актуальними є дослідження щодо міжнародного досвіду боротьби з тероризмом та можливостей його впровадження в Україні. У цьому контексті варто зазначити роботи, присвячені гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами, а також питанням координації дій між правоохоронними органами різних держав.

Загалом, сучасні наукові публікації свідчать про необхідність подальшого вдосконалення методики розслідування терористичних злочинів, зокрема у частині інтеграції криміналістичних та аналітичних методів, використання цифрових технологій, а також розробки нових тактичних і стратегічних підходів до боротьби з тероризмом в умовах сучасних загроз.

Розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом, є одним із найбільш актуальних та складних напрямів діяльності правоохоронних органів, що потребує комплексного підходу, застосування сучасних криміналістичних методів та впровадження інформаційних технологій. Українські науковці, зокрема О. М. Бандурка, В. Ю. Шепітько, І. В. Краснобризький та інші, акцентують увагу на необхідності вдосконалення методики розслідування терористичних злочинів, урахування специфіки їх організації, а також інтеграції оперативно-розшукових заходів із цифровими технологіями [1; 6].

Терористичні злочини мають ряд характерних ознак, які впливають на методику їх розслідування. Як зазначає В. В. Васильєв, до таких ознак належать:

- Об'єкт посягання – національна безпека, державні інституції, стратегічні об'єкти, населення [2].
- Спосіб вчинення – використання вибухових пристроїв, кіберзлочини, напади із застосуванням зброї, захоплення заручників [5].
- Суб'єкти злочину – як окремі особи, так і організовані угруповання з міжнародними зв'язками [3].

Загальна методика кримінального розслідування злочинів, пов'язаних з тероризмом, базується на поетапному процесі, що охоплює кілька ключових етапів. Першим етапом є детальне вивчення місця події, яке охоплює збір та фіксацію доказів, що мають прямий зв'язок із скоєним злочином, таких як вибухові речовини, зброя, залишки технічних пристроїв. Важливим є також огляд території на наявність цифрових слідів, таких як запис відеоспостереження, що можуть бути використані для аналізування маршруту

злочинців, а також для встановлення їх особи або причетності до терористичної організації. Як зазначає В. Ю. Шепітько, якісний огляд місця події є важливим етапом для встановлення первинних доказів, оскільки терористичні злочини часто супроводжуються складними механізмами маскуванню та мінімізацією слідів [6, с. 89]. Сучасні методи огляду охоплюють: використання дронів та тепловізорів для аналізування місцевості; дослідження залишків вибухових пристроїв за допомогою спектрального аналізу; встановлення можливих маршрутів відходу злочинців за цифровими слідами [4, с. 105]. Оперативний збір інформації на цьому етапі допомагає створити основу для подальших слідчих (розшукових) дій і визначити ключові напрями розслідування.

Наступним етапом є проведення слідчих (розшукових) дій, таких як допити свідків, затримання підозрюваних, вилучення матеріальних доказів, а також спеціальні експертизи, зокрема вибухотехнічні, лінгвістичні, психологічні та криміналістичні. Важливим є використання сучасних технологій, як-от цифровий аналіз для виявлення терористичних мереж та фінансових потоків, що ведуть до підозрюваних осіб. Ключовою метою цього етапу є встановлення всіх учасників злочину, а також їх ролі в організації і здійсненні терористичної діяльності. Завдяки синергії традиційних криміналістичних методів і новітніх інформаційних технологій можливо максимально ефективно розкрити злочини, пов'язані з тероризмом. Важливим аспектом є оперативний збір інформації за рахунок допиту свідків, аналізу відеозаписів із камер спостереження та вилучення електронних носіїв, що можуть містити дані про підготовку злочину. Як зазначає С. О. Прохоров, сучасні цифрові методи розслідування дають змогу ідентифікувати терористичні групи через аналіз соціальних мереж та фінансових транзакцій [5, с. 61].

За результатами досліджень І. П. Катеринчука, сучасні інформаційні технології значно розширюють можливості кримінального аналізу. Зокрема, застосовуються:

1. Аналіз великих даних (Big Data) для виявлення підозрілих фінансових операцій – це використання великих обсягів структурованої та неструктурованої інформації для виявлення аномальних або підозрілих фінансових транзакцій. Системи аналізу великих даних здатні обробляти величезні обсяги інформації в реальному часі, що дає змогу швидко ідентифікувати потенційно незаконні фінансові операції, які можуть бути пов'язані з терористичною діяльністю.

2. Штучний інтелект для аналізу поведінки підозрюваних у мережі – це використання алгоритмів і моделей машинного навчання для вивчення патернів поведінки підозрюваних в інтернеті. Штучний інтелект може аналізувати великі обсяги даних з соціальних мереж, форумів, чатових повідомлень, щоб виявити підозрілу активність або зв'язки з терористичними групами, що дає змогу вчасно виявити потенційні загрози.

3. Біометричні технології для ідентифікації злочинців за допомогою камер відеоспостереження – це застосування технологій, що дають змогу автоматично ідентифікувати особу за біометричними характеристиками, такими як обличчя, відбитки пальців або райдужка ока, через камери відеоспостереження. Це дає нагоду оперативно й точно встановити особу злочинця, навіть якщо він намагається приховати свою ідентичність [3, с. 80].

Оперативно-розшукові заходи охоплюють агентурну роботу, міжнародну співпрацю (Інтерпол, Європол), а також застосування цифрових баз даних для відстеження зв'язків підозрюваних. Як наголошує В. В. Васильєв, ефективна ідентифікація терористичних осередків можлива завдяки об'єднанню аналітичних даних та оперативної інформації [2, с. 51].

Розслідування терористичних злочинів вимагає комплексного підходу, що охоплює проведення різноманітних експертиз для виявлення істини та ефективного виявлення осіб, причетних до злочинної діяльності. Однією з основних експертиз є вибухотехнічна, яка проводиться з метою визначення типу використаних вибухових речовин, а також для аналізування механізмів та пристроїв, що застосовувались у процесі скоєння терористичного акту. Вибухотехнічна експертиза дає змогу встановити джерела вибуху, а також з'ясувати, як саме були виготовлені або використані вибухові пристрої. Це важлива складова, оскільки дає можливість не тільки зрозуміти технічну сторону злочину, але й провести більш точний аналіз можливих терористичних мереж, які могли бути залучені до підготовки та скоєння атаки.

Крім того, проводиться лінгвістична експертиза, яка фокусується на аналізі пропагандистських матеріалів, що можуть бути знайдені у вигляді текстів, листів, відео або інших інформаційних ресурсів, що стосуються терористичних груп або окремих осіб. Лінгвістична експертиза дає змогу фахівцям не лише ідентифікувати використані лексичні та стилістичні прийоми, але й визначити ідеологічну спрямованість та можливі зв'язки з терористичними організаціями. Важливими є також елементи, що вказують на потенційну загрозу в майбутньому, адже пропагандистські матеріали можуть бути інструментом для вербування нових учасників або залякування суспільства.

Ще однією важливою складовою є психологічна експертиза, яка охоплює дослідження мотивів і поведінки підозрюваних. Ця експертиза дає змогу детально вивчити психологічний стан осіб, що можуть бути причетними до терористичних злочинів, а також з'ясувати чинники, що могли вплинути на їх рішення здійснити терористичний акт. Психологічна експертиза дає можливість оцінити, чи були підозрювані маніпульовані ідеологією чи жорстокими умовами, або ж чи діяли вони з власної ініціативи, що допомагає у визначенні рівня їхньої відповідальності та подальших слідчих дій. Так, проведення цих експертиз є необхідним для комплексного розслідування терористичних злочинів та забезпечення ефективного правосуддя.

Як зазначає І. В. Краснобризький, сучасні методи боротьби з тероризмом передбачають активну міжнародну взаємодію, що охоплює: створення єдиних інформаційних баз даних, використання спільних методів аналізування загроз, стандартизацію процедури розслідування злочинів [4, с. 109].

Зокрема, міжнародний досвід боротьби з тероризмом показує ефективність інтеграції даних із систем спостереження та автоматизованого аналізу ризиків, що широко використовується у США, Великій Британії та ЄС [3, с. 91].

Аналіз наукових праць українських дослідників дає змогу виділити основні напрями покращення методики розслідування терористичних злочинів:

- посилення технічного забезпечення слідчих підрозділів;

- розвиток кіберрозвідки та аналітичних центрів;
- інтеграція кримінального аналізу з міжнародними базами даних;
- підготовка кадрів у сфері криміналістики та контртерористичних заходів.

Висновки. Розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом, потребує комплексного підходу, що поєднує криміналістичні, інформаційно-аналітичні та оперативно-розшукові методи. Використання сучасних технологій та міжнародного досвіду сприяє підвищенню ефективності розслідувань і мінімізації загроз національній безпеці. Наукові дослідження українських криміналістів підтверджують необхідність подальшої адаптації методики розслідування терористичних злочинів до новітніх викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М. Криміналістичні аспекти розслідування терористичних злочинів : методичні рекомендації. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2019. 224 с.
2. Васильєв В. В. Тероризм як загроза національній безпеці: криміналістичний аналіз. *Юридична наука*. 2021. № 2 (56). С. 45–59.
3. Катеринчук І. П. Використання інформаційних технологій у кримінальному аналізі терористичних загроз. *Науковий вісник криміналістики*. 2021. № 4 (78). С. 78–92.
4. Краснобрязкий І. В. Сучасні методи ідентифікації осіб, причетних до терористичної діяльності. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3 (85). С. 102–115.
5. Прохоров С. О. Цифрові технології у розслідуванні злочинів терористичного характеру. *Криміналістичний часопис*. 2022. № 1 (39). С. 53–67.
6. Шепітько В. Ю. Тактичні особливості огляду місця події при розслідуванні терористичних актів. *Вісник криміналістики*. 2020. № 6 (72). С. 88–103.

REFERENCE

1. Bandurka O. M. Kryminalistychni aspekty rozsliduvannya terorystychnykh zlochyniv : metodychni rekomendatsii. Kharkiv : Nats. un-t vnutr. sprav, 2019. 224 s.
2. Vasyliiev V. V. Teroryzm yak zahroza natsionalnii bezpetsi: kryminalistychnyi analiz. *Yurydychna nauka*. 2021. № 2 (56). S. 45–59.
3. Katerynychuk I. P. Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u kryminalnomu analizi terorystychnykh zahroz. *Naukovyi visnyk kryminalistyky*. 2021. № 4 (78). S. 78–92.
4. Krasnobryzkyi I. V. Suchasni metody identyfikatsii osib, prychetnykh do terorystychnoi diialnosti. *Visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2021. № 3 (85). S. 102–115.
5. Prokhorov S. O. Tsyfrovi tekhnolohii u rozsliduvanni zlochyniv terorystychnoho kharakteru. *Kryminalistychnyi chasopys*. 2022. № 1 (39). S. 53–67.
6. Shepitko V. Yu. Taktychni osoblyvosti ohliadu mistsia podii pry rozsliduvanni terorystychnykh aktiv. *Visnyk kryminalistyky*. 2020. № 6 (72). S. 88–103.

Y. G. Bilyk. METHODOLOGY OF INVESTIGATING CRIMES RELATED TO TERRORISM

The article examines both theoretical and practical aspects of the methodology of investigating crimes related to terrorist activities. Given the current challenges of global security, terrorist crimes remain one of the most dangerous threats both for individual states and for the international community as a whole. They are aimed not only at causing physical harm or destroying material objects, but also at destabilizing society, spreading panic and intimidating the population. Given the complex and multi-level nature of such crimes, their investigation requires a comprehensive approach, which includes a thorough analysis of the scene, collecting and studying the evidence base, establishing possible connections between criminals and terrorist organizations, as well as assessing potential threats in the future. Special attention is paid to the use of modern scientific and technical means, information and analytical systems and criminal analysis to increase the efficiency of the investigation.

The main stages of the investigation of such crimes are considered, including the fixation of traces, the analysis of physical evidence, the use of information and analytical systems and methods of criminal analysis. Particular attention is paid to the algorithm of actions of investigative and operational units when documenting terrorist acts, in particular, the detection and identification of organizers, perpetrators and accomplices of the crime.

The application of modern technologies, such as digital forensics, big data analysis and video analytics, which allow for faster identification of suspects and prediction of possible terrorist threats, is also highlighted. An important aspect is international cooperation in the fight against terrorism, as well as the exchange of information between law enforcement agencies of different countries.

Recommendations are offered for improving the investigation methodology, taking into account modern threats and challenges. Attention is focused on the need for a comprehensive approach that combines legal, organizational and technical aspects of criminal investigation, as well as the importance of training specialized personnel to effectively combat terrorism.

Keywords: *investigation methodology, terrorism, forensics, criminal analysis, information technology, counterterrorism.*

Стаття надійшла до редколегії 20 березня 2025 року

УДК 343.1:341.1

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.201-208

О. В. Гайдак,

здобувач ступеня доктора філософії,

ПВНЗ «Європейський університет»

e-mail: dodos@ua.fm

ORCID ID 0009-0007-2571-5036

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто механізм реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні в Україні. Зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Встановлено, що забезпечення права на справедливий суд, зокрема гарантія розгляду справи судом, встановленим законом, є фундаментальним для правової системи України та її європейської інтеграції. Відповідність національного законодавства міжнародним стандартам сприяє зміцненню верховенства права та довіри громадян до судової системи.

Реалізація права на справедливий суд в Україні стикається з низкою системних проблем, які підривають довіру громадян до судової системи та ускладнюють доступ до правосуддя.

Незважаючи на численні судові реформи, проблема порушення права на справедливий суд залишається невирішеною. Впровадження сучасних технологій, зокрема алгоритмічного аналізу порушень та подальше розповсюдження цієї інформації, може сприяти прозорості судових процесів. Автоматизований розподіл справ і цифрові бази судової практики допоможуть ідентифікувати системні порушення та підвищити об'єктивність судочинства.

Однією з ключових форм реалізації права на судовий захист в умовах війни стало дистанційне судочинство. Ще навесні 2020 року законодавець надав можливість учасникам справи брати участь у судових засіданнях дистанційно. Проте впровадження дистанційних форм роботи досі не повністю унормовано, а технічні умови не завжди відповідають положенням процесуального законодавства та практиці судочинства.

Дистанційне судочинство стикається з низкою процесуальних та організаційно-технічних труднощів, особливо в умовах війни. Існує гостра потреба в удосконаленні законодавчої бази та практики проведення дистанційних судових засідань. Зокрема, на розгляді Верховної Ради України перебувають законопроекти, спрямовані на покращення

можливостей дистанційного судочинства, що передбачають участь у засіданнях не лише учасників справи, а й суддів та секретарів судових засідань.

Складна ситуація, що склалася в країні, вимагає рішучих дій та нестандартних рішень, спрямованих на забезпечення права на судовий захист без загрози для життя та здоров'я учасників судового процесу. Необхідно продовжувати роботу над удосконаленням законодавства та впровадженням нових процедур, які відповідатимуть сучасним викликам та забезпечуватимуть ефективне правосуддя в умовах воєнного стану.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальний процес, право на справедливий суд, міжнародні стандарти, дистанційне судочинство.

Постановка проблеми. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Інтеграція України до європейського співтовариства вимагає глибокого розуміння та належного застосування міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини, особливо щодо права на справедливий суд. Одним із ключових елементів цього права є гарантія розгляду справи справедливим судом.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод закріплює право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Це положення гарантує, що судові органи повинні бути створені відповідно до законодавства, діяти на підставі чітко визначених правил та процедур, забезпечуючи тим самим довіру громадян до судової системи [1].

В Україні принцип здійснення правосуддя виключно судами закріплений у статті 124 Конституції України. Ця стаття проголошує, що делегування функцій судів або привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правові спори та кримінальні обвинувачення, а народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних [2].

Детальні положення щодо організації та діяльності судової системи України визначені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Цей закон встановлює правові засади організації судової влади, статусу суддів, порядку здійснення правосуддя та забезпечення незалежності суддів [3].

Забезпечення права на справедливий суд, зокрема гарантія розгляду справи судом, встановленим законом, є фундаментальним для правової системи України та її європейської інтеграції. Відповідність національного законодавства міжнародним стандартам сприяє зміцненню верховенства права та довіри громадян до судової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право на справедливий суд у своїх доробках розглядали ряд науковців різних спеціалізацій, зокрема, О. Белінська, С. Бондарчук, С. Демченко, І. Жаровська, В. Комаров, В. Литвин, С. Лунін, А. Олійник, М. Погорецький, С. Прилуцький, О. Прокопенко, В. Тацій, С. Шевчук тощо.

Метою статті є дослідження права на справедливий суд у кримінальному провадженні та реалізація його на практиці в Україні.

Виклад основного матеріалу. Положення ст. 6 Європейської конвенції визначають, що «кожна людина має право на слухання своєї справи з належними гарантіями та протягом розумного періоду часу в компетентному, незалежному та неупередженому суді, заздалегідь скликаному згідно із законом в обґрунтування будь-якого звинувачення кримінального характеру, висунутого проти нього...» [1]. У статті 8(2) далі йдеться, що кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним. Далі стаття містить низку умов та гарантій з метою забезпечення повної рівності сторін для забезпечення справедливого судового розгляду, наприклад, передбачаючи допомогу перекладача, за потреби; положення про докладне повідомлення про висунуті звинувачення; про достатній час та можливості для підготовки свого захисту, зокрема юридичне представництво; право на допит та перехресний допит свідків [1].

Також ст. 8 Американської конвенції передбачає право обвинуваченого захищати себе особисто чи за допомогою захисника; право не бути примушеним до дачі показань проти самого себе або визнання себе винним; право звертатися до вищої судової інстанції у випадку незгоди із рішенням [5]. Як і Європейська конвенція, ст. 8(5) Американської конвенції визначає, що судовий розгляд має бути публічним [1; 5].

Наведені гарантії відповідають закріпленім у Європейській конвенції, але подальший порівняльно-правовий аналіз цих двох актів дає змогу стверджувати, що положення ст. 8 Американської конвенції більш розгорнуті, ніж ст. 6 Європейської конвенції, оскільки перша також передбачає, що «визнання провини обвинуваченим вважається дійсним лише у випадку, якщо воно зроблено без будь-якого примусу» (стаття 8(3); та встановлює, що «обвинувачений, виправданий на основі рішення, яке не підлягає оскарженню, не залучається до нового суду за тією самою справою» (стаття 8(4) [1].

Право на справедливий суд є фундаментальним принципом кримінального провадження, що гарантує кожному обвинуваченому неупереджений та об'єктивний розгляд його справи. В Україні реалізація цього права базується на національному законодавстві та міжнародних стандартах, зокрема на положеннях статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Ключові елементи права на справедливий суд у кримінальному провадженні:

1. Суд, встановлений законом. Справу має розглядати суд, створений відповідно до законодавчих норм, з дотриманням процедур призначення суддів та визначення юрисдикції. Важливість цього підкреслюється в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Сокурєнко і Стригун проти України».

2. Незалежність та безсторонність суду. Судді повинні бути вільними від зовнішнього впливу та особистих упереджень, що забезпечує об'єктивність розгляду справи.

3. Публічність розгляду. Відкритість судового процесу сприяє прозорості та підзвітності правосуддя, водночас допускаючи винятки для захисту конфіденційності чи національної безпеки.

4. Розумні строки розгляду. Справи мають розглядатися без невинувачених затримок, що запобігає порушенню прав обвинуваченого та сприяє ефективності правосуддя.

Варто зазначити, що на сьогодні під час реалізації цієї засади виникають труднощі. Це зумовлено такими чинниками:

1. Затримки у розгляді справ. Перевантаженість судів та недостатність ресурсів можуть призводити до порушення розумних строків розгляду.

2. Вплив зовнішніх чинників. Тиск з боку влади чи інших осіб може загрожувати незалежності та безсторонності суду.

3. Дотримання процесуальних прав. Забезпечення права на захист, презумпцію невинуватості та інших процесуальних гарантій є критично важливим для справедливого судового розгляду.

Так, реалізація права на справедливий суд в Україні стикається з низкою системних проблем, які підривають довіру громадян до судової системи та ускладнюють доступ до правосуддя. Основні з цих проблем охоплюють:

1. Тривалість судових розглядів. Незважаючи на численні судові реформи, проблема порушення права на справедливий суд залишається невирішеною. Впровадження сучасних технологій, зокрема алгоритмічного аналізу порушень та подальше розповсюдження цієї інформації, може сприяти прозорості судових процесів. Автоматизований розподіл справ і цифрові бази судової практики допоможуть ідентифікувати системні порушення та підвищити об'єктивність судочинства.

2. Виконання судових рішень. Неналежне виконання судових рішень залишається критичною проблемою. За даними Міністерства юстиції України, лише 20 % судових рішень виконуються, що свідчить про серйозні недоліки у функціонуванні системи.

3. Корупційні ризики. Попри реформи, корупція та політичний тиск продовжують впливати на судову систему. Виконавча влада зберігає значний контроль над судовою гілкою, що підриває її незалежність та неупередженість.

4. Недостатнє фінансування та кадрові проблеми. Обмежені ресурси та нестача кваліфікованих кадрів у судовій системі призводять до перевантаженості суддів та зниження якості правосуддя.

5. Вплив воєнного стану. В умовах воєнного стану реалізація права на справедливий суд ускладнюється через зміну територіальної підсудності, обмеження доступу до судових установ та необхідність впровадження дистанційного судочинства [6].

6. Порушення процесуальних прав. Під час досудового розслідування часто фіксуються порушення процесуальних прав, що негативно впливає на справедливість судового розгляду [7].

7. Обмежений доступ до судових рішень. Відсутність повного та зручного доступу до текстів судових рішень ускладнює громадянам та правникам аналіз судової практики та підготовку до захисту своїх прав.

Для ефективної реалізації права на справедливий суд в Україні необхідно продовжувати реалізацію судової реформи, спрямованої на забезпечення незалежності суддів, підвищення прозорості судових процесів, боротьбу з корупцією та покращення матеріально-технічного забезпечення судів.

В умовах воєнного стану, спричиненого російською агресією, судова система України зіткнулася з численними викликами, що вплинули на її функціонування та реалізацію

права громадян на судовий захист. Активні бойові дії та тимчасова окупація окремих територій призвели до призупинення діяльності частини судів. З метою забезпечення безпеки суддів та учасників процесу на тимчасово захоплених територіях здійснення правосуддя було зупинено.

На сьогоднішній день судова система України зіткнулася з такими викликами:

- **Безпека суддів та учасників процесу.** Постійні повітряні тривоги, ризики обстрілів та інші воєнні загрози ускладнюють проведення судових засідань та ставлять під загрозу життя і здоров'я всіх учасників процесу.
- **Технічні та ресурсні обмеження.** Проблеми з електропостачанням, зв'язком та доступом до інтернету ускладнюють роботу судів, особливо в регіонах, що постраждали від бойових дій.
- **Доступ до судової інформації.** З метою запобігання загрозі життю та здоров'ю суддів та учасників процесу доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень та інших сервісів було тимчасово обмежено.

З метою усунення цих викликів вживаються такі заходи:

- **Дистанційне правосуддя.** Впровадження відеоконференцій для проведення судових засідань дало змогу забезпечити безперервність правосуддя та мінімізувати ризики для учасників процесу.
- **Рекомендації щодо роботи судів.** Рада суддів України надала рекомендації судам щодо організації роботи в умовах воєнного стану, охоплюючи обмеження допуску осіб, які не є учасниками процесу, та можливість тимчасового зупинення судочинства у разі загрози безпеці.
- **Фінансове забезпечення.** Державна судова адміністрація України продовжує здійснювати фінансове забезпечення діяльності судів, незважаючи на складні умови воєнного часу.

Незважаючи на складнощі, судова система України демонструє стійкість та адаптивність, продовжуючи забезпечувати реалізацію конституційного права громадян на судовий захист навіть в умовах війни.

Введення воєнного стану та тимчасове припинення діяльності окремих судів через бойові дії та окупацію зумовили необхідність внесення змін до законодавства для оптимізації функціонування судової системи. Зокрема, були прийняті рішення щодо зміни територіальної підсудності судових справ, що дало змогу передавати справи з непрацюючих судів до інших, забезпечуючи безперервність правосуддя. Рада суддів України рекомендувала судам відкладати розгляд справ, які не є невідкладними, визнаючи неявку учасників процесу поважною причиною у зв'язку з воєнними діями.

Однією з ключових форм реалізації права на судовий захист в умовах війни стало дистанційне судочинство. Ще навесні 2020 року законодавець надав можливість учасникам справи брати участь у судових засіданнях дистанційно. Проте впровадження дистанційних форм роботи досі не повністю унормовано, а технічні умови не завжди відповідають положенням процесуального законодавства та практиці судочинства.

Дистанційне судочинство стикається з низкою процесуальних та організаційно-технічних труднощів, особливо в умовах війни. Існує гостра потреба в удосконаленні

законодавчої бази та практики проведення дистанційних судових засідань. Зокрема, на розгляді Верховної Ради України перебувають законопроекти, спрямовані на покращення можливостей дистанційного судочинства, що передбачають участь у засіданнях не лише учасників справи, а й суддів та секретарів судових засідань.

Висновки. Складна ситуація, що склалася в країні, вимагає рішучих дій і нестандартних рішень, спрямованих на забезпечення права на судовий захист без загрози для життя та здоров'я учасників судового процесу. Необхідно продовжувати роботу над удосконаленням законодавства та впровадженням нових процедур, які відповідатимуть сучасним викликам та забезпечуватимуть ефективне правосуддя в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n328
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. American Convention on Human Rights. URL : <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>.
6. Півненко Л. В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. № 1. URL : https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/436?utm_source=chatgpt.com
7. Верховенство права та доступ до правосуддя. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL : <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/>

REFERENCES

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) vid 04 lystopada 1950 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n328
2. Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku / Verkhovna Rada Ukrainy : ofitsiinyi sait. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>

3. Pro sudoustrii i status suddiv : Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy : ofitsiinyi sait. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI / Verkhovna Rada Ukrainy : ofitsiinyi sait. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

5. American Convention on Human Rights. URL : <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>

6. Pivnenko L. V. Problemni aspekty realizatsii prava na sudovyi zakhyst v umovakh voiennoho stanu. *Nove ukrainske pravo*. 2023. № 1. URL : https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/436?utm_source=chatgpt.com

7. Verkhovenstvo prava ta dostup do pravosuddia. Shchorichna dopovid pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2022 rotsi. URL : <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/>

O. V. Haidak. IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

The article examines the mechanism of implementation of the right to a fair trial in criminal proceedings in Ukraine. It is noted that everyone has the right to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law, which will resolve a dispute concerning his or her civil rights and obligations or establish the validity of any criminal charge brought against him or her.

The author establishes that ensuring the right to a fair trial, in particular, the guarantee of a trial by a court established by law, is fundamental to the legal system of Ukraine and its European integration. Compliance of national legislation with international standards contributes to strengthening the rule of law and public confidence in the judicial system.

The right to a fair trial in Ukraine faces a number of systemic problems that undermine public confidence in the judiciary and complicate access to justice.

Despite numerous judicial reforms, the problem of violations of the right to a fair trial remains unresolved. The introduction of modern technologies, such as algorithmic analysis of violations and the subsequent dissemination of this information, can contribute to the transparency of trials. Automated case distribution and digital databases of case law will help identify systemic violations and increase the objectivity of court proceedings.

One of the key forms of exercising the right to judicial protection in times of war has become remote proceedings. Back in the spring of 2020, the legislator allowed the parties to the case to participate in court hearings remotely. However, the introduction of remote forms of work is still not fully regulated, and the technical conditions do not always comply with the provisions of procedural law and court practice.

Remote court proceedings face a number of procedural, organisational and technical difficulties, especially in times of war. There is an urgent need to improve the legislative framework and practice of remote court hearings. In particular, the Verkhovna Rada of Ukraine is considering draft laws aimed at improving the possibilities of remote proceedings,

which provide for the participation in the hearings not only of the parties to the case, but also of judges and court clerks.

The difficult situation in the country requires decisive action and innovative solutions aimed at ensuring the right to judicial protection without endangering the life and health of litigants. It is necessary to continue to work on improving legislation and introducing new procedures that will meet modern challenges and ensure effective justice under martial law.

Keywords: *criminal proceedings, criminal procedure, right to a fair trial, international standards, remote proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 10 березня 2025 року

УДК 343.131

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.209-217

І. В. Грицюк,

*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет*

*e-mail: npipravo@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-2253-4057;****Н. А. Лугіна,**

*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет*

*e-mail: natali.lugina7@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-6005-2943;****В. О. Підгородецький,**

*здобувач,
Державний податковий університет*

*e-mail: valintin2002mi@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-7812-7384**

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації засади доступу до правосуддя у кримінальних провадженнях в умовах збройної агресії, які склались в Україні. Розглянуто основні перешкоди, що виникають під час функціонування системи кримінального правосуддя в умовах війни, зокрема: фізичне знищення судової інфраструктури, проблеми безпеки учасників кримінального провадження, переміщення значної кількості осіб, ускладнення збору доказів та проведення процесуальних дій. Аналізуються нормативно-правові зміни, що були прийняті для адаптації кримінального процесу до роботи в умовах збройного конфлікту. Особливу увагу приділено питанням дистанційного судового провадження, документування воєнних злочинів, застосування спеціальних процедур досудового розслідування та судового розгляду. Висвітлено проблеми, пов'язані з реалізацією процесуальних гарантій учасників кримінального провадження в особливих умовах, зокрема забезпечення права на захист, права на оскарження процесуальних рішень, дотримання розумних строків розгляду справ. Досліджено вітчизняну практику переміщення судів з тимчасово окупованих територій та територій, наближених до зони бойових дій, а також організацію роботи органів правосуддя в умовах частих

повітряних тривог та обмеженого енергопостачання. Розглянуто інноваційні підходи до забезпечення безперервності судового процесу через використання резервних джерел енергії, створення захищених серверних приміщень для збереження електронних матеріалів справ, а також розвитку мобільних судів. Проаналізовано досвід інших країн, які стикалися з подібними викликами в умовах збройних конфліктів, зокрема Боснії і Герцеговини, Грузії, Хорватії, та можливості його адаптації до українських реалій. Висвітлено роль міжнародних організацій у підтримці системи правосуддя України, документуванні воєнних злочинів та сприянні притягненню винних до відповідальності. На основі аналізу міжнародного досвіду та національної практики запропоновано ряд рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практичних механізмів забезпечення засади доступу до правосуддя в умовах збройної агресії.

Ключові слова: *Кримінальне провадження, засада доступу до правосуддя, збройна агресія, воєнний стан, дистанційне судове провадження, воєнні злочини, спеціальне досудове розслідування, переміщення судів, міжнародне гуманітарне право, право на справедливий суд.*

Метою статті є комплексний аналіз проблем реалізації засади доступу до правосуддя у кримінальних провадженнях в умовах збройної агресії, виявлення основних перешкод функціонування системи кримінального правосуддя в умовах війни, дослідження законодавчих механізмів їх подолання, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання та практики забезпечення засади доступу до правосуддя за таких умов.

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України створила безпрецедентні виклики для національної системи правосуддя. Фізичне знищення будівель судів, прокуратур та інших правоохоронних органів, вимушене переміщення значної кількості громадян, неможливість проведення процесуальних дій на окупованих територіях, загрози життю та здоров'ю учасників кримінального провадження – це лише частина проблем, з якими зіткнулася система кримінального правосуддя в умовах війни.

Засада доступу до правосуддя є фундаментальним елементом верховенства права та закріплена як у національному законодавстві, так і в міжнародних правових актах, зокрема в статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [1]. В умовах збройного конфлікту реалізація цієї засади стикається з суттєвими перешкодами, які потребують оперативного та ефективного вирішення.

Особливого значення набуває проблема балансу між необхідністю забезпечення національної безпеки та дотриманням процесуальних гарантій учасників кримінального провадження. Військовий стан вимагає адаптації кримінального процесуального законодавства для роботи в екстремальних умовах, однак такі зміни не повинні призводити до невиправданого обмеження прав і свобод людини.

Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю узагальнення досвіду функціонування системи кримінального правосуддя в умовах збройної агресії, аналізу нормативно-правових змін, внесених до кримінального процесуального законодавства

у зв'язку з війною, та оцінки їх ефективності для забезпечення засади доступу до правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальною основою для забезпечення доступу до правосуддя в Україні є Конституція України, яка гарантує кожному право на судовий захист (стаття 55) та встановлює неможливість обмеження цього права навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (стаття 64) [2]. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) у статті 21 закріплює засаду доступу до правосуддя, згідно з якою кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом [3].

Погоджуємось із думкою О. Кубаревої та Р. Перцева, які зазначають, що забезпечення права на судовий доступ має функціонувати без обмежень та на засадах рівності для всіх учасників кримінального процесу, незалежно від їхнього процесуального статусу – чи це потерпілий, свідок, підозрюваний або обвинувачений [4].

З початком збройної агресії правова система України зазнала суттєвих змін, спрямованих на адаптацію до нових реалій. Зокрема, було прийнято ряд законів, які внесли зміни до кримінального процесуального законодавства, серед яких:

1. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» від 12.05.2022, який запровадив особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану [5].

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 [6].

3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну» від 24.05.2022 [7].

Крім того, правовою основою для забезпечення доступу до правосуддя є міжнародні договори, ратифіковані Україною, зокрема Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них.

Як зазначає М. Смокович, здійснення правосуддя судами в умовах дії правового режиму воєнного стану має здійснюватися не лише в нерозривній сув'язі із забезпеченням реальної доступності кожного до правосуддя, а й забезпечення необхідних умов для роботи суддів, судів системи судоустрою України [8, с. 455].

Одним із наслідків збройної агресії стало фізичне знищення або пошкодження будівель судів, прокуратур, слідчих підрозділів та інших установ системи правосуддя. За даними Державної судової адміністрації України, станом на кінець 2023 року понад 132 судових установ зазнали пошкоджень різного ступеня, частина з них повністю зруйнована [9]. Це призвело до необхідності передачі справ до інших судів, що створило додаткове навантаження та спричинило затримки в розгляді справ.

Для вирішення цієї проблеми було запроваджено механізм зміни територіальної підсудності, що дав змогу перерозподілити справи між судами. Однак переміщення судових

установ створило додаткові складнощі для учасників кримінального провадження, які змушені долати значні відстані для участі в судових засіданнях.

Забезпечення безпеки суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, свідків та інших учасників кримінального провадження стало одним із ключових викликів в умовах збройної агресії. На окупованих територіях та в зоні бойових дій існує реальна загроза життю та здоров'ю осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя, особливо у справах, пов'язаних із воєнними злочинами.

Для мінімізації таких ризиків було розширено можливості застосування заходів безпеки, передбачених Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [10]. Крім того, активно використовуються механізми дистанційного провадження, передбачені статтями 232 та 336 КПК України, що дають змогу особам брати участь у процесуальних діях без фізичної присутності в суді чи органі досудового розслідування [3].

Масове переміщення населення створило додаткові перешкоди для доступу до правосуддя. Внутрішньо переміщені особи та біженці часто стикаються з труднощами в доступі до правової допомоги, неможливістю отримати необхідні документи, які залишилися на окупованих територіях, складнощами в участі в судових засіданнях через відсутність коштів на переїзд або проживання в місцях розташування судів.

Для вирішення цих проблем було розширено мережу центрів безоплатної правової допомоги, які надають консультації та представництво інтересів внутрішньо переміщених осіб. Також було спрощено процедуру підтвердження особи та інших юридичних фактів для внутрішньо переміщених осіб, які втратили документи.

Особливо гострою є проблема збору доказів на окупованих територіях та в зоні бойових дій. Неможливість проведення огляду місця події, допиту свідків, вилучення речових доказів суттєво ускладнює розслідування злочинів, що призводить до затягування строків досудового розслідування.

Для подолання цих перешкод було запроваджено механізми дистанційного проведення допитів, використання електронних доказів, а також залучення міжнародних організацій до процесу документування воєнних злочинів. Важливу роль відіграє робота Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних інституцій, які здійснюють збір та збереження доказів воєнних злочинів.

Одним із найефективніших інструментів забезпечення доступу до правосуддя в умовах збройної агресії стало розширення використання відеоконференцз'язку для проведення процесуальних дій. Стаття 336 КПК України передбачає можливість дистанційного судового провадження, яке здійснюється в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, зокрема з приміщень, розташованих поза межами приміщення суду [3].

У 2022-2023 роках було суттєво вдосконалено технічну інфраструктуру судів для проведення відеоконференцій, що дало змогу значно збільшити кількість дистанційних судових засідань. За даними Державної судової адміністрації України, частка дистанційних судових засідань у кримінальних провадженнях збільшилась втричі порівняно з довоєнним періодом [11].

Варто зазначити, що дистанційне провадження має певні обмеження, зокрема щодо забезпечення принципу безпосередності дослідження доказів. Тому важливо дотримуватися балансу між ефективністю процесу та забезпеченням процесуальних гарантій учасників провадження.

Для забезпечення невідворотності покарання за злочини, вчинені в умовах збройної агресії, особливого значення набули інститути спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (*in absentia*), передбачені главою 24-1 КПК України [3]. Ці механізми дають змогу здійснювати кримінальне провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від відповідальності.

У зв'язку з особливостями збройної агресії законодавець розширив перелік кримінальних правопорушень, щодо яких може здійснюватися спеціальне досудове розслідування, включивши до нього злочини проти основ національної безпеки, воєнні злочини та злочини проти миру та безпеки людства.

Важливою гарантією прав підозрюваного чи обвинуваченого під час здійснення спеціального кримінального провадження є обов'язкова участь захисника, а також можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку.

Впровадження елементів електронного судочинства стало важливим кроком для забезпечення доступу до правосуддя в умовах збройної агресії. Система «Електронний суд» дає нагоду подавати процесуальні документи в електронній формі, отримувати судові рішення та інші документи через особистий кабінет, а також відстежувати рух справи онлайн.

В умовах війни електронне судочинство набуло особливого значення, оскільки дало змогу учасникам кримінального провадження взаємодіяти з судом без необхідності фізичної присутності, що є особливо важливим для осіб, які перебувають на окупованих територіях або за кордоном.

Однак варто зазначити, що повноцінному функціонуванню електронного судочинства перешкоджають проблеми з доступом до інтернету на деяких територіях, а також недостатня цифрова грамотність частини населення.

Досвід інших країн, які стикалися з подібними викликами в умовах збройних конфліктів, є цінним джерелом для вдосконалення механізмів забезпечення доступу до правосуддя в Україні. Зокрема, корисними є практики Боснії і Герцеговини, Грузії, Хорватії, де були створені спеціалізовані судові інституції для розгляду справ, пов'язаних із воєнними злочинами.

Міжнародна спільнота надає суттєву підтримку Україні в забезпеченні доступу до правосуддя. Зокрема, Європейський Союз, Рада Європи, ООН та інші міжнародні організації реалізують проєкти, спрямовані на зміцнення спроможності судової системи, підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, слідчих та адвокатів, розвиток інфраструктури судів.

Важливим аспектом міжнародної співпраці є документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, вчинених у ході збройної агресії. Спільна робота українських правоохоронних органів з Міжнародним кримінальним судом, Офісом Верховного

комісара ООН з прав людини, ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями сприяє збору доказів та притягненню винних до відповідальності.

Аналіз наявних проблем та практики їх вирішення дає змогу визначити такі перспективні напрями вдосконалення механізмів забезпечення доступу до правосуддя в умовах збройної агресії:

1. Розвиток мобільного правосуддя – створення мобільних судів та органів досудового розслідування, які можуть функціонувати в місцях компактного проживання внутрішньо переміщених осіб та на територіях, наближених до зони бойових дій.

2. Удосконалення нормативно-правового регулювання дистанційного провадження, зокрема розширення можливостей використання сучасних технологій для проведення процесуальних дій.

3. Розвиток системи електронного судочинства, забезпечення її доступності для всіх категорій населення, зокрема осіб з обмеженими можливостями та цифровою неграмотністю.

4. Підвищення рівня безпеки учасників кримінального провадження, особливо у справах, пов'язаних із воєнними злочинами, через розширення програм захисту свідків та потерпілих.

5. Розвиток механізмів міжнародного судового співробітництва, зокрема щодо збору доказів, видачі осіб, які вчинили злочини, виконання судових рішень.

6. Удосконалення процедур спеціального досудового розслідування та судового провадження з метою забезпечення балансу між ефективністю кримінального процесу та дотриманням прав підозрюваних та обвинувачених.

7. Створення спеціалізованих судових інституцій для розгляду справ, пов'язаних із воєнними злочинами, за аналогією з міжнародним досвідом.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати ряд важливих узагальнень щодо функціонування системи кримінального правосуддя в умовах збройного конфлікту. Зокрема, варто зауважити, що збройна агресія створила безпрецедентні виклики для системи кримінального правосуддя в Україні, зокрема щодо забезпечення доступу до правосуддя для всіх категорій населення. Серед основних перешкод для реалізації принципу доступу до правосуддя в умовах збройної агресії є фізичне знищення судової інфраструктури, проблеми безпеки учасників кримінального провадження, вимушене переміщення населення, складнощі збору доказів та проведення процесуальних дій на окупованих територіях та в зоні бойових дій. Саме тому для подолання цих перешкод в Україні було впроваджено ряд інноваційних механізмів, зокрема розширення використання дистанційного судового провадження, впровадження електронного судочинства, застосування процедур спеціального досудового розслідування та судового провадження. Потрібно зауважити, що міжнародна спільнота надає суттєву підтримку Україні в забезпеченні доступу до правосуддя, зокрема через проекти технічної допомоги, підвищення кваліфікації працівників системи правосуддя та документування воєнних злочинів. Перспективними напрямами вдосконалення механізмів забезпечення доступу до правосуддя є розвиток мобільного правосуддя, вдосконалення нормативно-правового регулювання дистанційного провадження, розвиток системи електронного судочинства, підвищення рівня безпеки

учасників кримінального провадження та розвиток механізмів міжнародного судового співробітництва. Незважаючи на численні виклики, збройна агресія стала каталізатором впровадження інноваційних підходів до забезпечення доступу до правосуддя, які можуть бути корисними і після завершення війни.

Отже, ефективна реалізація засади доступу до правосуддя в умовах збройної агресії потребує комплексного підходу, що охоплює вдосконалення нормативно-правової бази, розвиток технічної інфраструктури судів, підвищення кваліфікації працівників системи правосуддя та міжнародне співробітництво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Kubarieva, O., & Pertsev, R. (2022). Principles of access to justice and guarantees of its implementation in criminal proceedings. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 27 (4), 40–51. DOI : <https://doi.org/10.56215/0122274.40>
5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану : Закон України від 27.07.2022 № 2462-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#Text>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-IX#Text>
8. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. № 70. С. 450–455. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>
9. Звіт про діяльність Державної судової адміністрації України за 2023 рік. URL : <https://dsa.court.gov.ua/>
10. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

11. Дистанційні слухання в цивільному, господарському та адміністративному процесі: у Верховному Суді відбулася презентація тематичного дослідження. *Судова влада України*. URL : <https://court.gov.ua/press/general/1704385/>

REFERENCES

1. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms : Council of Europe Convention of 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Constitution of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254к/96-VR. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Criminal Procedure Code of Ukraine : Code of Ukraine dated 13.04.2012 No. 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Kubarieva, O., & Pertsev, R. (2022). Principles of access to justice and guarantees of its implementation in criminal proceedings. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 27 (4), 40–51. DOI : <https://doi.org/10.56215/0122274.40>
5. On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to Improve Certain Provisions of Pre-Trial Investigation under Martial Law : Law of Ukraine of July 27, 2022 No. 2462-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#Text>
6. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Establishing Criminal Liability for Collaborative Activities : Law of Ukraine of March 3, 2022 No. 2108-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
7. On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine to ensure counteraction to the unauthorized dissemination of information about the sending, movement of weapons, armaments and ammunition to Ukraine, the movement, relocation or deployment of the Armed Forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, committed under conditions of martial law or a state of emergency : Law of Ukraine of March 24, 2022 No. 2160-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-IX#Text>
8. Smokovich M. I. Administration of justice under martial law: on the issue of legislative changes. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. Law Series. 2022. No. 70. Pp. 450–455. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>
9. Report on the activities of the State Judicial Administration of Ukraine for 2023. URL : <https://dsa.court.gov.ua/>
10. On ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings : Law of Ukraine dated 23.12.1993 No. 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>
11. Remote hearings in civil, commercial and administrative proceedings: a presentation of thematic study was held at the Supreme Court. *Judiciary of Ukraine*. URL : <https://court.gov.ua/press/general/1704385/>

I. V. Hrytsiuk, N. A. Luhina, V. O. Pidhorodetskyi. IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF ACCESS TO JUSTICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION

The article is devoted to the study of the peculiarities of implementing the principle of access to justice in criminal proceedings under the conditions of armed aggression in Ukraine. It examines the main obstacles to the functioning of the criminal justice system during wartime, including the physical destruction of judicial infrastructure, security issues for participants in criminal proceedings, the displacement of a significant number of people, difficulties in evidence collection, and challenges in conducting procedural actions.

The article analyzes legislative changes introduced to adapt the criminal process to the realities of armed conflict. Special attention is given to issues of remote judicial proceedings, documentation of war crimes, and the application of special pre-trial investigation and trial procedures. The challenges related to ensuring procedural guarantees for participants in criminal proceedings under extraordinary conditions are highlighted, including the right to defense, the right to appeal procedural decisions, and compliance with reasonable timeframes for case consideration.

The study explores national practices regarding the relocation of courts from temporarily occupied territories and areas near combat zones, as well as the organization of judicial bodies under conditions of frequent air raid alerts and limited energy supply. Innovative approaches to ensuring the continuity of judicial processes are considered, such as the use of backup power sources, the creation of secure server rooms for storing electronic case materials, and the development of mobile courts.

The article also analyzes the experience of other countries that have faced similar challenges during armed conflicts, including Bosnia and Herzegovina, Georgia, and Croatia, and the possibilities of adapting their experience to the Ukrainian context. The role of international organizations in supporting Ukraine's justice system, documenting war crimes, and facilitating the prosecution of perpetrators is also discussed.

Based on an analysis of international experience and national practice, the article proposes a set of recommendations for improving legislation and practical mechanisms to ensure access to justice under conditions of armed aggression.

Keywords: *Criminal proceedings, principle of access to justice, armed aggression, martial law, remote judicial proceedings, war crimes, special pre-trial investigation, relocation of courts, international humanitarian law, right to a fair trial.*

Стаття надійшла до редколегії 5 березня 2025 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.218-226

Д. С. Кухленко,

аспірант, Державний податковий університет

e-mail: kolekcia@ukr.net

ORCID ID 0009-0002-9235-0421

ЗАХИСТ ДАНИХ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено механізм захисту особистих даних учасників кримінального провадження як гарантії забезпечення їх безпеки. Зазначено, що в Україні за останні роки створено багато нових органів, що покликані мінімізувати злочинність у державі, зокрема Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань тощо. Саме нині в умовах активного реформування правоохоронної системи, варто приділити увагу питанню безпечної участі у кримінальному провадженні осіб, які сприяють встановленню істини.

Висловлено позицію, що витонченість та відвертий цинізм, що проявляються останнім часом у злочинців, вимагають нового підходу до забезпечення прав, законних інтересів та, особливо, особистої безпеки осіб, які сприяють встановленню істини у кримінальному провадженні. Особливо це стосується процесуального статусу свідка, який, незважаючи на нові положення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) 2012 р., залишається одним із найбільш вразливих суб'єктів кримінального процесу. Право на захист та безпеку має бути забезпечене не лише підозрюваному (обвинуваченому), але й тим, хто співпрацює з органами розслідування, заявляє до правоохоронних органів про підготовку до вчинення кримінального правопорушення або вже вчинене кримінальне правопорушення, а також повідомляє відомості, що викривають дії злочинців під час допиту. Також необхідно вживати безпрецедентних заходів для забезпечення безпеки близьких їм осіб та безпеки майна свідків.

Акцентовано увагу на тому, що одночасний допит двох або більше вже допитаних осіб має значний вплив на його учасників, що може як позитивно, так і негативно позначатися на встановленні істини у кримінальному провадженні. Несумлінний учасник такого допиту часто намагається схилити інших до зміни своїх показань на його користь. У разі проведення одночасного допиту з аудіо- та відеоперешкодами анонімний свідок буде захищений від подібного впливу. Підозрюваний (обвинувачений) не матиме можливості побачити свідка і встановити з ним безпосередній психологічний контакт.

Відсутність особистого контакту захищає анонімного свідка від посткримінального впливу, але також створює перешкоди у встановленні істини через унікальні особливості одночасного допиту за стандартною формою.

Ключові слова: *забезпечення безпеки, учасники кримінального провадження, судовий розгляд, досудове розслідування.*

Поряд із такими болючими для нашої держави проблемами, як організована злочинність і корупція, особливо в державних колах, військова злочинність, потребує невідкладного реформування питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Особливо це стосується свідків, від показань яких залежить успішне вирішення кримінального провадження.

В Україні за останні роки створено багато нових органів, що покликані мінімізувати злочинність у державі, зокрема Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань тощо. Саме зараз, в умовах активного реформування правоохоронної системи, варто приділити увагу питанню безпечної участі у кримінальному провадженні осіб, які сприяють встановленню істини.

Незважаючи на те, що докази не мають наперед встановленої сили, свідчення учасників процесу складають найбільший відсоток доказів, які підтверджують ті чи інші факти. У п. 16 ч. 1 ст. 7 та ч. 4 ст. 95 КПК України закріплена одна з основних засад кримінального процесу – безпосередність дослідження доказів. Це означає, що рішення суду має бути обґрунтоване показаннями, отриманими безпосередньо в судовому засіданні під час слухання конкретної справи.

У судовому засіданні мають давати показання всі учасники провадження, і завданням держави є забезпечити їх особисту безпеку для встановлення істини у справі. Тільки за цієї умови особи нададуть правдиві показання. Проте закон, який гарантує безпеку учасникам, прийнятий ще 1993 року, і він уже не відповідає сучасним умовам, особливо в частині європейських стандартів, які мають бути основою такого законодавства.

Отже, витонченість та відвертий цинізм, що проявляються останнім часом у злочинців, вимагають нового підходу до забезпечення прав, законних інтересів та, особливо, особистої безпеки осіб, які сприяють встановленню істини у кримінальному провадженні. Особливо це стосується процесуального статусу свідка, який, незважаючи на нові положення КПК України 2012 р., залишається одним із найбільш вразливих суб'єктів кримінального процесу. Право на захист та безпеку має бути забезпечене не лише підозрюваному (обвинуваченому), але й тим, хто співпрацює з органами розслідування, заявляє до правоохоронних органів про підготовку до вчинення кримінального правопорушення або вже вчинене кримінальне правопорушення, а також повідомляє відомості, що викривають дії злочинців під час допиту. Також необхідно вживати безпрецедентних заходів для забезпечення безпеки близьких їм осіб та безпеки майна свідків.

У зв'язку з цим давно назріла потреба передбачити у КПК України можливість допиту свідка під псевдонімом, без вказівки даних про особу в протоколі слідчої дії, щоб нерозголошення особистих даних свідка забезпечувало його безпеку, а також безпеку членів його родини та близьких осіб. Інститут участі анонімного свідка не є новим для міжнародної практики. Термін «анонімність» буквально означає «щось без

Кухленко Д. С. Захист даних суб'єктів кримінального провадження як гарантія забезпечення їх безпеки

вказівки імені автора». Положення цього інституту застосовуються у Франції, США та інших країнах. Крім того, анонімна участь стимулює свідків до сприяння розслідуванню в кримінальному провадженні та отриманню важливої інформації особами, які здійснюють дізнання або досудове слідство.

Чинним кримінальним процесуальним законодавством доцільно встановити право слідчого, за згодою керівника слідчого органу, винести постанову, в якій викласти причини рішення про збереження в таємниці даних про особу, щодо якої забезпечуються заходи безпеки, вказати псевдонім учасника слідчої (розшукової) дії та навести зразок його підпису. Цей зразок підпису буде використовуватися особою, взятою під захист, в протоколах слідчих (розшукових) дій, які будуть проводитися за участю цього суб'єкта кримінальних процесуальних відносин. Така постанова має бути поміщена в опечатаний конверт і долучена до матеріалів кримінального провадження.

Така правова норма забезпечуватиме лише факт поміщення справжніх відомостей про особу, що взята під захист, в окремий конверт, який опечатується та долучається до матеріалів кримінального провадження. Для гарантування прав та законних інтересів осіб, що захищаються, потрібно законодавчо закріпити заборону доступу до конверта з автентичними відомостями іншим особам, крім прокурора, який є керівником розслідування в цьому кримінальному провадженні, та посадової особи, у чиєму провадженні зберігається справа (дізнавача, слідчого та судді). Обмеження кола осіб, які мають доступ до цих секретних даних, спрямоване на забезпечення гарантій захисту та законних інтересів анонімного свідка.

На думку Л. В. Брусниціна, з якою цілком погоджуємося, не варто підшивати конверт з постановою до кримінального провадження та нумерувати його як черговий лист провадження або приклеювати його до внутрішньої сторони обкладинки справи. Такий спосіб не сприяє збереженню інформації, як показує слідча практика. У Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві», а саме в п. а ч. 1 ст. 15 зазначено, що «ці постанови (ухвали) до матеріалів справи не приєднуються, а зберігаються окремо в органі, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження» [1].

У державах, де цей спосіб захисту застосовується, по одному з кримінальних проваджень був використаний зазначений метод розміщення постанови про збереження в таємниці даних про особу, що взята під захист, саме в матеріалах кримінального провадження. Після надходження справи до суду захисник заявив клопотання про додаткове ознайомлення з матеріалами та в ході цього розкрив конверт з постановою. Унаслідок цього справжні відомості про особу, що захищається, стали відомі стороні захисту. Захисник міг і не передати інформацію про анонімного свідка обвинуваченому або його співучасникам, які перебувають на волі, однак сама потенційна можливість поставлення в небезпеку учасника процесу може створити суттєві перешкоди для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Отже, у постанові про збереження в таємниці особистих даних особи, що взята під захист, зазначається її псевдонім. Порядок вибору псевдоніма слідчим не регламентується законодавством. Однак під час вибору псевдоніма потрібно враховувати такі правила.

По-перше, під час вибору псевдоніма потрібно уникати будь-яких збігів зі справжніми даними особи, щоб запобігти можливій розшифровці з боку злочинців. Водночас важливо, щоб псевдонім у вигляді імені не збігався зі справжнім ім'ям особи, що взята під захист.

По-друге, псевдоніми анонімного свідка можуть бути протилежної або тієї самої статі, що й особа, яка захищається. Допустимо використання умовних імен та прізвищ іншої статі, якщо псевдонім, що відповідає статі особи, може дати змогу її ідентифікувати.

Оптимальним є також використання під час складання процесуальних документів формулювань середнього роду, виходячи з поняття «особа, що взята під захист». Це дає змогу засекретити не лише особисті дані, але й статеву приналежність особи, що захищається.

Викликаючи особу, яка бере участь у провадженні під псевдонімом, на допит, слідчий повинен враховувати особливості статусу анонімного свідка, щоб зберегти конфіденційність його даних. Слідчий має ретельно продумати та узгодити з учасником процесу час і місце допиту, щоб уникнути його зустрічі з особами, які можуть загрожувати йому.

Допит може проводитися за місцем проживання або перебування анонімного свідка. Під час реалізації заходів, спрямованих на забезпечення конфіденційності особи свідка, слідчий також повинен продумати порядок виклику. Не потрібно афішувати факт виклику свідка до слідчого за місцем його роботи. У деяких випадках доцільно поєднувати виклик зі службовими справами, забезпечуючи охороною та транспортом для прибуття в слідчі органи і повернення на робоче місце.

Розумним варіантом для забезпечення конфіденційності даних про особу свідка є також проведення допиту за місцем його перебування або в режимі відеоконференції, як це передбачено ст. 232 КПК України. Ця норма передбачає проведення допиту в режимі відеоконференції з іншого приміщення, якщо це викликано необхідністю забезпечити безпеку допитуваної особи.

На думку О. Назарук, Р. Ковальнової, немає потреби викликати свідка під псевдонімом для допиту в правоохоронні органи. Для вирішення цього питання потрібно керуватися нормами кримінального процесуального законодавства, яке передбачає, що допит свідків повинен проводитися в місці їх перебування для забезпечення їхньої безпеки. Це питання набуває особливого значення у зв'язку зі зростанням практики тиску на свідків, залякування з метою відмови від дачі показань або надання неправдивих показань (погроза вбивством, заподіяння фізичної чи майнової шкоди) [2, с. 39].

Забезпечення конфіденційності даних про свідка є складною, багаторівневою та тривалою діяльністю зі здійснення заходів захисту. Згідно з чинним законодавством України керівництво цією діяльністю на стадії досудового розслідування здійснює слідчий (дознавач). У кожному конкретному кримінальному провадженні існують свої особливості та слабкі сторони системи забезпечення безпеки учасника кримінального провадження. Саме слідчий (дознавач) має можливість оперативно відреагувати на зміну тактики поведінки підозрюваного і запобігти порушенню конфіденційності інформації про особу, взятую під захист. Тому правильним є залишити на розсуд слідчого (дознавача) вибір місця проведення слідчої (розшукової) дії.

Досить складною та суперечливою слідчою (розшуковою) дією за участю анонімного свідка є одночасний допит двох чи більше осіб. Ця дія досить специфічна не лише в процесуально-тактичному, а й у психологічному плані. Одночасний допит двох або більше осіб є одним із найбільш гострих методів психологічного впливу на учасників процесу, оскільки він дає змогу «випробувати показання на міцність». Ця слідча дія часто відіграє роль кульмінаційного моменту, що може змінити подальшу поведінку учасників кримінального процесу.

Зазначимо, що одночасний допит двох або більше осіб може проводитися за наявності чітко визначених умов у КПК України, а саме: наявність суттєвих протиріч між показаннями раніше допитаних осіб. За відсутності таких протиріч проведення одночасного допиту буде незаконним, а отримані результати не матимуть юридичної сили.

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, згідно з ч. 9 ст. 224 КПК України, якщо в показаннях допитаних осіб є суттєві розбіжності, слідчий має право провести одночасний допит двох або більше осіб. Ця слідча дія є специфічною та деталізованою формою додаткового допиту учасників кримінального провадження. Вона застосовується в ситуаціях, коли в показаннях раніше допитаних осіб містяться суттєві розбіжності, які неможливо усунути іншими методами. У такому випадку може виникнути питання про можливість участі свідка під псевдонімом в одночасному допиті.

З огляду на комплекс заходів, які здійснюються правоохоронними органами для забезпечення конфіденційності відомостей про свідка з моменту початку кримінального провадження до проведення одночасного допиту, участь анонімного свідка в такій слідчій дії за загальними правилами кримінального провадження позбавила б сенсу всю цю діяльність. Назва самої слідчої дії свідчить про те, що одночасний допит двох або більше осіб за участю анонімного свідка призвів би, якщо не до повного розсекречення його особи, то до результатів, близьких до цього.

З цього погляду проведення одночасного допиту двох або більше осіб за участю анонімного свідка є недопустимим. Тому якщо сторона захисту заявляє клопотання про проведення такого допиту за участю анонімного свідка, доцільно відмовити в його задоволенні з огляду на потребу в забезпеченні безпеки особи, що взята під захист.

Чинний КПК України дає змогу допитувати свідка під час судового засідання з іншого приміщення із використанням технічних засобів (ч. 9 ст. 352 КПК України). Використання відеоперешкод може бути застосовано для анонімного свідка, що забезпечує його безпеку.

У разі потреби проведення одночасного допиту двох або більше вже допитаних осіб у досудовому провадженні вважаємо за можливе застосувати аналогію права та використовувати процедуру, передбачену ч. 9 ст. 352 КПК України.

Як відомо, одночасний допит двох або більше вже допитаних осіб має значний вплив на його учасників, що може як позитивно, так і негативно позначатися на встановленні істини у кримінальному провадженні. Несумлінний учасник такого допиту часто намагається схилити інших до зміни своїх показань на його користь. У разі проведення одночасного допиту з аудіо- та відеоперешкодами анонімний свідок буде захищений від подібного впливу. Підозрюваний (обвинувачений) не матиме можливості побачити свідка і встановити

з ним безпосередній психологічний контакт. Відсутність особистого контакту захищає анонімного свідка від посткримінального впливу, але також створює перешкоди у встановленні істини через унікальні особливості одночасного допиту за стандартною формою.

Також варто звернути увагу на європейські стандарти захисту особистих даних у кримінальному провадженні та можливість їх впровадження у національне законодавство.

Застосовуючи та впроваджуючи європейські стандарти, важливо визначити коло суб'єктів, які мають право на забезпечення безпеки в кримінальному провадженні. Стаття 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві» визначає, що за наявності відповідних підстав таке право мають:

- особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в інший спосіб брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень;
- потерпілий та його представник у кримінальному провадженні;
- підозрюваний, обвинувачений, їх захисники і законні представники;
- цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;
- персонал органу пробації;
- свідок;
- експерт, спеціаліст, перекладач і понятий;
- члени сімей та близькі родичі зазначених осіб, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства [1].

Міжнародна практика щодо захисту особистої інформації свідків у кримінальному провадженні розділяє всі заходи безпеки на дві групи: процесуальні та непроцесуальні. Як зазначає Тарас Семків у своїй науковій статті, «процесуальні – це спеціальні правила ведення допиту свідків у межах кримінального провадження, а також процесуальний захист вразливої категорії свідків з метою запобігання їх віктимізації. Зазвичай процесуальні заходи визначені в кримінально-процесуальному законодавстві. Непроцесуальні заходи – це захист свідка через забезпечення його основних прав і свобод шляхом застосування програми захисту свідків» [3, с. 123].

Процесуальні засоби не викликають питань, оскільки їх перелік міститься в Кримінальному процесуальному кодексі України та використовується слідчими у практичній роботі. Що стосується непроцесуальних засобів, то це питання є більш складним. В Україні не використовується Програма захисту свідків, яка діє в багатьох розвинених європейських країнах. Можемо свідчити лише про використання окремих її положень та елементів. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві» не розмежовує заходи на процесуальні та непроцесуальні, а його перелік не є вичерпним.

У статті 7 Закону визначено, що заходами забезпечення безпеки є: «особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення

про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів та зміна зовнішності, зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд» [1].

Якщо розглядати типи практик, які рекомендуються у сфері захисту свідків у кримінальних провадженнях щодо організованої злочинності, можна відмітити, що найбільш поширеними непроцесуальними заходами безпеки у міжнародній практиці, які стосуються захисту свідків і є частиною Програми захисту свідків, є такі:

- фізичний і технічний захист особи та майна;
- переселення, яке може бути тимчасовим або постійним;
- захист персональних даних та інформації про власність;
- зміна персональних даних;
- зміна місця проживання, роботи або навчання;
- зміна зовнішності, включаючи пластичну хірургію;
- соціальна реабілітація;
- фінансова допомога;
- професійна перепідготовка;
- надання консультативної та юридичної допомоги;
- особливі умови для осіб, які перебувають під вартою [4].

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що в КПК України немає визначення поняття «персональні дані», а отже, для його розуміння необхідно звертатися до норм Закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI та Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. 2011 року Міністерство юстиції України в своїх роз'ясненнях вказало, що законодавством України не встановлено і не може бути встановлено чіткого переліку відомостей про фізичну особу, які є персональними даними, задля можливості застосування положень Закону до різноманітних ситуацій, зокрема під час обробки персональних даних в інформаційних (автоматизованих) базах та картотеках персональних даних, що можуть виникнути в майбутньому у зв'язку зі зміною в технологічній, соціальній, економічній та інших сферах суспільного життя [5].

Спеціальних норм стосовно персональних даних у КПК України немає, проте засадою кримінального провадження є невтручання у приватне життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

2. Назарук О. І., Ковальова Р. Я. Режим відеоконференції у кримінальному процесі: переваги та недоліки. *Часопис Київського університету права*. 2017. 2017/1. С. 307–311.

3. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. Випуск 3. С. 119–128.

4. Види практик, що рекомендуються у сфері захисту свідків у кримінальних провадженнях стосовно організованої злочинності / Управління по наркотиках та злочинності ООН. URL : [https://unodc.org/documents/organized-crime/V0853366%20WP%20Good%20Practices%20\(R\).pdf](https://unodc.org/documents/organized-crime/V0853366%20WP%20Good%20Practices%20(R).pdf)

5. Роз'яснення Міністерства юстиції України «Деякі питання практичного застосування Закону України «Про захист персональних даних»» від 21.12.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0076323-11#Text>

REFERENCES

1. Pro zabezpechennia bezpeky osib, shcho berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi : Zakon Ukrainy vid 23.12.1993 № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

2. Nazaruk O. I., Kovalova R. Ya. Rezhym videokonferentsii u kryminalnomu protsesi: perevahy ta nedolikiy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2017. 2017/1. S. 307–311.

3. Semkiv T. Udoskonalennia zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu provadzheni. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2017. Vypusk 3. S. 119–128.

4. Vydy praktyk, shcho rekomenduiutsia u sferi zakhystu svidkiv u kryminalnykh provadzheniakh stosovno orhanizovanoi zlochynnosti / Upravlinnia po narkotyках та zlochynnosti OON. URL : [https://unodc.org/documents/organized-crime/V0853366%20WP%20Good%20Practices%20\(R\).pdf](https://unodc.org/documents/organized-crime/V0853366%20WP%20Good%20Practices%20(R).pdf)

5. Roziasnennia Ministerstva yustytzii Ukrainy «Deiaki pytannia praktychnoho zastosuvannia Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh»» vid 21.12.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0076323-11#Text>

D. S. Kuhlenko. PROTECTION OF DATA OF SUBJECTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS AS A GUARANTEE OF ENSURING THEIR SAFETY

The article examines the mechanism of protection of personal data of participants in criminal proceedings as a guarantee of ensuring their safety. It is noted that in recent years, many new bodies have been created in Ukraine to minimize crime in the country, including the National Anti-Corruption Bureau, the State Bureau of Investigation, etc. Right now, in the conditions of active reform of the law enforcement system, it is worth paying attention to the issue of safe participation in criminal proceedings of persons who contribute to the establishment of the truth.

The position is expressed that the sophistication and frank cynicism manifested recently by criminals require a new approach to ensuring the rights, legitimate interests and, especially, personal safety of persons who contribute to the establishment of the truth in criminal proceedings. This especially applies to the procedural status of the witness, who, despite the

new provisions of the 2012 Criminal Procedure Code of Ukraine, remains one of the most vulnerable subjects of the criminal process. The right to protection and security must be ensured not only to the suspect (accused), but also to those who cooperate with the investigative bodies, declare to the law enforcement authorities about the preparation for committing a criminal offense or already committed a criminal offense, as well as provide information that exposes the actions of criminals during the interrogation. It is also necessary to take unprecedented measures to ensure the safety of persons close to them and the safety of the property of witnesses.

Attention is focused on the fact that the simultaneous interrogation of two or more already interrogated persons has a significant impact on its participants, which can both positively and negatively affect the establishment of the truth in criminal proceedings. A dishonest participant in such an interrogation often tries to persuade others to change their testimony in his favor. In case of simultaneous interrogation with audio and video interference, the anonymous witness will be protected from such influence. The suspect (accused) will not have the opportunity to see the witness and establish direct psychological contact with him. The lack of personal contact protects the anonymous witness from post-crime influence, but also creates obstacles in establishing the truth due to the unique features of simultaneous examination in the standard form.

Key words: *security, participants in criminal proceedings, trial, pre-trial investigation.*

Стаття надійшла до редколегії 7 березня 2025 року

УДК 343.13:342.951

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.227-233

А. В. Свінцицький,*докторант, Державний податковий університет;**канд. юрид. наук, директор,**Науково-дослідний центр незалежних судових експертиз**Міністерства юстиції України**e-mail: 30.07@nusta.edu.ua***ORCID ID 0000-0002-2562-8852**

СКЛАДАННЯ ТА РОЗГЛЯД КЛОПОТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ОСІБ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджено процесуальний порядок складання та розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні. Розкрито особливості правового регулювання цих питань, що передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством, а також висвітлено практичні аспекти їх реалізації в судовій діяльності.

Проаналізовано законодавчі вимоги до форми та змісту клопотання, зокрема, визначено обов'язкові реквізити, які повинні міститися в документі для його належного оформлення. Досліджено правові підстави для подання таких клопотань, охоплюючи необхідність обґрунтування наявності ризиків ухилення від участі в процесі або перешкоджання кримінальному провадженню. Окремо розглянуто питання, пов'язані з доказуванням відповідних підстав та оцінкою їхньої достатності.

Також у статті проаналізовано порядок судового розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, охоплюючи строки їх розгляду, процесуальні особливості ухвалення рішень та можливі заперечення з боку сторін. Окремо розглянуто проблеми, що виникають на практиці під час складання та розгляду таких клопотань, а також можливі способи вдосконалення правового регулювання для підвищення ефективності правозастосовної діяльності в цій сфері. Розглянуто ключові аспекти, що стосуються обґрунтування необхідності застосування конкретних заходів, а також оцінки доказів, які підтверджують наявність відповідних ризиків. Визначено проблеми правозастосування, пов'язані з розглядом клопотань, зокрема, щодо дотримання принципу пропорційності та забезпечення ефективного судового контролю за їх використанням.

Запропоновано напрями вдосконалення чинного законодавства та судової практики для підвищення рівня правової захищеності учасників процесу. Дослідження ґрунтується

на аналізі національного законодавства, судової практики та наукових доктринальних підходів до застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні.

Ключові слова: клопотання, заходи забезпечення кримінального провадження, учасники кримінального провадження.

Ефективне забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є важливим елементом правосуддя, що гарантує реалізацію засад змагальності, рівності сторін та дотримання прав людини. У сучасних умовах реформування кримінального процесуального законодавства України особливого значення набуває питання правильного складання та обґрунтованого розгляду клопотань про застосування відповідних заходів.

Зростання рівня транснаціональної злочинності, складність розслідування кримінальних правопорушень та необхідність ефективного реагування на ризики ухилення підозрюваних чи обвинувачених від правосуддя вимагають удосконалення механізмів забезпечення їхньої явки, участі свідків та інших учасників процесу. У зв'язку з цим виникає потреба у ґрунтовному дослідженні нормативних приписів, судової практики та наукових підходів щодо процедури подання та розгляду таких клопотань.

Актуальність теми також зумовлена необхідністю забезпечення балансу між інтересами кримінального провадження та дотриманням основоположних прав учасників провадження. Важливим залишається питання пропорційності обраних заходів, їхньої ефективності та можливості оскарження.

Дослідження даної теми дасть змогу виявити проблеми правозастосування, розробити рекомендації щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та сприятиме підвищенню ефективності судового контролю за застосуванням заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження питання складання та розгляду клопотання про застосування заходів забезпечення участі осіб під час кримінального провадження, виявлення пов'язаних із цим питанням проблем та внесення пропозицій щодо їх усунення.

Питання складання та розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є предметом дослідження багатьох науковців. У навчальному посібнику «Заходи забезпечення кримінального провадження» автори О. В. Авраменко, Р. І. Благута та А. Я. Хитра детально аналізують види заходів забезпечення, підстави та порядок їх застосування, а також процесуальні аспекти подання відповідних клопотань.

У статті «Щодо правової природи клопотання слідчого, прокурора при правомірному обмеженні права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні» автор аналізує проблемні питання, пов'язані з поданням та розглядом клопотань, спрямованих на обмеження прав особи, та досліджує їх правову природу.

Монографія Ю. В. Лук'яненка та О. О. Юхна «Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження» присвячена аналізу затримання як одного з заходів забезпечення, охоплюючи процесуальний порядок подання та розгляду відповідних клопотань.

Загалом, наукові публікації висвітлюють різні аспекти складання та розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, акцентуючи увагу на необхідності дотримання процесуальних вимог та забезпечення прав учасників процесу.

Процесуальний порядок складання та розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є важливим елементом кримінального процесу, що спрямований на гарантування ефективності досудового розслідування та судового розгляду [1]. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України такими заходами є, зокрема, виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи [5].

Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження подається слідчим, дізнавачем або прокурором до суду, який уповноважений розглядати такі питання. Зокрема, клопотання подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування, або до Вищого антикорупційного суду у випадках, передбачених законом [5]. У клопотанні мають бути зазначені: обґрунтування необхідності застосування відповідного заходу; відомості про особу, щодо якої застосовується захід; опис обставин, які підтверджують наявність підстав для застосування заходу; перелік доказів, що підтверджують ці обставини [3].

Розгляд клопотання про застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні здійснюється слідчим суддею або судом за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого та їх захисників. Під час розгляду клопотання суд зобов'язаний роз'яснити підозрюваному чи обвинуваченому його права, зокрема право мати захисника, знати суть та підстави підозри або обвинувачення, відмовитися давати пояснення тощо [5].

Суд оцінює надані докази та обґрунтованість клопотання, враховуючи:

1. Наявність обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення – суд перевіряє, чи є достатньо доказів, які свідчать про можливу причетність особи до кримінального правопорушення. Це важливий критерій, оскільки без обґрунтованої підозри застосування заходів забезпечення участі особи може бути визнане незаконним.

2. Необхідність застосування заходу для досягнення мети кримінального провадження – суд оцінює, чи дійсно застосування запропонованого заходу є необхідним для забезпечення ефективного розслідування, уникнення ухилення особи від слідства або суду, а також для забезпечення правосуддя.

3. Співмірність запропонованого заходу з обставинами справи та правами особи – суд визначає, чи відповідає обраний захід тяжкості правопорушення, реальним ризикам та правам особи. Це забезпечує дотримання принципу пропорційності, згідно з яким заходи впливу не повинні бути надмірними чи необґрунтовано обмежувати права підозрюваного чи обвинуваченого [2].

Практика застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні свідчить про необхідність чіткого дотримання процесуальних вимог під час складання та розгляду відповідних клопотань. Зокрема, важливо забезпечити належне обґрунтування

клопотання та подання достатніх доказів, що підтверджують необхідність застосування заходу. Недотримання цих вимог може призвести до відмови в задоволенні клопотання та ускладнити подальший хід провадження [4].

Для підвищення ефективності процесуального порядку складання та розгляду клопотань рекомендовано:

1. Підвищення кваліфікації слідчих та прокурорів: Для забезпечення ефективного складання обґрунтованих клопотань слідчим та прокурорам необхідно мати високий рівень професійної підготовки, зокрема, володіти знаннями не лише процесуального права, але й нормами матеріального права, що стосуються конкретного кримінального правопорушення. Підвищення кваліфікації дає змогу фахівцям краще розуміти потреби та специфіку кожного кримінального провадження, точно формулювати підстави для подання клопотання та грамотно аргументувати їх у суді. Важливо, щоб процес підвищення кваліфікації містив також практичні тренінги та роботу з реальними кейсами, що дає змогу покращити навички формулювання запитів та подання їх на розгляд суду, що зі свого боку підвищує ефективність судового процесу [1].

2. Уніфікація підходів: Розробка та впровадження стандартних форм клопотань є важливим кроком для досягнення більшої систематизації та єдності у кримінальному процесі. Уніфіковані форми дають змогу зменшити кількість помилок, уникнути формальних порушень та забезпечити, щоб усі необхідні елементи були правильно включені до клопотання. Ці форми повинні бути розроблені з урахуванням вимог Кримінального процесуального кодексу України та різноманітних видів заходів забезпечення участі осіб, таких як взяття під варту, домашній арешт чи інші обмеження. Врахування специфіки кожного виду заходу дає змогу підвищити точність та ефективність кожного клопотання, що в кінцевому підсумку забезпечить дотримання законності на всіх етапах кримінального процесу [3].

3. Судовий контроль: Посилення ролі судового контролю є важливим заходом для забезпечення дотримання прав осіб, щодо яких застосовуються заходи забезпечення участі в кримінальному процесі. Суд має ретельно перевіряти обґрунтованість та законність кожного клопотання, щоб уникнути зловживань або надмірного обмеження прав учасників процесу. Для цього судді повинні мати можливість оцінювати не тільки формальні аспекти поданих документів, але й змістовну сторону, враховуючи всі факти, що стосуються конкретної справи. Судовий контроль на цьому етапі процесу є необхідним для забезпечення справедливості та правової визначеності, а також для недопущення зловживань під час застосування заходів, що можуть суттєво обмежувати свободу або інші права осіб [2].

Забезпечення належного процесуального порядку складання та розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є важливим кроком на шляху до підвищення ефективності кримінального судочинства та дотримання прав і свобод громадян. Дотримання встановлених законодавчих вимог щодо форми, змісту та обґрунтування клопотань дає змогу забезпечити законність процесуальних дій, унеможливити необґрунтоване застосування обмежувальних заходів та сприяти належному функціонуванню правової системи.

Крім того, важливим аспектом є забезпечення своєчасного та неупередженого судового контролю за розглядом таких клопотань. Суд має ретельно перевіряти відповідність поданих документів вимогам законодавства, враховувати принцип співмірності застосовуваних заходів до мети кримінального провадження, а також дотримуватися балансу між потребами слідства та захистом прав і свобод учасників процесу [4]. Не менш значущим є підвищення рівня професійної підготовки осіб, які складають та розглядають такі клопотання, а також розробка уніфікованих стандартів їх оформлення. Це сприятиме не лише вдосконаленню правозастосовної практики, а й зменшенню кількості випадків порушення прав осіб у кримінальному провадженні.

У результаті дослідження процесуального порядку складання та розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні встановлено, що ці заходи є важливим інструментом гарантування ефективного розслідування кримінальних правопорушень та реалізації принципів справедливого судочинства.

По-перше, законодавчі вимоги до складання клопотань містять чіткий перелік елементів, які повинні бути в них відображені. Це, зокрема, обґрунтування необхідності застосування заходу, перелік доказів, які підтверджують його доцільність, та відомості про особу, щодо якої застосовується відповідний захід. Недотримання цих вимог може призвести до відмови в задоволенні клопотання, що може негативно вплинути на ефективність кримінального провадження.

По-друге, судовий розгляд клопотання передбачає комплексну оцінку підстав для застосування заходів забезпечення, що охоплює аналіз наявності обґрунтованої підозри, пропорційності обраного заходу до цілей кримінального провадження та дотримання прав і свобод особи. Важливу роль у цьому процесі відіграє судовий контроль, який забезпечує баланс між інтересами правосуддя та захистом прав громадян.

По-третє, практика застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні свідчить про необхідність підвищення рівня кваліфікації слідчих, прокурорів і суддів щодо процесуального оформлення та обґрунтування клопотань. Також важливим є розробка уніфікованих стандартів для оформлення таких процесуальних документів, що сприятиме підвищенню їхньої якості та ефективності застосування.

Висновок. Отже, вдосконалення процесуального порядку складання та розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні сприятиме підвищенню ефективності кримінального провадження, зміцненню гарантій дотримання прав учасників процесу та запобіганню зловживанням у сфері кримінального переслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. В., Благута Р. І., Хитра А. Я. Заходи забезпечення кримінального провадження : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС. URL : <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/315/1/33КП.pdf>(<https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/315/1/33КП.pdf>)

2. WikiLegalAid. Заходи забезпечення кримінального провадження. URL : <https://legalaid.wiki/index.php>
3. Побережнюк О. В. Щодо правової природи клопотання слідчого, прокурора при правомірному обмеженні права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 4. С. 121–125.
4. Лук'яненко Ю. В., Юхно О. О. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження : монографія. Харків : Право, 2020. 284 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

REFERENCE

1. Avramenko O. V., Blahuta R. I., Khytra A. Ya. Zakhody zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia : navchalnyi posibnyk. Lviv : LvDUVS. URL : <https://dSPACE.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/315/1/ZZKP.pdf>(<https://dSPACE.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/315/1/ZZKP.pdf>)
2. WikiLegalAid. Zakhody zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia. URL : <https://legalaid.wiki/index.php>
3. Poberezhniuk O. V. Shchodo pravovoi pryrody klopottannia slidchoho, prokurora pry pravomirnomu obmezhenni prava na svobodu ta osobystu nedotorkannist v kryminalnomu provadzhenni. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2014. № 4. S. 121–125.
4. Lukianenko Yu. V., Yukhno O. O. Zatrymannia osoby yak zakhid zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2020. 284 s.
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

A. V. Svintsytskyi. COMPILATION AND CONSIDERATION OF REQUESTS FOR THE APPLICATION OF MEASURES TO ENSURING THE PARTICIPATION OF PERSONS DURING CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the procedural procedure for drafting and considering requests for the application of measures to ensure the participation of persons in criminal proceedings. The features of the legal regulation of these issues, which are provided for by the current criminal procedural legislation, are disclosed, and the practical aspects of their implementation in judicial activity are highlighted.

The legislative requirements for the form and content of the request are analyzed, in particular, the mandatory details that must be contained in the document for its proper execution are determined. The legal grounds for submitting such requests are investigated, including the need to substantiate the presence of risks of evasion from participation in the process or obstruction of criminal proceedings. Issues related to proving the relevant grounds and assessing their sufficiency are separately considered.

The article also analyzes the procedure for judicial consideration of petitions for the application of measures to ensure the participation of persons in criminal proceedings, including the terms of their consideration, procedural features of decision-making and possible objections from the parties. The problems that arise in practice during the preparation and consideration of such petitions are separately considered, as well as possible ways to improve legal regulation to increase the efficiency of law enforcement activities in this area. The key aspects related to the justification of the need to apply specific measures, as well as the assessment of evidence confirming the presence of relevant risks, are considered. The problems of law enforcement associated with the consideration of petitions are identified, in particular, regarding compliance with the principle of proportionality and ensuring effective judicial control over their use.

Directions for improving the current legislation and judicial practice are proposed to increase the level of legal protection of participants in the process. The study is based on the analysis of national legislation, judicial practice and scientific doctrinal approaches to the application of measures to ensure the participation of persons in criminal proceedings.

Keywords: *petition, measures to ensure criminal proceedings, participants in criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 18 березня 2025 року

УДК 343.98:336

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.234-240

О. В. Темненко,

аспірант,

Державний податковий університет

e-mail: 30.07@musta.edu.ua

ORCID ID 0009-0003-0397-6404

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Стаття присвячена дослідженню криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у фінансовій сфері. Визначено основні елементи такої характеристики, зокрема способи вчинення кримінальних правопорушень, типові сліди, особливості особи злочинця та потерпілого, а також механізми приховування незаконної діяльності. Проаналізовано сучасні тенденції фінансових кримінальних правопорушень, зокрема шахрайство, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, та зловживання службовим становищем. Особливу увагу приділено методам криміналістичного дослідження фінансових кримінальних правопорушень, зокрема використанню автоматизованих інформаційних систем, аналізу транзакцій і документів, а також застосуванню експертних досліджень. Розглянуто специфіку доказування в таких справах, зокрема труднощі, пов'язані з виявленням і фіксацією слідової інформації, що потребує залучення спеціалістів у сфері фінансового моніторингу та аудиту. Зроблено висновки щодо необхідності вдосконалення методик криміналістичного аналізу фінансових кримінальних правопорушень, посилення міжвідомчої взаємодії та впровадження новітніх технологій для виявлення, розслідування та запобігання таким кримінальним правопорушенням. Акцентовано увагу на значенні міжнародного співробітництва у протидії фінансовій злочинності, особливо в умовах глобалізації фінансових ринків і використання цифрових технологій у незаконній діяльності. Також розглянуто роль правового регулювання та його вплив на ефективність боротьби з фінансовими кримінальними правопорушеннями. Обґрунтовано потребу в оновленні законодавчих норм та адаптації криміналістичних методик до сучасних викликів, зокрема кіберзагроз і транскордонних фінансових схем. Запропоновано методи вдосконалення підготовки слідчих і експертів для забезпечення ефективного виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у фінансовій сфері.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, фінансова злочинність, криміналістична методика, слідові ознаки, протидія.

Фінансова сфера є ключовим елементом економічної безпеки держави, проте її складність і технологічна еволюція сприяють зростанню рівня злочинності. Кримінальні правопорушення у фінансовій сфері, зокрема шахрайство, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним способом, маніпуляції з фінансовими активами та службові зловживання, завдають значної шкоди як економічним інтересам держави, так і громадянам.

Актуальність дослідження криміналістичної характеристики таких правопорушень обумовлена необхідністю вдосконалення методик їх виявлення, розслідування та попередження. Сучасні злочинці використовують складні фінансові схеми, кіберінструменти та міжнародні правові прогалини для приховування незаконної діяльності, що ускладнює їх викриття. У зв'язку з цим підвищується значення криміналістичного аналізу механізмів вчинення кримінальних правопорушень, типових слідових ознак, особливостей суб'єктного складу та ефективних методів доказування.

Дослідження цієї проблематики також є важливим у контексті гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами боротьби з фінансовими кримінальними правопорушеннями та розвитку співпраці між правоохоронними органами різних країн. Використання криміналістичних методів, зокрема аналізу транзакцій, фінансової експертизи та автоматизованих систем моніторингу, є ключовим напрямом удосконалення правоохоронної діяльності у сфері фінансової безпеки.

Так, розробка криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у фінансовій сфері є актуальним напрямом дослідження, який сприятиме підвищенню ефективності боротьби з економічною злочинністю та зміцненню фінансової стабільності держави.

Метою статті є комплексний аналіз криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у фінансовій сфері, визначення їх основних елементів та особливостей розслідування. Для досягнення цієї мети досліджується структура фінансових кримінальних правопорушень, способи їх вчинення, типові слідові ознаки, характеристика суб'єктів злочинної діяльності та механізми приховування незаконних фінансових операцій.

Окрема увага приділяється сучасним методам виявлення та доказування таких правопорушень, зокрема використанню автоматизованих інформаційних систем, фінансової аналітики та експертних досліджень. Важливим завданням є також визначення методів удосконалення криміналістичних методик розслідування фінансових кримінальних правопорушень та розробка рекомендацій для правоохоронних органів щодо їх ефективного попередження, виявлення і документування.

Результати дослідження сприятимуть підвищенню ефективності боротьби з фінансовими правопорушеннями, покращенню взаємодії між правоохоронними органами та фінансовими установами, а також удосконаленню правового регулювання у сфері економічної безпеки держави.

Українські науковці приділяють значну увагу дослідженню криміналістичних аспектів фінансових кримінальних правопорушень, розглядаючи їх з позицій кримінального права, кримінального процесу та криміналістики. Зокрема, вагомий внесок у розробку

теоретичних і прикладних аспектів цієї тематики зробили такі вчені, як І. В. Арістова, Г. В. Атамчук, В. Б. Вишня, А. В. Іщенко, Р. А. Калюжний, І. П. Катеринчук, І. В. Краснобризький, С. О. Прокопов, Є. В. Рижков та інші.

Наукові дослідження українських вчених зосереджені на визначенні основних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у фінансовій сфері, зокрема механізмів їх вчинення, типових слідових ознак, особливостей суб'єктного складу та специфіки доказування. Значну увагу приділено розробці ефективних методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із шахрайством, ухиленням від сплати податків, відмиванням коштів, службовими зловживаннями та іншими фінансовими махінаціями.

Українські дослідники акцентують увагу на впровадженні цифрових технологій у розслідування фінансових кримінальних правопорушень, використанні автоматизованих інформаційних систем та методах фінансового моніторингу. Водночас висвітлюються проблеми нормативного регулювання протидії фінансовим кримінальним правопорушенням, потреба в гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та вдосконаленні міжвідомчої взаємодії.

Незважаючи на досягнення в цій сфері, науковці наголошують на необхідності подальших досліджень, спрямованих на адаптацію криміналістичних методик до сучасних викликів, зокрема кіберзлочинності, цифрових активів та міжнародних фінансових схем. Це підкреслює актуальність тематики та потребу в розвитку науково-методичного забезпечення боротьби з фінансовими правопорушеннями.

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у фінансовій сфері є однією з ключових категорій криміналістики, що охоплює систему відомостей про механізми, способи, слідові ознаки, особливості суб'єкта та методи протидії цим злочинам. Аналіз останніх тенденцій у фінансовій злочинності свідчить про зростання рівня складності схем незаконного збагачення, зокрема через використання цифрових технологій, міжнародних фінансових структур та анонімних платіжних систем [1, с. 45; 2, с. 33].

Ключовими складовими криміналістичної характеристики є:

– способи вчинення кримінального правопорушення. Українські науковці [3] зазначають, що фінансові правопорушення здійснюються через підробку документів, маніпуляції з бухгалтерськими та банківськими звітностями, незаконне виведення капіталу, шахрайські інвестиційні проекти та використання підставних осіб для фінансових операцій. Окреме місце займає використання криптовалютних технологій для приховування доходів від незаконної діяльності;

– типові сліди кримінального правопорушення. Як зазначає Р. А. Калюжний [4], основними слідовими ознаками фінансових кримінальних правопорушень є розбіжності у фінансовій документації, відсутність економічної логіки у здійснених операціях, аномальні фінансові потоки, зміни у власності активів та використання компаній-«фантомів». Крім того, розширення цифрових фінансових платформ створює нові можливості для слідової інформації, зокрема у вигляді цифрових відбитків користувачів, IP-адрес, криптовалютних гаманців тощо;

– характеристика особи злочинця. Як зазначають І. П. Катеринчук та І. В. Краснобризький [5], суб'єкти фінансових кримінальних правопорушень зазвичай мають високий рівень спеціальних знань у сфері фінансів, права або ІТ-технологій. Часто такими правопорушниками є керівники підприємств, банківські службовці, аудитори, юристи або особи, що мають доступ до конфіденційної фінансової інформації;

– механізми приховування злочинної діяльності. Сучасні злочинці використовують складні схеми для маскуванню незаконних фінансових операцій, як-от дроблення транзакцій, створення транзитних рахунків, використання офшорних компаній, криптовалют та платіжних платформ, що не підлягають державному контролю [6; 7].

Розслідування фінансових кримінальних правопорушень вимагає застосування спеціальних методик, серед яких важливе місце займає фінансовий аналіз, судово-економічна експертиза, електронна криміналістика та застосування автоматизованих інформаційних систем. Фінансовий аналіз дає змогу дослідити рух коштів, виявити аномальні транзакції, розкрити приховані джерела доходів та ідентифікувати ключові фінансові зв'язки між суб'єктами. Це здійснюється за рахунок детального вивчення банківських виписок, податкової звітності, бухгалтерських документів та інших фінансових джерел.

Судово-економічна експертиза є важливим інструментом встановлення реального фінансового стану суб'єктів господарювання, оцінки масштабів завданих збитків та виявлення фактів незаконного привласнення коштів. Вона охоплює аналіз бухгалтерського обліку, аудит грошових потоків та оцінку відповідності фінансової звітності чинному законодавству.

Електронна криміналістика відіграє критичну роль у дослідженні цифрових доказів, зокрема аналізі електронних платежів, криптовалютних транзакцій, серверних журналів та комунікацій між фігурантами фінансових схем. Використання спеціалізованих програмних комплексів дає змогу швидко ідентифікувати маніпуляції з фінансовими даними та виявляти підозрілі цифрові сліди.

Застосування автоматизованих інформаційних систем, як-от аналітичні платформи з моніторингу банківських операцій, бази даних підозрілих осіб і транзакцій, а також алгоритми штучного інтелекту, значно підвищує ефективність розслідувань. Вони дають змогу правоохоронцям оперативно обробляти значні обсяги даних, швидко виявляти закономірності у фінансових потоках та встановлювати зв'язки між правопорушниками, що суттєво скорочує час і ресурси, необхідні для викриття складних злочинних схем.

Як зазначає Є. В. Рижков, ефективне розслідування потребує залучення спеціалістів у сфері аудиту, податкового права та кібербезпеки. Використання систем моніторингу банківських операцій дає змогу виявити підозрілі транзакції та встановити зв'язки між учасниками злочинних схем [7, с. 125].

Сучасні автоматизовані системи аналізу фінансових потоків, такі як системи моніторингу банківських операцій, технології штучного інтелекту та великомасштабні бази даних підозрілих транзакцій, значно підвищують ефективність виявлення фінансових кримінальних правопорушень. Вони дають змогу оперативно ідентифікувати нестандартні фінансові операції, аналізувати взаємозв'язки між суб'єктами господарювання, прогнозувати

потенційні ризики та виявляти приховані шахрайські схеми. Використання алгоритмів машинного навчання сприяє автоматичному розпізнаванню аномальних транзакцій, що значно скорочує час на їх перевірку та дає змогу зосередити увагу слідчих на найскладніших випадках.

Проте дослідники наголошують на необхідності посилення міжвідомчої співпраці між правоохоронними органами, фінансовими установами та міжнародними організаціями у сфері боротьби з економічною злочинністю. Це зумовлено тим, що фінансові кримінальні правопорушення нерідко мають транскордонний характер, а злочинці використовують складні механізми відмивання грошей через офшорні зони, криптовалютні біржі та анонімні платіжні системи. Ефективна взаємодія між банками, податковими органами, поліцією та міжнародними фінансовими структурами дає змогу швидко виявляти та блокувати незаконні фінансові операції. Крім того, важливим аспектом є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами боротьби з фінансовими кримінальними правопорушеннями, що сприятиме підвищенню ефективності правоохоронної діяльності в цій сфері.

Як зазначають українські науковці, міжнародний досвід боротьби з фінансовими кримінальними правопорушеннями свідчить про важливість використання таких підходів, як впровадження міжнародних стандартів фінансового моніторингу, створення єдиних баз даних для відстеження підозрілих операцій, посилення контролю за фінансовими потоками та цифровими активами.

Зокрема, Україна активно впроваджує рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), які передбачають посилення державного контролю за транскордонними фінансовими операціями, регулювання діяльності криптовалютних платформ та розширення аналітичних можливостей правоохоронних органів.

Окремим аспектом є потреба в удосконаленні нормативно-правового забезпечення розслідування фінансових кримінальних правопорушень, а також підготовки спеціалізованих слідчих підрозділів, здатних працювати зі значними масивами фінансових даних та сучасними технологіями аналізу інформації.

Висновки. Отже, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у фінансовій сфері є важливим інструментом для їх розслідування та попередження. Вона охоплює аналіз способів вчинення кримінальних правопорушень, типових слідових ознак, особливостей суб'єктного складу та механізмів приховування злочинної діяльності.

Застосування сучасних методів криміналістичного аналізу, фінансового моніторингу та міжнародного співробітництва є ключовими чинниками підвищення ефективності боротьби з економічною злочинністю. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на вдосконалення методик розслідування фінансових кримінальних правопорушень та розробку ефективних механізмів їх попередження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістова І. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансового моніторингу в Україні: теоретико-правові аспекти. *Юридична наука*. 2021. № 3. С. 45–52.
2. Атамчук Г. В. Запобігання злочинам у фінансовій сфері: криміналістичний аспект. *Вісник кримінального права*. 2020. № 2. С. 33–41.
3. Вишня В. Б., Іщенко А. В. Фінансові злочини в Україні: тенденції та криміналістичні особливості. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 4. С. 78–85.
4. Калюжний Р. А. Методика розслідування злочинів у фінансово-економічній сфері. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 248 с.
5. Катеринчук І. П., Краснобризький І. В. Використання аналітичних методів у розслідуванні фінансових злочинів. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 59–66.
6. Прокопов С. О. Криміналістичне дослідження схем відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 102–109.
7. Рижков Є. В. Інформаційні технології у виявленні та розслідуванні фінансових правопорушень. *Збірник наукових праць Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*. 2020. № 3. С. 124–132.
8. FATF (Financial Action Task Force). International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation (Recommendations). Paris : FATF, 2022. 150 p.

REFERENCE

1. Aristova I. V. Informatsiino-analytychne zabezpechennia finansovoho monitorynhu v Ukraini: teoretyko-pravovi aspekty. *Yurydychna nauka*. 2021. № 3. S. 45–52.
2. Atamchuk H. V. Zapobihannia zlochyнам u finansovii sferi: kryminalistychnyi aspekt. *Visnyk kryminalnoho prava*. 2020. № 2. S. 33–41.
3. Vyshnia V. B., Ishchenko A. V. Finansovi zlochyны v Ukraini: tendentsii ta kryminalistychni osoblyvosti. *Kryminalistychnyi visnyk*. 2019. № 4. S. 78–85.
4. Kaliuzhnyi R. A. Metodyka rozsliduvannia zlochyyniv u finansovo-ekonomichnii sferi. Kyiv : Yurinkom Inter, 2020. 248 s.
5. Katerynychuk I. P., Krasnobryzkyi I. V. Vykorystannia analitychnykh metodiv u rozsliduvanni finansovykh zlochyyniv. *Visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2021. № 1. S. 59–66.
6. Prokopov S. O. Kryminalistychne doslidzhennia skhem vidmyvannia dokhodiv, oderzhanykh zlochyynnym shliakhom. *Pravo i suspilstvo*. 2022. № 5. S. 102–109.
7. Ryzhkov Ye. V. Informatsiini tekhnolohii u vyjavlenni ta rozsliduvanni finansovykh pravoporushen. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho yurydychnoho universytetu im. Yaroslava Mudroho*. 2020. № 3. S. 124–132.
8. FATF (Financial Action Task Force). International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation (Recommendations). Paris : FATF, 2022. 150 p.

O. V. Temnenko. CRIMINAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENCES IN THE FINANCIAL SPHERE

The article is devoted to the study of the forensic characteristics of criminal offenses in the financial sphere. The main elements of such a characteristic are determined, in particular, the methods of committing criminal offenses, typical traces, the characteristics of the perpetrator and the victim, as well as the mechanisms for concealing illegal activities. The current trends in financial criminal offenses are analyzed, including fraud, evasion of taxes, fees (mandatory payments), legalization (laundering) of proceeds from crime, and abuse of office. Special attention is paid to the methods of forensic investigation of financial criminal offenses, including the use of automated information systems, analysis of transactions and documents, and the use of expert research. The specifics of proving such cases are considered, in particular, the difficulties associated with identifying and recording trace information, which requires the involvement of specialists in the field of financial monitoring and auditing. Conclusions are drawn on the need to improve the methods of forensic analysis of financial criminal offenses, strengthen interdepartmental cooperation and introduce the latest technologies to detect, investigate and prevent such criminal offenses. Attention is focused on the importance of international cooperation in combating financial crime, especially in the context of the globalization of financial markets and the use of digital technologies in illegal activities. The role of legal regulation and its impact on the effectiveness of combating financial criminal offenses is also considered. The need to update legislative norms and adapt forensic methods to modern challenges, in particular cyber threats and cross-border financial schemes, is substantiated. Ways are proposed to improve the training of investigators and experts to ensure the effective detection and investigation of criminal offenses in the financial sector.

Keywords: *criminal offense, financial crime, forensic methodology, trace picture, counter-idea.*

Стаття надійшла до редколегії 4 березня 2025 року

Міжнародне право

УДК 340.1

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.241-247

К. С. Лісова,*канд. істор. наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права**та права Європейського Союзу,**Державний податковий університет**e-mail: Lisova.k@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-2664-7721**

ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР 1648 Р. ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У статті розглянуто Вестфальський мир 1648 року як ключову подію в історії міжнародного права. Проаналізовано його основні положення та їх вплив на становлення сучасної системи міжнародних відносин. Визначено актуальність Вестфальських принципів у сучасному світі та їх значення для міжнародного права. Висвітлено еволюцію принципу суверенітету, його трансформації у XX–XXI століттях, а також вплив Вестфальського миру на розвиток міжнародних організацій і права мирних договорів. Особлива увага приділяється ролі Вестфальської системи у формуванні основних принципів міжнародного права, таких як рівноправність держав, непорушність кордонів та невтручання у внутрішні справи інших країн. Досліджено також сучасні виклики для Вестфальської моделі міжнародних відносин у зв'язку з глобалізацією, зростанням впливу наднаціональних структур і необхідністю міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем. Робота спирається на аналіз історичних документів, наукових досліджень і сучасних публікацій, що дає змогу зробити висновок про значущість Вестфальського миру в контексті розвитку міжнародного права та його актуальність у сучасних умовах.

Ключові слова: *Вестфальський мир, міжнародне право, державний суверенітет, міжнародні організації, рівноправність держав.*

Постановка проблеми. Вестфальський мир 1648 року є однією з найважливіших подій в історії міжнародних відносин. Він поклав край Тридцятилітній війні (1618–1648) та започаткував систему міжнародного права, яка в тій чи іншій формі існує й донині. У сучасних умовах важливо проаналізувати, яким чином принципи, закладені в цій мирній угоді, вплинули на формування суверенних держав, міжнародного права та

дипломатичних відносин. Крім того, необхідно оцінити, як ці принципи трансформувалися в умовах глобалізації та зростаючої ролі міжнародних організацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика Вестфальського миру досліджувалася багатьма науковцями, зокрема істориками, політологами та правознавцями. Роботи таких учених, як Л. Гросс [3], Х. Булл [1], С. Кратохвіл та С. Кразнер [4] розглядають вплив Вестфальського миру на сучасну систему міжнародних відносин. Дослідники наголошують на принципах суверенітету, рівності держав і невтручання у внутрішні справи, що стали фундаментальними для міжнародного права. Зокрема, сучасні дослідники аналізують роль цих принципів у контексті регіональної інтеграції, зростаючої ролі наднаціональних структур, таких як Європейський Союз, і взаємодії міжнародного та національного права.

Метою статті є розгляд основних положень Вестфальського миру, аналіз його впливу на розвиток міжнародного права та з'ясування його актуальності для сучасних міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вестфальський мир, укладений 1648 року, став визначною подією в історії міжнародних відносин. Він завершив Тридцятилітню війну (1618–1648) у Священній Римській імперії. Це була перша загальноєвропейська війна за гегемонію в Європі між двома великими угрупованнями держав: блоком Габсбургів (іспанські та австрійські Габсбурги та католицькі князівства Німеччини, підтримувані папством та Річчю Посполитою) та антигабсбурзькою коаліцією (німецькі протестантські князівства, Франція, Швеція, Данія, Голландія, Англія, Московська держава). За підсумками цієї війни європейські держави вперше розглядали континент як єдине ціле і були готові нести за нього спільну відповідальність.

Вестфальський договір був укладений у жовтні 1648 р. за результатами плідної роботи Вестфальського мирного конгресу, який тривав майже чотири роки. Участь у конгресі взяли 194 представники від 16 європейських держав (майже всі європейські країни того періоду) [4, с. 235].

У двох складових частинах Вестфальського миру – Оснабрюцькому та Мюнстерському договорах – були закладені принципи міжнародного права, що не втратили своєї актуальності й до нашого часу. Основні положення договорів охоплювали:

1. Визнання суверенітету держав: кожна держава отримувала право самостійно визначати свою політику, внутрішній устрій та зовнішні відносини без втручання з боку інших держав.

До середини XVII ст. суверенні держави як такі ще не сформувалися. Виникнення суверенних держав у класичному розумінні – це поступовий процес, що почався в Європі впродовж XII–XIII ст. Концепція ж «зовнішнього» суверенітету формується в Європі до кінця XVII ст., закріплюється саме Вестфальським миром і полягає у відсутності наддержавної влади, принципів рівності незалежних держав та поваги суверенітету й незалежності в міжнародних відносинах [5, с. 576].

2. Одним із ключових нововведень Вестфальської системи міжнародного права став принцип юридичної рівності держав. Це означало, що всі суверенні держави визнаються рівними в правах і обов'язках на міжнародній арені, незалежно від: територіального

розміру, чисельності населення, економічної потужності, військової сили, політичного впливу.

До Вестфальського миру міжнародні відносини значною мірою визначалися феодальною ієрархією, васалітетом, а також пануванням Священної Римської імперії та Католицької церкви. Держави не мали однакового статусу – особливо малі країни або ті, що були під релігійним впливом [6, с. 103].

1648 року ситуація докорінно змінилася: міжнародно-правовий простір було вирівняно і вперше чітко задекларовано, що кожна держава – незалежна і має однаковий статус як суб'єкт міжнародного права.

3. Гарантії релігійної терпимості: державам надавалося право визначати свою офіційну релігію, водночас релігійні меншини отримували захист від переслідувань. Як наслідок, католицька церква втратила панівну роль на теренах Європи, котру вона мала упродовж попередніх століть, а відповідно й вплив на міжнародно-правове регулювання в регіоні. Це призвело до загострення протиріч європейських держав з Ватиканом, проте останній вже не мав колишнього впливу на їхню політику.

Фактично закріплення свободи віросповідання стало першим в європейському класичному міжнародному праві проявом міжнародно-правового захисту відповідного права людини. Цей міжнародно-правовий акт, а також англійські акти Habeas Corpus та Білль про права 1660 р. є свідченням становлення міжнародно-правового захисту прав людини [4, с. 240].

4. Договорами закріплювався міжнародно-правовий статус території та підтверджувався принцип незалежності. Інститут території остаточно набув своїх класичних рис. Держави визнавали існуючі кордони одне одного, що сприяло стабільності в Європі. Це положення зменшувало ризики конфліктів на ґрунті територіальних претензій. Порушення територіальної цілісності іншої держави вважалося актом агресії, що засуджувалося навіть у ті часи.

Європейські кордони в межах, закріплених Вестфальський трактатом, протрималися до періоду наполеонівських війн.

5. Вестфальський мир 1648 року вперше закріпив принцип, що кожна держава має право вирішувати свої внутрішні справи самостійно, а інші держави не повинні втручатися.

Принцип невтручання означав, що жодна держава не має права втручатися у внутрішні справи іншої держави, незалежно від політичних, економічних чи ідеологічних причин. Це стосується: форми правління, вибору політичного курсу, релігійних питань, внутрішніх конфліктів (громадянських війн, протестів тощо), соціально-економічної політики.

Цей принцип тісно пов'язаний із суверенітетом: він є логічним продовженням і гарантією того, що держава справді незалежна у своїх рішеннях.

У період до Вестфальського миру великі держави часто втручалися в релігійні або династичні суперечки в сусідніх країнах. Наприклад, католицькі країни підтримували католиків за кордоном, а протестантські – протестантів, часто під приводом «захисту віри». Це втручання лише загострювало конфлікти [6, с. 117].

6. Запровадження механізмів дипломатичного посередництва між державами, що заклало основу для сучасних дипломатичних відносин і переговорних процесів.

Вестфальська система започаткувала використання міжнародно-правових норм як загальнообов'язкових правил. Сторони визнали необхідність укладати договори, дотримуватись зобов'язань, вирішувати конфлікти мирним шляхом. Це був початок правового регулювання міжнародних відносин, на якому згодом розвинулась сучасна система міжнародного права.

7. Закріплення нової політичної рівноваги в Європі: Вестфальський мир сприяв стабілізації міжнародних відносин та заклав основи майбутньої концепції балансу сил. Якщо одна країна посилювалась, інші об'єднувались у коаліції, щоб стримати її вплив. Такий баланс створював систему стримувань і противаг, запобігав домінуванню імперій та формував основи європейської дипломатії. Цей підхід залишався актуальним аж до ХХ століття, зокрема у Віденській системі після Наполеонівських воєн.

Вестфальський мир остаточно закріпив характер нового типу міжнародного права, який склався в Європі, що дало підставу деяким дослідникам (Лео Гросс) порівнювати його із Статутом ООН, називаючи його першим до Статуту ООН міжнародно-правовим документом такої ваги. Цей трактат уперше на загальноєвропейському масштабі закріпив 4 основні принципи класичного міжнародного права: балансу сил, суверенітету, рівності, релігійної свободи [3, с. 38].

Розуміючи Європу як увесь міжнародно-правовий світ, розробники договору втілили ще одну рису нового класичного міжнародного права – його універсальність. Договори Вестфальського миру внаслідок численності своїх сторін поширювалися фактично на усю територію Європи. Крім того, враховуючи поширення юрисдикції сторін на їх колоніальні позаєвропейські території, можна говорити про просторове універсальне поширення дії цього миру [2, с. 45].

Вестфальська система міжнародних відносин, що виникла 1648 р., заклала основи сучасного міжнародного права. Основні її принципи – суверенітет держав, рівноправність і невтручання у внутрішні справи – залишаються важливими й сьогодні. Однак глобалізація, поява нових форм міжнародного управління та загрози світовій безпеці впливають на їхню трансформацію.

Принцип державного суверенітету, закріплений Вестфальським миром, пройшов значну еволюцію від абсолютної незалежності держав до обмеженого суверенітету в умовах сучасного міжнародного права. Після 1648 р. держави отримали право самостійно визначати свою внутрішню та зовнішню політику без втручання ззовні. Це стало основою для формування національних держав і міжнародних відносин.

Після Другої світової війни розвиток міжнародних організацій, таких як ООН, та прийняття Загальної декларації прав людини (1948) започаткували поступове обмеження абсолютного суверенітету. Держави погодились на дотримання міжнародних норм, що регулюють їхню внутрішню політику, зокрема в питаннях прав людини, воєнних дій та екології [8, с. 78].

У ХХІ столітті розвиток міжнародних економічних структур (наприклад, Світової організації торгівлі, МВФ) та регіональних блоків (ЄС, НАТО) обмежує суверенітет держав через необхідність виконання міжнародних договорів і стандартів.

Сучасне міжнародне право допускає втручання у внутрішні справи держав у випадках масових порушень прав людини (концепція «Responsibility to Protect»). Це підживляє

класичний принцип невтручання, але водночас захищає глобальну безпеку та людські права. У цифрову епоху держави стикаються з новими викликами, як-от контроль інформаційного простору та кібербезпеки. Це створює новий аспект суверенітету – право на захист національного інформаційного простору [8, с. 82].

Отже, сучасне міжнародне право поступово змінює розуміння суверенітету, роблячи його більш гнучким і залежним від міжнародного співробітництва.

Вестфальський принцип рівності держав формально закріплений у Статуті ООН. Проте сучасні міжнародні відносини демонструють наявність нерівності між країнами через економічну, військову та політичну асиметрію.

Хоч принцип невтручання у внутрішні справи держав залишається актуальним, сучасні міжнародні кризи, такі як гуманітарні катастрофи та порушення прав людини, часто стають підставою для інтервенцій, санкцій або миротворчих місій.

Глобальні виклики, як-от зміни клімату, кібербезпека, пандемії та міграційні кризи, вимагають міжнародної співпраці, що в деяких випадках суперечить класичним Вестфальським принципам державної незалежності.

Вестфальська система сприяла формуванню міжнародних організацій, заклавши основи принципів, що стали фундаментальними для їхньої діяльності. Ідея рівноправності держав, незалежно від їхньої величини чи могутності, лягла в основу діяльності Ліги Націй (1919) та Організації Об'єднаних Націй (1945), де всі країни-учасниці мають рівні права в міжнародному правопорядку [8, с. 89].

Створення міжнародних організацій базується на визнанні суверенітету держав-членів. У сучасних умовах цей принцип врівноважується необхідністю дотримання міжнародних норм, наприклад, у рамках Європейського Союзу, де країни делегують частину своїх суверенних повноважень на наднаціональний рівень.

Після Вестфальського миру зростала роль міжнародних угод як механізму запобігання конфліктам. Це призвело до створення Гаазьких мирних конференцій (1899, 1907), Ліги Націй та ООН, що заклали основи сучасного міжнародного правопорядку.

Вестфальська система привела до розвитку дипломатичних методів вирішення конфліктів. Такі організації, як ООН, ОБСЄ та НАТО, використовують ці принципи для забезпечення стабільності та колективної безпеки у світі.

З розвитком міжнародних зв'язків принципи Вестфальського миру адаптуються до нових викликів. Сучасні міжнародні організації не лише забезпечують співпрацю між державами, але й беруть на себе функції глобального управління в сферах безпеки, прав людини та економіки.

Висновки. Вестфальський мир став ключовою подією, що заклала основи сучасної системи міжнародного права. Його принципи, такі як державний суверенітет, рівність і невтручання, залишаються актуальними й у сучасному світі. Незважаючи на трансформації міжнародної політики, Вестфальська система залишається фундаментом міжнародних відносин і правових норм, які регулюють взаємодію держав на глобальному рівні. Зі зростанням ролі міжнародних організацій та наднаціональних структур принципи Вестфальського миру адаптуються до сучасних реалій, зберігаючи свою значущість у питаннях суверенітету, міжнародної безпеки та співпраці між державами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булл Х. Анархічне суспільство: Дослідження порядку в світовій політиці. Macmillan, 1977. 335 с.
2. Гавердовський П. Вестфальський мир як основа європейської державної системи. *Наукові записки Інституту європейських досліджень*. 2016. № 18 (2). С. 45–67.
3. Гросс Л. Вестфальський мир 1648 року та його значення. *Американський журнал міжнародного права*. 1948. № 42 (1). С. 20–41.
4. Кразнер С. Д. Вестфальський мир і все, що з ним пов'язано. *Міжнародна організація*. № 47 (3). С. 235–268.
5. Крокстон Д. Вестфальський мир 1648 року і витоки суверенітету. *Міжнародний історичний огляд*. 1999. № 21 (3). С. 569–591.
6. Лиса І. Принципи міжнародного права та їх коріння у Вестфальській системі. *Журнал міжнародного права та дипломатії*. 2019. № 12 (3). С. 101–119.
7. Осіандер А. Суверенітет, міжнародні відносини та міф про Вестфальський мир. *Міжнародна організація*. 2001. № 55 (2). С. 251–287.
8. Тихомиров А. Еволюція міжнародних відносин від Вестфальського миру до сучасності. *Вісник Київського національного університету міжнародних відносин*. 2020. № 4 (1). С. 78–94.

REFERENCES

1. Bull Kh. Anarkhichne suspilstvo: Doslidzhennia poriadku v svitovii politytsi. Macmillan, 1977. 335 s.
2. Haverdovskyi P. Vestfalskyi myr yak osnova yevropeiskoi derzhavnoi systemy. *Naukovi zapysky Instytutu yevropeiskykh doslidzhen*. 2016. № 18 (2). S. 45–67.
3. Hross L. Vestfalskyi myr 1648 roku ta yoho znachennia. *Amerykanskyi zhurnal mizhnarodnoho prava*. 1948. № 42 (1). S. 20–41.
4. Krazner S. D. Vestfalskyi myr i vse, shcho z nym poviazano. *Mizhnarodna orhanizatsiia*. № 47 (3). S. 235–268.
5. Krokston D. Vestfalskyi myr 1648 roku i vytoky suverenitetu. *Mizhnarodnyi istorychnyi ohliad*. 1999. № 21 (3). S. 569–591.
6. Lysa I. Pryntsypy mizhnarodnoho prava ta yikh korinnia u Vestfalskii systemi. *Zhurnal mizhnarodnoho prava ta diplomatii*. 2019. № 12 (3). S. 101–119.
7. Osiander A. Suverenitet, mizhnarodni vidnosyny ta mif pro Vestfalskyi myr. *Mizhnarodna orhanizatsiia*. 2001. № 55 (2). S. 251–287.
8. Tykhomyrov A. Evoliutsiia mizhnarodnykh vidnosyn vid Vestfalskoho myru do suchasnosti. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu mizhnarodnykh vidnosyn*. 2020. № 4 (1). S. 78–94.

K. S. Lisova. THE PEACE OF WESTPHALIA OF 1648 AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF MODERN INTERNATIONAL LAW

The article examines the Peace of Westphalia of 1648 as a key event in the history of international law. Its main provisions and their impact on the formation of the modern system

Лісова К. С. Вестфальський мир 1648 р. та його вплив на становлення сучасного міжнародного права

of international relations are analyzed. The relevance of the Westphalian principles in the modern world and their significance for international law are determined. The evolution of the principle of sovereignty, its transformation in the 20th–21st centuries, as well as the impact of the Peace of Westphalia on the development of international organizations and the law of peace treaties are highlighted. Special attention is paid to the role of the Westphalian system in the formation of the basic principles of international law, such as the equality of states, the inviolability of borders, and non-interference in the internal affairs of other countries. Modern challenges to the Westphalian model of international relations in connection with globalization, the growing influence of supranational structures, and the need for international cooperation in solving global problems are also investigated. The work is based on the analysis of historical documents, scientific research, and modern publications, which allows us to conclude about the significance of the Peace of Westphalia in the context of the development of international law and its relevance in modern conditions.

Keywords: *Peace of Westphalia, international law, state sovereignty, international organizations, equality of states.*

Стаття надійшла до редколегії 26 березня 2025 року

УДК 341.231.14:341.645:618.17700

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.248-254

В. І. Бак,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри міжнародного права та Європейського Союзу,

Державний податковий університет

e-mail: bak.vera@gmail.com

ORCID ID 0009-0001-1269-4981;

М. С. Медведєва,

здобувачка вищої освіти, першого бакалаврського рівня,

Державний податковий університет

e-mail: mishkin5@ukr.net

ORCID ID 0009-0008-8072-0572

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто правові аспекти реалізації репродуктивних прав індивідів, які стосуються можливості здійснювати контроль над власним репродуктивним здоров'ям, зокрема приймати рішення щодо запліднення, вагітності, медичних процедур, що стосуються відтворення, та забезпечення доступу до таких медичних послуг. Таку галузь права прийнято відносити до новітнього покоління прав людини, оскільки воно з'явилося як наслідок масштабного розвитку людства на початку двадцятого століття. На підставі аналізу рішень ЄСПЛ та норм законодавства України виокремлено сучасні тенденції сурогатного материнства. Визначено, що сурогатне материнство, як форма репродуктивної допомоги, привертає все більшу увагу на міжнародному рівні.

Штучне запліднення або екстракорпоральне запліднення (ЕКЗ) – це метод, який допомагає подолати безпліддя через запліднення яйцеклітини поза тілом жінки, з подальшою імплантацією ембріона в матку. Законодавство в деяких країнах регулює цей процес, наприклад, вимагаючи наявності відповідних медичних показань або встановлюючи обмеження на кількість ембріонів, які можуть імплантуватися.

Наразі основні питання, що виникають у міжнародній спільноті стосовно сурогатного материнства полягають у такому:

- визначення меж між правом на автономію та правом на захист життя;*
- вплив релігійних і культурних норм на законодавчі та медичні практики;*
- право кожної особи на доступ до медичних послуг, що стосуються репродукції без дискримінації.*

Репродуктивні права в більшості цивілізованих країн активно регулюються законами, що спрямовані на захист здоров'я, прав жінок і чоловіків, забезпечуючи рівний доступ до медичних послуг.

В Україні сурогатне материнство регулюється законодавством, зокрема Сімейним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. Проте питання сурогатного материнства залишається контроверсійним і має багато етичних, правових та соціальних аспектів.

Ключові слова: репродуктивні права людини, сурогатне материнство, новітні права людини, рішення ЄСПЛ, батьківство.

Проблематика, що пов'язана з практикою використання сурогатного материнства, охоплює питання етики, прав людини, соціальної справедливості та правової регламентації. Одним з основних органів, що формує правову доктрину у сфері прав людини, є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Його рішення, пов'язані із сурогатним материнством, мають велике значення для розуміння сучасних тенденцій і викликів цієї практики в Європі та за її межами.

В юридичній практиці існують такі підходи до регулювання сурогатного материнства в окремих державах:

- абсолютна заборона;
- дозволено без законодавчих обмежень;
- дозволено, але існують законодавчі обмеження;
- не врегульовано законом.

Відповідно, на практиці виділяють два види сурогатного материнства:

- Повна (гестаційна) сурогатність, що полягає в перенесенні ембріона від подружжя в матку сурогатної матері.

- Часткова (гендерна) сурогатність, змістом якої є використання яйцеклітини сурогатної матері. У такому випадку існує біологічний зв'язок плода із сурогатною матір'ю. Цей вид у більшості держав вважається неетичним, а тому – заборонений.

Такі послуги можуть надаватися як на оплатній основі – комерційне сурогатне материнство, так і на безоплатній – некомерційне сурогатне материнство.

Встановлено заборони на сурогатне материнство в Австрії, Болгарії, Ісландії, Японії, Сербії, Швеції, Франції, Італії, Німеччині, Португалії, Мальті, в окремих штатах США (Мічиган) здійснено з етичних мотивів, зокрема – метою уникнути перетворення дітей на товар.

Дозволено комерційне сурогатне материнство в Литві, Люксембурзі, Польщі, Румунії, Словаччині, Грузії, Україні, Білорусії, Казахстані, Австралія, Індії. Лише на безоплатній основі дозволено у Греції, Швейцарії, Іспанії, Норвегії, Великій Британії, Ізраїлі.

У Канаді дозволено сурогатне материнство, однак, якщо жінка вирішить залишити дитину собі, попередні домовленості щодо передання дитини такою сурогатною матір'ю анулюються.

Питання сурогатного материнства не врегульоване законом у Бельгії, Ірландії, Фінляндії, Кіпрі, Чехії, Угорщині, Данії, Естонії, Латвії [1].

Правовий контекст сурогатного материнства в Європі полягає в такому: сурогатне материнство, в якому жінка погоджується народити дитину для іншої пари або особи, може бути регульоване по-різному залежно від країни. У деяких європейських країнах сурогатне материнство заборонене або обмежене, в інших воно дозволене за певних умов.

У зв'язку з цим виникає багато правових і етичних питань, особливо щодо прав батьків, які бажають взяти на себе таку роль, і прав законних опікунів дитини; прав самих жінок, які погоджуються стати сурогатними матерями; та прав дітей, народжених за допомогою екстракорпорального запліднення. ЄСПЛ у своїх рішеннях часто розглядає питання сурогатного материнства через призму таких прав, як право на сімейне життя (ст. 8 Європейської конвенції з прав людини), право на здоров'я, а також права дітей. Суд визначає, як забезпечити баланс між правами та інтересами всіх сторін, задіяних у цьому процесі. З огляду на зазначене вважаємо за необхідне проаналізувати найцікавіші рішення ЄСПЛ, що стосуються цього питання.

Рішення ЄСПЛ щодо сурогатного материнства:

1. Рішення у справі «*Mennesson v. France*» (2014 року). Ця справа стала одним з перших важливих рішень ЄСПЛ, що стосувалося прав на сімейне життя в контексті сурогатного материнства. У цьому випадку подружжя, яке звернулося до сурогатної матері, не змогло визнати своє батьківство у Франції, оскільки французьке законодавство забороняло сурогатне материнство. ЄСПЛ встановив, що Франція порушила право заявників на повагу до їхнього сімейного життя. Суд підкреслив, що національні органи повинні знайти методи, щоб забезпечити дитині юридичне визнання її батьківства, навіть якщо сурогатне материнство не дозволено на національному рівні.

2. Рішення у справі «*Labassee v. France*» (2014 року) [2]. Це ще одне рішення ЄСПЛ, в якому суд розглядав питання прав дітей, народжених за допомогою сурогатного материнства. Зокрема, суд постановив, що порушення прав дитини на наявність батьків може мати серйозні наслідки.

У рішенні ЄСПЛ також зазначається, що кожна держава може самостійно вирішувати питання про дозвіл або заборону сурогатного материнства на її території. Франція не дозволила визнання батьківства за участю сурогатного материнства, і, хоча законодавство країни забороняє таку практику, ЄСПЛ вирішив, що порушення сімейних прав дитини не повинно мати пріоритет над іншими правами.

3. Рішення у справі «*D. v. the United Kingdom*» (2015 року) [3]. Це рішення стосувалося питання прав дитини, народженої за допомогою сурогатного материнства у випадку, коли біологічні батьки померли. ЄСПЛ підкреслив, що важливо не тільки враховувати інтереси біологічних батьків, але й забезпечити права дитини. Суд ухвалив, що Велика Британія повинна була переглянути своє законодавство, щоб краще захистити права дітей, народжених через сурогатне материнство, та забезпечити їхнє належне визнання.

4. Інші приклади справ: «*K.K. AND OTHERS v. DENMARK*»; «*Valdís Fjölnisdóttir and Others v. Iceland*»; «*A. M. v. Norway*»; «*H. v The United Kingdom*»; D. та інші проти Бельгії (рішення Палати від 8 липня 2014 р.); *Paradiso i Campanelli* проти Італії (рішення Великої палати від 24 січня 2017 р.); C і E проти Франції (рішення комітету про прийнятність від 19 листопада 2019 р.).

На відміну від багатьох європейських країн комерційне сурогатне материнство в Україні дозволено з 1997 р., але все одно потребує детального законодавчого оформлення.

Вважаємо за потрібне зацентувати увагу на деяких прикладах рішень та підходів до сурогатного материнства в Україні:

- Законодавчі норми: в Україні дозволено сурогатне материнство за умови, що: це здійснюється на підставі письмової угоди між замовниками (майбутніми батьками) та сурогатною матір'ю; сурогатній матері має бути не менше ніж 18 років і вона не повинна мати більше двох дітей; сурогатна мати не може бути родичем замовників (закон забороняє близькі родинні зв'язки, наприклад, між сестрою або матір'ю).

- Відсутнє законодавче визначення «сурогатного материнства». У ч. 2 ст. 123 СК України зазначено, що у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя. Отже, виключно зареєстроване у встановленому законом порядку подружжя може брати участь у відносинах сурогатного материнства. Окремі особи (чоловік або жінка) чи пари, які проживають у цивільному шлюбі, позбавлені цієї можливості.

- На розгляд Парламенту неодноразово вносилися законопроекти про регулювання сфери сурогатного материнства. Зокрема, проєкти законів «Про допоміжне материнство» від 17.06.2011 № 8703, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмежень у використанні допоміжних репродуктивних технологій» від 23.03.2011 № 8282 (Закон був ухвалений Верховною Радою України у жовтні 2012 р., але через накладене вето тодішнього президента В. Януковича так і не набрав чинності), «Про допоміжні репродуктивні технології» від 19.07.2018 № 8629, альтернативний проєкт від 01.08.2018 № 8629-1 й інші законопроекти, спрямовані на внесення змін і доповнень у чинні нормативно-правові акти України [4].

- На сьогодні питання застосування сурогатного материнства й інших видів ЕКЗ регулюється наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 № 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні».

- У разі успішного зачаття і народження дитини біологічні батьки отримують право на неї, а сурогатна мати не має жодних прав на дитину після народження.

Прикладом колізії правових норм у питанні сурогатного материнства може слугувати ситуація, яка існувала в Україні 2015 року: українська сурогатна матір народила дитину після штучного запліднення із використанням генетичного матеріалу німецької подружньої пари. Батьками такої дитини органами влади в Україні була зареєстрована німецька подружня пара. Проте під час реєстрації дитини в Німеччині матір'ю дитини відповідно до німецького законодавства була зазначена сурогатна матір, оскільки сурогатне материнство у Німеччині заборонено законом [5].

Загалом законодавство України дозволяє сурогатне материнство, але процес має бути правильно оформлений з юридичної точки зору, щоб уникнути можливих конфліктів і забезпечити права всіх учасників.

Так, правові аспекти сурогатного материнства як в Україні, так і на теренах Європи, перебувають у процесі еволюції, і рішення ЄСПЛ вносять значний вклад у формування

сучасних тенденцій. Суд прагне захистити не лише права батьків, але й інтереси дітей, народжених за допомогою сурогатного материнства.

У зв'язку з різноманітням національних правових систем важливою є роль міжнародних органів, зокрема ЄСПЛ, у встановленні стандартів і рекомендацій для забезпечення балансу прав усіх учасників цього процесу.

Етика, релігія та права людини – всі ці питання зачіпають цю проблематику. Сучасні тенденції сприяли змінам правових норм у різних країнах: у ряді європейських країн, як-от Велика Британія та Нідерланди, сурогатне материнство все більше визнається на законодавчому рівні, що дає змогу враховувати інтереси батьків та дітей. Однак водночас залишаються значні відмінності у вимогах та умовах, за яких можливо використання цієї практики.

ЄСПЛ намагається забезпечити баланс між правами дітей, які народжуються через сурогатне материнство і правами дітей, які народжуються природнім шляхом, і правами їх батьків. Зокрема, важливими є питання визнання батьківства і збереження сімейних зв'язків для дитини, незалежно від того, чи були вони біологічними батьками, чи ні.

Сурогатне материнство часто розглядається через призму двох термінів – «етика» і «комерціалізація». Європейські країни шукають баланс між гуманістичними аспектами цієї практики та питанням її комерціалізації. ЄСПЛ звертає увагу на необхідність уникати експлуатації жінок, що погоджуються стати сурогатними матерями.

Абсолютна більшість країн світу, зокрема Україна, на сьогодні використовують виключно гестаційне сурогатне материнство й дотримуються правила анонімності донорів. Це дає змогу захистити права всіх учасників програми сурогатного материнства і зводить до мінімуму ризик неповернення дитини сурогатною матір'ю.

Висновок. Україна є однією з держав, яка надає можливість проводити програми сурогатного материнства, пропонує якісні медичні послуги за помірну ціну й має більш сприятливе для біологічних батьків законодавство. Ці факти мають стати стимулом подальшого розвитку сурогатного материнства в нашій державі. Важливою умовою для такого розвитку є прийняття комплексного закону про ЕКЗ, який врегулює суперечливі питання, які на сьогодні створюють передумови для можливих зловживань. Прийняття закону матиме позитивний вплив, зокрема, на економічний розвиток України та забезпечить підвищення авторитету держави на світовому ринку репродуктивних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Підходи до регулювання сурогатного материнства. URL : <https://jurfem.com.ua/pidhody-do-reguluvannya-surogatnogo-materynstva/> (дата звернення: 24.03.2025).
2. European Court of Human Rights. (2014). Labassee v. France. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22002-9780%22%5D%7D> (дата звернення: 19.03.2025).
3. European Court of Human Rights. (2015). D. v. the United Kingdom. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-58035%22%5D%7D> (application date: 19.03.2025).

4. Сурогатне материнство: проблеми правового регулювання та судової практики. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/surogatne-materinstvo-problemi-pravovogo-regulyuvannya-ta-sudovoyi-praktiki.html> (дата звернення: 26.03.2025).

5. European Court of Human Rights. (2014). *Mennesson v. France*. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22002-9781%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22002-9781%22]) (дата звернення: 19.03.2025).

6. Підходи до регулювання сурогатного материнства. URL : <https://jurfem.com.ua/pidhody-do-reguluvannya-surogatnogo-materynstva/> (дата звернення: 24.03.2025).

7. Щотижневий огляд практики ЄСПЛ від Вищої школи адвокатури НААУ (період з 01.12.2022 р. по 08.12.2022 р.) Частина 2. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/shhotyzhnevuj-oglyad-praktyky-yespl-vid-vyshhoji-shkoly-advokatury-naau-period-z-01-12-2022-r-po-08-12-2022-r-chastyna-2> (дата звернення: 24.03.2025).

8. Гестаційне сурогатне материнство: огляд рішень ЄСПЛ. URL : <https://www.echr.com.ua/gestacijne-surogatne-materinstvo-oglyad-rishen-yespl/> (дата звернення: 24.03.2025).

9. Council of Europe. (2023). *Reproductive Rights and Surrogacy Laws in Europe*. URL : [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769508/EPRS_BRI\(2025\)769508_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769508/EPRS_BRI(2025)769508_EN.pdf) (дата звернення: 18.03.2025).

REFERENCES

1. Approaches to regulating surrogacy. URL : <https://jurfem.com.ua/pidhody-do-reguluvannya-surogatnogo-materynstva/> (application date: 24.03.2025).

2. European Court of Human Rights. (2014). *Labassee v. France*. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22002-9780%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22002-9780%22]) (application date: 19.03.2025).

3. European Court of Human Rights. (2015). *D. v. the United Kingdom*. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-58035%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-58035%22]) (application date: 19.03.2025).

4. Surrogacy: problems of legal regulation and judicial practice. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/surogatne-materinstvo-problemi-pravovogo-regulyuvannya-ta-sudovoyi-praktiki.html> (application date: 26.03.2025).

5. European Court of Human Rights. (2014). *Mennesson v. France*. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22002-9781%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22002-9781%22]) (application date: 19.03.2025).

6. Approaches to regulating surrogacy. URL : <https://jurfem.com.ua/pidhody-do-reguluvannya-surogatnogo-materynstva/> (application date: 24.03.2025).

7. Weekly review of the practice of the ECHR from the Higher School of Advocacy of the Ukrainian National Academy of Bar Association (period from 01.12.2022 to 08.12.2022) Part 2. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/shhotyzhnevuj-oglyad-praktyky-yespl-vid-vyshhoji-shkoly-advokatury-naau-period-z-01-12-2022-r-po-08-12-2022-r-chastyna-2> (application date: 24.03.2025).

8. Gestational surrogacy: a review of ECHR decisions URL : <https://www.echr.com.ua/gestacijne-surogatne-materinstvo-oglyad-rishen-yespl/> (application date: 24.03.2025).

9. Council of Europe. (2023). *Reproductive Rights and Surrogacy Laws in Europe*. URL : [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769508/EPRS_BRI\(2025\)769508_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769508/EPRS_BRI(2025)769508_EN.pdf) (application date: 18.03.2025).

V. I. Bak, M. S. Medvedeva. CURRENT TRENDS IN SURROGACY THROUGH THE PRISM OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article examines the legal aspects of the realization of individuals' reproductive rights, which relate to the ability to exercise control over one's own reproductive health, in particular, to make decisions regarding fertilization, pregnancy, medical procedures related to reproduction, and ensuring access to such medical services. This branch of law is considered to be the newest generation of human rights, as it emerged as a result of the large-scale development of humanity at the beginning of the twentieth century. Based on the analysis of ECHR decisions and Ukrainian legislation, current trends in surrogacy are identified. It is determined that surrogacy, as a form of reproductive assistance, is attracting increasing attention at the international level.

Artificial insemination or in vitro fertilization (IVF) is a method that helps overcome infertility by fertilizing an egg outside a woman's body, followed by implantation of the embryo into the uterus. Legislation in some countries regulates this process, for example by requiring appropriate medical indications or by setting limits on the number of embryos that can be implanted.

Currently, the main issues that arise in the international community regarding surrogacy are as follows:

- defining the boundaries between the right to autonomy and the right to protection of life;*
- the influence of religious and cultural norms on legislative and medical practices;*
- the right of every person to access medical services related to reproduction without discrimination.*

Reproductive rights in most civilized countries are actively regulated by laws aimed at protecting the health and rights of women and men, ensuring equal access to medical services.

In Ukraine, surrogacy is regulated by law, in particular the Family Code of Ukraine and other regulatory legal acts. However, the issue of surrogacy remains controversial and has many ethical, legal and social aspects.

Key words: *reproductive human rights, surrogacy, new human rights, ECHR decisions, fatherhood.*

Стаття надійшла до редколегії 27 березня 2025 року

УДК 343.8

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.255-265

Я. Ф. Фокін,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри міжнародного права

та права Європейського Союзу,

Державний податковий університет

e-mail: fokin8@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4625-2006

ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено інститут пробаційного нагляду як важливу складову сучасної кримінально-правової політики, що орієнтована на гуманізацію покарань та ресоціалізацію правопорушників без ізоляції від суспільства. Особливу увагу приділено аналізу змін у законодавстві України після запровадження пробаційного нагляду як самостійного виду покарання 2024 року. Окреслюються передумови, мета та механізми функціонування пробаційного нагляду, акцентуючи на його юридичних, соціальних та економічних перевагах.

У рамках порівняльно-правового аналізу розглянуто досвід європейських країн – зокрема Великої Британії, Нідерландів та Норвегії – у сфері пробації. Проаналізовано особливості організації пробаційних служб, нормативно-правові засади, практики реабілітації правопорушників та застосування альтернативних покарань. Окремо висвітлено роль пробаційного нагляду як інструменту запобігання рецидиву, зміцнення безпеки громади та інтеграції міжнародних стандартів у національні моделі юстиції.

Результати дослідження дали змогу виявити основні проблеми та прогалини в національному регулюванні пробаційного нагляду, а також окреслити напрями вдосконалення законодавства України з урахуванням ефективних зарубіжних практик. Стаття є актуальною з огляду на трансформацію кримінального права в Україні та зростаючу роль прав людини у сфері кримінального покарання, сприяє формуванню нових підходів до пробаційної політики на засадах гуманності, індивідуалізації та справедливості.

Ключові слова: пробаційний нагляд, кримінальне право, вид покарання, гуманізація покарань, порівняльне правознавство, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах трансформації кримінально-правової політики України особливого значення набуває впровадження ефективних альтернатив покаранню у вигляді позбавлення волі. Одним із ключових

елементів такої політики є пробаційний нагляд, який забезпечує реалізацію принципу гуманізації кримінального правосуддя та сприяє ресоціалізації засуджених без ізоляції від суспільства. Проте, незважаючи на активне впровадження інституту пробації в Україні, його нормативно-правове та практичне забезпечення все ще потребує подальшого вдосконалення.

Особливу актуальність дослідження становить необхідність порівняльного аналізу вітчизняного досвіду із практикою зарубіжних країн, зокрема держав Європейського Союзу, де пробаційні моделі мають усталені традиції та демонструють високу ефективність. У таких країнах, як Велика Британія, Нідерланди, Норвегія та інші, пробація є невід'ємною частиною кримінальної юстиції та функціонує на основі системного підходу до реабілітації правопорушників. Такий порівняльний аналіз дає змогу не лише визначити перспективні напрями розвитку української системи пробаційного нагляду, а й уникнути повторення помилок, які вже були подолані іншими державами.

Актуальність обраної теми набула нового витка після запровадження пробаційного нагляду як самостійного виду кримінального покарання у Кримінальному кодексі України з березня 2024 року. Відтак виникає об'єктивна необхідність проаналізувати правову природу цього нововведення, його відмінності від загального інституту пробації, механізми реалізації, а також ефективність застосування цього покарання в перші місяці після його впровадження. Оцінка дієвості пробаційного нагляду потребує комплексного підходу як з погляду кримінального права, так і з огляду на соціально-правові наслідки.

Важливим є й те, що пробація є не лише інструментом покарання, а й механізмом запобігання рецидиву злочинів, забезпечення безпеки громади та підтримки соціальної адаптації правопорушників. У цьому контексті порівняльно-правовий аналіз сприяє не тільки вдосконаленню законодавства, а й формуванню нових підходів до реалізації пробаційної політики в умовах правової держави. Це особливо актуально в умовах зростаючої ролі прав людини у кримінальному процесі та необхідності впровадження міжнародних стандартів у вітчизняну правову систему.

Отже, дослідження пробаційного нагляду в Україні та зарубіжних країнах у порівняльному аспекті є своєчасним і важливим як з наукової, так і з практичної точки зору. Воно дає змогу обґрунтувати напрями вдосконалення національного законодавства, підвищити ефективність системи пробації та сприяти загальному зміцненню принципів справедливості, гуманності та індивідуалізації кримінального покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі пробаційний нагляд оцінюється неоднозначно. Д. Балобанова вказує на його подібність до умовного засудження, а О. Євдокімова – на загрозу антикорупційній стратегії через можливість пом'якшення покарань корупціонерам. Водночас К. Оробець і Т. Луцький наголошують на гуманізації та зменшенні рецидиву, підтримуючи впровадження нагляду. Я. Білас аналізує литовський досвід і пропонує реформувати українське законодавство, хоча частина її ідей викликає дискусію. Ю. Пономаренко комплексно дослідив правову природу нагляду, зокрема межі застосування, відповідальність за ухилення та проблеми в санкціях за тяжкі злочини. Загалом дослідження лише набирають обертів і вимагають подальшого розвитку.

Мета статті полягає в здійсненні комплексного порівняльно-правового аналізу інституту пробаційного нагляду в кримінальному праві України та зарубіжних країн задля виявлення особливостей його нормативно-правового регулювання, практичних механізмів реалізації та ефективності застосування. Особлива увага приділяється аналізу нововведень у національному законодавстві після запровадження пробаційного нагляду як самостійного виду кримінального покарання 2024 року, а також визначенню можливостей імплементації кращих зарубіжних практик в українську систему пробації з метою підвищення її гуманістичної спрямованості, запобігання рецидиву та зміцнення принципів справедливості у кримінальному правосудді.

Завдання дослідження. Проаналізувати правову природу та сутність пробаційного нагляду як інституту кримінального права, визначити особливості нормативно-правового регулювання пробаційного нагляду в Україні після запровадження його як окремого виду кримінального покарання, дослідити зарубіжний досвід функціонування пробаційного нагляду (на прикладі Великої Британії, Нідерландів, Норвегії та інших країн), провести порівняльний аналіз української та зарубіжних моделей пробаційного нагляду, з урахуванням їх ефективності, принципів і механізмів реалізації, виявити основні проблеми та прогалини в національному законодавстві щодо пробаційного нагляду.

Виклад основного матеріалу. Покарання є однією з ключових категорій кримінального права та предметом постійної наукової і практичної дискусії. Це поняття викликає численні суперечки як у теоретичній, так і в прикладній площині, особливо щодо його сутності, цілей і видів, а також відповідності сучасним викликам. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) наразі передбачає 12 основних видів покарань. Деякі з них – наприклад, арешт, позбавлення волі, виправні чи громадські роботи – вимагають суттєвих державних витрат. Крім того, ізоляція у вигляді позбавлення волі спричиняє проблему ресоціалізації осіб після звільнення. Це особливо дискусійно у випадках ненасильницьких або економічних правопорушень, що не посягають на життя чи здоров'я. У міжнародній правовій спільноті вже давно переважає підхід до гуманізації покарань та пошуку ефективних альтернатив ув'язненню, здатних одночасно виконувати каральну й превентивну функції.

В Україні майже десятиліття діє Закон України «Про пробацію» (далі – Закон № 160-VIII), який визначає пробацію як систему наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону дозасуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. Варто зазначити, що із Закону незрозуміло, як розробляються програми і чи можуть вони коригуватися, проте сам факт запровадження такого інституту, незважаючи на окремі колізійні аспекти, є позитивним зрушенням у кримінальній юстиції нашої країни [1, с. 202].

23 серпня 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 3342-IX, яким були внесені поправки до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, а також до ряду інших нормативно-правових актів. Основна мета цього законодавчого кроку – удосконалення системи кримінальних покарань в умовах дії воєнного стану. Одним із ключових нововведень стало запровадження нового виду основного

покарання – пробаційного нагляду [2]. Із 28 березня 2024 року набрали чинності положення зазначеного закону, якими до Кримінального кодексу України було введено новий різновид основного покарання – пробаційний нагляд (стаття 59-1). Він передбачає встановлення передбачених законом і вироком суду обмежень для засудженого, із залученням наглядових та соціально-виховних заходів, водночас без ізоляції особи від суспільства [3].

Впровадження такого виду покарання, на думку Р. Бориславського, має політичне, економічне, соціальне та юридичне підґрунтя. Політичний аспект полягає в тому, що запровадження пробаційного нагляду відповідає європейським стандартам і світовим тенденціям. Пробація як альтернатива ув'язненню вже давно діє в багатьох демократичних країнах. Починаючи з 1990 року, ООН і Рада Європи ухвалили ряд документів на підтримку таких заходів, зокрема «Правила Ради Європи про пробацію» (2010). Ухвалення відповідних змін до законодавства свідчить про прагнення України до інтеграції в європейське правове поле. Економічний аспект – у зниженні витрат держави на утримання засуджених у місцях позбавлення волі. Соціальний аспект передбачає збереження зв'язків особи із суспільством, родиною, місцем роботи, що сприяє ресоціалізації. Юридичний аспект полягає у вдосконаленні системи кримінальних покарань та реалізації принципу гуманізації кримінальної відповідальності [4, с. 31].

Пробаційний нагляд передбачає запровадження ряду обмежень, що стосуються різних аспектів життя особи: вибору професії чи навчального закладу, місця проживання, пересування, кола спілкування, а також організації вільного часу. Зокрема, засуджений зобов'язаний дотримуватись встановлених законом обов'язків, таких як регулярна реєстрація в органі пробації, повідомлення про зміну місця проживання, роботи або навчання, заборона виїзду за межі України без попереднього погодження з уповноваженим органом.

Урім обов'язкових, можуть бути застосовані й додаткові (факультативні) обмеження, зокрема: носіння електронного засобу контролю, проживання за адресою, зазначеною в судовому рішенні, дотримання вимог суду щодо поведінки, обмеження в пересуванні чи спілкуванні, обов'язок працевлаштуватися або звернутися до центру зайнятості, а також проходження пробаційної програми. За потреби, особа може бути зобов'язана пройти курс лікування від залежностей або розладів психіки, які становлять загрозу для інших [5, с. 654].

Пробаційний нагляд як вид покарання передбачений у 171 санкції статей Особливої частини, що становить 17,77 % від їхньої загальної кількості (962). Із них 108 (63,16 %) – це санкції за кримінальні проступки; 24 (14,04 %) – санкції за нетяжкі злочини, в яких передбачений або штраф у сумі понад 3.000 н. м. д. г., або позбавлення волі на строк до 2 років; 38 (22,22 %) – санкції за нетяжкі злочини, в яких передбачене позбавлення волі на строк понад 2 роки. Єдиним тяжким злочином, у санкції за який передбачений пробаційний нагляд, є умисне одержання доступу до дитячої порнографії, яке згідно з ч. 1 ст. 301-1 КК України карається пробаційним наглядом на строк до 5 років або обмеженням волі на той самий строк, або позбавленням волі на строк від 2 до 6 років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до

3 років. Вважаю, що законодавцві потрібно або замислитися над уточненням ступеня тяжкості цього кримінального правопорушення, або вилучити пробаційний нагляд з його санкції. З тих самих міркувань мають бути критично переосмислені і ті санкції, де пробаційний нагляд є альтернативним до позбавлення волі на строк до 3-х, 4-х чи 5-ти років [6, с. 169].

Тоді як українське законодавство перебуває на початковому етапі формування повноцінної пробаційної системи, у країнах Європейського Союзу пробація вже давно є ефективною частиною пенітенціарної політики. У більшості європейських держав пробація не розглядається лише як механізм нагляду, а як комплексна система підтримки правопорушника, яка поєднує контрольні та реабілітаційні елементи. Це охоплює психологічну допомогу, програми профілактики залежностей, соціальну адаптацію, працевлаштування та залучення до громадських робіт.

Наприклад, у Німеччині пробація врегульована §§ 56–58 Кримінального кодексу (StGB) та детально описана в Кримінально-процесуальному кодексі (StPO). Суд може призначити умовне засудження з пробаційним періодом, упродовж якого особа повинна дотримуватись визначених обов'язків і перебувати під наглядом пробаційного працівника. Цей підхід базується на довірі та співпраці, а не лише на репресивних механізмах [7].

У Франції інститут пробації активно використовується в разі умовного звільнення, відстрочки вироку або як самостійний вид покарання у вигляді так званого "suris avec mise à l'épreuve" (умовного засудження з випробувальним терміном). Нормативна база містить положення Кримінального кодексу (ст. 132-40 – 132-58) та Кримінально-процесуального кодексу Франції. У межах пробаційного нагляду особа виконує визначені судом зобов'язання: проходження лікування, відвідування курсів, участь у соціально корисній діяльності тощо [8].

Велика Британія має одну з найрозвиненіших систем пробації у світі, в основі якої лежать акти: *Offender Management Act 2007*, *Criminal Justice Act 2003*, *Offender Rehabilitation Act 2014*. Пробаційні служби мають широкі повноваження у призначенні програм, моніторингу поведінки засуджених, контролі за виконанням судових рішень. Особливістю британської системи є активне залучення громадських організацій до процесу ресоціалізації та підтримки правопорушників [9].

У Нідерландах пробація є частиною комплексної політики ресоціалізації, яка передбачає індивідуальне оцінювання ризиків рецидиву (методика RISC), розробку плану виправлення, роботу з психологами, соціальними працівниками та участь у спеціалізованих реабілітаційних програмах. Основними нормативними джерелами є *Criminal Code* та *Probation Act*. Державне підприємство «Пробація України» співпрацює з різними країнами Європи, зокрема з Нідерландами. Відповідно до звітів, представники Центру пробації у складі міжвідомчої делегації від України здійснили службове відрядження до Нідерландів. Про цю країну доцільно зазначити таке.

Керівництво пробацією здійснюється Наглядовою радою, яка призначає директора центрального офісу та здійснює контроль за діяльністю системи. До складу ради входять представники судової, наукової, адміністративної та фінансової сфер. Організаційна структура охоплює 60 регіональних офісів пробації та 5 центрів громадських робіт.

Загальна чисельність персоналу становить близько 1 800 осіб, з яких 1 400 – офіцери пробації. Щотижневе робоче навантаження становить 36 годин, середній оклад – 1 900–2 400 євро до вирахування податків [10].

Пробаційні підрозділи поділені на п'ять регіонів, кожен з яких має наглядові, консультативні та громадські підрозділи. Вимоги до персоналу включають вищу освіту (соціальна робота, право, психологія), відсутність судимостей та проходження присяги. Спеціалізованої освітньої установи немає, але офіцери проходять обов'язкове післядипломне навчання – річний курс із соціальної роботи та регулярні тренінги, що організуються освітнім відділом центрального офісу.

Пробаційний нагляд охоплює близько 40 тисяч осіб. Середнє навантаження на офіцера становить 25–30 справ середнього ризику або 8–10 високого. Контроль і підтримка клієнтів здійснюється відповідно до індивідуального плану, що базується на оцінюванні ризиків, з урахуванням досудової інформації [10].

Законодавство Нідерландів передбачає можливість застосування пробації щодо осіб, які отримали умовні вироки, звільнені з місць позбавлення волі (зокрема, із застосуванням електронного моніторингу), умовно-дostroково звільнені або психічно хворі. Пробаційний нагляд супроводжується загальними умовами (утримання від повторних злочинів) та спеціальними (терапія, соціальні програми, обмеження пересування, заборона на вживання алкоголю тощо).

Норвегія, відома своєю ліберальною пенітенціарною політикою, розглядає пробацію як основний засіб запобігання повторному вчиненню злочину. Тут застосовується «реформаторський» підхід, згідно з яким кожен засуджений має шанс на повноцінне повернення в суспільство. Кримінальне законодавство Норвегії (General Civil Penal Code) передбачає широкий спектр альтернативних заходів, серед яких пробаційний нагляд займає важливе місце. У практиці активно застосовуються електронний моніторинг, соціальна підтримка та регулярна оцінка прогресу засудженого [11]. Відповідно до звітів, представники Центру пробації у складі міжвідомчої делегації від України здійснили службове відрядження до Норвегії. Про цю країну доцільно зазначити таке.

Система пробації в Норвегії вирізняється гуманістичним підходом, орієнтованим на реабілітацію правопорушників. У країні функціонує 43 в'язниці, дві третини з яких – суворого режиму. В'язні зазвичай відбувають короткі терміни покарання – у 90 % випадків менше року. Доступ до соціальних послуг, навчання, а також участь у програмах реінтеграції забезпечується навіть у в'язницях.

Особливою формою реабілітації є half-way house – установи, де правопорушники відбувають останню частину покарання у відкритих умовах. Там вони навчаються повсякденному життю в суспільстві під наглядом куратора. Важливою умовою є працевлаштування, яке забезпечується державою, що навіть сплачує зарплату на період адаптації [12].

Альтернативами позбавлення волі є домашній арешт з електронним моніторингом, який застосовується до нетривалих строків (до 4 місяців) або як остання частина більш тривалого покарання. Моніторинг проводять спеціальні служби, а засуджені мають дотримуватись умов, зокрема бути зайнятими на роботі або навчанні. Умовно-дostroкове

звільнення можливе після відбуття 2/3 терміну. Суд також може винести вирок із відстроченням, коли засуджений залишається на волі за умови дотримання певних вимог [12].

Порівняно з вищезгаданими моделями, українська система пробації все ще потребує значного нормативного, організаційного та інституційного вдосконалення. Попри запровадження 2015 року Закону України «Про пробацію», до 2024 року пробація переважно функціонувала як елемент виконання покарань, а не як самостійна міра кримінальної відповідальності. Введення статті 59-1 ККУ, яка передбачає пробаційний нагляд як окремий вид покарання, є прогресивним кроком, однак на практиці його реалізація стикається з рядом проблем: недосконала підготовка пробаційного персоналу, обмеженість реабілітаційних програм, нестача ресурсів для індивідуальної роботи з клієнтами пробації.

Отже, введення пробаційного нагляду як окремого виду покарання 2024 року є позитивним і своєчасним кроком. Це свідчить про гуманізацію кримінального права (замість ізоляції – соціальна адаптація); зменшення навантаження на пенітенціарну систему (менше ув'язнених – менше витрат); орієнтацію на ресоціалізацію та профілактику рецидиву, а не лише каральну функцію; гармонізацію з європейськими стандартами, зокрема з Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи.

Свідченням позитивного початку впровадження такого виду покарання на разі є статистика призначення цього виду покарання з 2024 року. Станом на 1 лютого 2025 року, в Україні 3 356 осіб відбувають покарання у вигляді пробаційного нагляду. Такий вид покарання набуває дедалі більшого поширення, що зумовлює потребу у вдосконаленні механізмів його реалізації, зокрема в частині контролю за поведінкою засуджених осіб, які залишаються на волі [13].

У цьому контексті важливим інструментом є електронний засіб контролю та нагляду, який являє собою комплект пристроїв, що дають змогу визначати місцезнаходження засудженої особи в реальному часі. Така технологія сприяє ефективнішому моніторингу дотримання умов пробаційного нагляду, зокрема проживання за визначеною судом адресою [13].

З метою реалізації відповідного механізму, Постановою Кабінету Міністрів України № 137 затверджено порядок використання бюджетних коштів, передбачених у державному бюджеті для публічного інвестиційного проекту «Електронний засіб контролю і нагляду». Постанова передбачає: придбання програмно-апаратних комплексів для облаштування моніторингових центрів та автоматизованих робочих місць працівників пробації; закупівлю електронних засобів контролю і нагляду; підтримку систем інформаційної безпеки; створення системи технічного захисту даних; розробку й оновлення програмного забезпечення; організацію заходів щодо підвищення рівня кваліфікації персоналу органів пробації [14].

У кінцевому підсумку потрібно зазначити реальні методи вдосконалення пробаційної системи в Україні у зв'язку з появою такої форми покарання, як пробаційний нагляд. 1) підвищення фінансування та ресурсного забезпечення: забезпечення належного матеріального ресурсу для пробаційних служб (офіси, техніка, транспорт); розширення штату та зменшення навантаження на одного працівника; 2) професійна підготовка персоналу: розробка спеціалізованих навчальних програм для пробаційних інспекторів;

проведення тренінгів із медіації, кризових комунікацій, роботи з вразливими групами; 3) запровадження індивідуальних програм ресоціалізації: створення реальних планів дій для кожного клієнта пробації: працевлаштування, освіта, психологічна підтримка; залучення психологів, соціальних працівників, волонтерів; 4) цифровізація процесів пробації: впровадження електронного моніторингу, мобільних додатків для зв'язку клієнта з інспектором та інші.

Висновки. У результаті порівняльно-правового дослідження інституту пробаційного нагляду в Україні та зарубіжних країнах можна констатувати, що його впровадження в українську правову систему є важливим кроком до гуманізації кримінальної відповідальності та реалізації принципів сучасного правосуддя. Пробаційний нагляд як альтернатива позбавленню волі відповідає міжнародним стандартам і водночас дає змогу уникнути негативних наслідків ізоляції для осіб, які не становлять серйозної загрози суспільству.

Досвід європейських країн, як-от Велика Британія, Нідерланди та Норвегія, засвідчує ефективність комплексного підходу до пробації, що охоплює як наглядові, так і реабілітаційні заходи. Ці моделі акцентують увагу на підтримці правопорушників, їх ресоціалізації та недопущенні рецидиву, що позитивно впливає як на окрему особу, так і на суспільство загалом. Україна, орієнтуючись на європейські практики, має потенціал до створення повноцінної, ефективної системи пробаційного нагляду.

Проте в українській правозастосовній практиці досі спостерігаються численні виклики: від недостатньої законодавчої деталізації до браку підготовленого персоналу та ресурсного забезпечення пробаційних служб. У цьому контексті потрібно зосередити зусилля на підвищенні кваліфікації фахівців, розробці адаптованих реабілітаційних програм, а також посиленому контролі за дотриманням умов покарання – зокрема, через впровадження електронних засобів моніторингу.

У підсумку, пробаційний нагляд як новий вид основного покарання має вагомий потенціал для модернізації кримінального правосуддя України. Його подальше ефективне впровадження потребує системного підходу, міжвідомчої координації та запозичення кращих міжнародних практик. Успішна реалізація цього інституту сприятиме зміцненню довіри до правової системи, зменшенню рівня рецидиву та загальному оздоровленню кримінально-виконавчої політики держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бубрій А., Пшенична А. Пробаційний нагляд як вид покарання. *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення* : матеріали наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 26 верес. 2023 р. Київ, 2023. С. 201–204. URL : https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk_kruglyj-stil_26.09.2023.pdf#page=202 (дата звернення: 31.03.2025).

2. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

4. Бориславський Р. Пробаційний нагляд як новий вид покарання. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : зб. тез Міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 3 листоп. 2023 р. Львів, 2023. С. 30–32. URL : <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057104.pdf#page=30> (дата звернення: 31.03.2025).

5. Оробець К. Пробаційний нагляд – новий вид покарання в Україні: аналіз законодавчої реформи як напрямку кримінально-правової політики з точки зору аксіологічного підходу. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. С. 653–662. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/download/7345/7386> (дата звернення: 31.03.2025).

6. Пономаренко Ю. Пробаційний нагляд як вид покарання за кримінальним правом України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2. С. 166–188. URL : <http://vkrp.nlu.edu.ua/article/view/312870/308790> (дата звернення: 31.03.2025).

7. Strafgesetzbuch (StGB): German Criminal Code. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення: 05.04.2025).

8. Кодекс кримінальний Франції (Code pénal). URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070719/> (дата звернення: 05.04.2025).

9. Criminal Justice Act 2003. URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/contents/enacted> (дата звернення: 05.04.2025).

10. Суботенко О. Звіт про результати службового відрядження закордон представників Центру пробації у складі міжвідомчої делегації від України до Нідерландів у період з 26 по 30 листопада 2018 року. URL : <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/ЗВІТ-Нідерланди-2018.11.26-30.pdf> (дата звернення: 31.03.2025).

11. Norway. The General Civil Penal Code of 20 May 2005 No. 28 / Norwegian Ministry of Justice and Public Security. Oslo, 2005. 112 с.

12. Бабак А. Звіт про результати службового відрядження за кордон делегації Державної установи «Центр пробації» до Королівства Норвегія (навчальний візит з вивчення системи виконання покарань та пробації, Норвегія, м. Берген, 24–28 вересня 2018 року). URL : <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/2018.05.10-звіт-відрядження-за-кордон.pdf> (дата звернення: 31.03.2025).

13. Електронний засіб контролю і нагляду: фінансування затверджено, впровадження розпочато / Пробація України. URL : <https://www.probation.gov.ua/Електронний-засіб-контролю-і-нагляду/> (дата звернення: 31.03.2025).

14. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації публічного інвестиційного проекту «Електронний засіб контролю і нагляду» : постанова Каб. Міністрів України від 07.02.2025 № 137. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-2025-п#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

REFERENCES

1. Bubriy A., Pshenichna A. Probationary supervision as a type of punishment. *Security situation in Ukraine in wartime conditions: status, threats, directions of support : materials of the scientific-practical round table*, Kyiv, September 26, 2023. Kyiv, 2023. P. 201–204. URL : https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk_kruglyj-stil_26.09.2023.pdf#page=202 (date of access: 03/31/2025).
2. On amendments to the Criminal, Criminal Procedure Codes of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the improvement of types of criminal punishments : Law of Ukraine dated 08/23/2023 No. 3342-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (access date: 31.03.2025).
3. Criminal Code of Ukraine : Code of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III : as of 1 Feb. 2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date: 31.03.2025).
4. Borislavskyi R. Probationary supervision as a new type of punishment. *Theory and practice of combating crime in modern conditions* : collection of abstracts of the International Scientific and Practical Conference, Lviv, November 3, 2023. Lviv, 2023, pp. 30–32. URL : <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057104.pdf#page=30> (access date: 03/31/2025).
5. Orobets K. Probationary supervision – a new type of punishment in Ukraine: analysis of legislative reform as a direction of criminal law policy from the point of view of an axiological approach. *Current issues in modern science*. 2023. P. 653–662. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/download/7345/7386> (access date: 03/31/2025).
6. Ponomarenko Y. Probationary supervision as a type of punishment under the criminal law of Ukraine. *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*. 2024. No. 2. P. 166–188. URL : <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/312870/308790> (accessed: 31.03.2025).
7. Strafgesetzbuch (StGB): German Criminal Code. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (accessed: 05.04.2025).
8. French Criminal Code (Code pénal). URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070719/> (accessed: 05.04.2025).
9. Criminal Justice Act 2003. URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/contents/enacted> (accessed: 05.04.2025).
10. Subotenko O. Report on the results of the official trip abroad of representatives of the Probation Center as part of the interdepartmental delegation from Ukraine to the Netherlands from November 26 to 30, 2018. URL : <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/ЗВИТ-Нідерланды-2018.11.26-30.pdf> (date of access: 03/31/2025).
11. Norway. The General Civil Penal Code of 20 May 2005 No. 28 / Norwegian Ministry of Justice and Public Security. Oslo, 2005. 112 p.
12. Babak A. Report on the results of the official trip abroad of the delegation of the State Institution "Probation Center" to the Kingdom of Norway (study visit to study the system of execution of sentences and probation, Norway, Bergen, September 24–28, 2018). URL : <https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/2018.05.10-звіт-видрядження-за-кордон.pdf> (date of application: 03/31/2025).

13. Electronic means of control and supervision: funding approved, implementation started. Probation of Ukraine. URL : <https://www.probation.gov.ua/Електронний-засиб-контролю-и-нагляду/> (date of application: 03/31/2025).

14. On approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for the implementation of the public investment project “Electronic means of control and supervision” : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07.02.2025 No. 137. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-2025-п#Text> (date of application: 31.03.2025).

Y. F. Fokin. PROBATION SUPERVISION IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES: COMPARATIVE LEGAL ASPECT

The article examines the institution of probation supervision as an important component of modern criminal law policy, which is focused on the humanization of punishments and the resocialization of offenders without isolation from society. Particular attention is paid to the analysis of changes in the legislation of Ukraine after the introduction of probation supervision as an independent type of punishment in 2024. The author outlines the prerequisites, purpose and mechanisms of functioning of probation supervision, focusing on its legal, social and economic advantages.

As part of the comparative legal analysis, the experience of European countries – in particular, Great Britain, the Netherlands and Norway – in the field of probation is considered. The features of the organization of probation services, regulatory and legal principles, practices of rehabilitation of offenders and the use of alternative punishments are analyzed. The role of probation supervision as a tool for preventing recidivism, strengthening community safety and integrating international standards into national models of justice is separately highlighted.

The results of the study allowed us to identify the main problems and gaps in the national regulation of probation supervision, as well as to outline the directions for improving Ukrainian legislation, taking into account effective foreign practices. The article is relevant in view of the transformation of criminal law in Ukraine and the growing role of human rights in the field of criminal punishment, and contributes to the formation of new approaches to probation policy based on the principles of humanity, individualization and justice.

Keywords: *probation supervision, criminal law, type of punishment, humanization of punishments, comparative jurisprudence, foreign experience.*

Стаття надійшла до редколегії 12 березня 2025 року

УДК 343.98

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.266-273

О. В. Чернецька,

канд. юрид. наук, доцент,

Державний податковий університет

e-mail: lena_chernetska@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-8303-334X

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті розглянуто особливості міжнародного співробітництва правоохоронних органів під час розслідування воєнних кримінальних правопорушень. Зазначено, що дослідження міжнародної співпраці у розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень є надзвичайно актуальним у сучасних умовах, зокрема в контексті ведення повномасштабної війни на території України. Ефективне розслідування таких кримінально-протиправних посягань вимагає тісної взаємодії між державними органами, міжнародними інституціями та громадянським суспільством.

Доведено, що співпраця держав у розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень є ключовим елементом забезпечення справедливості та покарання винних осіб. Вона охоплює обмін інформацією, створення спільних слідчих груп, екстрадицію підозрюваних та інші форми взаємодії. Завдяки такій співпраці міжнародне співтовариство може ефективно реагувати на серйозні порушення міжнародного права.

Зроблено висновок, що створення спільних слідчих груп дає змогу об'єднати ресурси та експертизу різних країн для ефективного розслідування воєнних кримінальних правопорушень. Наприклад, у березні 2022 року Україна, Литва та Польща утворили спільну слідчу групу для розслідування злочинів агресії та воєнних кримінальних правопорушень, вчинених російською федерацією. Пізніше до цієї групи приєдналися Естонія, Латвія та Словаччина. Ця група стала однією з найбільших у історії діяльності Євроюсту.

Визначено, що розслідування воєнних кримінальних правопорушень є складним та ресурсозатратним процесом, який вимагає тісної співпраці між державами. Зарубіжні країни надають Україні різноманітну допомогу в цій сфері, охоплюючи правову експертизу, технічну підтримку та участь у спільних слідчих групах.

Виокремлено основні напрями допомоги зарубіжних країн під час розслідування кримінальних правопорушень:

1. *Правова та технічна підтримка.* Міжнародні партнери, зокрема країни Європейського Союзу, надають Україні правову експертизу та технічну допомогу для ефективного розслідування воєнних злочинів. Це охоплює навчання персоналу, обмін досвідом та надання необхідних ресурсів.

2. *Фінансова підтримка.* Фінансування зовнішньої допомоги, зокрема від Сполучених Штатів Америки, є важливим для забезпечення ресурсами органів, що займаються розслідуванням воєнних злочинів. Однак замороження такого фінансування може негативно вплинути на можливості проведення розслідувань.

3. *Участь у міжнародних слідчих групах.* Створення спільних слідчих груп, до яких долучаються представники різних країн, дає змогу об'єднати ресурси та експертизу для ефективного розслідування. Наприклад, Україна, Литва та Польща створили спільну слідчу групу для розслідування злочинів агресії та воєнних кримінальних правопорушень, вчинених російською федерацією.

4. *Співпраця з міжнародними організаціями.* Інтерпол надає Україні доступ до своїх інструментів для розслідування воєнних кримінальних правопорушень, що сприяє ефективному обміну інформацією та координації дій між правоохоронними органами різних країн.

Ключові слова: воєнні злочини, розслідування, Міжнародний кримінальний суд, міжнародне співробітництво, кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Дослідження міжнародної співпраці в розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень є надзвичайно актуальним у сучасних умовах, зокрема в контексті ведення повномасштабної війни на території України. Ефективне розслідування таких кримінально-протиправних посягань вимагає тісної взаємодії між державними органами, міжнародними інституціями та громадянським суспільством.

За офіційними даними, станом на 14 березня 2023 року в Україні було зареєстровано 71 147 воєнних кримінальних правопорушень. Це підкреслює необхідність масштабної та скоординованої роботи правоохоронних органів і міжнародних партнерів для ефективного розслідування та притягнення винних до відповідальності.

Представники правоохоронних органів відзначають труднощі у проведенні таких розслідувань, зокрема, масштаби вчинених незаконних діянь, законодавчі перепони, а також недостатність ресурсів та спеціалізованих знань для розслідування воєнних кримінальних правопорушень. Тому міжнародні організації, як-от Міжнародний кримінальний суд, відіграють ключову роль у розслідуванні найсерйозніших злочинів, зокрема геноцид, злочини проти людяності та воєнні кримінальні правопорушення. Співпраця з цим судом та іншими міжнародними судами є важливою для забезпечення відповідальності за вчинені кримінально-протиправні посягання.

Отже, дослідження міжнародної співпраці в розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень є надзвичайно важливим для розуміння та вдосконалення механізмів правосуддя в умовах збройних конфліктів, сприяє розвитку ефективних напрямів боротьби з impunity, покращенню координації між різними гравцями та забезпеченню справедливості для жертв воєнних кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародного співробітництва під час розслідування воєнних кримінальних правопорушень вивчали такі вчені та практики, як Ю. Л. Белоусов, І. В. Гловюк, О. М. Дуфенюк, В. В. Кікінчук, О. М. Литвинов,

Ю. В. Орлов, М. І. Пашковський, О. В. Пчеліна, В. В. Романюк, Т. І. Савчук, Г. К. Тетерятник, Т. Г. Фоміна, М. С. Цуцкірідзе тощо. Але, зважаючи на поширення таких кримінальних правопорушень, відсутність комплексних досліджень цієї проблематики, очевидним є той факт, що велика кількість питань по сьогодні залишається дискусійною та невирішеною.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є теоретичний аналіз та розгляд основних напрямів міжнародного співробітництва під час розслідування воєнних кримінальних правопорушень, їхнє вдосконалення і перспективи запровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Варто почати з того, що співпраця держав у розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень є ключовим елементом забезпечення справедливості та покарання винних осіб. Вона охоплює обмін інформацією, створення спільних слідчих груп, екстрадицію підозрюваних та інші форми взаємодії. Завдяки такій співпраці міжнародне співтовариство може ефективно реагувати на серйозні порушення міжнародного права.

Держави укладають міжнародні договори, які регламентують співробітництво у розслідуванні та переслідуванні воєнних кримінальних правопорушень. Наприклад, Люблянсько-Гаазька конвенція, підписана 2023 року, спрямована на зміцнення міждержавної співпраці в розслідуванні та покаранні за геноцид, злочини проти людяності та воєнні кримінальні правопорушення. Варто зазначити, що Україна стала однією з 34 країн-підписантів цієї конвенції.

Як уже зазначали, міжнародна співпраця є ключовим елементом у розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень, оскільки вони часто мають транснаціональний характер і вимагають скоординованих зусиль різних держав та міжнародних організацій. В умовах війни ця співпраця стає ще більш актуальною. Основними напрямками такої міжнародної співпраці є:

1. *Створення спільних слідчих груп.* Створення ССГ дає змогу об'єднати ресурси та експертизу різних країн для ефективного розслідування воєнних кримінальних правопорушень. Наприклад, у березні 2022 року Україна, Литва та Польща утворили спільну слідчу групу для розслідування злочинів агресії та воєнних кримінальних правопорушень, вчинених Російською Федерацією. Пізніше до цієї групи приєдналися Естонія, Латвія та Словаччина. Ця група стала однією з найбільших у історії діяльності Євроюсту.

2. *Консультативні групи та навчання.* Міжнародні партнери надають Україні стратегічні поради, оперативну допомогу та проводять навчання для покращення розслідувань. Наприклад, Дорадча група з розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності об'єднує експертів з ЄС, США та Великої Британії для надання допомоги в таких сферах, як дослідження місць кримінальних правопорушень, судово-медичні експертизи та збір доказів [1].

3. *Правова допомога та обмін інформацією.* Міжнародні угоди та конвенції сприяють наданню взаємної правової допомоги, зокрема видачу злочинців та обмін доказами. Це забезпечує ефективне переслідування осіб, підозрюваних у воєнних злочинах, незалежно від їхнього місцезнаходження [2].

4. *Співпраця з міжнародними судовими інституціями.* Співпраця з Міжнародним кримінальним судом та іншими міжнародними судовими органами є важливою для забезпечення відповідальності за воєнні кримінальні правопорушення. Хоча не всі країни є учасниками МКС, співпраця з цим судом може охоплювати обмін інформацією та спільні розслідування [3].

Україна активно співпрацює з Міжнародним кримінальним судом у розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень, вчинених під час збройного конфлікту з російською федерацією [4].

2022 року Верховна Рада України ухвалила закон, який регламентує порядок співробітництва з МКС. Цей закон визначає обсяг і порядок співробітництва, а також установлює повноваження центральних органів, зокрема Офісу Генерального прокурора та Міністерства юстиції України, у взаємодії з МКС. Україна активно взаємодіє з МКС через створення спільних слідчих груп. Ці групи займаються документуванням та розслідуванням воєнних кримінальних правопорушень, що сприяє ефективному збору доказів та підготовці справ для судового розгляду. У рамках співпраці з МКС проводяться навчання для правозахисників щодо правильного документування воєнних кримінальних правопорушень, що сприяє підвищенню ефективності збору доказів та їх передачі до Офісу прокурора МКС. Офіс Генерального прокурора відповідає за розгляд та виконання прохань МКС щодо розслідування та судового розгляду, тоді як Міністерство юстиції України займається виконанням вироків та інших рішень МКС.

5. *Участь у розслідуванні міжнародних організацій.* Організації, як-от Європол, активно долучаються до розслідувань, надаючи аналітичну та оперативну підтримку. Наприклад, Європол приєднався до спільної слідчої групи, що розслідує воєнні злочини, вчинені росією в Україні [5].

6. *Удосконалення нормативно-правової бази.* Міжнародні конвенції, як-от Конвенція про міжнародне співробітництво під час розслідування та переслідування злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних кримінальних правопорушень, створюють правову основу для співпраці між державами в розслідуванні та переслідуванні таких діянь.

У травні 2022 року було створено Консультативну групу з розслідування злочинів, вчинених росією в Україні, до якої увійшли експерти з ЄС, США та Великої Британії. Ця група надає стратегічні поради, оперативну допомогу та проводить навчання у сферах, пов'язаних з розслідуванням воєнних кримінальних правопорушень.

Варто зазначити, що міжнародна співпраця під час розслідування воєнних кримінальних правопорушень є невід'ємною частиною глобальних зусиль щодо забезпечення правосуддя та відповідальності. Вона сприяє обміну знаннями, ресурсами та доказами, що є критично важливим для ефективного розслідування та переслідування осіб, відповідальних за найтяжчі злочини.

Проте на практиці виникають проблеми в реалізації міжнародного механізму співробітництва в розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень. Найбільш розповсюдженими є:

1. *Правові та процесуальні розбіжності.* Відмінності в національних правових системах можуть ускладнювати взаємодію між державами під час розслідувань. Наприклад,

різні підходи до кваліфікації кримінальних правопорушень або процедур обміну доказами можуть створювати труднощі у співпраці.

2. *Політичні та дипломатичні чинники.* Міжнародна політика може впливати на готовність держав співпрацювати в розслідуваннях воєнних кримінальних правопорушень. Геополітичні інтереси та альянси можуть призводити до вибіркового підходу до розслідувань або навіть до відмови від співпраці.

3. *Обмежені ресурси та технічні можливості.* Розслідування воєнних кримінальних правопорушень вимагає значних ресурсів, охоплюючи фінансові, людські та технічні. Не всі держави мають відповідні можливості для ефективного проведення таких розслідувань, що може обмежувати їхню здатність співпрацювати на міжнародному рівні.

4. *Затримки у процедурі екстрадиції.* Процес екстрадиції підозрюваних може бути ускладнений через юридичні та політичні бар'єри, що затримує розслідування та судові процеси.

5. *Збирання та обмін доказами.* Збирання, збереження та обмін доказами між державами можуть бути ускладнені через різні стандарти доказовості, що може впливати на ефективність розслідувань.

Незважаючи на існуючі механізми співпраці, держави стикаються з низкою викликів, таких як політичні розбрати, обмежені ресурси та технічні труднощі. Тому важливо продовжувати вдосконалювати міжнародне співробітництво, забезпечувати належну підтримку розслідувань та сприяти розвитку механізмів справедливості для жертв воєнних кримінальних правопорушень.

Крім того, розслідування воєнних кримінальних правопорушень є складним та ресурсозатратним процесом, який вимагає тісної співпраці між державами. Зарубіжні країни надають Україні різноманітну допомогу в цій сфері, зокрема правову експертизу, технічну підтримку та участь у спільних слідчих групах.

Основними напрямками допомоги зарубіжних країн під час розслідування кримінальних правопорушень є:

1. *Правова та технічна підтримка.* Міжнародні партнери, зокрема країни Європейського Союзу, надають Україні правову експертизу та технічну допомогу для ефективного розслідування воєнних злочинів. Це охоплює навчання персоналу, обмін досвідом та надання необхідних ресурсів.

2. *Фінансова підтримка.* Фінансування зовнішньої допомоги, зокрема від Сполучених Штатів Америки, є важливим для забезпечення ресурсами органів, що займаються розслідуванням воєнних злочинів. Однак замороження такого фінансування може негативно вплинути на можливості проведення розслідувань.

3. *Участь у міжнародних слідчих групах.* Створення спільних слідчих груп, до яких долучаються представники різних країн, дає змогу об'єднати ресурси та експертизу для ефективного розслідування. Наприклад, Україна, Литва та Польща створили спільну слідчу групу для розслідування злочинів агресії та воєнних кримінальних правопорушень, вчинених російською федерацією.

4. *Співпраця з міжнародними організаціями.* Інтерпол надає Україні доступ до своїх інструментів для розслідування воєнних кримінальних правопорушень, що сприяє

ефективному обміну інформацією та координації дій між правоохоронними органами різних країн.

Міністерство внутрішніх справ України активно співпрацює з міжнародними партнерами для розслідування воєнних кримінальних правопорушень, вчинених російськими військовими на території України. Партнери з Європейського Союзу надають практичну та консультативну допомогу, зокрема у фіксації злочинів агресії та ідентифікації жертв за допомогою сучасних ДНК-лабораторій.

З квітня 2022 року на базі Аналітичного проєкту Європолу функціонує Єдина платформа для збирання, зберігання та аналітичної обробки оперативних даних про воєнні кримінальні правопорушення. Це сприяє ефективному обміну інформацією та координації дій між правоохоронними органами різних країн.

Висновки. Однак, незважаючи на активну міжнародну підтримку, основною проблемою залишається те, що більшість підозрюваних воєнних злочинців перебувають на території російської федерації, що ускладнює їх арешт та екстрадицію.

Завдяки цій міжнародній співпраці МВС України прагне забезпечити справедливість та покарання для тих, хто несе відповідальність за воєнні кримінальні правопорушення проти українського народу.

Незважаючи на значну підтримку, Україна стикається з викликами, як-от можливе скорочення участі окремих країн у спільних слідчих групах. Наприклад, США вирішили вийти з Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії проти України (ІСРА), що може вплинути на обсяг наданої допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дорадча група з розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності (дгвз, дорадча група) для України / Представництво Європейського Союзу в Україні : офіційний вебсайт. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/дорадча-група-з-розслідування-воєнних-злочинів-і-злочинів-проти-людяності-дгвз-дорадча-група-для_uk?s=232&utm_source=chatgpt.com

2. Міжнародно-правова допомога та співробітництво у кримінальному судочинстві України [Текст] : зб. док. : у 2 ч. / уклад. І. І. Когутич ; ЛНУ ім. Івана Франка, Кафедра кримінального процесу і криміналістики. Л. : Тріада плюс, 2004. Ч. 1 [Б. м.] : [б.в.], 2004. 940 с.

3. Розслідування воєнних злочинів 1000 днів війни. Як США допомагали Україні та як змінювалась політика Вашингтона / Видання «Голос Америки» : офіційний вебсайт. URL : https://www.holosameryky.com/a/rozsliduvannia-voienyih-zlochyniv-1000-dniv/7868423.html?utm_source=chatgpt.com

4. Співпраця України з МКС: що може міжнародне правосуддя? URL : https://mil.in.ua/uk/blogs/spivpratsya-ukrayiny-z-mks-shho-mozhe-mizhнародне-pravosuddya/?utm_source=chatgpt.com

5. Європол долучився до міжнародної групи, що розслідує воєнні злочини РФ в Україні / Видавництво «Право» : офіційний вебсайт. URL : https://pravo.ua/ievropol-doluchyvsia-do-mizhнародnoi-hrupy-shcho-rozsliduie-voienni-zlochyny-rf-v-ukraini/?utm_source=chatgpt.com

REFERENCES

1. Doradcha hrupa z rozsliduvannia voiennykh zlochyniv i zlochyniv proty liudianosti (dhvz, doradcha hrupa) dlia Ukrainy / Predstavnytstvo Yevropeiskoho Soiuzu v Ukraini : ofitsiyni sait. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/doradcha-hrupa-z-rozsliduvannia-voiennykh-zlochyniv-i-zlochyniv-proty-liudianosti-dhvz-doradcha-hrupa-dlia_uk?s=232&utm_source=chatgpt.com
2. Mizhnarodno-pravova dopomoha ta spivrobotnytstvo u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Tekst] : zb. dok. : u 2 ch. / uklad. I. I. Kohutykh ; LNU im. Ivana Franka, Kafedra kryminalnogo protsesu i kryminalistyky. L. : Triada plius, 2004. Ch. 1 [B. m.]: [b.v.], 2004. 940 s.
3. Rozsliduvannia voiennykh zlochyniv 1000 dniv viiny. Yak SShA dopomahaly Ukraini ta yak zminiuvalas polityka Vashynhtona / Vydannia «Holos Ameryky» : ofitsiyni sait. URL : https://www.holosameryky.com/a/rozsliduvannia-voiennykh-zlochyniv-1000-dniv/7868423.html?utm_source=chatgpt.com
4. Spivpratsia Ukrainy z MKS: shcho mozhe mizhnarodne pravosuddia? URL : https://mil.in.ua/uk/blogs/spivpratsya-ukrayiny-z-mks-shho-mozhe-mizhnarodne-pravosuddya/?utm_source=chatgpt.com
5. Yevropol doluchyvsia do mizhnarodnoi hrupy, shcho rozsliduie voienni zlochyny rf v ukraini / Vydavnytstva «Pravo» : ofitsiyni sait. URL : https://pravo.ua/ievropol-doluchyvsia-do-mizhnarodnoi-hrupy-shcho-rozsliduie-voienni-zlochyny-rf-v-ukraini/?utm_source=chatgpt.com

O. V. Chernetska. INTERNATIONAL COOPERATION IN THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES OFFENCES

The article examines the peculiarities of international cooperation of law enforcement agencies in the investigation of war criminal offences. It is noted that the study of international cooperation in the investigation of war criminal offences is extremely relevant in modern conditions, in particular in the context of a full-scale war on the territory of Ukraine. Effective investigation of such criminal offences requires close cooperation between state authorities, international institutions and civil society.

It is proved that cooperation of states in the investigation of war crimes is a key element of ensuring justice and punishment of perpetrators. It includes the exchange of information, creation of joint investigative teams, extradition of suspects and other forms of cooperation. Through such cooperation, the international community can effectively respond to serious violations of international law.

It is concluded that the creation of joint investigative teams allows combining the resources and expertise of different countries for the effective investigation of war crimes. For example, in March 2022, Ukraine, Lithuania and Poland formed a joint investigation team to investigate crimes of aggression and war crimes committed by the Russian Federation. Later, Estonia, Latvia and Slovakia joined the group. This group became one of the largest in the history of Eurojust.

It is determined that the investigation of war crimes is a complex and resource-intensive process that requires close cooperation between states. Foreign countries provide Ukraine with various types of assistance in this area, including legal expertise, technical support and participation in joint investigation teams.

The article highlights the main areas of foreign assistance in the investigation of criminal offences:

1. Legal and technical support. International partners, including the European Union, provide Ukraine with legal expertise and technical assistance for the effective investigation of war crimes. This includes staff training, exchange of experience and provision of necessary resources.

2. Financial support. Funding from external assistance, in particular from the United States of America, is essential to provide resources for war crimes investigations. However, the freezing of such funding could have a negative impact on the ability to conduct investigations.

3. Participation in international investigative teams. The creation of joint investigative teams involving representatives of different countries allows for the pooling of resources and expertise for effective investigations. For example, Ukraine, Lithuania and Poland have established a joint investigation team to investigate crimes of aggression and war crimes committed by the Russian Federation.

4. Cooperation with international organisations. Interpol provides Ukraine with access to its tools for investigating war crimes, which facilitates effective information exchange and coordination between law enforcement agencies of different countries.

Keywords: *war crimes, investigation, International Criminal Court, international cooperation, criminal offences against peace and security of mankind, foreign experience.*

Стаття надійшла до редколегії 26 березня 2025 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2025. Випуск 2 (19)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний за випуск	Бодунова О. М.
Редактор-коректор	Клименко М. П. Грбарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Завальницька Д. П.

Підп. до друку 03.09.2025. Формат 75 × 108/16.
Ум.-друк. арк. 15.8. Обл.-вид. арк. 18.9.
Тираж 300 пр. Зам. № 1136.

Видавець і виготовлювач
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205
+38(067)734-02-40
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022*
